TÜRKİYE TARİHİ
5
BUGÜNKÜ TÜRKİYE
1980-1995

BÜLENT TANÖR
KORKUT BORATAV
SİNA AKŞİN
Yayın Yönetmeni:
SİNA AKŞİN

cem/TARİH

Türkiye Tarihi
5

TÜRKİYE TARİHİ
5. CİLT
Bülent Tanör - Korkut Boratav - Sina Akşin
3. Basım: Şubat 2000
ISBN: 975-406-542-X
Dizgi: Cem Yayınevi
Baskı: Umut Matbaacılık
(0212) 637 09 34
CEM YAYINEVİ
Küçükparmakkapı İpek Sokağı No: 11
Tel: (0212) 293 41 70 – Faks: 244 15 33

TÜRKİYE TARİHİ
5
BUGÜNKÜ TÜRKİYE
1980-1995

BÜLENT TANÖR
KORKUT BORATAV
SİNA AKŞİN
Yayın Yönetmeni:
SİNA AKŞİN

cem yayınevi

İÇİNDEKİLER

Önsöz (Sina Akşin) 9

Yazar kadromuza yeni katılan yazarımızın kısa özgeçmişi 21

BÜLENT TANÖR
Siyasal Tarih (1980-1995) 23
I. 12 Eylül Rejimi (1980-1983) 26
Askerî Rejim 26
"Demokratikleşme Programı" ve Kurucu Meclis 37
Yeni Anayasa Çalışmaları 39
Anayasa'nın Esasları 43
MGK'nın Hızlandırılmış Yasama Faaliyeti 50
Siyasal Partili Hayata Güdümlü Dönüş ve 1983 Seçimleri 51

II. 17. Dönem TBMM (1983-1987) 58
Partiler ve Yerel Seçimler 62
28 Eylül 1986 Milletvekili Ara Seçimleri 65
Anayasa Değişikliği, Siyasal Yasaklamaların
Kaldırılması ve Halkoylaması 67
Yasakların Kalkmasının Sonuçları: Eski Liderlerin Geri Dönüşü ve
ANAP'ın Erken Seçim Baskını 69
29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri 70

III. 18. Dönem TBMM (1987-1991) 74
T. Özal'ın Yeni Hükümeti 74
Yerel Seçimlerin Öne Alınması Konusunda Halkoylaması 76
26 Mart 1989 Yerel Seçimleri ve Sonuçları 77
T. Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi 78
Y. Akbulut Hükümeti ve Özal'ın Cumhurbaşkanlığı 79
Hükümet Sistemi: Fiili Yarı-Başkanlık mı? 82
M. Yılmaz Hükümeti ve Erken Seçim Kararı 83
Siyasal Partiler 84
20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçimleri 86

IV. 19. dönem TBMM (1991 ve Sonrası) 88

V. Bazı Özgül Konular 91
İnsan Hakları Sorunu 91
Demokrasi Sorunu 98
Dış Politika 103

Ekler 111
Ek 1: Millî Güvenlik Konseyi'nin Bir Numaralı Bildirisi 113
Ek 2: Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması 114
Ek 3: Türkiye Cumhuriyeti Millî Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü 120
Ek 4: Anayasa Düzeni Hakkında Kanun 129
Ek 5: Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun 130
Ek 6: Karar No.: 52 Kabul Tarihi: 2.6.1981 131
Ek 7: Kurucu Meclis Hakkında Kanun 133
Ek 8: Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun 144
Ek 9: Karar No. 65 145
Ek 10: Karar No. 70 146
Ek 11: Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun 148
Ek 12: Karar No. 71 151
Ek 13: Karar No. 76 152
Ek 14: Yüksek Seçim Kurulu Kararı (1983) 153
Ek 15: Yüksek Seçim Kurulu Kararı (1987) 153
Ek 16: Yüksek Seçim Kurulundan Duyuru (1991) 155

KORKUT BORATAV
İktisat Tarihi (1981-1994) 159
I. Alt Dönemler 161
A. Giriş 161
B. İktisat Politikası Dönemeçleri 162
1. Askeri Rejim Altında Liberal Ekonomi, 1981-1983 162
2. ANAP'ın Altın Yılları ve Tıkanma, 1984-1988 164
3. Popülizme Kayış ve Konvertibilite, 1989-1993 167

II. Gelir Dağılımı 170
A. Devletin Rant Yaratıcı Rolü 170
B. Ücret Hareketleri 173
C. Tarımın Ticaret Hadleri 177
D. İkincil Bölüşüm İlişkileri ve Artığın Yeniden Paylaşımı 181

III. Makro-Dengeler, Sermaye Birikimi ve Büyüme 185
A. Makro-Ekonomik Dengeler 186
B. Sermaye Birikimi 189

IV. Kamu Maliyesi ve Finansal Sistem 193
A. Kamu Maliyesinde Bunalım 193
B. Finansal Sistemde Bunalım Öğeleri 197

V. Dış Ticaret Politikaları ve İhracat Başarımı 202

VI. 1994 Bunalımı ve Geleceğe Bakış 208
A. 1994 Bunalımı Üzerine 208
B. 21. Yüzyıla Doğru İktisat Politikaları 210

SİNA AKŞİN
Düşünce Tarihi (1945 Sonrası) 215
Giriş 217
Türkiye'de Düşünce Tarihinin Baskın Siyasal Özelliği 217

Sol Akımlar: Atatürkçülük 219
Genel Olarak Atatürkçülük 219
Nadir Nadi (Abalıoğlu) 221
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 223
Tarık Zafer Tunaya 225
Mustafa Coşturoğlu 227
Köy Enstitüsü Hareketi ve İsmail Hakkı Tonguç 228
Hasan Âli Yücel 229
Nurullah Ataç 230
Halikarnas Balıkçısı (Musa Cevat Şakir Kabaağaçlı) 231
Sabahattin Eyuboğlu 234
Suat Sinanoğlu 237
Macit Gökberk 239
Sol İslamcılık 240

Sol Akımlar: Demokratik Sol 244
Bülent Ecevit 244

Sol Akımlar: Sosyalizm 248
Hikmet Kıvılcımlı 250
Mehmet Ali Aybar 253
Doğan Avcıoğlu 255
Mihri Belli 258
Doğu Perinçek 260

Liberalizm: Sol mu, Sağ mı? 264

Sol Osmanlıcılık ve Bazı Uzantıları 267
Kemal Tahir 267
Kemal Kemal Tahir'in Etki ve Uzantıları 269

Tutucu, Sağ Ulusçuluk 274
Hüseyin Nihal Atsız 274
Mümtaz Turhan 278
Osman Turan 281
Dündar Taşer 283

Sağ İslamcı (Şeriatçı) Hareket 287
Necip Fazıl Kısakürek 287
Nurettin Topçu 290
İsmet Özel 293
Ali Bulaç 295

Yararlanılan Başlıca Kaynaklar 300

Zamandizin 303

Dizin 307

ÖNSÖZ

Cem Yayınevi'nin önerisi üzerine 4. ciltte bıraktığımız yerden (1980'den) sonrasını yazma işini arkadaşlarla üstlendik. Bu cilde, kısa bir dönem olduğu için, Mimarlık ve Sanat Tarihi bölümünü koymadık. Siyaset Tarihini Bülent Tanör, İktisat Tarihini Korkut Boratav üstlendiler. Düşünce Tarihi bana düştü. Bunu biraz özel bir açıdan, "siyasal düşünceler" tarihi olarak inceledim. Neden bunu yaptığımı yerinde açıkladım. Ama şüphesiz, siyasal düşünce dışında ülkemizde bütün bilim dallarıyla ilgili az ya da çok gelişmiş bir düşünce hayatı var (felsefe, tarih, kültür, sanat, vb.). Bununla birlikte, siyasal düşünceleri incelerken, düşünürlerin siyaset dışı düşüncelerine de yer vermekten kaçınmadım.

1980 ve sonrası deyince tabii öncelikle aklımıza 12 Eylül darbesi geliyor. 12 Eylül'ü yapanlar üç yıl boyunca diledikleri gibi Türkiye'yi 'düzenlediler'. 1983'ten sonra da düzenlerin sürmesi için bir anayasa ve pek çok sayıda yasa yaptılar ya da varolan yasaları değiştirdiler. Ayrıca Cuntanın başı olan Kenan Evren, 1989'a değin cumhurbaşkanı oldu. 1983'te Evren ve arkadaşlarına 'rağmen' iktidar olan ANAP, bir bakıma belki onlarla uzlaşmak zorundaydı ve uzlaştı da. Siyaset affını halkoylaması yokuşuna sürmesi de bir ölçüde bunun bir sonucuydu. Fakat 1991'de 12 Eylül'ün nice sillesini yemiş Süleyman Demirel ve DYP ile Erdal İnönü ve SHP iktidara geldiler. Ne var ki hâlâ, yeni bir genel seçim yaklaşırken, beklenen demokratikleşme yönünde pek az adım atılmış bulunuyor. Neden?

Herhalde bunun nedeni DYP'nin ve ANAP'ın, yani Türkiye'ye egemen olan sağın, temelde 12 Eylülcüler gibi düşünmesi. Bu anlayışa göre demokrasi "bize göre" olmalıdır, 1961 Anayasasının amaçladığı "ince" demokrasi bizim için "lükstür". Dahası var. Denebilir ki 12 Eylülcülerin düşünceleri bir ölçüde AP tarafından biçimlendirilmiş bulunuyordu. 1961 Anayasası yürürlüğe girdikten bir süre, ve özellikle 1965'ten sonra, "bu Anayasa ile işler yürümez" akımı başlatıldı. O kesimin yazarları gitgide bu konuyu daha çok işler oldular. AP iktidarı, maceracı sol hareketler karşısındaki davranışlarıyla bu Anayasanın işlemeyeceğini göstermek istiyormuş gibi davrandı. Belki bu tavırda 1961 Anayasasının DP iktidarını zorla devirmiş olan güçler tarafından yapılmış olmasının bir payı vardı.

Ama esas neden, bu Anayasanın getirdiği dört başı mamur bir demokrasiye karşı olmalarıydı. 12 Mart darbesinde yaptırdıkları değişiklikler "disiplini" sağlamaya yetmeyince, 1980'e doğru, 1961 Anayasası aleyhinde kampanya sürdürülmekle birlikte, yeni anayasanın hazırlıkları başlatıldı. 1980 ilkbaharında, 19 Nisan'da Tercüman *gazetesi Tarabya'da Anayasa ve Seçim Sistemi Seminerini düzenledi. 15 Mayıs'ta* Yeni Forum, *"Rejim ve Anayasamızda Reform Önerisi" başlıklı bir ek çıkarttı. Bu sıralarda Leo Hamon adlı bir Fransız senatörü Türkiye'ye gelerek, Fransa'da De Gaulle'ün getirdiği yarı-başkanlık dizgesinin nasıl işlediğini anlatan konferanslar verdi.*

Burada solun da payına işaret etmek gerekir. 1968 öğrenci olaylarından sonra gitgide artan bir coşkunluk kapladı bazı sol kesimleri. O coşku içinde geliştirilen görüşlerden bazıları: yürürlükteki siyasal düzen "cici" ya da "Filipin" demokrasisiydi, Türkiye'de sağ iktidarlar emperyalizmin kuklasıydı, madem seçimleri hep sağ partiler kazanıyordu "parlamento dışı muhalefet" (PDM) geliştirilmeliydi, başka türlü düşünen solculara devrimci şiddet yani dayak uygulanmalıydı, Türkiye İşçi Partisinin sistemin içinde yasal mücadele yollarında ısrar etmesi rüküşlüktü, "oportünistlikti" vb. Bu görüşler silahlı mücadeleye, kır ya da kent gerillacılığına değin varıyordu. Önüne gelen, keskin, daha "gerçek" bir solculuk icat, daha doğrusu keşfedip, yeni hizipler oluşturmayı, sonuç olarak da solu daha parçalayıp ufalamayı marifet sanıyordu.

Beri yandan, Cuntanın 12 Eylül öncesindeki şiddet ortamını darbe yapabilmek için el altından azdırdığı, mizansenler düzenlediği suçlaması vardır. Bir zamanlar Demirel birkaç kez 12 Eylül darbesiyle şiddet hareketlerinin ansızın tamamen kesilmesinin garipliğine işaret etmişti.

Böylece, Türkiye'de birkaç kesimin, sanki işbirliği halinde, itişe kakışa ülkeyi darbe noktasına getirdikleri gibi bir sonuç çıkıyor. Sanırım bu, gerçeği yansıtıyor. Fakat bence siyaset biliminin bir gereği de, bir ülkedeki başarı ve başarısızlıkların aslan payını iktidara mal etmektir. Bu çözümleme doğruysa, 1960'tan bu yana yaşanan üç askerî müdahale büyük ölçüde darbeye muhatap olan sağ iktidarların bir eseri sayılmalıdır. Muhalefetle kutuplaşma ve sürekli gerginlik siyaseti; maliyeyi iflasa, ülkeyi enflasyona götüren, maddî kalkınma anlayışı çerçevesinde, halka şirin gözükmek için hesapsız bir harcama siyaseti; iktisadî iflasla kutuplaşma ve kavganın doruğa ulaştığı noktada ise askerî darbe...

Tabii, daha geniş bir çerçeveden bakınca, azgelişmiş bir ülkede demokrasi yapmanın belki de kaçınılmaz zorlukları olarak değerlendirilebilir bu durum. Azgelişmişlik kolay şey değil. Çağdaşlaşma sürecine girmiş azgelişmiş ülkede nüfus patlaması oluyor. O zaman, yapılan yatırımlar çığlaşan nüfus karşısında hep yetersiz kalıyor. Türkiye'de 1935'te 16 milyon nüfus varken, 1965'te 31 milyon,

1995'te 60 küsur milyon oluyor. Yani, kabaca, her 30 yılda bir nüfus katlanıyor. Bu nüfusa yeterli hastane, okul, iş, yol, su, enerji, konut vb. yetiştirmek mümkün değildir. Bunlar olmayınca da insanlar patlamaya hazır bir barut fıçısıdır ve az gelişmişlikten kurtulma hedefi uzakta kalmaya devam eder. 16. yüzyıl sonunda bugünkü ölçülerle çok hafif sayılabilecek bir nüfus artışı, en az yarım yüzyıl sürecek Celalî İsyanlarına yol açmıştır. (Bkz. benim "Bugün de Celalî İsyanları mı?" başlıklı makalem, Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan *(Ank., SBF Yayınları, 1991). Geçim sıkıntısına düşen Anadolu insanı, 'birbirini yemiştir'. Cumhuriyet dönemi halka kalkınmayı getirirken, nüfus denetimini, aile planlamasını getirmedi. Oysa kentliler bu teknikleri biliyor ve uyguluyorlardı. Neden bu bilgiler aktarılmadı? Çünkü birçok kişiler nüfus artışının ülke için güç kaynağı olduğunu düşünüyorlardı. Kimileri de belki bunun insanların çok özel bir alanları olduğunu inandıkları için, ya da düpedüz tehlikeyi göremedikleri için, 'boş veriyorlardı'. Bugün dahi konuya gereken önemin verildiği söylenemez. Oysa insanlarımız birbirini yiyorsa, ülke kalkınamıyorsa, bunun temel etkeni aşırı nüfus artışıdır.*

4. cildin önsözünde Atatürk'ün kalkınma modelinin bütünsel (topyekûn) kalkınma olduğunu, yani bu anlayışa göre kültür, sanat, bilim gibi alanların dahi kalkınma konusu sayıldığını belirtmiştim. Bunun tersinin maddi kalkınma modeli olduğunu, buna göre önceliğin "yol, baraj, fabrika"da görüldüğünü açıklamıştım. Maddi kalkınma stratejisinin aşırı örneği petrodolar zengini Arap şeyhlikleridir. Oralarda bilgisayardan uçağa, televizyondan deniz suyunu arıtmaya değin her türlü en yeni teknolojinin bol bol kullanıldığını, ama bunun yanında 7. yüzyılın toplum düzeninin ya da benzerinin hayli 'başarılı' bir biçimde sürdürüldüğünü görüyoruz. Bizde, tabii bu ölçüde olmamakla birlikte, 1950'den başlayarak maddi kalkınma anlayışının ön düzleme geçtiği anlaşılıyor. Bunun bir göstergesi Köy Enstitülerinin ve Halkevlerinin, Halkodalarının kapatılması. Başka bir göstergesi Tevhid-i Tedrisat Kanununa aykırı olarak, imam-hatip okullarının bir çeşit koşut (paralel) genel eğitim dizgesine dönüşmesidir. Nihayet, eğitim ve sağlığa bütçeden az kaynak ayrılması başka bir göstergedir. Devlet adamlarımız eğitim ve sağlık işini zenginlerimizin bir hayırseverlik alanı olarak sunuyorlar çok kez. Onların himmetine kalmıştır gibisinden...

1990'a değin Birleşmiş Milletler (BM) kalkınma ölçütü olarak adam başına düşen ortalama gayrı safi milli hasılayı (GSMH) kullanırken, o yıl yeni ve karmaşık bir ölçüt ortaya atıldı: İnsan Gelişmesi Endeksi (Human Development Index - *HDI). Bunda adam başına düşen gelirden başka yaşam umudu, okuryazarlık, okullaşma süresi, temiz su kaynakları, çocuk ölümleri, tüketilen günlük kalori miktarı, radyo sayısı gibi çeşitli ölçütler kullanılmaktadır. Özet olarak,*

gelişme kavramına sağlık ve eğitim katılmış oluyor. İnsan Gelişmesine göre dünya ülkelerini karşılaştıran 1994 dizininde Türkiye 173 ülke içinde 68. durumdaydı. Yunanistan (25.), Bulgaristan (48.), Polonya (49.), Ermenistan (53.), Tayland (54.), Malezya (57.), Kazakistan (61.), Brezilya (63.), Türkiye'den daha ileridirler. Bunlardan Bulgaristan, Polonya, Ermenistan, Kazakistan'ın adam başına düşen geliri Türkiye'den düşüktür, diğerlerinin daha yüksektir. Ülkemiz yüksek insan gelişmesi grubuna (bu grupta 53 ülke vardır) girememekte, orta gruba (65 ülke) girmektedir. Türkiye'nin özellikle ortalama okullaşma süresi bakımından hayli geri kaldığı anlaşılıyor. Türklerin okulda geçirdikleri ortalama süre 3, 6 yıldır (Yunanistan ve Bulgaristan'da 7, Rusya'da 9, Ermenistan, Irak ve Azerbaycan'da 5, İran'da 3,9, Suriye'de 4,2, Japonya'da 10,8, Fransa'da 12, ABD'de 12,4). Görüldüğü üzere, yurdumuz, uzunca süredir (1950'den beri) maddi kalkınma modelini uygulayıp bütünsel kalkınma modelini ihmal etmesinin bedelini ödüyor. (İnsan Gelişmesi Dizini konusunda Bilsay Kuruç'un Türkiye Ülke Profili *kitabı (1990), Halis Akder'in incelemeleri vardır.)*

* * *

Tanör ve Boratav'ın incelemelerini okuyunca ülkeniz bakımından iyimser olmak kolay değildir. Evren yönetiminin demokrasiye vurduğu darbeler, Özal yönetiminin demokrasi kısıtlamalarını büyük ölçüde kabullenmesi, Demirel-İnönü, Çiller-Karayalçın yönetimlerinin yapılan nice seçim vaadlerine, hükümet protokollarına rağmen 12 Eylül yapısına dokunamaması, dokunmaması işin bir görünüşü. Başka bir görünüş, Özal yönetiminin KİT'leri ihmal ederek, borca batırarak harabeye çevirmesi, Türkiye'nin dış dünya karşısında ağır bir borç yükü altına sokulurken, yine çok ağır bir iç borç yükü altında bırakılmasıdır. Her hükümet ninni söyler gibi, alay edercesine enflasyonu "aşağı çekeceği" sözünü yinelerken, enflasyonun azgınlığını sürdürmesi, Türk parasının günden güne daha da rezil olması (oysa Türk lirası 1946'ya değin 'taş' gibiydi, ancak 1946'da 1 dolar 1.40 yerine 2.80 TL oldu ve DP dönemine değin öyle kaldı) artık kaçınılmaz bir yazgı gibi görünmektedir. Artık iktidarların tek umudu geçen kuşakların dişinden tırnağından artırarak kurmuş oldukları KİT'leri satıp savıp günü kurtarmaktır. Bu durumda TC hükümetlerinin ne ölçüde bağımsız bir siyaset (içte ve dışta) izleyebilecekleri sorulabilir.

Diğer büyük bir sorun, Özal yönetimi hakkındaki yolsuzluk iddia ve dedikoduları dır. Özal ailesi sanki hiç yoktan uluslararası çapta bir zenginliğe kavuşmuş, son zamanlarda ise ailenin mafya ile dahi ilişkileri olabileceği ileri sürülmüştür. Yolsuzluğun dalga dalga devlet ve yönetim kademelerine yayıldığı söylenmiş, Tur-

gut Özal'ın "Benim memurum işini bilir" sözü, kimilerince, memurların da bu gidişe katılmaları için bir işaret olarak yorumlanmıştır. Medyanın büyük hevesle işlediği İSKİ rezaleti SHP'nin, en azından bazı kesimlerinin de bu gidişe ayak uydurmuş olabileceğini gösteriyordu. 1991 iktidar değişikliğinin durumu değiştireceği umulurken, bu sefer Tansu Çiller ve eşinin yurt içinde ve ABD'deki, kaynağı pek belli olmayan büyük serveti hakkında iddialar ortaya atılmıştır. Beri yandan Refah Partisinin Bosna-Hersek için topladığı paraları oraya iletmediği ve kendi çıkarları için harcadığı iddiası vardır. "İşbitirme", "köşe dönme" bu dönemin zihniyetini yansıtan kilit deyimler olmuştur. Bu olumsuz tablo içinde olumlu sayılabilecek tek öğe, belki bu sayede Türk kapitalist sınıfının hızla geliştiği noktası olabilir. Tabii, bunun, halk sınıflarının sefaleti, devletin haysiyetini yitirmesi, kamu ahlakının çöküşü pahasına elde edilmiş olduğu unutulmamalıdır. Boratav AB ile gümrük birliğinin bir değerlendirmesini yapıyor. Sanıyorum egemen çevreler, galiba 'havlu attılar' ve Türkiye'nin 'kurtuluşunu' büyük ölçüde yoğun dış yatırımlara bağlanuş bulunuyorlar.

* * *

Türkiye'nin bence önemli bir sorunu da, kollektif kimliğimizle ilgilidir. Ders kitaplarımız bu konuda ileri gitmeseler de, yanılmıyorsam birçok tarih öğretmenlerimiz, "sokaktaki adamın" tutumunu benimseyerek, bizi, yani Türkiye Cumhuriyetini, Osmanlı Devletiyle özdeşleştirmektedirler. Ya da öğrencilerinin bu yönde tavır almalarına ses çıkartmamaktadırlar. Böylece "biz" Viyana önlerine gitmiş oluyoruz, "biz" Navarin'de yenilmiş oluyoruz. Tabii bunda bir gerçek payı olduğu söylenemez değil, çünkü onlar atalarımızdı. Ama Türkiye Cumhuriyetinin ideolojisi, yapısı, dayandığı toplumun özellikleri itibariyle çok daha başka bir devlet olduğu da tartışılamaz. Bu durumda özdeşleştirme yanlış olacağı gibi, zararlıdır da. Niye zararlıdır? Çünkü Türk hükümetini yanlış tavırlar almaya, yanlış siyasetler uygulamaya götürebileceği gibi, genel olarak da Türk halkını yanılgıya düşürebilir. Osmanlıyla özdeşleşme iki türlü olabilmektedir. Kanuni dönemi gibi güçlü Osmanlı dönemleriyle özdeşleştirme, insanların yayılmacı emeller beslemelerine yol açabilmektedir. Dış siyasette bizi maceracılığa,"Adriyatik'ten Çin Seddine" edebiyatına götürmektedir. Bunun bedelini özellikle komşularımızın bize karşı güvensizlik beslemeleriyle ödüyoruz. Kimileriyse "hasta adam" durumundaki düşkün 19. yüzyıl Osmanlısıyla özdeşleştirme yapmaktadırlar. Bunlar da olmadık gelişmelerden telaşa, paniğe kapılmakta, Türkiye her an parçalanıp batabilecekmiş gibi bir tutum takınmaktadırlar. Oysa bu, gerçeklere uymamaktadır. Tabii, birçok kimselerin de zaman zaman birinci

türden, zaman zaman da ikinci türden özdeşleştirme yaptıklarını düşünebiliriz. Bence hepsi de sakıncalıdır.

* * *

27 Mart 1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi'nin büyük bir ilerleme kaydetmesi, İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını kazanması, solda ve köktendinci olmayan sağda büyük bir telaş uyandırdı. Gerçi hemen bütün partiler, CHP dahil, 1946'dan beri zaman zaman laiklikten ödün vermekte ya da ödün verir görünmekte kusur etmemişlerdir. Ama haklı ya da haksız, RP'nin 'başka' olduğu, şeriatçı olduğu, ödünle kalmayıp laikliği yıkmaya kalkışabileceği kanısı yaygındır. Gerçi RP laikliği açıkça reddediyor değildir, ama muhtemelen reddetmek en temel Cumhuriyet yasalarına aykırı olduğu için açık tavır koymamaktadır. RP'nin kimi tavırları çağdaş Türk insanını derinden rahatsız etmiştir. Erbakan'ın "iktidara mutlaka geleceğiz, bütün mesele kansız mı olacak, kanlı mı olacak" mealindeki sözleri, İstanbul Belediye Meclisi'nin açılışında İstiklal Marşı'nın söylenmesine karşı çıkılması, uzun yıllar bakanlık ve milletvekilliği yapmış olan Oğuzhan Asiltürk'ün, Bizans yapısıdır diye İstanbul surlarının yıkılmasını istemesi... Bunlar RP'nin üst kademeleri... Bir de Sivas'ta 8 saatlik bir 'muhasaradan' sonra 37 aydını otellerinde yakan RP'li ya da ona yakın varsayılabilecek orta ve alt kademeler var...

Yerel seçimlerde Türk seçmeninin önemli bir bölümü neden RP'ye yönelmiştir? Acaba bu seçmenler çok karılılık, eski yazı gibi şeyler mi istiyorlardı? Sanırım bunları isteyen bir kesim var, ama bunların sayısı çok değildir. Sanırım bu oyların çoğu protesto oylarıdır. Neyi protesto? İşsizliği, pahalılığı, vurdumduymazlığı protesto. Bu protestoda galiba özelleştirme karşısında hoşnutsuzluğun önemli bir payı söz konusudur. Medyanın özelleştirmenin erdemlerini, devletçiliğin kötülüklerini sabah akşam beyinlerimize çakmak istemesine rağmen, halk, özellikle kapitalist sınıfın tam gelişmemiş olduğu ülkemizde, özelleştirmenin işsizlik anlamına geldiğini hissediyor. 1991 seçimlerinde DYP, "baba" imgesini öne sürerek, yeşil kart ve iki anahtar diyerek, yani koyu devletçi bir propaganda yaparak kazandı. SHP ise 3. parti oldu, çünkü partinin amblemininde 6 ok bulunmasına rağmen, "değişim" rüzgârının etkisiyle onlar devletçilikten utanır hale gelmişlerdi. Dolayısıyla ne istediklerini, ne olduklarını bilemez duruma düşmüşlerdi. Propagandaları bir 'gevelemeden' ibaret kalmıştı. DYP ise açık, yalın, vurucu ve asıl önemlisi, devletçi bir propaganda yapmıştı. Ne var ki DYP iktidara gelince sözünde durmadı. Durmadığı gibi, Çiller hükümeti özelleştirmeci oldu, Zonguldak ve Karabük'ü düpedüz kapatmak istediğini söylemek gafletinde

bulundu. 27 Mart seçimlerinde DYP silinmediyse, bu, DEP milletvekillerini TBMM dışına ve hapse atmak 'marifeti' sayesinde oldu. Sanırım RP'ye oy verenler, hem öteki partileri cezalandırmak istediler, hem de en devletçi partiye, ağır sanayi kurmak isteyen partiye oy verdiler.

Türk halkının devletçiliği benim bir tahminimden ibaret değildir. Toplumbilimci Doğan Ergun Türk Bireyi Kuramına Giriş *kitabında bu değerlendirmeyi yapıyor. Bu arada 1989'da Konda'nın yaptığı bir kamuoyu araştırmasını anmaktadır. Buna göre seçmenlerin % 49,6'sı özelleştirmeye karşı, % 21,9'u yandaş, %28,5'inin fikri yok bu konuda (s. 68). Daha yakın tarihte SBF öğretim üyelerinden Murat Şeker'in kamuoyu çalışmaları da bu yöndeki değerlendirmeleri destekliyor. Onun araştırma sonuçlarına göre "Devlet büyük fabrika yapmalı" önermesi karşısında evetler %54,1, hayırlar %29, fikri yoklar %16,9'dur. "Devlet vatandaşa iş sağlamalıdır" önermesinin evetleri %73,5, hayırları %18,1, fikri yokları %8,3. "Devlet piyasayı fiyat açısından denetlemelidir" önermesinin evetleri %79,2, hayırları %12,5, fikri yokları %8,3. Ama 15 yıldır kitle iletişim araçlarında yürütülen, hemen hemen tek yanlı propaganda, ve KİT'lerin hükümetler tarafından tahribi etkisiz kalmamıştır. "KİT'ler özelleştirilsin" önermesinin evetleri %54,9, hayırlar %26,5, fikri yokları %18,6'dır. Bu sonucun birinci önermenin sonucuyla taban tabana ters düştüğü açıktır. Çünkü galiba halkımız ve birçok aydınlarımız, bir devlet işletmesi zarar ettiğinde, bunun genellikle iktidarın bu yöndeki bilinçli tercihi yüzünden öyle olduğunun farkında değiller. Tekel işletmesi her isteyen bakkala rakı ulaştırıyor, fakat Tekel birası, Tekel kibriti ulaştıramıyorsa, bu, ulaştırmak istemediği içindir. Çünkü iktidar bira ve kibrit üreten özel kesim kuruluşlarını kazandırmak istemektedir. Kimi devlet işletmelerine gereksiz ve işe yaramaz yüzlerce, binlerce partizan doldurduluyor, yöneticiliğe niteliksizliği herkesçe bilinen kişiler getiriliyorsa, bu da hükümetlerin o işletmeleri zarar ettirmek yönünde bilinçli tercihleridir. Yoksa devletçiliğin mutlaka verimsiz olduğu söylenemez.*

Yukarda yazılanlar doğruysa, önümüzdeki genel seçimlerde sol (ve sağ) partilerin devletçilikten yana açık-seçik bir tavır koymamaları tarihsel bir hata olacakmış gibi görünüyor.

* * *

Yukarda ülkemizin eğitim ve sağlık alanındaki geriliğine değindim. Bir de işin kültür yönü var. Ülkemizin gerilikten kurtulması için yalnızca eğitim-öğretim yetmez. Suat Sinanoğlu'nun da belirttiği gibi, bir aydınlanma, bir hümanizm süreci de yaşanmalıdır. Bunu sağlayacak olan kültürdür. Nitekim Menemen

olayının ortaçağcıl dehşetini – kafa kesip direk ucuna bağlama ve teşhir olayının dehşetini – yaşayan Atatürk, durumu anlayıp çaresini bulmak için üç ay süren bir memleket gezisi yaptı, halkla konuştu. Herhalde çok kafa yordu. Ardından başlattığı en önemli iş, sanırım gericiliğin çaresi olarak neyi düşündüğünü bize açıklamaktadır. Atatürk cevabı Halkevleri ve Halkodalarında bulmuş olmalı ki, bu işe sarıldı. Kitaplık, yayın, köycülük, halk eğitimi, dil-tarih-edebiyat, plastik sanatlar, tiyatro, müzik, folklor, spor, turizm alanlarında etkinlik gösteren bu merkezler, dört başı mamur kültür, yani aydınlanma merkezleriydiler. 1950'de 478 Halkevi, 4332 Halkodası vardı. Karşı-devrimin Halkevlerini ve Köy Enstitülerini bir numaralı hedef haline getirmiş olması dikkati çekiyor. Köy Enstitüleri klasik öğretmen okullarına dönüştürüldü. Halkevlerine daha gaddar davranıldı. Bunlar işlevlerini sürdürmek üzere devletleştirilebilirdi. Bu yapılmadı. Kapatıldılar, mal varlıkları büyük ölçüde dağıtıldı. Bazı olumlu çabalara rağmen bugün hâlâ bu boşluk doldurulmamıştır. O ölçüde Türkiye, ve özellikle taşra, karanlıkta yaşıyor.

İşin fecaati şu ki, okullarımız da kültür geliştirme işlevini yerine getirebilmekten büyük ölçüde uzaktır. Kaç okulun doğru dürüst kitaplık hizmetleri sunan kitaplıkları var? Kaç okulda tiyatro çalışmaları yapılabiliyor? Ne yazık ki okullarımız büyük ölçüde dersane durumundadır. Milli Eğitim Bakanlığına Milli Dersaneler Bakanlığı dense yeridir.

* * *

Şimdi de Güneydoğu ya da Kürt sorununu ele alalım. Bu konudaki düşüncelerimi maddeler halinde sunuyorum.

1. Türkiye Cumhuriyeti ve halkına silah çeken PKK ya da herhangi bir benzeri örgüte silahla karşılık verilmesi doğaldır. Zaten bunu kimse tartışmamaktadır.

2. Bir iktidar zamanında olan biten bütün başarı ve başarısızlıklardan, hatta bütün iyilik ve kötülüklerden o iktidarın sorumlu olduğu ilke olarak kabul edilirse, PKK'nın silahlı eylemlerinden de 1984'teki iktidarın sorumlu olduğu söylenebilecektir. Ama iktidar değişikliği 1983 güzünde olduğuna göre, 12 Eylül Cuntasını da aynı ölçüde sorumlu saymak gerekir. Tabii geçmişteki iktidarların hiç sorumluluk payları yoktur anlamına gelmez bu.

3. PKK'nın silahlı eylemlerinde yabancı parmağı var mı, ve ne ölçüde? Zor bir soru bu. Bizde birçok insanlar birtakım iç olumsuzlukları yabancı parmağına bağlamaya hastalık derecesinde eğilimlidirler. Çok kez kendi sorumluluklarımızı gözden kaçırmak amacını güden bu eğilimlerle mücadele edilmelidir. Ama bu demek değildir ki yabancı parmakları içişlerimize hiç karışmıyor ve belli ölçüler-

de ve koşullar elverdiğince etkili olmuyor. Bu yapıtın 4. cildine yazdığım önsözde Ermeni teröristlerin hariciyecilerimize yönelik öldürme kampanyasında Ermeniler dışında birtakım çevrelerin katkıları olasılığı üzerinde durmuştum. PKK önderi Abdullah Öcalan ve örgütünün Suriye denetimindeki bir bölgede yıllarca üslenmiş olması –Şam'da oturduğu doğru olmasa bile– herhalde devletler arası ilişkiler tarihinde eşi az bulunur bir rezalet olarak yerini alacaktır. Suriye gibi küçük bir ülkenin bu davranışı göstermesi için bir, ya da birkaç güçlü devletin teşviki, 'gözkırpması', ya da göz yumması gerekmez mi? SSCB bu davranışı desteklediyse, onun desteği böyle bir davranış için yeterli miydi? Yani başka devlet ya da devletlerin de gizli ya da dolaylı destekleri de var mıydı (var mıdır)? Olanaklıysa, bu konular aydınlığa kavuşturulmalıdır.

4. PKK Türkiye'nin en engebeli arazisinde yıldırı etkinliği yürüttüğü için yalnızca silahlı mücadeleyle ona karşı kesin bir sonuç almak kolay olmayacaktır. Ayrıca, insan kayıplarımız yanında iktisadiyatımız için bunun ne denli ağır bir yük olduğunu herkes biliyor. Bir uçağın, bir helikopterin bir seferinin, havadan karaya atılan bir füzenin, bir bombanın, bir müfrezenin yarım saat içinde harcayabildiği birkaç yüz merminin maliyeti çok yüksektir. Silahlı mücadelenin kesin sonuca ulaşabilmesinin onsuz olmaz bir şartı, Avrupa kamuoyunun birçok kesimlerinde PKK için duyulan sempatinin son bulması ya da iyice azaltılabilmesidir. Avrupa hükümetleri istediğimiz kadar PKK'nın bir yıldırı örgütü olduğunu söylesinler, Avrupa kamuoyundaki sempati PKK'ya manevi ve maddi destek olmaktadır. Sempatinin son bulması iki şeye bağlıdır. Önce, ana dili Türkçe olmayan bütün Türklerin kültür hakları tanınmalıdır. Yani, Kürtler, Çerkesler, Araplar ve benzerlerinin kendi dillerinde kitap, süreli yayın çıkartmalarına, plak, kaset, radyo ve televizyonda yayın yapmalarına, okullarda ve üniversitede Türkçenin yanında kendi dillerini de okuyabilmelerine olanak tanınmalıdır. İkinci olarak, Kürtler ve diğer etnik küme mensupları için partiler kurup TBMM'de temsil edilmeleri hakkı kabul edilmelidir. Avrupa'nın sempatisi sorunu bir yana, TBMM'de bunlara temsil olanağının verilmemesinin, bir kısım insanlarımızı PKK'nın yanına iteceğini bilmeliyiz.

5. Avrupa neden bunları istiyor? Çünkü Türkiye'nin de imzaladığı Paris Şartının somutlaştırdığı üzere, son onyıllarda Avrupa'da bunun insanın temel haklarından olduğuna inanılıyor, uygulamalar bu yönde yapılıyor. Bugünkü Avrupalı, Kürtler Türkiye'de serbestçe parti kuramıyorlar, dillerini serbestçe kullanıp serbestçe öğrenemiyorlar deyince, PKK'yı haksız bulamıyor. Güneydoğu sorunu olmasaydı da, madem Avrupalı olmak istiyoruz, bu hakları tanımaya mecburuz. (Avrupa diyorum ama bu ilkeler BM'de de genel kabul görmektedir.) Atatürkçü

anlayışa göre de, Türkiye'nin hiçbir alanda Avrupa'nın gerisinde kalması kabul edilemeyeceği gibi, bu konuda da geri kalmamız, onların gözünde 2. sınıf bir durumda olmamız kabul edilemez. Etnik kümelere mensup kişilerin kültürel ve siyasal hakları Türkiye'nin genel demokratikleşme sürecinin bir parçası kabul edilmelidir. Şu da var: kendi yurttaşlarımıza şu hakları tanımayınca Yunanistan, Bulgaristan gibi ülkelerdeki soydaşlarımızın benzer haklarını uluslararası forumlarda gerektiği gibi savunamıyoruz. Onlara da haksızlık oluyor.

6. Kimileri Güneydoğu sorununun çözümü için o bölgenin Türkiye'nin kanalıyla federatif bir ilişkiye girmesi, ademimerkeziyet, valilerin seçilmesi türünden yollar öneriyorlar. Bence bunların hiçbiri kabul edilemez. Güneydoğu'nun toplum yapısına bakarsak, burada aşiret yapılarının canlı olarak sürdüğünü, ağalık, şeyhlik ilişkilerinin egemen olduğunu görürüz. Bu durumda sözü edilen çözümler feodal yapıyı daha da güçlendirecektir. Federasyon durumunda büyük ihtimalle Medeni Kanun oralarda uygulanmayacak, kadın hakları büyük ölçüde son bulacaktır. Türkiye'de hukuk birliği zedelenecek, ülkenin uygarlık atılımı büsbütün aksatılmış olacaktır. Sonuç olarak, Türkiye'nin üniter yapısının değiştirilmesini istemek için geçerli bir gerekçenin bulunduğunu sanmıyorum.

7. Devlet, Güneydoğu'da mücadelesini yürütürken Hizbullahı ya da başka karanlık örgütleri PKK'ya karşı kullanmak, "onu ona kırdırmak" gibi devlet haysiyetiyle bağdaşmayan yöntemlere tenezzül etmemelidir. Bildiğim kadarıyla, koruculuk sistemi de kaldırılmalı, ya da en azından sınırlandırılmalı, denetim altına alınmalıdır.

8. Güneydoğu'da bir yeniden yapılanmaya gidilmelidir. Bunun bir ayağı iyi bir planlamayla köykentlerin kurulması olabilir. Güneydoğu'nun kalkınmasının anahtarı olarak görünüyor bu. Ayrıca dağınık, küçük köyler, mezralar PKK türü hareketler için elverişli bir ortam olmaktadır. Söylemek gerekmez ki köykentlere insanların yerleştirilmesi gönüllü olmalıdır. İkincisi, bütün ilçe merkezlerinde, gerekirse ilçedeki bütün çocukları alabilecek parasız yatılı ilköğretim okulları, il merkezlerinde ihtiyacı karşılayacak parasız liseler açılmalıdır. (Parasız yatılı uygulaması bütün ülkede yaygınlaştırılmalıdır.)

9. İşsizliğin PKK için en uygun ortam olduğu ilkesinden hareketle bütün Türkiye'de işsizliği azaltacak akıllı bir devletçilik siyaseti güdülmelidir. Bir kez altyapı yatırımları ve bu arada özellikle demiryollarının çağdaşlaştırılması üzerinde durulmalıdır. (Ankara-İstanbul yolunu kısaltacak Ayaş tüneli bitirilmeli, Ankara-İzmir ve İzmir-İstanbul hatları da kısaltılmalıdır. Ayrıca ilk ağızda Bursa, Antalya, Trabzon kentleri demiryolu ağına sokulmalıdır.) İkincisi, hükümetler

KİT'lere gölge etmemeli, onların verimli çalışmasına engel olmamalı, bunu sağlayacak yapısal düzenlemelere gidilmelidir. Üçüncüsü, devlet bilgisayar, elektronik gibi yüksek teknoloji alanlarına, gerekiyorsa ağır sanayiye yatırım yapmalıdır.

* * *

Buraya kadar yazdıklarım genellikle hayli karamsar şeylerdi. Önsözü bitirmeden önce son yılların olumlu bir gelişmesine değinmek gereğini duyuyorum. Türkiye'de kitle iletişim araçlarından gazetenin hayli eski bir geçmişi var: 1860'lara, 1831'e kadar gidiyor. Öyle olmakla birlikte, bizde okuryazarlığın sınırlı olması nedeniyle gazetenin etkisi nispeten az olmuştur. Bugün de okuryazarlık oranı eskisine göre çok yükselmiş olmakla birlikte gazete girmeyen ev sayısı çok yüksektir. Oysa televizyon çok daha yaygındır. Sanırım TV cihazı giren ev sayısı, her gün gazete giren ev sayısından çoktur. Ayrıca gazete giren evlerde çok kez ev halkının çoğu gazeteyi okumaz. Oysa televizyonlu evde, onu seyretmeyen kişiler herhalde pek azdır. Arada bir de radyo var, fakat görüntülü bir kitle iletişim aracı olarak TV, radyodan herhalde çok daha etkilidir. TV Türk evine çağdaş dünyanın canlı resmini, ve o resimle birlikte üslubunu, davranış biçimlerini, yöntemini, felsefesini getiriyor.

1970'li yıllarda Türkiye'de TV yayıldı. Yasalara göre devletin, yani TRT'nin yayın tekeli vardı. Fakat 80'li yılların ortalarından başlayarak yasadışı özel TV kanalları ortaya çıktı ve giderek çoğaldı (son yıllarda ortalığı bir de özel radyolar kapladı). Hükümetler bu yasadışı duruma son vermiyorlar, belki son vermek istemiyorlardı. Zaten yasadışı oldukları için pek vergi vermeyen özel TV'lerin de işine geliyordu bu durum. Nihayet, 1993'te Anayasa ve yasada yapılan değişiklikle özel TV ve radyolar "korsanlıktan" kurtuldular.

TV'nin evlere çağdaş yaşamın görüntülerini sokması tutucu ve dinci çevreleri çok tedirgin etti. Özel TV'lerin daha çok seyirci elde etmek çabasıyla açıksaçıklığı, şiddeti göstermekten çekinmemesi, sansasyon peşinde koşması onları daha da rahatsız etti. Yalnız tutucu çevreleri değil, hemen herkesi rahatsız etti. Bir de tabii özel TV'leri büyük sermaye kurduğuna göre, sermaye sahiplerinin çizdiği sınırlar içinde davranmak zorundalar. Bu yöndeki eleştiriler birçok bakımdan haklıdır. Bununla birlikte özel TV'lerin, TRT'nin tersine "resmî" haberleri vermeyip ya da kısa verip, asıl ilginç olan olayları göstermesi ve serbestçe yorumlamaya çalışması çok önemli ve değerli bir gelişmedir. En önemli siyasal, toplumsal sorunların açık oturumlarda, canlı yayınlarda hayli serbestçe tartışılması için de aynı şey söylenebilir. Özel TV yayınlarının kusurları ne denli ağır olursa olsun,

bunların getirdiği az çok özgür tartışma ortamının toplumumuzun demokratik gelişmesini hızlandıracağı ortadadır. Unutmayalım ki, Türkiye'nin, azgelişmişliğin doğal sonucu olan demokrasiye önemli ölçüde ters düşen bir mayası var ve bunun temeli birtakım aile görenekleridir. Buna göre çocuklar dayak yerler, konuşturulmazlar ve el öpmek zorundadırlar. Geleneksel aile ve dolayısıyla toplum bu ve buna benzer esaslar çerçevesinde oluşuyor.

Çağdaş yaşam görüntülerinin, serbest tartışma ortamının Türk toplumunun her alanda demokratikleşmesine katkı yapması beklenebilir.

Sina Akşin
Ankara, 19 Mayıs 1995

Bu ciltte bize katılan yazarımız ***Bülent Tanör'ün*** *özgeçmişi:*

1940'ta İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni (1959), İstanbul Hukuk Fakültesini (1963) bitirdi. 1964'te aynı Fakültede Anayasa Hukuku Asistanı, 1978'de Doçent oldu. 12 Eylül döneminde 1402 sayılı Kanun uyarınca Sıkıyönetim Komutanlığınca işine son verildi. Paris, Nanterre, Dijon, Cenevre Hukuk Fakültelerinde öğretim üyeliği yaptı. 1990'da Danıştay kararıyla eski görevine geri geldi. 1992'de profesör oldu. Son yıllarda çıkan yapıtlarından bazıları:

Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), Türkiye'de İnsan Hakları Sorunu, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), Kurtuluş Üzerine 10 Konferans.

SİYASAL TARİH (1980-1995)

Bülent Tanör

1980'i izleyen yıllar Türkiye'nin yakın siyasal tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biri sayılır. Bunun ana nedeni 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale ve bunu izleyen askeri rejimin ülke siyasal hayatında çok derin izler bırakan kararları ve icraatıdır. Bundan sonra geçilen ya da yeniden dönülen çok partili dönem bu izleri taşıyagelecektir.

Karşılaşılan sorunlar yalnız askeri rejimin bıraktıklarından da kaynaklanıyor değildi. Her geçiş döneminde görülen sancılar da bunlara eklenmiştir. Yeni ekonomik model aranışları ve dünya siyasal coğrafyasında özellikle 1990 başlarında görülen köklü değişmeler (sosyalist blokun çöküşü, vb.) bu geçiş dönemini daha da zorlu bir sürece dönüştürmüştür.

Siyasal tarihe ayrılan bu bölüm kronolojik bir temele dayanmaktadır. Burada sırasıyla askeri rejim dönemi (1980 - 1983), 17. Dönem TBMM (1983-1987), 18. Dönem TBMM (1987-1991) ve 19. Dönem TBMM başlıkları altında siyasal değişmeler ele alınmıştır.

Son başlık "konusal" (tematik) niteliklidir. Bu kesimde, 1980 sonrası dönemin ortak ve özgül konularından üçü seçilerek ele alınmaktadır: İnsan hakları, demokrasi ve dış politika.

Dolayısıyla bölümün planı şöyledir:

I) 12 Eylül Rejimi (1980-1983)
II) 17. Dönem TBMM (1983-1987)
III) 18. Dönem TBMM (1987-1991)
IV) 19. Dönem TBMM (1991 ve sonrası)
V) Bazı Özgül Konular

I

12 EYLÜL REJİMİ (1980 – 1983)

11 Eylül 1980 tarihli günlük basında çıkan şu iki haber ilgi çekiciydi: "Terör dün de 17 can aldı" ve "Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin, 'DGM'ler kurulmadan üretim artmaz' dedi". O günlerin karmaşası arasında belki dikkati pek çekmemiş olan, belki de kanıksanmış sayılabilecek bu iki haber, sanki bir gün sonraki askeri müdahalenin ve üç yıl kadar sürecek olan askeri rejimin de işlevini özetliyordu. Bunlardan birincisi, ülkede eksikliği duyulan can güvenliğini sağlamak, ikincisi de sola ve emekçi taleplerine sınır getirerek ekonomik-sosyal hayatı işverenler lehine yeniden düzenlemek.

12 Eylül 1980 sabahı başlayan ve *"Bayrak Harekâtı"* adı verilen müdahale ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yönetime elkoydu. Müdahale, herhangi bir direnmeyle karşılaşmadan amacına ulaştı. Darbe, emir ve komuta zinciri içinde, yukardan aşağı, yani hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleşmişti. Bu yönüyle de, orta rütbeli subay çoğunluğuna dayalı ve hiyerarşi dışı hatta ona karşı bir nitelik göstermiş olan 27 Mayıs 1960 müdahalesinden farklıydı. Asıl temel farklılık ise, her iki müdahalenin itici güçleri ve programları açısından ortaya çıkacaktı.

Askerî Rejim

12 Eylül'ü gerçekleştiren üst komutanlar grubu kendilerine *Milli Güvenlik Konseyi* (MGK) ve üyeleri sıfatını verdiler. Böylece, 1961 Anayasasıyla rejim içine yerleştirilen ve 1982 Anayasasıyla da devam edecek olan *Milli Güvenlik Kurulu* adlı "danışma" organının adındaki üç sözcükten ikisi, müdahaleci grubun kendilerini isimlendirmelerinde esin kaynağı olmuş oluyordu. Üçüncüsü, yani "kurul" sözcüğü de zaten aynı anlama gelen Fransızca deyimle, "Konsey" olarak ifade edilmişti. İsim seçmenin, ABD'nin 1960'larda ürettiği *"Milli Güvenlik Devleti Doktrini"* terim ve kavramıyla benzerliği de dikkat çekiciydi.

Milli Güvenlik Konseyi şu üyelerden oluşuyordu: Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvet-

leri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun. Devletbaşkanlığı ve MGK Başkanlığı görev ve yetkilerini de K. Evren kuşanmıştı. Öbürleri, askeri görevlerini sürdürmenin yanısıra MGK üyesi sıfatı sahibiydiler. MGK Genel Sekreterliğine de Org. Haydar Saltık atandı *(Bildiri* No: 4, RG. 12.9.1980 - 17103; *Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması,* RG. aynı sayı; *Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü* md. 1, *Karar* No: 1, kt. 25.9.1980, RG. 28.9.1980 - 17119; *Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun,* md. 1, No: 1256, kt. 12.12.1980, RG. 12.12.1980 - 17188).

MGK, koyduğu kuralları ve verdiği buyrukları *"Bildiri"* ve *"Karar"* biçiminde adlandırıp numaralandırdı. 12 Eylül sabahı saat 04^{00}'te MGK'nin ilk mesajı yerine geçen 1 numaralı bildirisi TRT'den bütün ülkeye duyuruldu. Org. K. Evren'in ağzından okunan bu bildiride şu noktalar dikkat çekiciydi (EK1):

– Devletin varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik saldırılar yoğunluk kazanmıştır.

– Buna karşılık Devlet organları ve anayasal kuruluşlar işlemez duruma getirilmişlerdir.

– İrticai fikirler ve sapık ideolojiler devlet kuruluşlarını, işçi örgütlerini ve siyasal partileri etkileri altına alarak ülkeyi iç savaş eşiğine getirmişlerdir.

– TSK, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Türk milleti adına yerine getirmek için emir ve komuta zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

– Harekâtın amacı, ülkenin bütünlüğünü, devletin otoritesini yeniden sağlamak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.

– Parlamento ve hükümet feshedilmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiş, yurt dışına çıkışlar yasaklanmış, ikinci bir emre kadar saat 05^{00}'ten itibaren sokağa çıkma yasağı konmuştur.

* * *

Bildiri'de dikkati çeken bir nokta, parlamento ve hükümetin feshedilmesine karşılık, siyasal partiler için böyle bir karar alınmamış olması, hatta siyasal faaliyetlerin durdurulmasından bile söz edilmemiş oluşudur. İleri sürüldüğüne göre, darbeden üç hafta kadar önce 1 numaralı bildiri taslağını hazırlayan Adnan Başer Kafaoğlu ve Coşkun Kırca, "Partiler feshedilmiştir" cümlesini de metne

koymuşlar, ancak bu ibare komutanlarca metinden çıkarılmıştır. (Y. DOĞAN, *Dar Sokakta Siyaset*, 5. basım, Tekin yay., İstanbul 1986, s. 42-44).

Aynı gün saat 13^{00}'te K. Evren TRT'den uzun bir konuşma yaparak, müdahalenin gerekçelerini ve amaçlarını daha ayrıntılı olarak açıkladı (Ek 2). Bunun önemli noktaları şöyle özetlenebilir:

– Anarşi, terör ve bölücülük karşısında partiler ve milletvekilleri seyirci kalmış, hukuk devleti kavramı birtakım anayasal kuruluşlarca devletin parçalanması pahasına da olsa kişilerin savunulması olarak yorumlanmış, kuvvetler ayrılığı ilkesi kuvvetler çatışmasına dönüşmüş, siyasal partiler yıkıcı ve bölücü mihrakları kışkırtmış, iktidarlar partizanca davranmışlardır.

– TSK tarafından bu konularda zamanında yapılan uyarılar dikkate alınmamış olduğu gibi, siyasal çıkar hesapları yüzünden Cumhurbaşkanlığı seçimi bile 8 aydır yapılamamıştır.

– 12 Eylül harekâtı kanun ve nizam hâkimiyetini sağlamak için yapılmıştır. MGK yasama ve yürütme yetkilerini yüklenmiş olup, yürütme sorumluluğu en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'na bırakılacaktır. Yeni bir Anayasa, seçim ve siyasal partiler kanunu ile diğer düzenlemelerin yapılmasından sonra ülkede seçimlere geçilecektir.

– Bu dönem içinde her türlü siyasal faaliyet durdurulmuştur. Parlamento üyeleri siyasal faaliyetlerinden dolayı suçlanmayacak, yeni yönetime karşı suç niteliğinde davranışlarda bulunmadıkça herhangi bir işleme uğratılmayacaklardır.

– AP, CHP, MSP ve MHP Genel Başkanları can güvenliklerinin sağlanması amacıyla şimdilik TSK gözetiminde belli yerlerde ikamete tâbi tutulmuş olup, durum elverişli olduğunda serbest bırakılacaklardır.

12 Eylül sabahı, liderleri de erken uyandırılmıştı. AP Genel Başkanı ve Başbakan S. Demirel ile CHP Genel Başkanı B. Ecevit ve MSP (Milli Selamet Partisi) Genel Başkanı N. Erbakan evlerinden alınarak kendilerine ayrılan motellerde ikâmete götürüldüler. MHP Genel Başkanı A. Türkeş ise saklanıyordu ve muhtemelen ordu içinden kendisine haber verilmişti. Türkeş'in de ortaya çıkıp teslim olması için durumu iki gün kolaçan etmesi ve MGK'nin 14 Eylül 1980 tarihli bildirisini (No 13) yayınlaması gerekti. Sonunda o da İzmir Uzunada'ya Erbakan'ın yanına gönderildi. Demirel ve Ecevit'in "TSK güvencesi altındaki ikâmetleri" bir ay sürecek, haklarında ceza davası açılan öbür iki liderden Erbakan bir yıl, Türkeş de 4,5 yıl kadar tutuklu kalacaktı.

Siyasal liderler gerek zorunlu ikâmetgâhlarına götürülürken (Hamzaköy), gerekse evlerine geri dönmelerine izin verildiğinde, siyasal demeç ve faaliyet yasağı

konusunda birer yazıyla da uyarıldılar. Birinci yazıda, "Hiçbir konuda beyanat vermeye *yetkiniz* yoktur" cümlesi dikkat çekiciydi. Şu bakımdan ki, ya beyanat (demeç) vermenin bir "yetki" değil hak ve özgürlük olduğu bilinmiyordu, ya da biliniyordu da, "hakkınız - özgürlüğünüz yoktur" denememişti. (Yazıların metinleri: *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor/10,* Bilgi yay., 1986, s. 380-381, 409).

Müdahalenin emir ve komuta zinciri içinde gerçekleştirilmiş olmasının bazı siyasetçilerin yüreğine su serptiği de anlaşılmaktadır. Öyle görünüyor ki B. Ecevit bir sağ darbeden, A. Türkeş de bir sol darbeden korkarlarken, harekâtın yukardan aşağı karakterini öğrenince rahatlamışlardı (*Cüneyt Arcayürek Açıklıyor/10,* s. 382-383).

Darbe dünyada hayretle değil ilgiyle karşılandı. Bunu ilk duyuranın ABD resmî sözcüleri ve kanalları olması, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'nın da müdahaleden bir gün önce (11 Eylül) ABD'den Türkiye'ye dönmüş bulunması dikkati çeken bir başka noktaydı. ABD Başkanı J. Carter, görevinden ayrıldıktan sonra yaptığı bir gezide Türkiye'ye de uğradığında, 12 Eylül darbesiyle ABD'nin ferahladığını, Afganistan ve İran'dan sonra Türkiye'nin istikrarının da kendileri için son derece önemli olduğunu ifade edecekti (*Cumhuriyet,* 21.7.1985).

MGK 12 Eylül günü yayınladığı "Bildiri"lerle güvenlik ve kamu düzenine ilişkin olarak aldığı önlem ve kararları açıklamaya başladı. Sıkıyönetim komutanlıklarına atamalar yapıldı; bunlara durumun gerektirdiği bütün önlemleri alma yetkisi, yurttaşlara da bu buyruklara uyma görevi verildi (No: 2). Ülkeden çıkışlar kısıtlandı (No: 3). Siyasal partilerin, Türk Hava Kurumu, ÇEK ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin, DİSK ve MİSK'in faaliyetleri durduruldu ve bu iki işçi sendikasının yöneticileri TSK'nın "güvencesi altına" alındılar (No: 7). Emniyet Genel Müdürlüğü de Jandarma Genel Komutanlığı'nın emrine verildi (*Bildiri* No: 9, *Karar* No: 1). Grev ve lokavtlar ertelendi (No: 15, RG. 14.9.1980 - 17105; *Karar* No: 3, RG.14.9.1980 - 17105).

MGK, aldığı kararlarla sıkıyönetim askeri mahkemeleri kurmak ve bunlara gerekli atamaları yapmak yetkisini kuşandığı gibi (No: 6), kendi varlığına, bildiri, emir ve kararlarına karşı işlenecek suçlara da bu mahkemelerde bakılacağını belirtti (No: 7).

Yasama ve yürütme yetkilerini üstlenen MGK ilk ağızda toplum ve çalışma yaşamının değişik kesimlerini ilgilendiren önemli kararlar aldı. Grev ve lokavtlar ertelendi; toplu iş sözleşmesi yapılan işyerlerinde işçilere %70 oranında ve avans olarak ek ödeme yapılması kararlaştırıldı; çalışanlara işbaşı yaptırıldı (*Bildiri,* No:

15). DİSK, MİSK ve Hak-İş'in paraları bloke edildi (*Karar*, No: 8). Faaliyetleri durdurulan bu kuruluşlara bağlı 84 sendikanın adları Çalışma Bakanlığı'nın bir tebliğiyle açıklandı (*Resmi Gazete*, 17.9.1980). Türk-İş'e bağlı sendikalar ise faaliyetlerine devam edebileceklerdi.

Bu arada devlet ve hukuk düzenini ilgilendiren önemli kararlar da alınmaktaydı. Bakanlar Kurulu dağıtılmış olduğundan, müsteşarlara bir süre için bakan yetkisi verildi (*Karar*, No: 10). Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiş olduğundan, bu durumun gerektirdiği adli düzenlemeler de yapıldı ve yeni sıkıyönetim bölgelerinde Sıkıyönetim Askerî Mahkemeleri kuruldu (*Karar*, No: 7), Bunlara atama yapma ya da buralarda çalışan yargıç ve savcıları görevden alma yetkisini MGK yüklendi (*Karar*, No: 6). Nitekim çok geçmeden uzun listeler halinde atamalar yapıldı. Bu arada gözaltı süresi 15 günden 30 güne çıkarıldı (*Karar*, No: RG.17.9.1980). Genelkurmay Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlığı'nca yapılan açıklamaya göre 50 parlamenter gözetim ve güvence altına alındı.

Askeri rejim ve MGK parlamentoyu ve ona dayalı meşru hükümeti dağıtmıştı ama, parlamenter töre ve törenlere sırt çevirmiş de değildi. Müdahaleden 6 gün sonra MGK üyeleri, "milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir Anayasa düzeni" vaadini de içeren bir metinle andiçtiler (18 Eylül 1980). Andiçme töreni TBMM binasında yapıldı. Tarihin ve talihin garip cilvesi olarak, komutanları ilk kutlayan, protokol sırası gereği Anayasa Mahkemesi Başkanı olacaktı.

Askerî rejimin hukukî yapılanması açısından önemli adım Bakanlar Kurulu'nun oluşturulması oldu. MGK'nın, yürütme işlerini bizzat ve tümüyle yerine getirebilmesi mümkün değildi. Bu nedenle bir Bakanlar Kurulu oluşturulmasına karar verildi. Emekli Oramiral Bülend Ulusu hükümeti kurmakla görevlendirildi. (20.9.1980; RG. 21.9.1980 - 17112) Bu işi üstlenmesi düşünülen eski politikacılar (Turhan Feyzioğlu) buna yanaşmadıklarından ya da böyle bir seçimin sakıncalı olabileceği düşünüldüğünden, yüksek rütbeden emekli bir subayda karar kılınmıştı.

Bülend Ulusu, atanmasının ertesi günü Bakanlar Kurulu listesini Devlet Başkanı'nın onayına sundu ve bakanlar aynı gün atandılar (21.9.1980). 27 kişilik yeni hükümetin 9 üyesi, vaktiyle 12 Mart Rejimi döneminde (1971-1973) kurulan ve TSK destekli Erim, Melen ve Talu hükümetlerinde ya da daha sonraları S. Irmak hükümetinde görev almış kişilerdi.

Parlamenter töre ve törenlerin bir başkası, Başbakan'ın hükümet programını 5

kişilik yasama meclisi önünde okuması ve bunun da TV'den gösterilmesi olacaktı (27.9.1980). Üç gün sonra MGK Bakanlar Kurulu'na "Oybirliği ile güvenil"diğini (30.9.1980) saptadı ve açıkladı (RG. 1.10.1980-17122).

Bakanlar Kurulu oluşmuş, göreve başlamış ve güvenoyu da almıştı. Ama MGK gerekli gördüğü konularda yürütme yetkisini bizzat kullanmaktan da geri kalmıyordu. Örneğin 6 Ekim 1980 tarihli açıklamada," Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 Ekim 1980 günü öğleden sonra yürütme ile ilgili olarak yapacağı çalışmalarda aşağıdaki hususlar ele alınacaktır" dendikten sonra, hayat pahalılığı, faaliyetleri durdurulan sendikaların durumu, dernek faaliyetlerinin izlenmesi gibi, yürütmeye ve Bakanlar Kurulu'na ait olması beklenen işler de sayılmıştı.

Askerî rejmin hukukî yapılanışının ilk önemli belgesi *Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü* başlıklı metindir (*Karar* No:1, Kt. 25.9.1980; RG. 28.9.1980 - 17119). Bir yasama meclisi içtüzüğünü andıran 24 maddelik bu metnin (EK 3) önemli hükümleri şunlardır:

– MGK; Genelkurmay Başkanı Org. K. Evren, KKK Org. N. Ersin, HKK Org. T. Şahinkaya, DKK Ora. N. Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Org. S. Celasun'dan oluşur (md.1). Konsey'e Genelkurmay Başkanı başkanlık eder (md. 2).

– MGK'nin danışmanlık ve sekreterlik görevini Milli Güvenlik Kurulu Sekreteri yapar. Sekreter Konsey toplantılarına katılır ama oy kullanamaz (md. 3). Sekreter, gerekli gördüğünde yasa tasarı ve teklifleri ve diğer konular üzerinde inceleme yapmak üzere geçici İhtisas Komisyonları oluşturabilir (md. 5).

– Yasa önermeye MGK üyeleri ile Bakanlar Kurulu yetkilidir (md. 9). Konsey, üye tamsayısının salt çoğunluğu ile toplanır. Oylarda eşitlik halinde Başkanın oyu iki sayılır (md. 16). Tutanaklar dergide yayınlanır (md. 17). Kapalı oturum kararı alınmışsa bunlar Konsey kararı olmadıkça açıklanamaz (md. 14).

– Başbakan ve bakanlar MKG tarafından denetlenebilir ve düşürülebilir (md. 18-19).

İçtüzük'ten anlaşıldığı üzere, Sekreterlik, Sekreter ve İhtisas Komisyonları askeri rejimin yasa üretim sürecinde çok özel bir yere sahiptir. MGK üyelerinin zaman ve bilgilerinin sınırlı olduğu düşünülecek olursa, Sekreter şefliğindeki yasama 'mutfağının' MGK'ya yakın önemde olduğu anlaşılır. Sözkonusu İçtüzük sonradan bazı değişikliklere uğramıştır (*Karar* No: 10, 25.2.1981, RG. 3.3.1981 - 17268) (Ek 3).

Devlet yönetiminin seçimle gelmiş merkezî organlarını (parlamento, hükümet) dağıtan 12 Eylül müdahalesi yerel yönetimler için de çok geçmeden

aynı yola başvuracaktır. Bu cümleden olarak ilkin 25 Eylül 1980 tarihli ve 2303 ve 2304 sayılı yasalarla (RG. 29.9.1980 - 17120), seçimle gelmiş olan belediye başkanları görevlerinden alındı, il genel meclisleri ile belediye meclisleri de feshedildi. Bunun ardından da İçişleri Bakanlığı yeni belediye başkanlarını atamaya koyuldu.

Askerî rejimin ya da *geçiş rejimi*'nin temel düzenleyicisi *Anayasa Düzeni Hakkında Kanun* oldu (2324 - 27.10.1980; RG. 27.10.1980). Bu metne "Geçici Anayasa" da denebilir (EK 4). İçerdiği hükümler de bunu göstereceektir.

Kanunun giriş bölümünde 12 Eylül harekâtının zorunlu nedenlerle, emir ve komuta zinciri içinde ve "Büyük Türk Milleti adına tarihi sorumluluk duygusu ile" gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Bundan sonra 7 maddelik kısa metin gelmektedir. Buna göre, 1961 Anayasası aşağıdaki istisnalar dışında ve yenisi yapılana dek yürürlüktedir (md.1). 1961 Anayasasının TBMM'ne, Millet Meclisi'ne ve Cumhuriyet Senatosu'na tanıdığı görev ve yetkiler 12 Eylül 1980'den itibaren MGK tarafından, Cumhurbaşkanı'na vermiş oldukları da MGK Başkanı ve Devlet başkanı tarafından yerine getirilir (md. 2). MGK karar, bildiri ve yasalarının Anayasaya aykırılığı ileri sürülemez (md. 3). MGK bildiri ve kararları ile Bakanlar Kurulu kararnameleri ve üçlü kararnamelerin yürütülmesinin durdurulması ve iptalleri istenemez (md. 4). Kamu personeli hakkındaki işlemlerin yürütülmesinin durdurulması istenemez (md. 5). MGK bildiri, karar ve yasalarının 1961 Anayasasına uymayan hükümleri Anayasa değişikliği, yürürlükteki yasalara uymayanları da yasa değişikliği sayılıp yürürlüğe girerler (md. 6). Kanun, *Resmî Gazete*' de yayınlandığında, 12 Eyül 1980'den geçerli olmak üzere yürürlüğe girer (md. 7).

Görüldüğü gibi MGK bu yasayla yalnız yasama yetkisini değil, Anayasada değişiklik yapma (talî kurucu iktidar) hak ve yetkisini de kendinde toplamıştır. Konsey, ilerde görüleceği gibi, yeni bir Anayasa yapma (asli kurucu iktidar) yetkisini de kendinde bulacak ve bunu kimseyle paylaşmadan kullanacaktır.

Askeri ve geçici rejimin kuruluş ve işleyişiyle ilgili üçüncü önemli metin 12 Aralık 1980 tarih ve 2356 sayılı *Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun*'dur (Ek 5). Yukarda sözü geçen İçtüzük'teki gibi, MGK'nin oluşumunu açıklayarak başlayan bu yasa (md. 1), asıl önemli hükmünü MGK'nın görev süresi ile ilgili olarak getirmiştir. Buna göre, Kurucu Meclis tarafından hazırlanarak halkoyuna sunulacak yeni Anayasada yer alacak hükümlere göre oluşacak TBMM fiilen göreve başlayana kadar MGK Başkan ve üyelerinin bu görev ve yetkileri devam edecektir (md. 2). Bu hüküm, MGK'nın kendini "görev süresi bakımından sınırlaması" anlamına gelir. Gerçi bu süre bir "takvim"e bağlanmış değildir ama, TBMM'nin "fiilen göreve başlaması" şeklinde belirlenmiş de bulunmaktadır.

İlerde görülecceği gibi, "fiilen göreve başlama" tarihi 1982 Anayasası ile, TBMM Başkanlık Divanı'nın oluştuğu gün olarak (7 Aralık 1983) belirecektir (Geçici md. 2).

Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun, MGK Başkanlığı ya da üyeliğinde herhangi bir nedenle boşalma olması durumunda ne yapılması gerektiğini de düzenlemiştir. Buna göre Başkanlık'ta bir boşalma, en kıdemli Kuvvet Komutanı ve MGK üyesinin MGK tarafından Genelkurmay Başkanlığına atanmasıyla, üyelik de aynı şekilde Kuvvet Komutanlığına ya da Jandarma Genel Komutanlığına atanan Komutanın MGK'ya katılmasıyla doldurulacaktır (md. 3). Bu yasa da, tıpkı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun gibi, yayımı tarihinde, ama 12 Eylül 1980'den başlayarak geçerli olmak üzere yürürlüğe girmektedir (md. 4).

Milli Güvenlik Konseyi'nin ilk aylarda yoğun bir yasama faaliyetine giriştiği görülecektir. Bunun nedenleri çeşitlidir. Burada, askeri müdahale öncesi dönemle ilgili bazı hatırlatmalarda bulunmak yararlı olur. 12 Eylül 1980 öncesinde Milli Güvenlik Kurulu'nun üyesi olan yüksek komutanlar ile bazı sıkıyönetim komutanları yetki azlığından şikâyetçiydiler. Yakındıkları hususların başında da sıkıyönetim kanununda gerekli değişikliklerin yapılmayışı, DGM'lerin kurulmayışı, olağanüstü hal kanununun çıkarılmayışı gibi noktalar geliyordu. Bu talep ve şikâyetler Milli Güvenlik Kurulu'nun asker üyeleri tarafından sık sık dile getiriliyordu. Ancak mevcut sivil-siyasal sistem bu taleplere tam cevap vermiyordu ya da veremiyordu. Başbakan S. Demirel de bu taleplerden bazılarını demokratik bir hukuk devleti düzeniyle bağdaşır görmediğinden, olumsuz bir tutum içindeydi *(Cüneyt Arcayürek Açıklıyor*/10, s. 16-17).

12 Eylül müdahalesi yüksek komutanlara bu alanda da yeni bir olanak sundu. Sivil siyasetçilerden talep edip gerçekleştirmediklerini bizzat yapma fırsatını elde ettiler. Basitleştirilmiş yasa yapma usulü (beş kişilik yasama organı) sayesinde, yeni Anayasadan önce ve sonra, yasalar dünyasında köklü değişiklikler yarattılar. Rakamlar da bunu ortaya koyacaktır. MGK ilk altı ayında 123, dokuzuncu ayında 175, 1981'in sonuna varıldığında da 51 tanesi yeni yasa olmak üzere toplam 268 yasa çıkarmış olacaktı (*Cumhuriyet*, 13.3.1981, 19.6.1981, 19.2.1982).

12 Eylül'den hemen sonra çıkartılmaya başlanan yeni yasalar ve yasa değişiklikleri içinde en dikkati çekenler asayişe (sıkıyönetim kanunu değişiklikleri), ceza yargılamasına ve ölüm cezasının yerine getirilmesine ilişkin olanlardır.

MGK 1981 yılıyla birlikte çok hızlı bir yasama faaliyetine girişti. İlk ürünler yasa değişiklikleriydi ve bunlar özellikle asayiş, yargı ve TSK'nın beklentilerine ilişkindi. Daha sonra, yeni ve kalıcı yasaların yapımına girişildi.

İlk ağızda yapılan yasa değişiklikleri ceza hukukuna ilişkindir: TCK'da cezaların ağırlaştırılması, görevi toplu terk, afiş ve pankart asma, silah zoruyla cezaevinden kaçma gibi eylemlerin ve cezalarının yeniden düzenlenmesi, vb. (2370 - 7.1.1981; RG. 10.1.1981 - 17216).

Bunu ceza yargılamasına ilişkin olanlar izlemiştir. CMUK değişikliğiyle hâkimin reddi ve yoklukta (gıyapta) yargılama konularının yeniden düzenlenmesi (2369 - 7.1.1981; RG. 10.1.1981 - 17216), Askerî Hâkimler Kanunu'nda (2372 - 19.1.1981; RG. 21.1.1981 - 17227) ve Askerî Mahkemelerin Kuruluşu ve Yargılama Usulü Hakkında Kanun'da değişiklik gibi (2376 - 21.1.1981; RG. 23.1.1981 - 17229). Bu arada, Sıkıyönetim Kanunu'nda yapılan değişiklikle, sivil yargıçların bu mahkemelerdeki yeri yeniden düzenlendi (2371 - 12.1.1981; RG. 8.1.1981 - 17214). Askerî rejim süresince bu alanlarda sürekli ve çok sayıda değişiklik yapılmaya devam edilecektir.

Güvenlik ve kamu düzenini ilgilendiren ilk yasa değişiklikleri ise Türk Vatandaşlık Kanunu (2383 - 13.2.1981; RG. 17.2.1981 - 17254), Pasaport Kanunu (2418 - 25.2.1981; RG. 27.2.1981 - 17264) ve Millî İstihbarat Teşkilatı Kanunu'na (2425 - 13.3.1981; RG.14.3.1981 - 17279) ilişkindi.

Nihayet, askeri personelin özlük durumlarını düzenleyen mevzuatta yapılan değişiklikler bunlara eklenecektir. Ölüm cezalarının yerine getirilmesine ilişkin yasalar da artış göstermiştir.

MGK'nın siyasal faaliyet ve partiler konusundaki tutumu, gelişmeler karşısında alınan önlemlerden oluşan çok aşamalı bir tablo çizmiştir.

Askeri otoritenin siyasal partilere bakışı zaman içinde sertleşme yönünde gelişme gösterdi. 12 Eylül günü yapılan açıklamalarda ve 7 numaralı Bildiri'nin 1. maddesinde (RG. 12.9.1980) partilerin feshi değil, faaliyetlerinin durdurulması kararı vardı. Askeri yönetim ilk başta partileri kapatma yanlısı görünmüyordu. AP ve CHP'ye parti olarak dokunulması hiç düşünülmüyordu. Buna karşılık MHP ve MSP'ye bakışlar farklıydı. MGK'nin 4 Ekim 1980 tarihli genişletilmiş toplantısında bunlar hakkında kamu davası açılması kararlaştırıldı. Demirel ve Ecevit zorunlu ikametlerinden evlerine dönerken, Türkeş ve Erbakan hakkında tutuklama kararı alınmış, bunlar ve arkadaşları hakkında Ankara Sıkıyönetim Askeri Mahkemesinde kamu davası açılmıştı.

Askeri rejim partiler hakkındaki tutumunu bir süre sonra sertleştirdi. Evren 15 Ocak 1981 tarihli Konya konuşmasında bunlara ve liderlerine topları çattı. Ama yine de bir kapatma kararı sözkonusu değildi. Hedef hâlâ partilerin kendinden çok liderleriydi. Kurucu Meclis Hakkında Kanun bile, Danışma Meclisi üyelerinin partisizlerden olmasını şart koşmakla, partilerin varlığını kabul etmiş gibiydi. Si-

yasal faaliyetler konusundaki büyük darbe MGK'nin 52 no'lu kararıyla gelecek, bunu siyasal partilerin feshi izleyecektir.

Aradan geçen zaman içersinde ülkedeki siyasal canlılığın tam olarak sönmediğini saptayan ve bunun "memleketin muhtaç olduğu huzur ortamı"nı bozduğu kanısına ulaşan MGK, 2 Haziran 1981 günü 52 sayılı kararını aldı. 52 sayılı Karar (EK 6) özetle şu saptama ve önlemleri getirmiştir:

– Ülkeyi 12 Eylül 1980 ortamına getiren kişileri eleştirmek (!) ya da övmek şeklindeki demeç, yorum ve yayınların yanısıra, siyasal gösteri şeklindeki özel toplantılar da devam etmektedir.

– Bunların önlenmesi amacıyla her türlü siyasal parti faaliyeti, siyasal çekişmelerin sürdürülmesi, parlamento üyesi eski siyasetçiler ile parti yönetici ve üyelerinin ülkenin siyasî ve hukukî geçmişi ile geleceği hakkında sözlü-yazılı demeçleri, makale yazmaları ve toplantı düzenlemeleri yasaklanmıştır.

– Sıkıyönetim Komutanlıklarının kararlarının tartışılması ve haklarında kamu davası açılmış tüzel ve gerçek kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı ve ilgilileri etkileyici sözlü-yazılı demeç ya da makale yayımı yoluyla beyan ve yorumda bulunmak da yasaktır.

* * *

12 Eylül askeri rejimi altında MGK karar, yasa ve bildirileri ile, sıkıyönetim komutanlıkları kararları eliyle kamu özgürlükleri ve temel haklar da kısıntıya uğramıştır. Basın organları zor koşullar altında ve çok zaman da kendi kendini sansür ederek çalışmak zorunda kalmışlardır. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri izne bağlanmıştır. Dernek faaliyetlerine de önemli kayıtlamalar getirilmiştir. İşçi hakları ve özellikle sendikal faaliyet özgürlüğü ile grev hakkı da aynı sonuçlarla karşılaşmıştır. Bu dönemde iş uyuşmazlıkları önce bir defaya özgü merkezi bir ücret artırımı ile, sonra da Yüksek Hakem Kurulu'nun uyulması zorunlu kararlarıyla çözülmeye çalışılmıştır.

Kişi hakları alanında en çok zarar görenlerin başında yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı gelmiştir. 1964'ten beri normal dönemlerde (1971 - 1973 aralığı dışında) uygulamadan düşmüş olan idam cezaları uygulanmaya başlamıştır. Yargısız infazlar ve işkence iddiaları ve hatta olguları yaygınlaşmıştır. Kişi güvenliği de 90 güne kadar uzatılan gözaltı süreleri nedeniyle ortadan kalkmıştır. Yargı yoluna başvuru hakları kısıldığından, hatta 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz hakkı kaldırıldığından (2474 - 8.6.1981, RG. 10.6.1981), hak arama özgürlüğü ile adil yargılanma ilkelerinden uzaklaşılmış, hak ihlâlleri iyice yaptırımsız kalmıştır. Bu dönemde, yargı kararı olmadan ve sıkıyönetim komutanlarının kararlarıyla "bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmamak üzere" görevlerine

son verilen kamu personelinin sayısı onbinin üstünde tahmin edilmektedir. Vatandaşlık Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, "vatandaşlığın kaybettirilmesi" yolu sonuna kadar açıldığından, yurt dışına kaçmak zorunda kalan pek çok kişi yurttaşlık haklarını yitirmiş, ayrıca ülkedeki malvarlıklarından da yoksun kalmışlardır.

Askerî rejimin yargı ve hukuk devleti ilkesi açısından getirdikleri nelerdir? Askerî rejim koşullarında ve askerî otorite tarafından yapılan Anayasa ile yasaların bu konuda getirdikleri, bu sorunun dışında kalır. Burada sadece askerî rejim süresi içindeki iki ana özelliğe değinilecektir.

Bunlardan birincisi askerî yargının sivilleri giderek daha fazla içerecek biçimde genişlemesidir. Bunun nedenleri, ülkenin tümünde ilan edilen sıkıyönetim, sıkıyönetim komutanlıklarına bağlı olarak ve bir bölümü yeni olmak üzere sıkıyönetim askeri mahkemelerinin kurulmasıdır. Bunlar, birbirini izleyen yasa değişiklikleriyle yetkilerini genişletmişlerdir. Özellikle 12 Eylül öncesinde işlendiği ileri sürülen suçlardan dolayı olağan (doğal) mahkemeleri önünde yargılanıp aklanan ya da haklarında takipsizlik kararı alınan birçok kişi, 12 Eylül rejimi döneminde kurulan bu sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanarak ağır cezalara çarptırılacaklardır. Dolayısıyla yargı açısından durum, bağımsızlığı olmayan ve doğal mahkeme kavramına girmeyen bu mahkemelerin sivilleri de giderek artan bir suç listesi çerçevesinde yargılama yetkisi kazanmış olmalarıdır.

İkinci önemli özellik, bu dönem içersinde yargı denetiminin ciddi kısıtlamalara uğramış oluşudur. Hukuk devletinin özelliklerinden olan yargı denetimi ilkesinde bu gevşeme ve denetim yasakları, MGK işlemleri ile Bakanlar Kurulu'nun ve sıkıyönetim komutanlarının işlemlerini kucaklamıştır. Dolayısıyla askeri rejim dönemi içersinde hukuk devleti ilkesi de, doğrudan doğruya bu rejimin çıkarttığı "yasalar" eliyle büyük çapta etkisiz hale getirilmiştir. Hukuk devleti ilkesi alanında 1982 Anayasası ile getirilecek olan olumsuzluklar bunun dışında kalır; bunlara ilerde değinilecektir.

Askerî rejimin baskıcı ve keyfi karakteri bir yandan, buna karşı koyabilmenin hukukî olanaklarının iyice kısılmış olması öbür yandan, bu dönem içersinde yurttaşların seslerini duyurabilmek için "dilekçe hakkı"na başvurmaktan başka ciddi bir seçenekleri kalmamasıdır. Osmanlı tebasının alışık ve sahip olduğu bu biricik ifade olanağı 12 Eylül rejimi süresince yeniden canlanmış, darbeyle gelen 'hükümdarlara' her gün yüzlerce dilekçe sunulmuştur. Örneğin yeni rejimin 7 inci ayı dolarken MGK'ya gelen dilekçelerin toplamı 59.318 idi (*Cumhuriyet*, 21.5.1981).

"Demokratikleşme Programı" ve Kurucu Meclis

MGK Genel Sekreteri Org. Haydar Saltık 1 Kasım 1980 günü bir basın toplantısı düzenleyerek, askeri rejimin "demokratikleşme programı" olarak adlandırılabilecek bir 'paket' açıkladı. Planlama ve kademelendirme aynen şu basamaklardan kuruluydu (2.11.1980 tarihli basın):

1) "Kurucu Meclis'in teşkiline imkân verecek ön şartların sağlanması,

2) Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun'a ek olmak üzere çıkarılacak Kurucu Meclis'in kuruluş, görev ve yetkileri hakkındaki kanunun kabulü,

3) Kurucu Meclis'in bilfiil teşkil edilerek çalışmaya başlaması ve öncelikle yeni Anayasanın hazırlanması,

4) Yeni Anayasa metninin, hazırlanacak bir referandum kanunu ile halk oyuna sunularak tasvip edilmesi,

5) Yeni Anayasanın halkoyunca kabul edilmiş hükümleri uyarınca yeni partiler kanunu ve yeni seçim kanununun hazırlanıp Kurucu Meclis'ce kabul edilmesi,

6) Yeni anayasa ve siyasi partiler kanununa uygun yeni partilerin kurulmasına ve teşkilatlanmasına yetebilecek bir zaman da dikkate alınarak parti faaliyetlerinin başlatılması,

7) Belirttiğim mâkul sürenin sonunda, yeni seçim kanunu uyarınca genel seçimlerin yapılması suretiyle parlamentonun kurulması ve göreve başlaması,

8) Anayasada yer almış geçici hükümler uyarınca Kurucu Meclis ve Milli Güvenlik Konseyi'nin görev ve mevcudiyetlerinin sona ermesi suretiyle normal demokratik siyasi hayata bütünüyle dönülmesi."

Saltık'ın bu bilgilendirmesinden iki ay kadar sonra da K. Evren, yeni yıl mesajında, demokratikleşme takvimini açıkladı. Buna göre, 1982 sonbaharında Anayasa için halkoylaması, 1983 sonbalarında da genel seçimler yapılacaktı (30.12.1981).

MGK'nin ülkeyi yeniden yapılandırma projesinin en önemli aracı ise, kuşkusuz, yeni bir Anayasa idi. Bu amaçla ilkin *Kurucu Mecis Hakkında Kanun* çıkarıldı (2485 - 29.6.1981; RG. 30.6.1981 - 17386 mükerrer). Böylece ara rejimin kurucu (anayasa koyucu) ve yasayapıcı iktidarı yeniden düzenlenmiş oluyordu. Kurucu Meclis'in görevi, ülkeyi yeni düzenine taşıyacak anayasal ve yasal çatıyı kurmak, Anayasayı ve temel yasaları yapmak, TBMM'nin oluşmasına kadar yasama yetkisini kullanmaktı (EK 7).

Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi (DM) olarak iki kanattan oluşmaktaydı. Ancak kanatlar arasında eşitlik değil, ast-üst ilişkisi vardı. DM üyelerini MGK belirlediği gibi, bunlar birer "danışman" durumundaydılar. Yasa ve anayasa yapımında son söz hakkı ve hükümeti denetleme yetkisi de yalnızca MGK'nindi.

DM 160 üyeden oluşacaktı. Bunun 120'si, her İl'in Vali'sinin önereceği adaylar arasından MGK tarafından seçilecekti. 40 üyenin ise doğrudan doğruya MGK'ca seçilmesi öngörülmüştü (md. 3). DM üyesi seçilebilmenin bir koşulu da 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasal partinin üyesi olmamaktı (md. 4/g). DM üyeleri ilk genel seçimde bir partiden kontenjan adayı da gösterilemeyeceklerdi (md. 31). Görüldüğü gibi MGK, danışmanlar üzerindeki siyasal parti etkisini de sıfırlamak istemişti. DM'nin açılışına bir hafta kala da, bütün partiler feshedilecektir (2533 - 16.10.1981) (Ek 8).

DM adayları ve bunların seçimiyle ilgili olarak MGK 53 ve 55 sayılı kararlarıyla ek açıklamalar getirdi (RG. 11.7.1981 ve 9.8.1981). Yasaya ve ek açıklamalara göre yapılan başvuru sayısı 6 bin kadardı. Seçilen üyeler 15 Ekim 1981 tarihinde açıklandı. Yasa gereği üyelerin tümü (MGK'ca doğrudan seçilenlerden üçü dışında) yükseköğrenimliydi. Devlet memurluğu kökenlilerin oranı %50'nin üzerindeydi. 50 yaşını aşmış olanlar da %70 civarındaydı. Asker kökenlilerin oranı da %20 dolayındaydı (Aynur SOYDAN, "Danışma Meclisi'nin Üye Kompoziyonu", *Edip Çelik'e Armağan*, Engin yay., İstanbul 1995).

Siyasal partilerin ölüm fermanı *Siyasî Partilerin Feshine Dair Kanun* (2533 - 16.10.1981, RG. 16.10.1981 - 17486) oldu. Şöyle ki, Danışma Meclisi'nin toplanmasından bir hafta önce çıkartılan bu yasa ile (EK 8) bütün siyasal partiler feshedildi (md. 1), bunların taşınır ve taşınmaz bütün malları Hazine'ye aktarıldı (md. 2). Yasanın amacı DM üyelerini parti etkilerinden tamamen arındırmaktı. Böylece en yaşlısı Cumhuriyet'in kurucusu CHP olan siyasal partilerin tümü köklerinden sökülüp atılmış oldu. Kuşkusuz, yasayı çıkaranların asıl ve uzun vadeli niyeti, çok partili hayata yeni parti ve liderlerle dönüş için bir mıntıka temizliği yapmaktı (Yeni partilerin kurulmasına ilerde değinilecektir.) Temizleme işini yürütmek için de bir "tasfiye yönetmeliği" çıkartıldı (RG. 28.11.1981 - 17528).

Danışma Meclisi, en yaşlı üye Sadi Irmak başkanlığında ilk toplantısını 23 Ekim 1981 günü yaptı. Üyelerin ad ve meslekleri de aynı gün resmen açıklandı (RG. 23.10.1981 - 17493 mükerrer).

K. Evren, Danışma Meclisi'ni açış konuşmasında şu noktaları vurgulamaya özen gösterdi: Devlet, kişi özgürlüğü uğruna güçsüz bırakılamaz; Devlet Başkanlığı protokol makamı değildi; Cumhurbaşkanı seçimindeki tıkanıklıklar giderilmelidir; Yargı, idareyi köstekleınemelidir; miting ve gösteri enflasyonu, komünizm ve antilaik akımlar önlenmelidir; bir Anayasa ön-tasarısı yoktur ama, Anayasaya son şeklini MGK verecektir (24.10.1981 tarihli basın).

MGK, 60 sayılı "Danışma Meclisi İçtüzüğü Hazırlanıncaya Kadar Uygulanacak Çalışma Esaslarına Dair Karar"ı ile (22.10.1981), DM için bir "Geçici İçtüzük" hazırlamıştı (RG. 23.10.1981 - 17493). DM çalışmalarını bu metne göre yürütmeye başladı. DM Başkanlığına Sadi Irmak seçildi (27.10.1981). MGK, 117 yasa öneri ve tasarısından 63'ünü DM'ye aktardı, 54'ünü kendinde tuttu. Bu sonuncular arasında Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, yargı ile ilgili yasalar gibi, çok önemli konulara ilişkin olanlar vardı *(Cumhuriyet,* 7.11.1981).

DM, açıldıktan bir ay kadar sonra Danışma Meclisi İçtüzüğü'nü yaparak, çalışmalarını bu metne göre yürütmeye devam etti (*Karar* No: 3, 20.11.1981, RG. 21.11.1981 - 17521).

Yeni Anayasa Çalışmaları

Kurucu Meclis'in asıl görevi, adından da anlaşıldığı gibi, yeni bir Anayasa hazırlamaktı. Yasalar için olduğu gibi, Anayasa taslağını ve metnini oluşturmada da hazırlık görevi DM'ye, kesinleştirme yetkisi MGK'ya aitti. Anayasa'nın son metni halkoylamasına sunulacaktı.

Bu yolda ilkin DM Genel Kurulu 15 kişiden oluşan bir Anayasa Komisyonu seçti (23.11.1981). Komisyon Başkanlığına da Profesör Orhan Aldıkaçtı getirildi (24.11.1981).

Anayasa Komisyonu kendi içindeki görev bölüşümünü yaptıktan sonra çeşitli kurum ve kuruluşlardan (üniversiteler, yüksek mahkemeler, sendikalar, meslek kuruluşları, vb.) anayasa konusundaki görüşlerini istedi. Bu raporlar, Komisyon'un Anayasa taslağının oluşmasına yardımcı oldu, bu taslağın Danışma Meclisi Başkanlığı'na verildiği tarihte de kitaplaştırıldı (*Anayasa, Görüşler, Taslak,* Ekin yay., İstanbul 1982).

Ancak bu ve benzeri görüş açıklamaları da MGK'nın izni ile ve bunun çerçevesi içinde mümkün oluyordu. MGK, 12.2.1982 tarih ve 65 sayılı Kararı ile (RG. 13.2.1982 - 17604) Anayasa tartışmalarını şu sınırlar içinde serbest tutmuştu (EK 9):

– Feshedilen partilerin genel başkan, genel başkan yardımcıları, genel sekreterleri, genel sekreter yardımcıları ile genel yönetim kurulu üyeleri dışında kalan üyeleri, Anayasa Komisyonu'nun isteği üzerine Anayasaya ilişkin kişisel görüşlerini açıklayabilirler.

– Bunlar, yükseköğrenim kurumlarına ya da sıkıyönetim komutanlıklarının iznine bağlı olarak meslek kuruluşlarınca düzenlenecek bilimsel toplantılarda kişisel görüşlerini açıklayabilirler.

– Anayasa Komisyonu'nun isteği üzerine Anayasa konusuyla doğrudan ilgili kurum ve kuruluşlar görüşlerini iletebilirler.

– Bunların dışında kalan ve her türlü siyasal faaliyette bulunmaları yasaklanmış olan dernekler, tüzel kişiler ve topluluklar bu konuda görüş açıklayamazlar. Bunların mensuplarının kişisel görüş açıklamaları bu yasağın dışındadır.

Bu sınırlama ve dayatmaların, Anayasa yapma iddiasındaki bir ülke için ne kadar hazin bir tablo oluşturduğunu uzun uzadıya açıklamak gerekmez. Ancak, asıl traji-komik nokta şudur ki, 65 sayılı kararla getirilen esaslar aslında eskiye göre bir serbestleşmeyi ifade ediyordu. Hiç değilse bazı kişiler ve eski siyasilerin bir bölümü, istek üzerine de olsa, Anayasa konusundaki bilgi ve tecrübelerini aktarabileceklerdi.

DM Anayasa Komisyonu taslağı epey gecikmeyle açıklandı (17.7.1982) ve çok ağır eleştirilerle karşılaştı. Tepki önce basından, sonra da DM genel kurulundan geldi. Bu arada MGK Anayasa tartışmalarına yeni bir düzen vermek için 70 no'lu kararını yayınladı (EK 10). Bununla, 52 ve 65 sayılı eski kararlar kaldırılıyor, bir yönden daha az kısıtlı bir tartışma çerçevesi çiziliyordu. Ancak bir başka açıdan bu alan şimdi daha da daraltılmış olmaktaydı. Şöyle ki, "anayasa üzerine görüş ve önerilerin yukardaki çerçeve içinde açıklanmasında münhasıran Anayasa taslağının geliştirilmesi maksadı içinde kalınacak, Anayasanın halkoylamasında, halkın vereceği reyin nasıl olması gerekeceği hususunda etki yapacak herhangi bir telkinde bulunulmayacak"tı (md. 3).

Bunun tersi ise serbestti. Nitekim K. Evren Afyonkarahisar'da yaptığı bir konuşmada, "dış güçlerle işbirliği yapanlar(ın) Anayasaya hayır kampanyası açtıklarını" söyleyecektir (29.8.1982).

Bu arada DM'de Anayasa taslağı üzerine görüşmeler sert eleştirilerle başlamıştı (4.8.1982). Tümü üzerine görüşmeler bitip maddelere geçildiğindeyse tek olumsuz oy vardı ve Tunceli temsilcisi Kamer Genç'tendi (16.8.1982). Genel Kurul, geçici maddeler ve başlangıç bölümünü de kabul ettikten sonra ilk tur bitti

(18.9.1982). Bir ay kadar sonra başlayan ikinci tur görüşmeleri (21.9.1982) sonunda yapılan oylamada 120 kabul, 7 red, 12 çekimser oyla taslak DM'de kabul edilmiş oluyordu. 17 kişi ise oylamaya katılmamıştı (23.9.1982).

Taslak metnini teslim alan MGK ilkin kendine bağlı komisyonları çalıştırdı ve metinde önemli değişiklikler yapıldı. MGK, Anayasa Komisyonu'ndan gelen metni resmen görüşmeye başladığının (18.10.1982) ertesi günü, anayasa tasarısını kamuya açıkladı (19.10.1982).

Şimdi artık halkoylaması zamanıydı. Anayasayı milletin oyuna sunma işlemlerini düzenleyen 2707 sayılı ve 24 Eylül 1982 tarihli *Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun* bu amaçla çıkarılmıştır (EK 11). Bu yasanın iki hükmü dikkat çekicidir. Birincisi, MGK'nın 70 sayılı kararı çerçevesi içersinde Anayasanın açıklanması ve tanıtılmasının serbest olması, eleştirilmesine ise izin verilmemesidir (md. 5/b). İkincisi, oy kullanmayanların beş yıl süreyle seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakılmasıdır (md. 12).

Öte yandan, Anayasa oylaması ile Cumhurbaşkanlığı plebisiti bitiştirilerek yeni bir baskı unsuruna başvurulmuştur. Anayasanın geçici 1. md.sine göre, Anayasanın halkoylamasıyla kabulüyle birlikte, MGK Başkanı da Cumhurbaşkanı sıfatını kazanacaktı. Böylece adeta Evren'in prestiji ile Anayasaya oy sağlanmak isteniyordu. Ayrıca Devletbaşkanlığının adaysız seçimsiz belirlenmesi de bir Cumhuriyet'e yakışmıyordu.

Asıl önemli psikolojik baskı bir başka noktadan geliyordu. Anayasa tasarısının reddi durumunda ne olacağı belli değildi. Dolayısıyla olumsuz oy vermek ister istemez belirsizliğe destek olmak, askeri rejimin sürmesine rıza göstermek anlamına geliyordu. Yani demokrasiye geçilmek isteniyorsa, demokratik bulunmasa bile bu metne oy verilmeliydi. Nitekim Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Orhan Aldıkaçtı bunun bir şantaj olduğunu adeta itiraf ediyordu: "Bizim Anayasamız kabul edilecektir. Kesin... Çünkü Anayasanın kabul edilmesi demek, Siyasi Partiler Kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir... Seçmen bunu değerlendirecek ve bir an evvel normal düzene geçilmesi için Anayasaya oy verecektir" (*Cumhuriyet*, 26.1.1982).

Ancak işi daha da sağlam tutmak isteyen MGK bunlarla yetinmedi ve 71 No'lu kararı çıkardı (EK 12). Eklenen şu hüküm, eşine az rastlanır bir fütursuzluk örneğiydi: "... Anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanının Radyo-Televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları Anayasayı tanıtma konuşmaları hiçbir surette eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamaz".

Genelkurmay Başkanlığı'nca hazırlanıp basın yoluyla kamuya duyurulan bir

raporda da, halkoylaması ortamıyla birlikte "yıkıcı ve bölücü kampanyanın başlayabileceği"ne dikkat çekiliyordu (*Cumhuriyet*, 30.11.1982). Zaten bu yönde bazı uygulamalar başlamış, "Anayasaya karşı kampanya başlattıkları" gerekçesiyle İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca gözaltına alınanlar olmuştu (*Cumhuriyet*, 28.10.1982).

Böylece, tek aktörlü *"Anayasayı tanıtma"* kampanyası K. Evren'in RTV konuşmasıyla başladı (24.10.1982), İl konuşmalarıyla sürdü ve yine bir RTV konuşmasıyla son buldu (5.11.1982). İki gün sonra (7.11.1982) yapılan halkoylamasında Anayasa kabul edildi, Evren de Cumhurbaşkanı sıfatını kazanmış sayıldı (RG. 9.11.1982 - 17863 mükerrer). Yüksek Seçim Kurulu kesin sonuçları bildirdi (RG. 20.11.1982 - 17874). Buna göre:

Kayıtlı seçmen	20.690.914	
Katılan	18.885.488	yüzde 91.27
Geçerli oy	18.841.990	
Kabul oy	17.215.559	91.37
Red	1.626.431	8.63

oyu ile hallkoylaması sonuçlanmıştı. Avrupa Konseyi'nin gönderdiği gözlemcilerin raporuna göre "referandum makul ve usulüne uygun" cereyan etmişti (*Cumhuriyet*, 6.12.1982).

Bu konuyu kapatırken, daha sonraları su üstüne çıkan bir bilgiye yer verelim. Yalçın Doğan'ın *Dar Sokakta Siyaset* kitabı *Cumhuriyet* gazetesinde özet olarak yayınlanırken, Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Danışmanı Ali Bansel aracılığıyla bir açıklama gönderilmiştir. Burada şöyle denmekteydi:

"Sayın Cumhurbaşkanımız 1982 Anayasası oylaması ve Cumhurbaşkanlığı seçiminin başından beri ayrı ayrı sandıklarda yapılmasından yana olduklarını ifade etmişlerdir ve bir aday varsa, onun da rahatça ortaya çıkmasını istediğini savunduğunu bildirmişlerdir. Ancak, o tarihte konunun görüşüldüğü toplantıda çoğunluk bu doğrultuda oy kullanmadığı için 1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı seçiminin tek sandıkta yapılmasının kararlaştırıldığını belirtmişlerdir." (Y. DOĞAN, *Dar Sokakta Siyaset*, s. 10).

Anayasaların genelde iki tür düzenleme alanı vardır: devlet içi kuruluş ve işleyiş ile, devlet-birey ilişkileri. Her iki alan, ama özellikle ikincisi, demokratik teorinin gerektirdiği sınırlı iktidar anlayışının da sınanacağı alanlardır.

Devletin yeniden düzenlenmesi açısından Anayasanın getirdiği yeniliklerin birincisi yasama-yürütme ilişkileriyle ilgilidir. 1961 Anayasası geleneksel yasama üstünlüğüne bağlılık göstermiş, yürütmeye de epey kuşkulu bakmıştı. 1982'de bu iki organ arasında denkliğe doğru gidiş vardır. Yürütme artık 1961'de olduğu gibi yalnız yasalar çerçevesinde yerine getirilen bir görev değil, aynı zamanda doğrudan doğruya Anayasadan da doğan bir yetkidir. Ayrıca, kanun hükmünde kararname kurumu ve bu yolla kural koyma yetkisi yürütme lehine genişlemiştir. Genel olarak yürütmenin, özel olarak da Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hallerle ilgili etkinlik alanları artmıştır. Seçimlerin Cumhurbaşkanı'nca yenilenmesi mekanizmasının eskiye oranla biraz daha işleyebilir duruma getirilmesi de yürütmeyi kollayan bir yeniliktir.

Yargı gücü ve yargı denetimi alanında göze çarpan olgu, bu organın yürütme karşısında gerilemesidir.Bir önceki Anayasa onun bağımsızlığı ve güvenceleri konusunda titizlikle durmuştu. Şimdiyse durum farklıdır. Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı yüksek yargıç atamalarında yetki sahibidir. Yargıçların özlük işlerine bakan Yüksek Hâkimler Kurulu yerine Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu oluşturmuş, Adalet Bakanı bunun başkanı, müsteşar da doğal üyesi sayılmıştır. Hâkimler savcılarla aynı statüye bağlandıkları gibi, bakanlığın denetimi altına düşmüşlerdir. İdarenin yargı yoluyla denetlenmesine de bazı kayıtlar konmuştur.

Anayasa yargısı da daralmıştır. Bir kere, denetlenebilecek işlemler sınırlanmıştır. Olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameleri, MGK dönemi (12 Eylül 1980 - 7 Aralık 1983) yasa ve KHK'leri denetim dışıdır. Olağan KHK'lerin denetimi de daralmıştır. Anayasa değişiklikleri de ancak biçim yönünden ve sınırlı noktalardan denetlenebilir. Temel hak ve özgürlükler doğrudan Anayasa'da kısıldığından bu alandaki yargı denetimi de etkisizleşmiştir. Anayasa Mahkemesine başvuru yolları da kısılmıştır. Önceki Anayasada kendi görev ve varlık alanlarını ilgilendiren konularda dava açabilen Yüksek Hâkimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargtay ve Üniversiteler artık böyle bir olanağa sahip değillerdir. İptal davası hakkı Cumhurbaşkanı, iktidar ve ana muhalefet partisi grupları ile TBMM üye tamsayısının en az beşte birine tanındığından, diğer parti

ve grupların başvurusu da artık imkânsızdır. Oysa 1961 Anayasasının ilk 10 yılında TBMM'de bir tek temsilcisi bulunan partiler bile bu hakka sahipti.

Siyasal karar organları olan yasama ve yürütme ile yargı organı arasındaki yeni ilişkileri özetlemek gerekirse, 1982 Anayasası ile en kârlı çıkanın yürütme, en çok kayıplı çıkanın ise yargı organı olduğu açıktır. 1961 Anayasası bakımındansa durum bunun tersiydi; yasama ve yürütme en kayıtlı, yargı en kârlı organ olarak yeni anayasa dönemine dönüyorlardı. 1960'lar hukuk devletinin kesin yükselişini vurguluyordu. 1980'li yıllara ise, yargıyı bir ölçüde ayak bağı sayan bir anlayışla girilmiş, K. Evren, müdahale günü yaptığı konuşmadan itibaren, "anayasal kuruluşlar" adı altında özellikle bu organı sanık sandalyesine oturtmuştu.

Yürütmenin iç yapısındaki değişmeler de önemlidir. Burada başlıca iki eğilim gözlenmektedir: Merkeziyetçiliğin artması ve Cumhurbaşkanı'nın güçlenmesi. Birinci eğilimin tipik göstergesi idare içindeki özerk kurumların tasfiyesidir. 12 Mart rejimi dönemindeki Anayasa değişiklikleriyle zaten TRT'nin özerkliğine son verilmiş, üniversitelerininki de esaslı bir şekilde tırpanlanmıştı. Fakat bu dönemde Anayasa Mahkemesi bazı kararlarıyla özerkliğin üniversiteleri ilgilendiren yönlerini korumayı bildi. 1980'li yıllar ise özerkliklerin "devlet içinde devlet" sayıldığı bir anlayışın egemenliğine sahne oldu. Bu yüzden de üniversitelere kala kala sadece bilimsel özerklik kaldı. Bu ise, idarî ve malî özerkliğinin bulunmadığı koşullarda bilimsel (akademik) özerklik ve özgürlüğün de olamayacağı gerçeği ışığında, hiçbir değer ifade etmeyen bir kavramdı. Üniversitelerin idarî özerkliğinin yerini alan sistemin esası, bu kurumların YÖK üzerinden Cumhurbaşkanı'na bağlanması, bütün üniversitelerin yukardan aşağı inen bir atamalar piramidi yoluyla yönetilmeye çalışılmasıdır.

Yürütme içi değişmelerin en ilginç yanı Cumhurbaşkanı'nın statüsü ile ilgilidir. Cumhuriyet'in ilanından beri bu statü teorik olarak etkisizdi; parlamanter hakemlik karakteri göstermişti. Pratik ise farklıydı. Atatürk ve İnönü kurtuluş savaşının muzaffer önderleri, yeni rejimin de mimarlarıydılar. Üstelik rejim uzun süre tek partili olmuştu. Bayar sivil kökenli ilk Cumhurbaşkanı idi ama, arkasında fiilî bir DP grubu ağırlığı vardı. Bu yüzden de ilk üç cumhurbaşkanı dönemi pratikte güçlü cumhurbaşkanlığı demek olmuştu. Türkiye'de hem teorik hem de pratik açıdan parlamanter cumhurbaşkanlığı aslında 1961 Anayasası döneminde başlamış, özellikle Sunay ve Korutürk bunun klasik örneklerini vermişlerdi. 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanı'na çizdiği daha aktif statü iledir ki, Türkiye'de ilk defa olarak Cumhurbaşkanlığı konumu teorik olarak da güçlendirilmek isten-

miştir. Bunun temelinde, 1980 öncesinin bunalımlarında bu hakemlik kurumunun kendinden bekleneni yeterince yerine getirmediği inancı yatar.

Cumhurbaşkanlığı'nın bu yeni ve ilk yükselişinin göstergeleri şunlardır: TBMM dışından da aday gösterilebilmesi, Cumhurbaşkanı'nın yeni and metninin ona daha geniş sorumluluklar yüklemesi, Anayasanın uygulanması ve devlet organlarının uyumlu çalışmasını gözetme görevi, yasama-yürütme-yargı ile ilgili yeni görev ve yetkileri, tek başına imzaladığı kararlar aleyhine yargı yoluna başvurulamaması, vb. Cumhurbaşkanı özellikle yüksek bürokrasi ve yargı ile ilgili atama yetkileri bakımından ve Anayasa değişikliklerini güçleştirme noktasından epey beslenerek zenginleştirilmiştir. Seçimlerin yenilenmesi konusunda 1961'den beri sahip olduğu ama kullanılması hemen hemen imkânsız yetkiler de, bu Anayasa ile daha kullanılabilir duruma gelmektedir. Cumhurbaşkanı milli güvenlik ve olağanüstü yönetim usulleri açısından da sistemin en üst ve anahtar kişisidir. Milli Güvenlik Kurulu'na başkanlık eder, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilanı kararları ile bunlarla ilgili kanun hükmünde kararnameler onun başkanlığı altındaki bakanlar kurulu tarafından üretilebilir. Bu ve benzeri düzenlemeleriyle 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanı, 1958 Fransız V. Cumhuriyet Anayasasının Cumhurbaşkanına eşit değil ama, oldukça yaklaşan bir konuma yükseltilmiştir. Sistemde yürütmenin iki başından en yetkili ve sorumlu olanı yine başbakan ve bakanlar kuruludur. Bu açıdan 1982 düzenlemesi parlamanter sistem ile yarı parlamanter ya da yarı başkanlık sistemi arası bir konumdadır.

Siyasal iktidar-askerî güç arasındaki ilişkilerin düzenlenme biçimi Türk anayasacılığında özel bir önem taşımaktadır. 1921 ve 1924 Anayasaları döneminde bu konuda bir özellik yoktu, askeri kurumlar sivil otoriteye bağlıydı. Buna karşılık 1960'dan bu yana her askerî müdahale, silahlı gücün devlet aygıtı içindeki konumunu güçlendirmekte ve hatta onu özerkleştirmektedir. 27 Mayıs müdahalesi ile sonrakiler (12 Mart ve 12 Eylül) arasında felsefî ve siyasî yaklaşımlar açısından temel farklılıklar olmasına karşın, bu üç müdahalenin ortak noktalarından biri de işte bu noktada kendini göstermektedir. Denebilir ki 27 Mayıs 1960 müdahalesi bu açıdan kötü bir gelenek başlatmıştır. Ordunun 1982 Anayasasıyla sürdürdüğü bu anayasal tırmanışın belli başlı örnekleri şunlardır:

– Milli güvenlik kavramı genişletilmiş, Milli Güvenlik Kurulu'nda sivil üye çoğunluğuna son verilmiş, kurul kararlarının etkisi daha da artırılmıştır.

– Sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmış, sıkıyönetim komutanları başbakana karşı sorumlu olmaktan çıkartılıp Genelkurmay Başkanına karşı sorumlu hale getirilmiştir. 12 Eylül dönemi çıkartılan ve Anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyen (Geçici md. 15) yasalar sıkıyönetim karar ve işlemlerini yargı denetimi dışı tuttuğundan, askerî otoritenin özerkleşme çığırı daha da genişlemiştir.

– Anayasanın Başlangıç bölümünde yer alan ve 12 Eylül askeri müdahalesinin milletin çağrısıyla gerçekleştiği yolundaki ifade, asker-sivil ilişkilerinde hiç de demokratik olmayan bir anlam taşımakta, adeta gerektiğinde yeni askeri müdahaleleri meşrulaştırıcı bir tını vermektedir.

Anayasa'nın olumlu katkıları da vardır. Bunlar özellikle, daha önceki dönemlerde görülen karar alma zorluklarını azaltıcı hükümlerdir. 1961 Anayasası döneminde Cumhurbaşkanı'nın seçimleri yenileme usulü gerçekleşmesi çok zor koşullara bağlanmış, zaten bu yola başvurabilme olanağı da hiç doğmamıştı. 1982 Anayasası, siyasal kriz halinde başvurulabilecek bu önlemin koşullarını kolaylaştırmıştır. Cumhurbaşkanı seçimi ile ilgili yeni düzenleme de bu niteliktedir. 1980 yılında, Cumhurbaşkanı seçimi tıkanmış ve ülke altı ay süreyle Cumhurbaşkanı vekilliğine sahne olmuştu. Bu durum, askeri müdahalenin birinci dereceden nedenleri arasında sayılamasa bile, bunu kolaylaştırıcı bir rol oynamıştı. 1982 Anayasası bu tür tıkanıklıklara karşı da önlem almış, Cumhurbaşkanı seçilebilmek için ilk iki turda TBMM üye tamsayısının 2/3 oyunu, üçüncü turda salt çoğunluğu öngördükten sonra, dördüncü turda, bir önceki oylamada en çok oy almış olan iki aday arasında yapılacak oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğunu gerekli ve yeterli saymıştır. Bu turda da sonuç alınamaması halinde ise, bir başka yenilik olarak, TBMM seçimlerinin yenilenmesi sonucu doğacaktır (md. 102). TBMM Başkanı'nın seçiminde de bir kolaylık sağlanmış, ilk iki turda 2/3, üçüncüsünde salt çoğunluk sağlanamamışsa, dördüncü turda, en çok oy almış olan iki adaydan en fazla oyu alanın seçilmesi usulü benimsenmiştir (md. 94). Meclis sayısının ikiden bire indirilmesi, yani çift meclis sisteminden vazgeçilmesi de karar almayı kolaylaştırıcı bir yeniliktir. Aynı doğrultuda yeni Anayasa, meclis içi engellemeleri en az düzeye indirmek için de önlemler almıştır. Bu konudaki yenilik, TBMM'nin üye tamsayısının üçte biri ile toplanabilmesidir. Ancak, karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tam sayısının dörtte birinin bir fazlasından az olmaz (md. 96). Nihayet, partilerin meclis grubu kurmalarının güçleştirilmiş olmasına değinilebilir. Bu sayı eski Anayasa döneminde 10 milletvekiliydi. 1982 Anayasası grup kurabilmeyi en az 20 üye koşuluna bağlamakla, meclisteki engellemeleri azaltıcı bir tutum takınmıştır.

Devlet karşısında birey ve toplum nasıl bir konumdadır? Soru, demokrasinin çerçevesinin nasıl çizildiği sorusunu da içerir. Anayasanın bu konulara yaklaşım biçimi, 1961 Anayasası ile karşılaştırıldığında, çok net bir şekilde antiliberaldir. Bir kere daha Başlangıç bölümünden anlaşıldığı gibi Anayasaya ve yapıcılarına göre en yüce değer birey değil, özgürlük ve demokrasi hiç değil, "Devlet ve Türk millî menfaatleri"dir. Anayasanın istediği ve koruduğu demokrasi ve hukuk devle-

ti de, bu Anayasada gösterilen demokrasi ve hukuk devletidir. Yani bu kavramların evrenselliği yadsınmış, bunlar 'millîleştirilmiştir.'

Temel hak ve özgürlüklerin rejimi de bu yaklaşımın gereğine uygun olarak düzenlenmiştir. Sistemde, sınırlanamayacak hak ve özgürlük yoktur. İnsanlık tarihinin üstüne titrediği ve Hakikat'ı aramada kendine kılavuz edindiği düşünce, bilim ve sanat özgürlükleri de buna dahildir. İkincisi, hak ve özgürlükler millî güvenlik, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, vb. gibi silik kavramlarla sınırlanabilir. Dahası, her hak ve özgürlük kendi özel maddesindeki özel sınırlama sebepleriyle sınırlanabileceği gibi, genel nitelikteki Başlangıç ile madde 13 ve 14 hükümlerine de dayanılarak kısılabilir.

1961 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin hiçbir sebeple özüne dokunulamayacağını bildirmişti. Bu hüküm de 1982 metninde yer almamış, bunun yerine daha az koruyucu olan bir ölçü konmuştur: demokratik toplum düzeni kavramının gerekleri ve buna aykırı sınırlamalar getirememe.

Nihayet, ister olağan hallerde olsun ister olağanüstü yönetim usulleri altında olsun, idarenin kişi hak ve özgürlükleri üzerindeki müdahale olanakları genişlemiş, yargı organının rolü ise gerilemiştir.

Bazı hak ve özgürlük kategorilerinin başına gelenlere yakından bakınca durum daha iyi anlaşılacaktır. Kişi özgürlüğü, dokunulmazlığı ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı ve haberleşme hürriyeti gibi konularda artık kural, yargıcın değil idare ve kolluk güçlerinin söz sahibi olmasıdır. Gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda, bunlar bütün bu haklara dokunmak hakkına sahiptirler. Kimsenin rızası olmadan bilimsel deneye tâbi tutulamayacağı kuralını koyma inceliğini gösteren Anayasa, belli koşullarda güvenlik güçlerinin adam öldürme fiillerini de meşrulaştırmaktan geri durmamaktadır.

Din ve vicdan özgürlüğüne en büyük saldırı zorunlu din dersleridir. Böylece laik devletin temelleri olan tarafsızlık ve kimseye dini inanç aşılamaya kalkışmama ilkeleri hoyratça çiğnenmiştir. Düşünce, bilim ve sanat özgürlükleri de Anayasada gösterilen esaslara aykırı olarak kullanılamaz. Demek ki Türkiye'de yaşayıp da bilim ve sanat eseri üretmek isteyenlerin, bilim ve sanatların kurallarına uygun davranmaları yetmeyecek, düşünsel üretilerinin yasalara uygunluğunu da tartmaları gerekecektir.

Anayasa, topluca kullanılan (kollektif) hak ve özgürlüklere karşı özel bir duyarlılık içindedir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü, dernek kurma, sendikal faaliyet, partisel özgürlükler konusunda getirilen sayısız yasaklama ve kısıtlamalar bunu gösterir. İnsanların bir araya gelmesinden duyulan ürküntü o derece ileri varmıştır

ki, dernek, sendika, vakıf, parti gibi kuruluşların aralarındaki siyasal amaçlı işbirliği ya da ortak çalışmalar da yasaklanmıştır.

Sosyal hakların (grev, sendika, toplu sözleşme) sıkı sıkıya işyerine ilişkin ekonomik boyutlar içinde tutulmak istenmesi, kesin siyaset yasakları da dikkat çekicidir. Siyaset alanı adeta emekçilere kapatılmak istenmiş, varlıklı sınıf üyelerine özgü bir ayrıcalık sayılmıştır. Siyasal ve sendikal yaşam arasına örülmek istenen yüksek duvarlar, çalışanlara ve öğrencilere getirilen siyaset yasakları, siyasal yarışmayı, sağ kulvarda koşanların önden fırladıkları bir piste çevirmiştir.

Siyasal'a karşı duyulan alerji anayasanın bir başka özelliğidir. Dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu gibi örgütlere getirilen siyasal faaliyet ve aralarında bu amaçla işbirliği yasakları bunun ilk örneğidir. Partiler de kıskaçlar arasında çalışmaya mahkûmdurlar. Bunlar yurt dışında örgütlenemez, kadın ve gençlik kolları kuramaz, vakıf kuramaz, dernek, sendika, meslek kuruluşu, kooperatif ve benzeri kuruluşlarla siyasal ilişki ve işbirliği içinde olamaz, bunlardan maddî yardım alamazlar. Partiler yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan da yardım göremezler. Devlet memurlarının ve öğrencilerin partilere üye olmaları yasaktır. Kitle örgütleriyle ilgili kayıtlamalar nasıl esas olarak emekçi örgütlenmelerini hedef alıyor idiyse, buradaki yasaklamalar da esas olarak sol eğilimli partileri nişanlamaktadır. Çünkü kitle örgütleriyle temas ve bunların desteğini almak asıl bunlar için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Bu kısıtlamalar zaten yeterince katılımcı olmayan demokrasiyi iyice sığlaştırıcı özelliktedir. Depolitizasyon amacının bir başka göstergesi, TBMM seçimlerinin dört yıldan beş yıla çıkarılması ve ara seçimlerinde de bir defaya mahsus olarak öngörülmüş olmasıdır. Ancak bunda, seçim ekonomisini dizginleme amacı da vardır.

Hak ve özgürlüklerin asıl güvencesi olan yargısal yaptırımlar açısından da gerileme açıktır. Daha önce bu organın bağımsızlığı ve hâkim güvenceleri konusundaki geriye dönüşlere değinilmişti. Yeni sistemde özgürlüklerin sınırlanabilmesinde yargıç kararı da bir şart olmaktan çıkmakta, idare (polis) müdahalesiyle de bunlar kayıtlanabilmektedir. Yeter ki, Anayasanın deyimiyle, "gecikmede sakınca" bulunsun. Böylece "gecikmesinde sakınca bulunan haller", olağan rejimler ve zamanlar içinde sürekli bir "olağanüstü hal rejimi" niteliğine bürünmektedir.

1982 Anayasası hakkında toplu bir sonuçlar dizisi çıkarmak için şu soru ölçü alınabilir: Kim kime karşı güçlenmektedir? Yukarki veriler ışığında bu soruya verilmesi gereken yanıtlar şöyle olmalıdır:

Devlet-Birey-Toplum ilişkilerinde devlet kendinden sonrakilere karşı, devlet

içi alanda da siyasal organlar yargıya karşı, siyasal organlar içinde yürütme yasamaya karşı, yürütme içinde Cumhurbaşkanı hükümete karşı, idare içinde de merkeziyetçilik yerinden yönetimcilik ve özerkliklere karşı güçlenmiş bulunmaktadır.

Uzun, ayrıntılı, tepkisel nitelikli hükümleriyle "kazüistik" bir metin olan Anayasa, siyasal ve sosyal sorunları hukuk eliyle çözmeye çalıştığı kadar, bu çözümleri dondurma eğilimi de göstermektedir. Çünkü, özelliklerinden biri de, yasalar gibi adî usullerle değil, özel usul ve oy oranlarıyla değiştirilebilmesi, yani katı bir anayasa olmasıdır. Üstelik, Anayasanın değiştirilmez hükümleri artırıldığı gibi (md.4), ayrıca ilk altı yıllık sürede katılık en ileri boyuttadır. Askeri rejimin başı, yeni Anayasanın da Cumhurbaşkanı sıfatını taşıyan kişisi istemediği sürece bir anayasa hükmünün değişmesi hemen hemen imkânsızdır. Şöyle ki, Cumhurbaşkanı'nın Meclise geri gönderdiği bir anayasa değişikliğinin kabulü için Meclisin dörtte üçünün oyu gereklidir. Bu düzenleme 1987 Anayasa değişiklikleri ile kaldırılmış, "değiştirme usulü" nisbeten kolaylaştırılmıştır (md. 175).

Bu özellikleriyle 1982 Anayasası, klasik anayasa ve anayasacılık anlayışını da tersine çevirmiş sayılmalıdır. Aslında bu iki kavram bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına almak ve iktidarı sınırlamak gibi ikili bir temel göreve sahipken, 1982 bağlamında esas olan birey ve toplumun sınırlanması, iktidarın önünün açılmasıdır. Bir başka deyişle Anayasa, yönetilenlerden çok, yönetenlerin hizmetindedir.

1982 Anayasası, 12 Eylül müdahalesini gerçekleştiren askeri gücün yeni rejim üzerindeki otoritesini bir süre daha geçerli kılmasını sağlayacak hükümler de getirmiştir. Böylece, demokrasiye dönüşten sonra bile belli bir süre için bir tür "vesayet sistemi" ya da "geçiş dönemi" öngörülmüştür. Anayasa için yapılan halkoylamasıyla birlikte, Millî Güvenlik Konseyi Başkanı yedi yıl için "Cumhurbaşkanı sıfatı" kazanmıştır. Millî Güvenlik Konseyi, TBMM'nin göreve başlamasından itibaren altı yıllık bir süre için *"Cumhurbaşkanlığı Konseyi"*ne dönüşmüştür. Aynı altı yıllık sürede Cumhurbaşkanı'nın Anayasada yapılan değişiklikleri TBMM'ne geri göndermesi halinde, bunların aynen kabul edilip yine Cumhurbaşkanı'na gönderilebilmesi için 3/4 oy gereklidir. Nihayet Anayasa, eski parlamanter ve parti yöneticilerinden bazıları hakkında beş ya da on yıllık siyasal faaliyet yasakları koymuştur. Daha önce de değinildiği gibi, bu son iki düzenleme 1987'de yapılan anayasa değişiklikleriyle yürürlükten kaldırılacaktır.

Anayasa'nın, askeri gücün siyasal-anayasal yaşam üzerindeki denetim yetkileri konusundaki önlemleri bunlardan ibaret kalmamıştır. Anayasa'nın halkoylamasında kabul edilmesinden sonra başlayan ve bir yıl kadar sürecek olan aşama,

özellikle Milli Güvenlik Konseyi'nin ilerki yasaları oluşturması açısından son derece hareketli bir dönem olacaktır.

MGK'nın Hızlandırılmış Yasama Faaliyeti

1960-61 askerî rejimi döneminde yeni Anayasa Kurucu Meclis ve halkoylaması tarafından kabul gördükten sonra, seçim kanunları dışındaki temel ve yeni yasaların yapımı işi, serbest seçimlerle gelecek olan yeni TBMM'ne bırakılmıştı. 1980-82 dönemindeki tercih böyle olmadı. Yeni Anayasanın kabulünden sonra 13 ay daha iktidarı elinde tutan MGK, yeni anayasal düzenin gerektirdiği yasaları yeni meclise emanet edemedi, bunları bizzat yapma yoluna gitti. Oysa 1983 seçimleriyle oluşacak meclisin tamamen MGK denetim ve süzgecinden geçebilmiş kişilerden kurulu olacağı da biliniyordu. Buna rağmen yasa üretiminin sivillere bırakılmak istenmeyişi, askerî gücün işi nasıl sıkı tuttuğunu gösteriyordu.

İşin bir başka püf noktası daha vardı. Olağanüstü koşullarda hazırlanan ve oylatılan Anayasa, 12 Eylül 1980 tarihi ile yeni TBMM'nin başkanlık divanının oluşacağı tarih arasında üretilecek olan MGK işlemlerinin anayasa yargısı denetimi dışında olduklarını ve olacaklarını ilan etmişti. (geçici md. 15). Yasalar bunların içinde ve başında yer alıyordu. Demek ki, Anayasaya sokuşturulamayan antidemokratik hükümler MGK eliyle yasalaştırılabilecek, bunların da anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyecekti. Anayasaya olumlu oy verildiği için, işin meşruluk yönü de tartışma konusu olmaktan çıkmıştı. MGK artık bu yetkisini milletin onayından geçmiş Anayasadan alıyordu.

Anayasanın kabulünden itibaren MGK hızlı bir yasama faaliyeti içine girdi. Bugünkü anayasal, siyasal, sendikal, kültürel, toplumsal, vb. yaşamı düzenleyen belli başlı yasaların hemen tamamı o dönemde çıkartılmış ya da değişikliklere uğratılmıştır (1980 - 83 arasında çıkarılan MGK yasaları ile kanun hükmünde kararnameleri için bkz. N. İNAN / C. OZANSOY, "Yasama faaliyeti açısından 12 Eylül", *Yapıt*, Ocak-Şubat 1986).

O gün bugün (Haziran 1995) anayasa yargısına tâbi olmayan, bu yüzden de anayasa içinde "ikinci anayasa" niteliği gösteren bu yasalar blokunda nelerin yer aldığı konusunda bir fikir vermek gerekirse, şunlara işaret edebiliriz: Yargıtay, hâkimler ve savcılar, siyasi partiler, toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt, çevre, mal bildirimi, olağanüstü hal, sendikalar, seçim, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, dernekler, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, seferberlik ve savaş hali, kamulaştırma, Anayasa Mahkemesi, YÖK, gibi konuları düzenleyen yasalarla, TRT, asayiş ve kamu düzeniyle ilgili yasalarda değişiklik getiren yasalar...

MGK patentli yasalar içinde askerî alanı ilgilendirenler son derece geniş bir yer tutar. Bunlar, askeri yargıdan, asker kişilerin özlük haklarına kadar uzanan çok geniş bir alana yayılmıştır. Anlaşılan TSK, yıllardan beri sivil siyasal iktidar ve çoğunluklardan beklediklerini, bu fırsattan yararlanarak bizzat gerçekleştirme olanağı bulmuştur. Bunlara da birkaç örnek vermek ilginç olacaktır: Sıkıyönetim, askerî hâkimler, askerî mahkemeler, TSK personeli, MİT, askeri yasak bölgeler, Askeri Tıp Akademisi, askeri ceza, jandarma teşkilatı ve görevleri, Yüksek Askeri Şûra, seferberlik ve savaş hali, harbokulları, vb. ile ilgili yasalar ve yasa değişiklikleri...

Görülüyor ki, 1980 sonrası Türk mevzuatı, başta temel yasa olan anayasası ve yüzlerce önemli yasasıyla, askeri bir rejimin askeri organının iradesini taşımakta, bu sonuncular bazı noktalarda mevcut anayasaya bile ters düşüyor olsalar, bu aykırılıklar Anayasa Mahkemesi önüne götürülememektedir. Bu açıdan kurumlarıyla kısmen geri çekilen askerî rejimin, dayattığı anayasa, yasa vb. kurallarıyla ise yürürlükte olduğu görülmektedir.

Siyasal Partili Hayata Güdümlü Dönüş ve 1983 Seçimleri

Halkoylaması ertesinde bazı siyasal odaklarda demokrasinin yeniden başladığı sanısı uyanmıştı. Bu yanılgıyı düzeltmek için K. Evren'in siyaset yasaklarının devam ettiğini hatırlatması gerekti (*Artvin*, 28. 11. 1982). Bunu aynı yöndeki 30 No'lu MGK bildirisi izledi (21.2.1983). Bu arada, demokrasinin yeniden kuruluşuna katkılarından dolayı İstanbul Üniversitesi'nce tüm üniversiteler adına fahrî profesörlük ve hukuk doktorluğu payesiyle ödüllendirilen K. Evren uyarı görevine devam ediyor, halka yeni temsilciler bulmalarını öğütlüyor (*Malatya*, 11.3.1983), yepyeni partilerin kurulmasını istiyordu (*Denizli-Uşak*, 10.4.1983).

Bir süre sonra, seçimli ve partili hayata geçişin hukukî adımları atılmaya başlandı. 298 sayılı kanuna ek yasa çıkartılarak seçmen kütüklerinin düzenlenmesi öngörüldü (No: 2812 - 5.4.1983; RG. 7.4.1983-18011). Ardından yeni Siyasî Partiler Kanunu çıkarıldı (No: 2820 - 22.4.1983; RG. 24.4.1983 - 18027). Nihayet MGK siyasal faaliyetleri serbest bırakan 76 sayılı kararını aldı (EK 13). 24 Nisan 1983 günlü bu karar yine de önemli istisnalar öngörmüştü. Feshedilmiş parti mensupları eski partilerini ya da kendilerini savunamayacaklar, yeni partiler feshedilmiş partileri suçlayıcı, övücü ya da savunucu beyanda bulunamayacaklar; MGK'nın, cumhurbaşkanının ve sıkıyönetim komutanlıklarının icraat ve karar ve

demeçleri tartışma ve eleştiri konusu yapılmayacak, Anayasa'nın geçici 4. maddesiyle kendilerine özel yasaklar getirilmiş olanlar ülkenin geçmişi ve geleceği ile ilgili siyasi-hukukî demeç veremeyecek, yazı yayınlayamayacaklardır. Daha önceki 70 sayılı karar ise kaldırılmış oluyordu.

Siyasal hakları 10 ve 5 yıl süreyle kısıtlananların listesi İçişleri Bakanlığı tarafından saptanarak bir tebliğle yayınlandı (RG. 29.4.1983 - 18032/II. mük.). Milletvekili genel seçimlerinin 6 Kasım 1983 günü yapılacağını açıklayan K. Evren (29.4.1983), eski siyasîlere çatmaya ve bunları vatandaşları hasım kamplara bölüp "gizli ve hainee görüşmeler" yapmakla suçlamaya devam ediyordu (*Çankırı*, 7.5.1983). Cumhurbaşkanı sıfatıyla yaptığı ilk 19 Mayıs konuşmasında da, ülkede Atatürk ilkeleri dışında ideolojiye yer olmadığını ilan etti (19.5.1983).

Yeni düzenin yeni siyasal partileri de kurulmaya başlamıştı. Askerî rejimin veliahdı olarak tasarlanan Em. Org. T. Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni (16.5.1983), Büyük Türkiye Partisi, Anavatan Partisi ve Halkçı Parti izledi (20.5.1983). Daha sonra da Yüce Görev Partisi ile Sosyal Demokrasi Partisi (6.6.1983), Refah Partisi (19.7.1983) gibi partiler doğdu.

Büyük Türkiye Partisi, askerî rejimin hışmına uğrayan ilk kuruluş oldu ve MGK'nın 79 sayılı kararıyla kapatıldı (31.5.1983). Gerekçe, feshedilmiş bir partinin devamı olarak faaliyette bulunduğu idi. Bu karar basında tartışılmayacaktı. Ayrıca 16 eski siyasetçiye Çanakkale'de zorunlu ikâmet yolu gösteriliyordu. Eski AP ve CHP üyesi olan bu politikacılar şunlardı: S. Demirel, A. N. Erdem, E. Ceyhun, S. Bilgiç, N. Menteşe, Y. Köker, İ. S. Çağlayangil, S. Atalay, M. Tüzün, C. Doğan, D. Baykal, F. Aslantaş, S. Genç, Y. Çakmur, H. Cindoruk, M. Gölhan. Bunlar, MGK'nın 166 sayılı ve 30 Eylül 1983 tarihli kararıyla serbest bırakılacaklar, ancak haklarındaki siyasal yasaklılıklar devam edecektir (RG. 1.10.1983 - 18178).

Yeni partiler şelâlesi durmak bilmiyordu. Büyük Türkiye Partisi'nin boşluktaki izini sürmek için bu defa da Doğru Yol Partisi (DYP) kuruldu. Bunu Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğuş Partisi, Bizim Parti, Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti, Bayrak Partisi, Türkiye Huzur Partisi (sonradan Huzur Partisi), Fazilet Partisi gibileri izledi. Bunlardan Huzur Partisi laikliğe aykırılık nedeniyle 1984'de Anayasa Mahkemesi'nce kapatılacak, AP-Büyük Türkiye Partisi misyonunun takipçisi olduğu anlaşılan DYP ise, ayakta kalan ve büyüyen parti olacaktır. Bu gelişmelerin yeni kızgınlıklar yaratmaması düşünülemezdi. Nitekim Evren, gerekirse seçimlerin ertelenebileceğini bildirdi (*Çorum*, 1.6.1983).

Sivil siyasal yaşama dönüşün güdümlü niteliği bundan sonra *vetolar* sisteminde kendini göstermiştir. Bunlar iki türlüdür: Siyasî Partiler Kanunu'ndan

doğanlar ile Milletvekili Seçimi Kanunu'ndan doğanlar. Birinciler parti kuruculuğuna, ikincilerse seçilmeye konan engellerdir. İlkin Siyasî Partiler Kanunu'nun geçici 4. md.siyle MGK parti kurucularını veto etme yetkisini eline almıştı. Ardından da Milletvekili Seçimi Kanunu'nun geçici 3. md.siyle milletvekili adaylarını süzgeçten geçirme hakkını kendinde buldu. Bu hükümlerin uygulanışı hazin tablolar çizmiştir.

İlkin MGK kararıyla MDP'nin 3, Halkçı Parti'nin (HP) 7, ANAP'ın da 7 kurucusu veto edildi (6 ve 7.6.1983). Veto edilenlerin parti üyelikleri ve milletvekili olma hakları bu kararla kalkmış olmuyordu, ama o partinin kurucu üye taban sayısı olan 30'u tutturması gerekiyordu. Arkasından E. İnönü ve 20 SODEP kurucusuna veto geldi. MGK'nin keyfiliğini ve haddini bilmezliğini görmek için bu isimlerin de yazılması gerekir: Türkân Akyol, Atilla Sav, Muzaffer Saraç, Yiğit Gülöksüz, Cevdet Selvi, İ. Önen, Tekin Alp, Hicri Fişek, Korel Göymen, Erhan Işıl, Kemal İnan, Kâmil Karavelioğlu, Kâzım Yenice, Cahit Talas, Türker Alkan, Hasan Çetinkaya, Cahit Külebi, Şükran Nasuhoğlu, Güler Tanyolaç, Halil Akyüz.

Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün oğlu Prof. Dr. Erdal İnönü'nün de veto edilmesi SODEP'te başkanlık boşluğu doğurmuştu. Cezmi Kartay başkan seçildi (27.6.1983). Ancak yeni bir boşluk daha doğacaktı, çünkü MGK yeni bildirilenlerden 13 kişiyi daha veto etti (8.7.1984).

Bu arada Yüce Görev Partisi'nin 62 kurucusuna veto isabet etmişti. Başkan Baha Vefa Karatay da bunların arasındaydı (*Karar* 86) Vetolara bir de istifalar eklenince, bu partide topu topu bir tek kurucu üye kaldı.

Siyaset dünyası ile askerî yönetim arasındaki parti kurma - veto etme düellosu duracağa benzemiyordu. "Şimdi inadına parti kuruyorlar" diye yakınan Evren (*Bolu,* 2.7.1983), parti enflasyonu oyununa gelmeyeceklerini bildirmeyi de ihmal etmiyordu (*Bilecik-Kütahya,* 3.7.1983). Nitekim sıra DYP'ye gelmişti. Onun da payına 30 veto düştü. Temmuz ayının ilk haftasında 217 kurucudan 104'ü, ikinci haftasında da 235 kurucudan 185'i veto edilmişti (*Cumhuriyet,* 4 ve 9.7.1983). Fakat vetoların arkası kesilmediği gibi, yeni kuruculuk için başvuruda bulunmaktan usanan parti de yoktu. İşte bu noktada bir kez daha "zor oyun bozdu."

Yeni bir Anayasanın kabul edilmiş olması, MGK'nın ülkenin mutlak hâkimi olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Nitekim MGK kendi koyduğu yasaları bile değiştirmek için yeni yasa yapmaya gerek duymuyor, bir kararla aynı işi görebiliyordu. Örneğin, Yüksek Askerî Şûra ile ilgili yasada değişiklik 88 sayılı MGK kararıyla yapılmıştı (RG. 30.6.1983 - 18093).

Partilerle ilgili alanda MGK kendini iki yeni kararla belli etti. İlkin, siyasal parti faaliyetlerinin sınırları 31 sayılı Bildiri'yle yeniden belirlendi (RG. 7.7.1983 -

18100). Seçimlerin genel esaslarını düzenleyen 298 sayılı kanun ile 76 sayılı MGK kararındaki kayıtlamalar çerçevesinde, partilerin kendilerini tanıtma çalışmaları düzenlendi.

İkinci önlem daha önemlidir; keyfî ve mutlak bir gücün hukukla nasıl oynayabileceğinin tipik örneğidir. Vetolara karşın yeni kurucu adaylarının arkası kesilmiyordu. Bu durumda MGK, somut bir partiyi ya da belli kişileri ismen bir haktan yoksun bırakmış görünmemek ve hukuk kurallarının genelliği ilkesine uygun davranmış olmak için (!), incelikli bir yola başvurdu. 99 sayılı Karar'la, en az 30 kurucusu bulunmayan partinin seçimlere giremeyeceği bildirildi (26.7.1983). Bu tarihte durum şöyleydi: bir parti MGK tarafından kapatılmış (Büyük Türkiye Partisi), iki partinin kurucu adayları ilk inceleme aşamasında (Refah Partisi ve Türkiye Huzur Partisi), üç partininkiler ikinci inceleme aşamasında (DYP, Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğuş Partisi), üç parti de rakamlarını tamamlamış olarak seçimlere katılma hakkını elde etmiş bulunuyorlardı. Bunlar, askerî rejimin mutemedi ve iktidarda görmek istediği MDP, Majestelerinin muhalefeti olarak kotarılan evcilleştirilmiş "sol" parti olarak HP ve ANAP idi.

En kritik durumda olan parti ise, sol oyların daha içten bir talibi olarak beliren SODEP'di. Bu parti üçüncü inceleme aşamasındaydı ve vetolar yüzünden 30'u bir türlü tutturamıyordu. Nitekim bir süre sonra SODEP 8, DYP 15 veto daha yediler (30.7.1983). Bunları 27 vetoyla Huzur Partisi izledi (9.8.1983). Bu arada bu parti hakkında Anayasa Mahkemesinde kapatma davası açılmıştı. İlginçtir ki, herhalde "acil durum" nedeniyle BTP hakkında bu yola gidilmemiş, bu parti askerî cuntanın organı olan MGK tarafından kapatılmıştı.

Veto sisteminin "erdemi" neydi, neredeydi? "İstikrar 2-3 partiyle olur", "vetolar kimseyi töhmet altına almak için yapılmadı" diyen Evren (*Yozgat*, 14.8.1983) bu sorunun cevabını vermiş sayılabilir. Ne var ki, istikrarı sağlama amacı için seçilen yöntem kişileri ve kişilik haklarını örseleyici nitelikteydi.

Vetolar Ağustos ayı ortalarında 416'yı bulmuştu (*Cumhuriyet*, 17. 8.1983). Aynı günlerde yayınlanan 118 sayılı MGK Kararı ile, Evren'in ve MGK üyelerinin faaliyetleri, gezi ve konuşmaları seçim yasakları kapsamı dışında sayıldı (RG. 18.8.1983 - 18139). Bu arada SODEP'in adeta MGK'yı bezdirmek için bildirdiği yeni 8 kişinin tümü, DYP'nin de 15 isminden 9'u vetolanmıştı. Bizim Parti ise daha baştan hasarlıydı; 21 kurucusu aynı akıbete uğramıştı. SODEP ve DYP "oyuna devam" kararı aldılar. Zaten başka şansları yoktu; çünkü Siyasî Partiler Kanunu'nun geçici 4. md.sine göre, beş gün içinde yeni kurucu üye bildirmeyen parti hakkında Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açılırdı. Yani her şey önceden hesaplanmış, açık kapı bırakılmamıştı.

Bu arada, konuşmaları seçim yasaklarına girmeyen Evren, zaten icazetli topu topu üç partinin katılabileceği seçimlerden söz ederken, "12 Eylül felsefesine ters düşmeyen bir partinin iktidara geleceğine inanıyorum (...). Askerî yönetimi sürdürme niyetimiz olsaydı, referandumla sizlere bu yönetimi tasdik ettirirdik" diyordu. Sözler, seçim ve halk oylaması gibi iki demokratik kurumun nasıl güdümlü ve göstermelik nesneler olarak görüldüğünün açık itirafıydı.

Nihayet kritik gün ve saat yaklaşmıştı. Seçimlere katılabilecek partiler 24 Ağustos 1983 günü saat 17'de belli olacaktı. SODEP ve DYP yine 30'ar kurucu üye sayısını tutturabilmek için ellerinden geleni yapmış, ek adaylar sunmuşlardı. Ne var ki, bu defa iyice sinik bir davranış ardına saklanan MGK o gün ve saate kadar cevap vermeyince, bunların seçimlere katılabilmeleri imkânsız hale geldi. Ertesi gün Yüksek Seçim Kurulu, MGK'nın 99 sayılı kararı uyarınca, siyasi partiler ve milletvekili seçimi kanunlarının öngördüğü koşullara sahip üç partinin seçimlere katılabileceğini bildirdi: ANAP, HP ve MDP (25.8.1983). Bu partiler milletvekili aday listelerini 2 Eylül 1983 gününe kadar YSK'ya sunmak durumundaydılar. Geçici aday listeleri YSK tarafından açıklandı (RG. 9.9.1983 - 18160). Fakat iş bununla bitiyor değildi.

Parti kurucularını olduğu gibi, milletvekilleri adaylarını da denetleme yetkisini MGK yine kendinde görmüştü. İkinci süzgeç şimdi başlıyordu. Bu "kalite kontrolü", antidemokratik ve keyfi oluşunun ötesinde ciddi bir ahlak sorunu da yarattı. Adaylar birbirlerini saf dışı etmenin fırsatını da yakalamışlardı. Böylece bir ihbar kampanyası başladı. O kadar ki, YSK Başkanı bile, "adaylar birbirlerini ihbar ediyorlar" demek ihtiyacını duydu (*Cumhuriyet*, 12 ve 17.9.1983).

MGK ilk tertipte 1683 adaydan 672'sini veto etti. Bunların partilere göre dağılımı şöyleydi: MDP 74, ANAP 81, HP 89, Bağımsızlar 428. Veto edilenler arasında 5 Danışma Meclisi üyesi ve 101 eski parlamanter de vardı (*Cumhuriyet*, 21-22.9.1983). MGK, iki yıl önce ince süzgeçlerden geçirerek atadığı ve anayasa hazırlığı görevini teslim ettiği bazı kişilere bile seçmen önüne çıkma hakkını tanımamıştı.

Fakat, "demokrasi içinde çareler tükenmez" ya da daha doğrusu "zor oyun bozar" sözünü hatırlatırcasına, MGK yeni bir çözüm üretti ve 155 sayılı kararıyla veto edilenlerin yerine yeni aday gösterebilme hakkını tanıdı (RG. 21.9.1983 - 18168). Ama, yeni adayların da bazıları "sakıncalı" görülmüş olmalılar ki, sonuçta, seçimlere alınan üç parti de eksik adaylarla seçmen önüne çıkabildiler. MDP'nin 2, ANAP'ın 8, HP'nin de 11 eksiği vardı (*Cumhuriyet*, 1.10.1983). Nihayet YSK'nın yayınladığı kesin aday listeleriyle seçim günü beklenmeye başlandı (RG. 4.10.1983 - 18181).

Bu arada seçim olayı dışında önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Çanakkale'de ikâmete tâbi tutulanlar serbest bırakılmışlardı, ama yasaklılıkları devam ediyordu (RG. 1.10.1983 - 18178). Asıl önemlisi, Danışma Meclisi 1 Aralık'ta yeniden toplanmak üzere tatile girmişti (14.10.1983). Anayasa Komisyonu'ndan Profesör Kemal Dal'a göre, Danışma Meclisi tatildeyken yasa çıkarılamazdı; çünkü adî yasama görevini de yerine getiren Kurucu Meclis, MGK ve DM'den oluşuyordu (*Cumhuriyet*, 19.10.1983).

Ancak bunun da çözümü vardı. MGK, DM tatildeyken yasama görevini doğrudan yerine getireceğine karar verdi (*Karar* No: 167). Böylece bir kanun (Kurucu Meclis hakkındaki yasa) bir kararla değiştirilmiş oluyordu. Bu tarihten sonra MGK, tatile çıkmış olan "Danışmanları"na ihtiyaç duymadan tek başına yasama faaliyetini sürdürdü.

1983 milletvekili genel seçimlerine katılabilecek üç partinin liderlerinin konumundaki ortak bir nokta dikkat çekiciydi. Üç lider de askeri rejimin "mutemet" unsurlarıydı, onunla değişik derecelerde işbirliği içinde olmuşlardı. T. Özal Başbakan yardımcılığı, N. Calp Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü yapmıştı. T. Sunalp ise eski bir yüksek komutan olarak yeni rejimin müstakbel başbakanı olarak tasarlanmıştı. Bu anlamda Sunalp, askeri rejimin de veliahdı olarak algılanıyordu. Partisi ise, "devlet partisi" anlayışının tipik temsilcisiydi. ANAP'ın özelliği, eskiden süzülen dört siyasal eğilime kucak açmış olmasıydı. Parti ve lideri, sağın liberal, milliyetçi ve dinci kesimleri ile sosyal demokrasinin bazı uzantılarını kendi bağırlarında topladıklarını açıklamaktaydılar.

Genel seçimlerin üç temel yasası Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (298 - 26.4.1961), Milletvekili Seçimi Kanunu (2839 - 10.6.1983) ve Siyasî Partiler Kanunu idi (2820 - 22.4.1983). Bu yasalardan ikincisi üzerinde biraz durmakta yarar vardır.

Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre milletvekilliklerinin dağıtımında önce her İl için bir milletvekilliği ayrılır. Sonra her il nüfusu genel nüfusa bölünerek İl başına düşen milletvekili sayısı bulunur. Bir seçim çevresi 7 milletvekilinden fazlasını çıkaramaz. Yediden fazla milletvekili çıkarabilecekler birden çok seçim çevresine bölünür. Nisbi usulle yapılan seçimde (d'Hondt sistemi) iki baraj vardır. Partiler ülke çapında %10'un altında oy alırsa, seçim çevrelerinde ne kadar oy almış olurlarsa olsunlar milletvekilliği çıkaramazlar. Seçim çevresi barajına gelince, bu da o çevrede verilen oyların çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilir. Bu sayıya ulaşamayan parti milletvekilliği paylaşımına katılamaz. Görüldüğü gibi nisbi sistem, çoğunluk ve istikrar sağlayıcı yönde düzeltmelerle uygulanmak istenmiştir.

Milletvekili Genel Seçimleri 6 Kasım 1983 günü yapıldı. Sonuçlar genelde bir sürpriz olarak karşılandı. Oy verme gününden hemen önce Evren TRT konuşmasında ANAP ve Genel Başkanına karşı cephe almış, seçmeni bunlara oy vermemeye davet etmişti. Ama ANAP seçimlerden birinci parti olarak çıktı. İkinci sürpriz, askerî rejimin kendine seçtiği halefle ilgiliydi. İktidara hazırlanan MDP ve Başbakanlık uman lideri için beklenmedik son tecelli etmiş, üçüncü sırada yer görünmüştü. Merkez sol oyları devşirmek için uygun görülen HP de beklenenin üstünde oy alarak ikinci parti konumunu almıştı.

Yüksek Seçim Kurulu kesin sonuçları açıkladı (RG. 14.11.1983 - 18221). Buna göre, oy ve sandalye dağılımları ile oranlar şöyleydi (EK 14):

Kayıtlı seçmen	19.740.500		
Oy kullanan sayısı	18.214.104	katılma oranı :	%92.27
Geçerli oy sayısı	17.328.735		
Geçersiz oy sayısı	885.369		
ANAP	7.823.827	Oy yüzdesi	%45.15
Halkçı Parti	5.277.698		%30.46
MDP	4.032.046		%23.27
Bağımsızlar	195.164		%01.12
Milletvekillikleri	ANAP (211), HP (117), MDP (71), Bağ. (0).		

Böylece, yuvarlak rakamlarla %45 oy alan ANAP %52'lik bir oranla Meclis-te daha fazla temsil olanağı elde ederken, %30 oy alan HP buna eş bir temsil oranı yakalıyor (%29), MDP ise %23 oyuna karşılık %17'lik bir sandalye gücüne ulaşabiliyordu.

II

17. DÖNEM TBMM (1983 – 1987)

17. Dönem TBMM 24 Kasım 1983 tarihinde en yaşlı üye Fahri Özdilek başkanlığında açılış toplantısını yaptı. Milletvekilleri andiçtiler. Aynı gün askerî yönetimin hükümeti olan B. Ulusu başkanlığındaki Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı'na istifasını sundu. İstifa kabul edildi ve yenisini kurulana kadar varolan hükümetin göreve devamı istendi (RG. 25.11.1983 - 18232).

Necmettin Karaduman 2. turda 292 oyla TBMM Başkanı seçildi (4.12.1983). Bundan üç gün sonra TBMM Başkanlık Divanı oluştu ve MGK'nın görevi son buldu. MGK'nın Evren dışındaki dört üyesi yeni Anayasanın Cumhurbaşkanı için öngördüğü danışsal bir kurul olan *Cumhurbaşkanlığı Konseyi*'ni oluşturdular. Fakat MGK, görev süresinin son gününü de boş geçirmedi. 7 Aralık 1983 tarih ve 2969 sayılı kanunla 12 Eylül harekâtı ile icraatının eleştirilmesini yasakladı.

TBMM Başkanlık Divanı'nın oluştuğu gün ANAP Genel Başkanı Turgut Özal yeni Bakanlar Kurulunu kurmakla görevlendirildi (RG. 8.12.1983 - 18245). Özal Bakanlar Kurulu listesini Cumhurbaşkanı Evren'e sundu (12.12.1983). Evren listeyi aynen onayladı ve bakanları atadı (13.12.1983). Yeni kabinenin ilk icraatı, Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında KHK'yi çıkartmak oldu (No: 174, RG. 14.12.1983 - 18251 mük.). Bununla ve izleyen bakanlıklar kararnameleriyle bakanlık sayıları birleştirilerek azaltıldı; yeniden üst kademe örgütlenmesine gidildi (RG. aynı, 2. mük.).

ANAP çoğunluğunun, bazılarının beklentisinin aksine, askerî rejimin başbakanı B. Ulusu'yu Meclis Başkanı seçmemesi, bir sivili bu makama getirmesi, rejimin sivilleşmesi açısından olumlu bir tavırdı. Hükümetin kuruluşunda askeri rejime yakın bağımsızlara bakanlık verilmeyişi de aynı doğrultuda değerlendirilmek gerekir.

Hükümet programı mecliste okundu (19.12.1983). Görüşmeler başladı (22.12.1983). T. Özal hükümeti 115 olumsuz, 65 çekimser oya karşılık 213 oyla güvenoyu aldı (24.12.1983). Güvenoyunun sonucu ve hükümet programı resmen yayımlandı (RG.25.12.1983 - 18262). Hükümetin bundan sonraki ilk icraatı yeni

vali atamaları oldu (26.1.1984 - 18293 mük.). Özal hükümeti bazı değişikliklerle 29 Kasım 1987 genel seçimlerine kadar görev yaptı.

Bu dönemde Bakanlar Kurulu düzeyinde dikkati çeken olaylardan ilki, Anayasanın öngördüğü yeni bir kurum olan "bakan azli" yolunun kullanılmasıdır. Bazı yolsuzluk ve kötü muamele iddialarını dile getiren Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan istifaya davet edilmişti. Arıkan bunu kabul etmeyince, başbakanın istemi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından görevden alındı (RG. 26.10.1984). Bu örnek, Anayasanın 109. md.sindeki "azil" usulünün ilk uygulanışıydı.

Bakanlarla ilgili ikinci önemli olay bir Meclis soruşturması ve Yüce Divanı kararıdır. Bakan İ. Özdağlar yolsuzlukla suçlanmış ve bakanlıktan istifa zorunda kalmıştı. Kendisi hakkında bir meclis soruşturması kararı alındı ve soruşturma kurulu oluşturuldu (RG. 12.1.1985 - 18633). TBMM 311 oyla eski bakanı Yüce Divan'a sevk kararı aldı (RG. 17.5.1985 - 18757). Yüce Divan sıfatıyla görev yapan Anayasa Mahkemesi, sanığı, görevini kötüye kullanmaktan (TCK md. 240/1) 2 yıl hapis ve 30.000 TL para cezasına çarptırdı (14.2.1986). Özdağlar milletvekilliğinden (Manisa) ve ANAP'tan istifa etti (24.2.1986). TBMM bunun üzerine üyeliğinin düştüğüne dair karar aldı (RG. 7.3.1986 - 19040). Bu olayın parlamento hukuku açısından önemli bir yanı da, TBMM'nin, soruşturma komisyonları konusunda 1965 tarihli TBMM Birleşik Toplantı İçtüzüğünün 1982 Anayasasına aykırı olmayan . hükümlerinin uygulanmasına karar vermiş olmasıdır (No: 15 - 15.1.1985, RG. 17.1.1985 - 18638).

Özal hükümeti döneminin bir başka ilginç yönü Bakanlar Kurulunda değişiklik yapma yöntemleridir. 1982 Anayasası başbakan ve bakanları Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu kılmış değildi. Bununla birlikte, askerî rejimden yeni çıkılmış olması, yürütmenin iki başından biri olan Cumhurbaşkanı'nın askerî rejimin lideri oluşu ve laiklik gibi duyarlı bir konu birleşince, ilginç bir siyasal uygulamaya tanık olundu. Milli Eğitim'den sorumlu bakan Vehbi Dinçerler dinci eğilimleriyle tanınıyordu. Ortaöğretimde okutulan ders kitaplarından bazılarının laiklik açısından sakıncalı yönelimler göstermesi kamuoyu ve basından yükselen eleştirilere konu oldu. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı ilgili bakanı çağırarak bilgi aldı, daha sonra da başbakana bu konudaki endişelerini aktardı. T. Özal bu konuda güvence verdi ve Dinçerler'i Devlet Bakanlığı'na kaydırdı (*Cumhuriyet*, 13-15.9.1985). İşlem Başbakan tarafından başlatılmıştı ama, aslında bu değişikliğin temelinde Çankaya'nın rolü vardı.

Bu dönemde Bakanlar Kurulu bünyesinde meydana gelen bir başka değişiklik de yine oluş biçimi açısından aktarılmaya değer niteliktedir. 28 Eylül 1986 milletvekili ara seçimlerinden iktidar partisi ANAP kayıplı çıkmış, 1983'teki

%42'lik oy oranı %32'ye düşmüştü. Bunun üzerine iktidar katında çifte operasyona gidildi. Bakanlar Kurulu ve ANAP başkanlık divanı Özal'a rahatlık sağlamak için istifa ettiler; daha doğrusu istifa mektuplarını sundular (15.10.1986). Bunun ardından kabinede yapılan değişiklikle iki bakan görevden alındı, üçü yer değiştirdi, iki de yeni bakan atandı (RG. 17.10.1986 - 19254).

17. TBMM döneminde Cumhurbaşkanı ile başbakan ve Bakanlar Kurulu arasındaki ilişkiler ne şekilde gelişeceği sorusu özel bir önem taşıyordu. Çünkü üç yıl süren askeri rejimin baş kişisi Cumhurbaşkanı sıfatını kazanmış, Evren'in seçimler arefesinde mahkûm ettiği Özal ise hükümetin başı olmuştu. Ayrıca askeri rejimden sivile evrilme bir "rodaj" dönemine ihtiyaç gösterebilirdi. Bu noktada akla gelebilen sorular şöyle ifade edilebilir: Siyasal iktidar-askerî güç arasındaki ilişkiler açısından ANAP iktidarının birinci dönemi (1983 - 1987) nasıl bir seyir izlemiştir?

Yeni iktidar ve özellikle lideri yeni dönemde askerî güçle olan ilişkilerinde dikkatli adımlarla yola çıktı. Özal'ın seçim ertesinde Evren'e gösterdiği sıcaklık dikkat çekiciydi. Özellikle millî güvenlikle ilgili alanda askerî otorite söz sahipliğini sürdürdü. Bunun başlıca üç kanalı ve göstergesi olmuştur. Birincisi, askerî bir rejimden sivil bir rejime geçiş sürecinin yaşanmakta oluşudur. İkincisi, Millî Güvenlik Kurulu'nun da başkanı olan Cumhurbaşkanı Evren'in bu alanda hükümete oranla daha aktif olmaya devam etmesidir. Üçüncü faktör, sıkıyönetim uygulamasının giderek daraltılmasına karşın 1987'ye kadar sürmüş olmasıdır. 12 Eylül 1980'de bütün yurda yayılan bu uygulama toplam 8 yıl, 6 ay 22 gün sürdükten sonra, 4 İl'de de sıkıyönetimin yerini olağanüstü hale bırakmasıyla (Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Hakkâri) 19 Temmuz 1987 günü son bulacaktır.

Asker-sivil ilişkilerinde Millî Güvenlik Kurulu'nun (MGK) rolü önemlidir. 1982 Anayasasıyla yetkileri genişletilen ve sivil üye çoğunluğunu yitiren bu kurul, güvenlik kavramını en kapsamlı bir şekilde algılayarak kamusal hayatın çeşitli kesimleri üzerinde etkisini sürdürmüştür. Sıkıyönetim uzatma ve kaldırma, olağanüstü hal ilanı ve uzatılması gibi konular başta olmak üzere, MGK'nın bütün kararları hükümetçe yerine getirilmiştir. Kurul'un ilgi alanının genişlemesini göstermek bakımından, almış olduğu bazı "tavisye kararları"na işaret etmek yerinde olur: Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın ve Ankara Üniversitesi Açık Yüksek Öğretim programlarının TV'den yayını ve yayın saatlerinin uzatılması (8.2.1984), TV yayınlarının 1 saat uzatılması (26.9.1984 ve 15.2.1985), vb.

ANAP çoğunluğu ve hükümeti askerî rejimin beyni olmuş olan Millî Güvenlik Konseyi'nin eski üyelerini de hoş tutma yolunu seçti. Hava Kuvvetleri eski komutanı ve Konsey üyesi Tahsin Şahinkaya hakkında yolsuzluk yaptığı yo-

lundaki iddialar artmıştı. Anayasanın geçici 15. md. sinin ise bu tür kovuşturmalara izin vermediği sanısıyla ilgili kişi hakkında soruşturma açılamamıştı. Oysa Evren haklı olarak sözkonusu maddenin bu tür suçlar için bir örtü olmadığı görüşündeydi (3.8.1986). Bu arada TBMM Başkanlık Divanı bu hükmü yorumlama yetkisi bulunmadığına karar verdi (3.9.1986). Gerçekten, 1924 Anayasasının kalkmasından beri böyle bir yetki ancak yargıya aitti. Şahinkaya hakkında C. Canver'in verdiği araştırma önergesi de ANAP'lıların ve bağımsızların red oylarıyla sonuçsuz kaldı (25.11.1986). Muhalefetin geçici 15. md.nin kaldırılması önerisi de aynı çevrelerce duyulmazdan geliniyordu.

Genelkurmay Başkanı atanmasında ise Özal TSK gelenklerine uymayan bir çizgi izledi ve bunda başarılı da oldu. Emekliliği gelen N. Üruğ'un yerine Kara Kuvvetleri Komutanı N. Öztorun'un atanması bekleniyordu. Atanan ise, Özal'ın tercihi olan N. Torumtay oldu (BK 87/11990; RG. 25.7.1987 - 19528).

17. yasama döneminde TBMM'nin başlıca faaliyetleri neler olmuştur? Bu soruyu yasama ve denetleme faaliyetleri olmak üzere başlıca iki alanda yanıtlamak mümkündür. Anayasa değişikliğine daha sonra değinilecektir.

Yasama döneminin ilk ürünlerinin ekonomik yasalar olması ilgi çekicidir. ANAP iktidarının ve liderinin ekonomide dönüşüm ve yeniden yapılanma politikaları böylece yürürlüğe konuyordu. İlk ağızda çıkarılan 2974, 2975, 2978 (RG.26.1.1984 ve 8.2.1984) ve 2976 sayılı yasaları (RG.15.2.1984) önemli bir yenilik olan Katma Değer Vergisi Kanunu (3065-25.10.1984; RG.2.11.1984 - 18563), devletleştirme (3082 - 20.11.1984; RG.1.12.1984 - 18592), serbest bölgeler (3218 - 6.6.1985; RG.15.6.1985 - 18785), KİT'lerin ve fonların Meclisçe denetlenmesi hakkındaki (3346 - 2.4.1987; RG.9.4.1987 - 19426) yasalar izledi.

Özal ve ANAP çoğunluğu parlamentoculuk geleneklerinden olan, parti ve parlamenterlerin ekonomik sorunlarına öncelik verme stratejisini de yeniden canlandırarak, siyasal partilere hazine yardımı (3032 - 27.6.1984; RG.9.7.1984 - 18453) ve TBMM üyelerinin ödenek ve yollukları (3053 - 9.10.1984; RG.16.10.1984 - 18547) hakkındaki yasaları da ilk ağızda çıkardılar.

Elbette, bunların dışında kalan yasalar çoğunluğu oluşturuyor, bunların da büyük bölümü temel hak ve özgürlüklerle ilgili bulunuyordu. Şu var ki bu alan hemen hemen bütünüyle Millî Güvenlik Konseyi yasalarıyla zaten doldurulmuş olduğundan, sivil iktidarın yasama faaliyeti daha çok yasa değişiklikleri şeklinde cereyan etmiştir.

Yeni yasaların ya da yasa değişikliklerinin başlıcaları şu alanlara ilişkindir: Dilekçe hakkı (3071 - 1.11.1984; RG.10.11.1984 - 18571), pasaportlar (3073 - 7.11.1984; RG.20.11.1984 - 18581), sosyal güvenlik (3201 - 8.5.1985;

RG.22.5.1985 - 18761), DGM'ler (3200 - 8.5.1985; RG.24.5.1985 - 18763 mük.), CMUK (3206 - 21.5.1985; RG.4.6.1985 - 18774), polis vazife ve selahiyetleri (3233 - 16.6.1985; RG.25.6.1985 - 18792), TCK (3255 - 9.1.1986; RG.15.1.1986 - 18989 ve 3369 - 20.5.1987; RG.26.5.1987 - 19471), sinema, video ve müzik eserleri (3257 - 23.1.1986; RG.7.2.1986 - 19012 ve 3329 - 29.1.1987; RG. 4.2.1987 - 19362), seçim ve partiler (No: 3270, 3300, 3330, 3370, 3377, 3403, vb.), sağlık hizmetleri (3359 - 7.5.1987; RG.15.5.1987 - 19461).

1961-1980 çift meclisli yasama organı deneyinden sonra, tek meclisli ve tek bir partinin çoğunluğuna sahne olan 17. yasama döneminin, bu kolaylıklardan ve parti disiplininden de yararlanarak, nispeten daha rahat çalışma ve yasama olanağı bulduğu ortadadır.

Yürütmeyi denetleme açısından bu dönem meclisinin de, tıpkı öncekiler gibi, etkili olmadığını söylemek haksızlık olmaz. YÖK hakkında meclis araştırması (1.2.1984), Tahsin Şahinkaya hakkındaki araştırma önergesi (28.11.1986), SHP'den gelen irtica konulu araştırma önergesi (20.1.1987), TBMM'nin olağanüstü toplanması için yeterli sayıda milletvekilinin yaptığı başvuru, redde uğrayan denetim girişimleriydi. Sonuncu örnekte, Anayasaya karşın toplantı çağrısı yapmayan Meclis Başkanı N. Karaduman, seçim atmosferine girilmiş olması gibilerden, hiçbir inandırıcılığı olmayan bir sebebe sığınmıştı (6.10.1987). Denetim konusundaki tek olumlu örnek, yukarda anılan İ. Özdağlar olayında açılan Meclis soruşturmasıdır. Ancak burada da işaret zaten ANAP liderinden gelmişti.

Partiler ve Yerel Seçimler

Askerî rejim önce partileri feshetmiş, sonra da yenilerinin kurulmasına izin vermişti. Bu yüzden yeni partiler köksüz ağaçlar gibiydiler. Seçmen de partisini tanıyıp bulmakta zorlanıyordu. Partiler dünyasında meydana gelen çalkalanmalar bunun kanıtıdır. 1983 genel seçimlerinin hemen ertesinde eski Adalet Partisi çizgisindeki kişiler DYP'de toplanmaya başladılar. 21 eski bakan, 80 eski parlamenter ve Milli Güvenlik Konseyi'nce kapatılan Büyük Türkiye Partisi'nin 21 kurucusu DYP'ye girdiler (10-12.12.1983). Seçimlere katılması engellenen SODEP'in başkanlığına da Erdal İnönü seçildi. Bunlar, merkez sağ ve solda yeni açılımların ilk habercileriydi. Asıl büyük değiştirici etken ilk yerel seçimlerin

sonuçları olacaktı. Çünkü, ANAP çoğunluğunun olumlulukları hanesine yazılabilecek bir yasa değişikliğiyle SODEP, DYP ve RP'nin de seçimlere katılabilmeleri mümkün kılınmıştı (2972 - 18.1.1984; RG.18.1.1984 - 18285 mük.).

25 Mart 1984 yerel yönetim seçimlerinde ANAP 54 İl'de belediye başkanlığı kazandı; İl Genel Meclisi seçimlerinde, yüzde 45 oy alarak 6 Kasımın 1983 genel seçimlerindeki sonucu korudu. Ülkede çoğunluk değişmemişti. Ama muhalefet safları değişmişti. Yerel seçimlerde HP %8'lik, MDP %6.5'lik oranlarıyla erimekte olduklarını gösterdiler. Buna karşılık SODEP %22 oyla ikinci, DYP %13 oyla üçüncü parti durumuna yükseldiler. Böylece hem muhalefet partileri yer değiştirmiş, hem de muhalefet parlamento dışına kaymış, parlamentodaki muhalefet ülkeyi temsilden uzak bir konuma düşmüştü.

25 Mart seçimleri eğer genel seçim olmuş olsaydı, HP ve MDP %10'luk ulusal barajı aşamayacaklar ve TBMM'ye giremeyeceklerdi.

Seçim sonuçları etkilerini hemen gösterdi. HP Genel Başkanı Necdet Calp ile MDP Genel Sekreteri Doğan Kasaroğlu görevlerinden çekildiler (3 ve 5.4.1984). Feshedilen AP ile kapatılan BTP'nin devamı olduğu iddiasıyla DYP hakkında Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açıldı (Yüksek Mahkeme bu istemi oybirliğiyle reddedecektir). Halkın muhalefetini ve hayat pahalılığına karşı tepkisini mitinglerle dile getirmesini isteyen E. İnönü'ye karşılık diğer liderler (Calp, Sunalp, Y. Avcı, A. Tekdal), "sokak korkusu"nu üzerlerinden atabilmiş değillerdi.

6 Kasım 1983 seçimleri yapay bir partileşmeye dayalıydı. Yerel seçimlerse doğallaşmaya başlandığını ortaya koymuştu. Ancak, parti değiştirmeyi TBMM üyeliğinin düşürülmesi yaptırımına bağlayan Anayasa'nın 84. md.si, normalleşmeyi engelliyordu. T. Özal bu maddeyi çok sevdiğini söylüyor, partisi de SODEP-HP birleşmesine karşı bir gözdağı olarak kullanıyordu (*Cumhuriyet*, 1.7.1985 ve 21.8.1985).

Yeni partiler eski başkanların yasaklı olmasından dolayı işleri bir süre için emanet usulüyle gördürmek durumunda kaldılar. DYP'de Y. Avcı'nın yerine H. Cindoruk 626 oyla başkanlığa getirilirken, M. Yazar 262 oy alıyordu (14.5.1985). Refah Partisi genel kongresi de A. Tekdal'ı genel başkan seçti (30.6.1985). MDP'deyse büyük çözülme yaşanıyordu. Çoğu parlamenter 25 kişi bu partiden istifa etmişti (7.3.1985). Partinin genel kongresinde C. Sunalp yerine Ü. Söylemezoğlu genel başkanlığa getirildi (13.7.1985). HP kongresinde de Aydın Güven Gürkan genel başkan seçildi (30.6.1985). Böylece yerel seçim başarısızlığı yapay partilerden ikisinde (HP, MDP) ilk sonuçlarını yaratırken, bunların genel sekreterleri de genel başkanlarının yerini almış oluyorlardı.

Partiler dünyasındaki bir başka büyük kaynaşma HP-SODEP birleşmesiyle yaşandı. Merkez solda büyüyen SODEP, küçülen ama Mecliste temsil gücüne sahip olan ise HP idi. Bu durumda normal olan, bu parti milletvekillerinin öbürüne katılmalarıydı. Ancak Anayasa'nın 84. md.si buna engeldi ve ANAP tarafından da bir tehdit kılıcı gibi havada sallandırılmaktaydı. Çünkü parti değiştiren milletvekillerinin üyeliklerinin düşmesine TBMM salt çoğunluğuyla karar verilirdi. Bu tehlikenin içine düşmemek için üç aşamalı ve biraz dolambaçlı bir yoldan geçildi. İlkin HP ve SODEP birleşme protokolü metnini imzaladılar (22.9.1985). Ardından HP Olağanüstü Kurultayı tüzük ve programın yanısıra parti adında da değişiklik yaptı ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ismini seçti (2.11.1985). Ertesi gün de SODEP üstüne düşeni yaptı, kendini feshederek SHP'ye katıldı (3.11.1985) ve Meclise girmiş oldu.

Böylece, zorlama yollarla istikrar kurmayı amaçlayan askerî yönetimin isteğini hayat geri püskürtmüş, iki yasama yılı sonunda en azından üç büyük siyasal değişme yaşanmıştı: Meclis'teki üç partiden ikisinin lider değişikliğine uğraması (HP ve MDP), istifaların çoğalması (4 bağımsız üyeden 45 bağımsız üyeye) ve parlamento dışı bir partinin (SODEP) SHP adıyla parlamentoya girmesi.

Üçüncü yasama yılı başlarında parlamento dışı siyasal hayatta da partiler düzeyinde yeni oluşumlar yaşanacaktı. Demokratik Sol Parti (DSP) kuruldu ve genel başkanlığa Rahşan Ecevit getirildi (14 ve 23.11.1985). Bülent Ecevit, 12 Eylül rejimi koşullarında eski CHP'lilerden gelen partileşme önerilerini uygun bulmamıştı. Şimdi kurulan partiye ise başkanlık edebilecek durumda değildi, çünkü siyasal yasaklılar arasındaydı. Sağda da yeni oluşumlar kendini gösterdi. Muhafazakâr Parti, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) adlı bir partiye dönüştü ve daha çok eski MHP'nin çizgisine sahip çıkmayı kendine görev edindi (30.11.1985). Sağda yeni bir kuruluş olan Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ilk genel kongresinde Aykut Edibali'yi genel başkan seçti (1.12.1985).

Partiler zemininde ikinci büyük dalgalanma 1986 ilkbaharı ile yaşandı. MDP, olağanüstü kongrede kendini feshetti (4.5.1986). Böylece daha üç yıl kadar önce, "Biz fâniyiz, parti ölümsüz" demiş olan T. Sunalp'in (*Cumhuriyet*, 7.9.1983) siyaset sahnesinde sönmesinden sonra, askerî rejimin veliahdı sayılan partisi de hayatına son vermiş oluyordu. Bu yokoluşla birlikte Meclisteki bağımsız sayısı 93'e yükseldi ve bunları kapma savaşı da başladı. MDP kendini feshetmiş olduğu için, eski üyelerinden bağımsız milletvekili durumuna gelmiş olanların yeniden başka partilere üye olmalarına 84. maddenin engel olmadığı kanısı genel kabul gördü. Bu engelin aşılmış olmasından ilk yararlanan ANAP, 18 eski MDP'li milletvekilini kendi saflarına bağladı (8.5.1986). Bunun ertesinde, MDP kökenli

Mehmet Yazar Hür Demokrat Parti'yi (HDP) kurdu ve 21 milletvekiliyle grup oluşturdu (10.5.1986). Bu arada DYP 21 milletvekilini bünyesine alıp Meclisle grup sahibi oldu (15.5.1986).

Askeri rejimin vetosundan kurtulamayan SODEP'in SHP formülüyle Meclise girmesinden sonra, Millî Güvenlik Konseyi'nin dışlamak istediği Büyük Türkiye Partisi / Doğru Yol Partisi çizgisi de halkın desteğiyle kendini kabul ettirmiş ve "meclisli" olmuştu.

İlginç olan bir başka nokta da, 1986 ilkbaharında, yani yeni TBMM'nin ikibuçukuncu yılında, 399 milletvekilinden 112'sinin çeşitli nedenlerle parti ya da yer değiştirmiş olmasıydı (*Cumhuriyet*, 18.5.1986). Bu sayı TBMM üye tamsayısının dörtte birinden fazlası demektir; ki bundan başka hiçbir şey, keyfî dayatmalarla bir ülkenin partisel yaşamına yol çizilemeyeceğini daha açık bir şekilde gösteremez.

1986 ilkbaharından sonra partiler dünyasındaki deprem durulmaya yüz tuttu. Aynı yılın sonbalarında yapılacak olan milletvekili ara seçimlerine kadar geçecek olan bu "oturma dönemi"nin kayda değer gelişmeleri, S. Demirel'in yeniden meydanlara çıkması (Mayıs 1986), DSP'nin 2. Kurucular Toplantısı'nda Bülent Ecevit'in bir konuşma yapması (18. 5. 1986), Erdal İnönü'nün SHP Kurultayı'nda Aydın Güven Gürkan'ın yerine genel başkan seçilmesi (1.6.1986) ve TBMM'nin tatile girmesidir (32 - 4.6.1986; RG. 7.6.1986 - 19130). Partiler düzleminde yeni bir kaynaşma milletvekili ara seçimlerinden sonra kendini gösterecektir.

28 Eylül 1986 Milletvekili Ara Seçimleri

Yasama meclisinin tatile girmesi, siyasetin de tatili demek değildir. Bu defaki ise hiç öyle olmayacaktı. TBMM'nin tatil kararından bir ay sonra, iktidar partisi ANAP'ın Merkez Yönetim Kurulu milletvekili ara seçimlerinin yapılmasında karar kıldı (4.7.1986).

Bunun gerektirdiği yasal çalışmaları yapmak üzere toplanan Meclis, ara seçimlere gidilirken seçim yasasında da birtakım değişiklikler yapma yoluna gitti. 3309 sayılı ve 11 Temmuz 1986 tarihli TBMM XVII'nci Dönem Milletvekili Ara Seçimi Hakkında Kanun çıkarıldı (RG. 12.7.1986 - 19162).

Yasaya göre ara seçimler 28 Eylül 1986 günü yapılacaktı. 10 İl'in 11 bölgesi ara seçim kapsamına giriyordu. Bu bölgeler Türkiye genel seçmen toplamının yaklaşık olarak %15'ine denk düşmekteydi.

3309 sayılı yasa bu seçimlerde geçerli olmak üzere bir kolaylık da getirdi.

Buna göre siyasal partilerin seçime katılabilmeleri için gerekli olan koşullar, yani il ve ilçelerin üçte ikisinde teşkilat kurmuş ve büyük kongresini yapmış olmak ya da TBMM'nde grup sahibi olmak koşulları aranmayacaktı (md. 6). Bu rahatlatmaların demokratik bir anlayıştan mı, yoksa muhalefet oylarını bölmek için mi yapılmış olduğu sorusu ister istemez akla gelmiş ve dile getirilmiştir.

Seçim kampanyası başladı. Bu defakinin ilginç yönlerinden biri, yasaklı siyasetçilerden bazılarının da buna fiilen katılmaları ve tuttukları partilere destek istemeleriydi. B. Ecevit DSP'nin Karabük'teki toplantısına konuk konuşmacı olarak katıldı (27.7.1986). S. Demirel de, "Halk isterse Cumhurbaşkanı olurum" derken (10.8.1986), DYP için oy istiyordu (Bafra-Samsun, 11.9.1986).

28 Eylül 1986 milletvekili ara seçimleri, 1983 genel seçimlerinden sonra yapılan 25 Mart 1984 yerel yönetim seçimleri kadar kapsamlı olmamakla ve bir iktidar değişikliğine yol açması beklenmemekle birlikte yine de önemliydi. Ülke parlamentosunun küçük bir bölümünü oluşturacak olan milletvekillikleri için verilecek oyların siyasal yoklama değeri büyüktü.

Bu seçimlerde alınan sonuçlar şöyledir:

	Oy yüzdesi	Sandalye sayısı
ANAP	%32,3	6
DYP	%23.5	4
SHP	%22.5	1

Seçimlere katılan öbür üç partiden DSP %8.6, RP %5.5 ve MÇP % 2.7 oranında oy aldılar; bunların hiçbiri milletvekilliği kazanamadı. SHP'nin kazandığı tek milletvekilliği İzmir'dendi; seçilen de Genel Başkan E. İnönü'ydü.

Seçim sonuçları anlamlıydı ve hemen etkilerini göstermekte de gecikmedi. İktidar partisinin 1983'te %42 olan oy oranı şimdi %32'ye inmişti. 1984 yerel seçimlerinin üçüncü partisi olan DYP ikinciliğe terfi etmişti. SHP ise üçüncülükte kalmıştı.

Sonuçlardan doğan tepkiler de buna uygun oldu. DYP hemen erken genel seçim talebiyle ortaya çıktı. Beklenebeceği gibi ANAP ve Özal buna karşı çıktı (29-30.9.1986). Başarısızlığa uğramış olan SHP'nin genel başkanı İnönü önce bu görevden çekildi, sonraysa MKYK'dan güvenoyu alınca göreve devam etti (3.10.1986).

İki yıl içinde 10 puanlık oy kaybına uğramış görünen ANAP'taki kaynaşma ise hemen durulmadı. Bunun üzerine çifte operasyona gidildi. Bakanlar Kurulu ve ANAP Başkanlık Divanı üyeleri Özal'ı rahatlatmak ve ona gerekli hareket serbest-

liğini sağlamak için istifa mektuplarını verdiler. Bunun ertesinde Özal kabinede birtakım rötuşlar yaptı. Üç bakana yer değiştirildi, iki bakanın yerine de yenileri atandı (RG. 17.10.1986 - 19254). Kan kaybına uğramış olan Özal ve partisi bu arada başka taze kuvvet arama yoluna da gitti. Özal'ın birleşme önerisi üzerine (28.11.1986), Mehmet Yazar Başkanlığındaki HDP'nin kurucular kurulu ANAP'la birleşme kararı aldı (30.11.1986).

Ara seçim kampanyalarında siyasal yasaklar bir kez daha ve açıkça delinmişti. Demirel ve B. Ecevit, yasaklı olmalarına karşın fiilen yeniden politikanın içine girmişlerdi. Hukuk'la pratik arasındaki bu çelişki yeni gelişmelere de gebeydi. Bu sorun esas olarak, az sonra ele alınacak olan anayasa değişikliği ve halkoylaması yoluyla aşılacaktır. Ancak bundan da önce DSP'yi ilgilendiren bir gelişmeye değinmek gerekir. SHP'den kopan 20 milletvekili, parti değiştirme yasağının yaptırımından (md. 84) kurtulmak için Halk Partisi adında bir "hülle partisi" kurdular (26.12.1986). Bu parti üç gün sonra kendini feshederek (29.12.1986), esas amacına ulaştı; partinin 19 milletvekili anayasal engeli atlayarak DSP'ye katıldılar (30.12.1986).

Anayasa Değişikliği, Siyasal Yasaklamaların Kaldırılması ve Halkoylaması

1982 Anayasasının dayatmalarından biri de, geçici 4. md.sinde eski siyasetçilerin bir bölümü için getirilen 5 ya da 10 yıl süreli siyasal yasaklardı. Ancak, olağan rejime dönüş ve siyasal yaşamın kendine özgü yasalarının işlemesiyle birlikte bu anayasal yasaklar da işlemez hale gelmeye başlamıştı. Bazı partilerin biri "emanetçi" öbürü de doğal (fiili) çifte başkana sahip olmaları bu hastalıklı durumun belirtilerindendi. Fiili durumun hukukileştirilmesi ve yasakların kaldırılması gerekiyordu. Cumhurbaşkanı K. Evren bile ilke olarak buna karşı görünmüyor, ancak bu yolda halkın nabzının yoklanması için bir "ön referandum"un yapılmasını yararlı görüyordu. Anlaşılan, askerî rejimin lideri bu konuda TBMM ile çelişkiye düşmek istemiyordu.

Yasakların kaldırılmasına açıkça karşı çık(a)mayan T. Özal ise anayasa değişikliğinin daha geniş kapsamlı tutulmasını, bu arada anayasa değişikliği usulünün de değiştirilip kolaylaştırılmasını ve yasakların kaldırılmasının kesin çözümünün halkoylamasına bırakılmasını istiyordu (*Milliyet*, 21.8.1986).

Siyaset yasaklarının fiilen delindği 28.Eylül 1986 ara seçimlerinden sonra SHP, Anayasanın geçici 4. md.sinin kaldırılması için bir anayasa değişikliği

önerisini imzaya açtı (28.10.1986). Özal ise, ANAP 2. Olağan Kongresi'nde yasakların kaldırılmak istenmesini "anarşi özlemciliği" olarak niteleyip, buna taraftar olanları da "âlet olmakla" suçladı (23.11.1986).

Ancak yasakların kaldırılması talebine direnebilmek kolay değildi. Sonuçta Özal ve partisi ile DYP ve Evren anayasa değişiklikleri ve halkoylaması konusunda ilkede anlaştılar (*Cumhuriyet*, 14.5.1987). Bu defa değişiklik tekliflerini imzaya açan Özal'dı.

Özal ve 199 arkadaşının verdikleri Anayasa'da değişiklik önerisi TBMM'de görüşülerek kabul edildi (Kanun No: 3361 - 17.5.1987). Buna göre seçmen yaşı 20'ye iniyor (md. 67), milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılıyor (md. 75), Anayasada değişiklik usulü biraz kolaylaştırılıyor (md. 175) ve siyasal yasaklar kaldırılıyordu (geçici md. 4).

Ancak, siyasal yasakların kaldırılması halkoylamasına da sunulacaktı. Anayasayı değiştiren yasada bu öngörülmüştü (md. 4). Bu ise yeni bir hukuki sorun yarattı. Çünkü geçici 4. madde eski 175. md.'ye göre değiştirilmişti ve buna göre de halkoylamasına başvuru hakkı, belli koşullarda Cumhurbaşkanına tanınmıştı; TBMM'nin kendi değiştirdiği anayasa hükümlerini kendisinin halkoylamasına sunma yetkisi yoktu. Bu gerekçeye dayanan yeterli sayıda milletvekili Anayasa Mahkemesine başvurarak halkoylaması öngören hükmün iptalini talep ettiler (27.5.1987).

İptal davasında, sözkonusu değişikliğin kesinleşmiş olduğu, halkoylamasına başvurulmasının biçim yönünden Anayasaya aykırı düştüğü görüşü savunuluyordu. Anayasa Mahkemesi ise, Anayasanın 148. md.sine göre biçim açısından denetimin yalnız teklif ve oylama oranları ile ivedilikle görüşme yasağı açısından yapılabileceğini, iptal isteminin ise bunlarla ilgili bulunmadığını ileri sürerek, yetkisizlik gerekçesiyle başvuruyu reddetti (K. 1987/15). Böylece halkoylamasına gidilmesi kesinleşmişti.

Bu arada, *Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun* da çıkarılmıştı (3376 - 23.5.1987; RG. 28.5.1987 - 19473). Bu yasa bundan sonraki bütün anayasa halkoylamalarını düzenleyen genel bir kanundu ama, içinde bu defa yapılacak olan referandumun kurallarıyla ilgili düzenlemeler de yer alıyordu (geçici maddeler).

Halkoylaması için kampanya başladı (22.8.1987). Özal ve ANAP yasakların kaldırılmasına "hayır" oyu verilmesi yönünden tavır aldılar. Bu arada Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karar da çoktan belli olmuştu. Bu karar, yukarda değinildiği gibi "red" yönündeydi ve halkoylamasından iki gün önce resmen yayınlandı (RG. 4.9.1987 - 19564).

Halkoylaması 6 Eylül 1987 günü yapıldı. Bu, 1961 ve 1982 Anayasaları için yapılanlardan sonra, Türkiye'deki üçüncü halkoylamasıdır. Sonuçta "evet" oyları kılpayı bir farkla "hayır" oylarından fazla çıktı (% 50.16 evet, % 49.84 hayır). Yüksek Seçim Kurulu geçici 4. maddenin Türk milletinin onayıyla kaldırıldığını açıkladı (9.9.1987). Üç gün sonra da resmi sonuçlar yayınlandı (RG. 12.9.1987 - 19572). Böylece 12 Eylül askeri rejiminin dayattığı yasakların bir bölümü, aslında anayasa değişikliğiyle kaldırılmış sayılmak gerekirken, anlamsız ve demagojik bir halkoylamasına götürülmüş, yasakların kaldırılmasının reddi gibi utanç verici bir sonuçtan da Türk demokrasisi kılpayı farkla kurtulmuş bulunuyordu.

Yasakların Kalkmasının Sonuçları: Eski Liderlerin Geri Dönüşü ve ANAP'ın Erken Seçim Baskını

Anayasa'nın geçici 4.md.sinin kalkmasından yararlanan eski siyasetçilerin en önde gelen simaları 12 Eylül 1980 öncesinde partilerinin genel başkanları olan S. Demirel, B. Ecevit, N. Erbakan ve A. Türkeş'ti. Yasakların kalkmasıyla birlikte bu alanda ilk sonuçlar hızla görülmeye başlandı. İlkin, E. İnönü B. Ecevit'i birleşmeye çağırdı. Ancak Ecevit bunu reddetti ve birleşmenin DSP çatısı altında olabileceğini söyledi. Asıl önemli gelişmeler bundan sonra başlayacaktı.

Kendisini "emanetçi" olarak nitelemiş olan H.Cindoruk DYP Genel Başkanlığından istifa etti (8.9.1987). Partinin 1. Olağanüstü Kongresinde S. Demirel Genel Başkan seçildi (24.9.1987). Bu arada DSP'de de beklenen değişiklik gerçekleşmiş, Rahşan Ecevit'in çekilmesiyle boşalan Genel Başkanlığa Bülent Ecevit seçilmişti (13.9.1987). Bunları diğer iki eski lider izledi. A. Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) Genel Başkanlığına (5.10.1987), N. Erbakan da Refah Partisi Genel Başkanlığına getirildi (12.10.1987). Böylece Evren'in "eskiye rağbet olsaydı bit pazarına nur yağardı" sözünü etmesinden topu topu dört yıl sonra, bütün eski liderler, isimleri değişmiş ya da yeni partilerinin başına geçmişlerdi.

Siyasal canlanma sol kanadın ucundaki çizgilere de cesaret ve umut aşılamış görünüyordu. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile Türkiye Komünist Partisi (TKP) birleşerek Türkiye Birleşik Komünist Partisi'ni (TBKP) oluşturdular. Ancak bu parti, programındaki bazı hükümler ve isminde geçen "komünist" sözcüğünden dolayı Anayasa Mahkemesi'nce kapatılacaktır.

Siyasal yasaklıların geri dönüşünü sağlayan halkoylamasının asıl sürpriz sonucu bir başka alandaydı. Özal bu halkoylamasını kendisi ve partisi için de adeta bir güven oylaması gibi algılamış ve sunmuştu. Halkoylaması sonuçlarının

sayımına geçileceği saatlerde ANAP Genel Başkanı bir basın toplantısı yaptı ve partisinin erken seçim kararını açıkladı. Halkoylamasının çok az bir farka "Evet" sonucunu vermiş olması eski liderlerin pek de prestijli olmadıklarını gösteriyor, bu da ANAP'a yeni bir cesaret aşılıyordu.

Hemen arkasından ANAP ikinci bir baskın girişimiyle, seçim yasasında değişiklikler hazırlamaya koyuldu. Burada, çoğunluk partisini kayıran üst barajlar (kontenjan) öngörülmüş, ayrıca ön seçim yasağı ve propaganda kısıtlamaları getirilmişti. Bunun üzerine muhalefette seçimleri boykot eğilimi belirdi. Ancak, Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve TBMM'nin 18. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanun, ANAP oylarıyla ve TBMM'ce kabul edildi (3403 - 10.9.1987). Cumhurbaşkanı Evren bunu hemen onayladı ve yasa değişikliği yayınlandı (RG.11.9.1987 - 19571 mükerrer). Böylece, 18. Dönem genel seçimleri hakkında kanunla, halkoylamasının üzerinden bir hafta bile geçmeden iş bitirilmiş, 1 Kasım 1987 tarihinde erken genel seçimlerin yapılmasına karar verilmişti. Aynı gün Meclis tatil kararı da aldı (42 - 10.9.1987, RG. 16.9.1987 - 19576).

Yasa doğrultusunda Yüksek Seçim Kurulu seçim döneminin başlangıcı olarak 11 Eylül 1987 tarihini belirledi ve şu partilerin seçimlere katılacağını açıkladı: ANAP, SHP, DYP, DSP, RP, MÇP ve IDP (400 - RG. 15.9.1987 - 19575).

29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri

1987 genel seçimlerine gidilirken seçim sisteminde üç önemli değişiklik yapıldı. Bunların birincisi "kontenjan adaylığı"nın öngörülmesidir. Buna göre, altı ya da daha çok milletvekili çıkaracak illerin 4, 5 ve 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde siyasal partiler birer kontenjan adayı gösterebilirler (3270 - 28.3.1986). İkinci değişiklik seçim çevrelerinin küçültülmesi, bunların en fazla 6 milletvekili çıkaracak biçimde yeniden düzenlenmesidir (3377 - 23.5.1987). Üçüncü değişiklik seçim çevresi barajının yükseltilmesi, 6 milletvekili çıkaran bölgelerde seçim çevresi barajını saptamak için yapılacak bölme işleminin (1) eksiğiyle yapılmasıdır (3403 - 10.9.1987). Kontenjan adayının seçiminde d'Hondt usulü yerine çoğunluk sisteminin uygulanması da hesaba katıldığında (3270 ve 3404 sayılı yasalar), getirilen değşikliklerin küçük partiler aleyhine ve büyük partileri kayırıcı nitelikte oldukları anlaşılır. Sistem, kontenjan adaylığı söz konusu olan seçim çevreleri açısından, nisbi sistem-çoğunluk sistemi karışımı bir hal almış oluyordu. Altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde bölme işleminin (1)

eksiğiyle yapılması da çevre barajını % 16.6'dan %20'ye yükseltmekteydi ki, bu da küçük partiler aleyhineydi.

3404 sayılı yasanın getirdiği bir yenilik de, 1982 Anayasa halkoylamasına katılmadıkları için seçmen kütüklerine yazılmamış ve dolayısıyla oy kullanma hakkından yoksun bırakılmış olanlara seçmen kütüklerine yazılma hakkının verilmiş olmasıdır (Ek geçici madde 2). Böylece 2 milyon dolayında yurttaş bu olanaktan yararlanır hale gelmiş bulunuyordu.

Erken seçim baskını ve aceleyle yapılan yasa değişiklikleri, yasama organı (daha doğrusu ANAP çoğunluğu) ile yargı organlarını karşı karşıya getirdi. Karşılaşmanın yargı tarafında Yüksek Seçim Kurulu (YSK) ile Anayasa Mahkemesi yer alıyordu.

YSK kararları ANAP'ın birbirini izleyen başvuru ve itirazları üzerine verildi. YSK, "Kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde, geçerli oyların en çoğunu almış olan siyasi partiye (...) ek olarak milletvekilliği tahsis edilmeyip, ancak böyle bir partinin kontenjan adayının parti listesindeki sıralamaya bakılmaksızın öncelikle milletvekili seçilmiş olacağına" karar verdi (428 - RG. 29.9.1987 - 19589). Kurul daha sonra ANAP'ın aynı paraleldeki itirazlarını da geri çevirdi (443 - RG. 6,10.1987 - 19595).

Asıl önemli sonuç doğuran yargı kararı Anayasa Mahkemesi'nce verilendir. Ana muhalefet partisi SHP'nin başvurusu üzerine 3403 sayılı yasanın bazı hükümlerinin Anayasaya aykırılığı iddialarını inceleyen yüksek mahkeme, propaganda süresinin 21 günden 10 güne indirilmesinde Anayasaya aykırılık bulmadığı gibi, seçim tarihinin belirlenmesi yetkisinin de TBMM'ye ait olduğunu vurguladı. Mahkeme ayrıca, 6 milletvekili seçilecek seçim çevrelerinde barajın fiilen %16.66'dan %20'ye yükselmesini de (kontenjan milletvekilliği ve "bir eksiğiyle bölme" işlemi) Anayasaya aykırı saymadı, seçim sistemi tercihinin TBMM'ye ait bir yetki olduğunu belirtti. Buna karşılık Anayasa Mahkemesi, yasanın ön seçim yasağı getiren hükmünü Anayasaya aykırı bularak iptal etti (E.1987/23, K.1987/27, Kt.9.10.1987, RG.14.10.1987 - 19604).

Beşe karşı altı oyla alınan karar seçimlerin 1 Kasım tarihine yetiştirilmesini de şüpheli duruma getiriyordu. 104 milletvekilinin TBMM'nin toplantıya çağrılması için yaptıkları başvuru, Meclis Başkanı N. Karaduman tarafından iki defa reddedildi. Gerekçe, "seçim sath-ı maili"ne girilmiş olduğuydu (6.10.1987). Birleşen muhalefet ve üç lider (İnönü, Demirel, Ecevit), Meclisin toplanmasında ısrarlıydılar; aksi halde seçimlere katılmama noktasında kararlı görünüyorlardı. Özal ise Meclisin toplanmayacağını ve seçime gidileceğini söylüyordu (11.10.1987).

Anayasa Mahkemesinin seçimlerin ertelenmesi sonucunu doğurabilecek kararından tedirgin olan Özal, mahkeme kararının yayımlanmasının ertelenmesi yolunu denedi. Onbir üyeli mahkeme salt çoğunlukla karar verebilirdi (Anayasa md. 149/1) ve söz konusu karar beşe karşı altı oyla alınmıştı. "Salt çoğunluk" kavramı hukukta "yarıyı aşan çoğunluk" demekken, Özal ve çevresi bunun "yarıdan bir fazla" anlamına geldiği ve yedi oyun gerekli olduğu sanısındaydılar.

Bu şansını denemek ve zaman da kazanmak isteyen Özal Anayasa Mahkemesi'nden "salt çoğunluk" kavramının anlamını sordu ve mahkeme kararını *Resmî Gazete*'ye göndermedi. Bu oyunu bozan ise YSK oldu. Yüksek Seçim Kurulu, gerekçeli kararı bekleyeceğini bildirdi ve aday listelerini kesinleştirmedi. Bunun üzerine Özal iptal kararı da içeren Anayasa Mahkemesi kararının yayınlanması için emir verdi. Yasanın 8. maddesinin ilgili hükmünü iptal eden yüksek mahkeme o ana kadarki aday listelerini geçersiz kılıyor, önseçim yasağını kaldırıp, bunu partilerin takdirine bırakıyordu. Bu ise, seçimlerin, öngörülen tarih olan 1 Kasım'a yetiştirilememesi de demekti. Bunun üzerine, mahkeme kararının yayınlanmasından 3 gün sonra TBMM seçim yasasında yeni bir değişiklik yaptı ve bu arada önseçimi de mümkün hale getirdi (3404 - 17.10.1987, RG.19.10.1987 - 19609).

Bunun üzerine SHP 97, DYP de 60 seçim çevresinde önseçim usulüyle adaylarını saptama yoluna gittiler. Öbür partilerin ve bunların diğer adayları ise merkez yoklaması usulüyle saptandı.

Genel seçimlere 7 parti ve 72 bağımsız aday katıldı. Partiler şunlardır: ANAP, DSP, DYP, IDP, MÇP, RP, SHP.

29 Kasım 1987 günü yapılan milletvekili genel seçimi şu toplu sonuçları verdi (EK 15).

Kayıtlı seçmen	26.376.926
Oy kullanan seçmen	24.603.541
Oy kullanmayan seçmen	1.773.385
Seçime katılma oranı	% 93.3
Katılmayanlar oranı	% 6.7
Geçerli oy	23.971.629
Seçim çevresi	104

Partilerin oy ve TBMM'de temsil oranları ise şöyle gerçekleşti:

Partiler	Oy sayısı	Oy oranı	Milletvekili	Temsil oranı
ANAP	8.704.335	%36.31	292	%64.89
DSP	2.044.576	%8.53	—	—
DYP	4.587.062	%19.14	59	%13.11
IDP	196.272	%0.82	—	—
MÇP	701.538	%2.93	—	—
RP	1.717.425	%7.26	—	—
SHP	5.931.000	%24.74	99	%22.00
Bağımsızlar	89.421	%0.37	—	—

Oy ve parlamentodaki temsil oranları karşılaştırıldığında, birinci parti durumundaki ANAP'ın %28.59'dan fazla bir oranda temsil gücü elde ettiği anlaşılmaktadır. Dört parti ile bağımsızlar toplam 5 milyona yakın oy aldıkları halde, ulusal barajı aşamadıklarından temsil gücüne erişememişlerdir. Bu da toplam oyların yaklaşık %20'si demektir. ANAP'ın yaklaşık 30.000 oyuna karşılık bir, SHP'nin yaklaşık 60.000 oyuna karşılık bir, DYP'nin yaklaşık her 78.000 oyuna karşılık bir milletvekilliği aldığı görülmektedir. DSP'nin 2.044.576, RP'nin ise 1.717.425 oy almış olmalarına karşın Mecliste temsilcileri yoktur. Sonuçlar, seçim sisteminin büyük partilere, özellikle de en büyük partiye sağladığı avantajları açıkça ortaya koymaktadır (A. DİNÇKOL, "Türkiye'de parlamento seçimleri", *Hukuk Araştırmaları*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1992-1993, s. 147-148).

III

18. DÖNEM TBMM (1987 - 1991)

TBMM'nin 18. yasama dönemi bir öncekinden farklı bir siyasal havada başladı. 1983'teki TBMM üyeleri ve partiler, Milli Güvenlik Konseyi'nin teftişinden ve eleğinden geçmişlerdi. 1987 seçimleri ve bunun sonucunda oluşan TBMM ise böyle bir ambargo altında değildi. Nitekim daha ilk günden bu belli oldu ve birtakım tepkiler sökün etti.

TBMM'yi açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı K. Evren'i bazı DYP'li ve SHP'li milletvekilleri alkışlamadılar, bunlar ayağa da kalkmadılar, hatta genel kurul salonunu bu sırada terk edenler de oldu (14.12.1987). Bu protesto, biriken ve ancak şimdi açıklanabilen bir tepkiden ibaret değildi. K. Evren'in açış konuşmasını TBMM Başkanlık kürsüsünden yapması da meclisin ve seçilmişlerin saygınlığı açısından tepki yaratmıştı.

T. Özal'ın Yeni Hükümeti

TBMM'nin açılmasıyla birlikte Başbakan T. Özal Cumhurbaşkanı'na başbakanlıktan istifasını sundu; parlamenter gelenek gereği de kendisinden yeni hükümet kurulana dek göreve devam etmesi istendi (RG.15.12.1987 - 19665). İkinci Özal hükümeti kısa zamanda kuruldu ve atandı (RG.21.12.1987 - 19671 mük.). Hükümet programı TBMM'nde okundu (25.12.1987) ve altı gün sonra yapılan güvenoylamasında 153 olumsuz oya karşılık 290 olumlu oyla hükümet güvenoyu aldı; programı da resmen yayımlandı (RG.31.12.1987 - 19681).

Özal hükümetinin, 26 Mart 1989'da yapılacak olan yerel seçimlere kadar olan döneminde siyasal aktüalite adına kayda değer olaylar fazla değildir. Bunların birkaçına işaret etmek gerekirse şunlar hatırlatılabilir.

Yeniden başbakan atanmasının hemen ertesi günü, muhalefetle birlikte sadeleştirilmiş bir anayasa çalışması yapmaya hazır olduklarını açıklayan Özal varolan anayasanın dinamizmi engellediğini ileri sürüyordu. Bu önerisi muhalefet liderlerince fazla ciddiye alınmadığından, tartışma bir süre sonra gündemden çekildi.

Yeni Millî Savunma Bakanı Ercan Vuralhan hakkında ortaya dökülen yolsuzluk iddiaları üzerine SHP ve DYP tarafından sunulan gensoru önergesi (30.1.1988), ANAP oylarıyla reddedildi (11.2.1988). E. Vuralhan'ın, gazeteci Uğur Mumcu'nun kendisi hakkında yapmakta olduğu yayınların durdurulması için yaptığı başvuru ise, Ankara Asliye 2. Hukuk Mahkemesi tarafından "fiili sansür" talebi olarak nitelenerek reddedildi (*Cumhuriyet*, 10.6.1988).

Genelkurmay eski başkanlarından Necdet Üruğ hakkında MİT tarafından düzenlenen raporun basına sızması üzerine patlak veren skandal, mahkeme kararıyla davacı N. Üruğ'a 40 milyon lira tazminat ödenmesine karar verilmesiyle sonuçlandı. Ancak, olay, devletin ve askeri bürokrasinin en üst noktalarında yer alan kişilerin bile onur ve kişiliklerinin gizli raporların tehdidi altında olduğunu göstermesi bakımından ibret vericiydi.

Cumhurbaşkanı K. Evren'in yol açtığı bir skandal ise bundan daha hafif değildi. Evren şu sözleriyle yeni bir "12 Eylül uyarısı" yaptı: "Arzu edilmemesine rağmen bir zaman gelir, Türkiye yine aynı durumla karşı karşıya gelirse, bundan kurtaracak kuvvet Silahlı Kuvvetler'dir" (*Trabzon*, 30.4.1988). Bu konuşmaya İnönü, Demirel ve DSP'den sert tepkiler geldiyse de, Evren görüşlerinde ısrarlı davrandı (*Cumhuriyet*, 2.5.1988).

Kamuoyunda "hanedan" suçlamalarıyla karşılaşan Özal ailesiyle ilgili bir durum da, Başbakanın annesi Hafize Özal'ın ölümü ile ortaya çıktı. Bakanlar Kurulu kararıyla H. Özal'ın, Kanuni Sultan Süleyman türbesi yakınında bulunan ve Osmanlı hanedanından bazı kişilerin de yattığı özel mezarlığa gömülmesi sağlandı (11.5.1988).

Bundan bir süre sonra, ANAP Genel Kongresi'nde T. Özal, Kartal Demirağ adlı kişinin suikast girişimine hedef olduysa da, parmağından aldığı yarayla olayı atlattı (18.6.1988). Sanık mahkûm olduysa da, olayın perde gerisi anlaşılamadı.

Kongre'den sonra ortaya çıkan parti içi kuvvetler dengesi Özal'ı kabinede revizyona yöneltti. Bu arada dinci eğilimleriyle tanınan Mehmet Keçeciler için Başbakan yardımcılığı ve Devlet Bakanlığı öngörülmüştü. Ancak, Cumhurbaşkanı Evren'in diretmesi üzerine Keçeciler'e Bakanlar Kurulunda yer verilmedi; kabine revizyonu iki bakana inhisar etti (26.6.1988). Cumhurbaşkanı'nın tutumu siyasal yerindelik ve laiklik ilkesinin korunması yönünden genelde olumlu karşılanmış olmakla birlikte, parlamenter rejimin kuralları açısından yadırganmayacak gibi de değildi.

1989 başında kabinede yeni bir kriz yaşandı. Horzum olayıyla başlayan bunalım Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem'in istifasıyla sonuçlandı. Erdem, "Sayın Başbakan ile aramızda parlamenter siyasi hayatı değerlendirmede ve hükümet etme anlayışındaki ciddi fark ortaya çıkmıştır" diyecekti (4.1.1989).

Yerel Seçimlerin Öne Alınması Konusunda Halkoylaması

Anayasa Mahkemesi'nin yerel seçimlerin 1988 Ekim ayında yapılmasını ve ana kentler belediyelerinde tek liste düzenlenmesini öngören yasa kurallarını iptal etmesi üzerine (3394 ve 3420 sayılı yasalar), genel yerel seçimlerin en erken 26 Mart 1989'da yapılması durumu doğmuştu. ANAP çoğunluğu ve liderliğinin buna karşı tepkisi, seçimlerin 13 Kasım 1988'de yapılabilmesini sağlamak için bir anayasa değişikliği aranışı şeklinde ortaya çıktı. Öngörülen değişiklikle Anayasanın yerel seçimler için kabul ettiği "beş yılda bir yapılır" koşuluna ek getiriliyor, bu sürenin bir yıl kısaltılabilmesi mümkün kılınmak isteniyordu.

Bu sırada tatilde bulunan TBMM bu amaçla toplantıya çağrıldı ve toplandı (2.8.1988). Anayasa değişikliğine SHP red oyu verirken DYP oylamalara katılmadı. Fakat ikinci turda ANAP oylarıyla kabul edilen değişiklik (284 kabul oyu) Cumhurbaşkanı Evren tarafından da kabul gördükten sonra resmen yayınlandı (3467 - 6.8.1988; RG. 13.8.1988 - 19898). Fakat, değişikliğin kabul edilişindeki oy oranları nedeniyle (Anayasa md. 175) bunun halkoylamasına sunulması zorunluluğu da doğmuştu. Böylece, anayasa hukuku tarihinin en anlamsız halkoylamalarından biri gündemdeydi. Referandumda "evet" oyları fazla çıkarsa yerel seçimler 13 Kasım 1988'de yapılabilecek, aksi halde 26 Mart 1989'u beklemek gerekecekti!

Fırsattan yararlanan muhalefet halkoylaması kampanyasını Özal'a güvenoylaması haline dönüştürdü. Kendi oyunuyla tuşa gelebileceğini hisseden Özal'ın buna tepkisi yeni bir rest çekmek oldu. Başbakan, halkoylaması sonuçlarına göre başbakanlıktan ve politikadan çekilebileceğini açıkladı (18.9.1988). Ama, "oran açıklamam" demeyi de ihmal etmeyerek (20.9.1988), oylama sonuçlarını takdir yetkisini de elinde tuttu. Onun bu tutumu muhalefet çevrelerince bir "rest"ten çok bir "blöf" olarak değerlendirildi.

25 Eylül 1988 tarihinde gerçekleştirilen bu halkoylamasında, referandum konusu olan anayasa değişikliği değil, Özal iktidarı tartışıldı ve adeta bu oylandı. Ülkede ilk defa bir halkoylaması "Hayır"la sonuçlandı (Daha önceki halkoylamaları 1961 ve 1982 Anayasaları ile 1987'deki anayasa değişikliğinin siyasal yasaklara ilişkin bölümü için yapılmıştı). Halkoylamasında olumsuz oylar %65 dolayında çıktı. Özal'ın kendisinin ilk başta güvenoylamasına dönüştürdüğü referandumdaki "Evet" oyları (%35), bir önceki genel seçimde partisinin ulaştığı sonucun (%36) altındaydı. Ancak Özal bu sonuçlara ve daha önceki sözlerine karşın, "4 yıl daha görevdeyim" diyecekti.

Bu yersiz halkoylamasının bir başka sakıncası da ülkenin sürekli seçim atmosferinde bulunmasına olan katkısıydı. Gerçekten, 1983 genel seçimleri, 1984 yerel seçimleri, 1986 milletvekili ara seçimleri, 1987 anayasa değişikliği halkoylaması, 1987 genel seçimlerinin ardından bu yeni halkoylaması çıkagelmişti. Halkoylaması sonunda erken yerel seçimler seçeneği redde uğramıştı ama, bunlar 1989 Mart ayında yapılacaktı. Böylece ülke 1983'ten beri, adeta üç yıllık siyaset yasakları döneminin acısını çıkarırcasına, bir sandıktan öbürüne koşmaktaydı.

26 Mart 1989 Yerel Seçimleri ve Sonuçları

Özal ve partisi, yerel seçimleri 5 ay öne alma taktiğinde başarısızlığa uğrayınca yeni bir yol denemek istedi. Bu seçimler için iki turlu çoğunluk usulünün kabulünü önerdi. Ancak bu fikir muhalefet tarafından olumsuz karşılandı. Demirel, "Buna dikta derler" diyecek, E. İnönü de bu sistemin kutuplaşmaları artırması olasılığından söz edecekti (*Cumhuriyet*, 2.10.1988).

Bütün yurtta yapılacak olan yerel yönetim seçimleri kampanyası sırasında dikkat çeken iki olaydan biri, Yüksek Seçim Kurulu'nun Özal'ın bir TV programını seçim yasaklarına aykırı bulması (26.2.1989), öbürü de Özal'ın bu seçimleri de bir ulusal güvenoylamasına dönüştürmek istemesi ve yeterli oyu alamadığı taktirde "Giderim!" demesiydi (24.3.1989).

Yerel seçimler 26 Mart 1989 günü yapıldı. Bundan SHP birinci parti olarak çıktı. Onu DYP ve ANAP izledi. İktidar partisi "üçüncü parti" durumuna düşmüştü. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi büyük illerde de belediye başkanlıklarını kazanan SHP idi. İller temel alındığında belediye başkanlıkları şöyle paylaşılmıştı: SHP 39, DYP 16, RP 5, ANAP 2. Oranlar itibariyle yaklaşık rakamlar da şöyleydi: SHP %28, DYP %26, ANAP % 22.

Bunlar yerel seçim sonuçlarıydı. Fakat yerel seçimin bir de genel siyasal sonuçları olacaktı. Seçim başarısızlığına ve önceki demecine rağmen Özal, "Gitmiyorum" açıklamasını yaptı (27.3.1989). Muhalefet ise fırsat yakalamıştı ve "üçüncü parti iktidarda kalamaz" görüşünü işlemekteydi. Genel bir güvenoylamasına dönüştürülen ya da dönüşen yerel seçimler böylece ülkenin siyasal gündeminde yeni çalkantıların da kapısın açmıştı.

Bunun etkisi hükümet katında görüldü. Seçim başarısızlığı üzerine T. Özal Bakanlar Kurulunda önemli bir değişiklik yaptı. 12 kişi kabine dışı kalırken, 3 bakan yer değiştirdi ve 15 yeni isim Bakanlar Kuruluna alındı. Cumhurbaşkanı Evren bu arada, Bakanlar Kurulunda geniş çaplı bir değişiklik yapılması durumunda güvenoylaması gereğinin doğacağına işaret etmişti (31.3.1989).

T. Özal da yapılması gerekeni yaptı ve güven tazeleme yoluna gitti. Başbakanın, Anayasanın 111. maddesine göre güven istemi, TBMM Genel Kurulu'nun 11.4.1989 tarihli 75. Birleşiminde kabul edildi ve Bakanlar Kurulu 95 red oyuna karşılık 289 oyla güven oyu aldı (54 - 11.4.1989; RG. 13.4.1989 - 20138).

Dönemin siyasal hayatında bundan sonraki dönemeç Cumhurbaşkanı seçimi olacaktır. O tarihe kadar parlamenter yaşamın kayda değer olayı, Yıldırım Akbulut'un TBMM Başkanı seçilmesidir (63 - 11.9.1989; RG. 14.9.1989 - 20282).

T. Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

1982 Anayasa oylamasıyla "Cumhurbaşkanlığı sıfatı"nı kazanmış olan K. Evren bu makama 7 yıl için getirilmişti ve Anayasaya göre bir defa daha Cumhurbaşkanı seçilemezdi. Evren'in süresi 6 Kasım 1989'da son buluyordu. Buna rağmen daha Ekim 1988'de, yani görev süresinin bitimine bir yıl varken, Evren'in yeniden Cumhurbaşkanı seçilebilmesi için bir Anayasa değişikliği yapılması fikri bazı çevrelerce öne sürülmüştü. E. İnönü buna, "Anayasa kişiler için değişmez" görüşüyle karşı çıkmıştı. S. Demirel'in asıl ağırlık verdiği husus ise, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiydi (*Cumhuriyet*, 22.10.1988).

Bundan bir yıl sonra asıl seçim sathı mailine yaklaşıldığında daha ciddi bir aday ismi ortaya çıktı: T. Özal. Özal'ın şansı sadece arkasında çoğunluk partisinin bulunmasından gelmiyordu. Sivil kökenli cumhurbaşkanı fikri de esaslı bir çekicilik unsuruydu. Bu arada Özal'ın, Kara Kuvvetleri Eski Komutanı Kemal Yamak'ı Başbakanlık özel danışmanlığına ataması da, Cumhurbaşkanlığı seçimleri arifesinde orduya bir jest olarak yorumlanmaktan geri kalmadı (12.9.1989).

Özal henüz adaylığını ortaya koymuş değildi. Buna karar verebilmek için kendine özgü bir yönteme başvurdu. Partisinde bir test yaparak gizli verilen cevapları topladı. Özal'ın soruları üç taneydi ve şöyleydi: 1) "Cumhurbaşkanlığına aday olmamı ister misiniz? 2)Ben aday olmadığım takdirde grubumuzdan başka bir aday göstermemi ister misiniz? 3) Cumhurbaşkanlığına aday olduğum ve seçildiğim takdirde başbakanlığa göstereceğim ismi destekler misiniz?" (*Cumhuriyet*, 11.10.1989).

Muhalefet ise Özal'ın seçilmesine şiddetle karşıydı; partilerarası uzlaşmayla bir aday saptanmasına ve cumhurbaşkanı seçilmesine taraftardı. Özal yukarda anılan testi yapmadan bir ay önce Demirel, Özal'ın %95 aday olacağını, önünde siyasal gelecek bulunmadığını ve bu fırsatı kaçırmayacağını söylüyordu (*Cumhuri-*

yet, 8.9.1989). Yine Demirel aynı tarihlerde, "Özal Çankaya'ya çıkarsa, indirmek boynumuzun borcu olsun" demişti (*Isparta*, 6.9.1989). Daha sonra SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal da "onursuzca indirmek" ibaresini kullanacaktır.

Muhalefetin bu tutumuna ve ülke kamuoyunda aleyhine esen havaya karşın Özal'ın adaylığı ANAP'ın yetkili organı olan MKYK'de 9 aksi yönde oya karşılık destek gördü (*Cumhuriyet*, 17.10.1989). Seçimlerin başlamasına üç gün kala Özal adaylığını açıkladı (17.11.1989). Onun ardından, parti içi muhaliflerinden Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş da adaylığını ortaya koydu (19.11.1989).

Cumhurbaşkanlığı seçimi başladığında, böylece iki aday vardı ve ikisi de aynı partidendi. Seçimin ilk iki turunda seçilmiş olmak için 2/3 oy gerekli, üçüncü turda ise üye tamsayısının salt çoğunluğu yeterliydi (Anayasa md. 102). İlk turda muhalefet seçimi boykot etti. Özal'a 247, Çelikbaş'a 18 oy çıktı (20.11.1989). Özal bu arada "Şer güçleri Atatürk'e de karşıydı" diyecekti. Muhalefet cephesinde ise durum Özal'ı istememe açısından berrak, tutulacak yol açısından ise bulanıktı. DYP, kayıtsız ve şartsız Meclis'ten çekilmekten yana görünüyordu. SHP ise karar yetkisini Genel Başkan E. İnönü'ye bırakmıştı.

İkinci turda Özal 256, Çelikbaş 17 oy aldı. 9 boş oy vardı, 2 oy da geçersiz sayılmıştı (24.10.1989). Bu arada muhalefet saflarında bir ara görülen toplu istifa kararı alma dalgalanması durulmuştu. İnönü, "çekilsek de Özal seçimi alır" diyordu (*Cumhuriyet*, 29.10.1989).

Nihayet üçüncü turda sonuç alındı. Muhalefetin katılmadığı oylamada Özal 285 milletvekilinden 263'ünün oylarını alarak salt çoğunlukla Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı seçilmiş oldu. Çelikbaş 14 oy almış, 8 oy da boş çıkmıştı (31.10.1989). Ertesi gün sonuç yayımlandı (RG, 1.11.1989 - 20329). 9 Kasım'da yapılan bir törenle de K. Evren görevi resmen Özal'a devretti.

Y. Akbulut Hükümeti ve Özal'ın Cumhurbaşkanlığı

Başbakan Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle başbakanlık makamı boşalmıştı. "Bakanlar Kurulu'nun Görevini Sürdürmesine Dair İşlem" başlıklı bir tezkereyle Ali Bozer başbakanlığı vekâleten sürdürmekle görevlendirildi ve yeni hükümet kurulana kadar varolanın görevini sürdürmesi bildirildi (RG. 1.10.1989 - 20329).

T. Özal Cumhurbaşkanı sıfatıyla andiçtikten ve görevi K. Evren'den devraldıktan sonra (9.11.1989), ANAP kongresine bir hafta kala Yıldırım Akbulut'u yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi, başbakan olarak atadı. Aslında Akbulut

hükümetinin bakanlar listesi de hazırdı ve yine Özal tarafından hazırlanmıştı. Dolayısıyla aynı gün bakanların da atanması gerçekleşti (9.11.1989).

Akbulut hükümeti adeta 4. Özal hükümeti gibiydi. E. İnönü bu açıdan yeni kabineyi "uzaktan kumandalı" diye niteledi. Programını okuyan Akbulut (10.10.1989) hükümeti TBMM'den güvenoyu aldı. Oylamada 278 "evet", 95 de "red" oyu verilmişti. Red oyları SHP'nindi. Meclisten istifadan cayan bu parti oylamaya katılıp olumsuz oy vermekle daha uzlaşıcı bir tavrı yeğlemişti. 4 ANAP'lı üye ve DYP milletvekilleri ise oylamaya katılmadılar (73 - 15.11.1989; RG.16.11.1989 - 20344).

Özal, Akbulut'u başbakan atamakla ANAP genel kongresinde yapılacak olan yeni genel başkan seçimini de büyük çapta belirlemişti. Nitekim, 17 Kasım 1989'da yapılan kongrede Akbulut 739 oyla genel başkan seçildi. Öbür aday H.C. Güzel 382 oy aldı.

Y. Akbulut'tan boşalan TBMM başkanlığı için yapılan seçimde Kaya Erdem TBMM Başkanı seçildi (74 - 21.11.1989; RG.23.11.1989 - 20351). Hatırlanacağı gibi Erdem daha önceki Özal hükümetinden bir ilke sorunu nedeniyle istifa etmişti ve siyasal hayatta önemli bir saygınlığa sahip bulunuyordu. Nitekim TBMM Başkanlığı döneminde bu güvene layık bir çizgide görev yapacak, muhalefet partilerinin de bu açıdan tasvipkâr duygularına mazhar olacaktır.

Yeni hükümetin güvenoyu almasından üç hafta kadar sonra 12 Eylül darbesinden artakalan bir kurum tarihe intikal etti. Milli Güvenlik Konseyi eski üyelerini yeni rejim içinde barındıran "Cumhurbaşkanlığı Konseyi" adlı kurulun görev süresi son buldu (6.12.1989). Bu Konsey varolduğu süre içinde süreli olarak haftada iki kez ya da gerektiğinde toplanmış, fakat rejimin işleyişi açısından belirgin bir rol oynamamıştı. Bu yüzden, yokoluşu da önemli bir iz bırakmadı.

Akbulut hükümeti döneminde Cumhurbaşkanı Özal siyasal tartışma ve sürtüşmelerin odak noktası oldu. Bu sürtüşmeler çok yönlü bir tablo çizmiştir.

Akbulut hükümeti dönemi aslında "Özal'ın Cumhurbaşbakanlığı" demekti. Bunun anlamı şudur ki, parlamenter rejimlerde yürütme gücü başbakan ve bakanlar kurulu eksenliyken, Türkiye'de bu dönem Cumhurbaşkanının yürütmenin fiili ve gerçek başı haline yükseldiği dönem olmuştur. Bunda Özal'ın yönetme tutkusu, Anayasanın Cumhurbaşkanını hem sorumsuz sayması hem de önemli yetkilerle donatması, Akbulut ve hükümetinin konumlarını esasta Özal'a borçlu olmaları gibi pek çok etken rol oynamıştır. Bu dönemde Özal adeta parti başkanı ve

başbakan gibi hareket etmiş, ekonomi, dış politika ve güvenlik gibi konular başta olmak üzere, pek çok alanda karar oluşturma girişimini kendi elinde tutmuştur. ANAP içi sorunlarda taraf olması da, Cumhurbaşkanlığının tarafsızlığı ilkesini zedelemiştir. Onun bu tutumunun, Cumhurbaşkanı seçilmesinin özellikleri de hesaba katıldığında, siyasal muhalefeti daha da sertleştirmesi normaldi. Nitekim siyasal pratik bu zemin üzerine kurulmuş ve "Çankaya sorunu" gündemde baş köşeye oturmuştur. Buna az sonra "hükümet sistemi" başlığı altında daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

Özal'ın Cumhurbaşkanlığı makamına oturması muhalefet saflarında ve liderlerinde olumsuz tavırlara yol açtı. Bazı davetlere katılmama ve Özal'ı makamından indirme niyetini belirten ifadeler bunun göstergeleriydi. Özal'ın, Başbakan eşi Samia Akbulut ile aşırı muhafazakâr eğilimli olarak bilinen Haşim Kılıç'ı Anayasa Mahkemesi'ne üye seçmesi de kamuoyunda büyük tepkilere neden oldu.

ANAP içinde de durum sakin değildi. Akbulut'u ve kabinesini zayıf bulanlar vardı. H.C.Güzel, Özal'ın müdahaleciliğine ve Akbulut'un tutumuna karşıydı. Akbulut'un zayıflığı parti içinde liderlik yarışını gündemde tutmaya devam ediyordu. Nitekim Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz başkanlık mücadelesine atılmak amacıyla bakanlık görevinden çekildi (21.2.1990). Eski ANAP'lı Bedrettin Dalan da Demokratik Merkez Partisi'nin kurulmasına öncülük ederek bu oluşumun başkanı oldu (17.5.1990). Bu arada Ekrem Pakdemirli de bakanlıktan istifa etmiş, yerine Adnan Kahveci atanmıştı.

T. Özal'ın eski partisine olan ilgisinin devam ettiğine yukarda işaret edilmişti. Bu bağlılık parti içi yarışmalarda taraf tutmaya kadar uzanacaktı. ANAP İstanbul İl Başkanlığı boşaldığında, Cumhurbaşkanının eşi Semra Özal bu makama talip oldu (14.2.1991). Akbulut ise, muhafazakâr kanadı tutuyordu. Cumhurbaşkanı eski partisi içindeki muhafazakâr kanada (A. Aksu, M. Keçeciler, C. Çiçek, H. Doğan) karşı tavır aldı ve eşini destekledi (*Cumhuriyet*, 17-18.2.1991). Hatta daha da ileri giderek, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Doğan'ı görevinden azletti. (RG. 22.2.1991 - 20794 mükerrer). Gerçi Anayasa'ya göre bu konudaki talebin Başbakandan gelmesi gerekiyordu ama, gerçekte girişim Özal'dan gelmişti. H. Doğan'ın yerine Mehmet Yazar bakan atandı (1.3.1991).

ANAP İstanbul İl Kongresi bu şekilde epey kapışmalı başladı. Semra Özal ve Talat Yılmaz'ın çekiştikleri kongre yarıda kaldı (2.3.1991). T. Özal eşinin seçilmesi için baskılarını artırdı (*Cumhuriyet*, 8.3.1991). Sonunda, yeniden toplanabilen kongre S. Özal'ı İl Başkanı seçti (28.4.1991). Akbulut da sonuçta Semra Özal'a destek vermişti ama, muhafazakârlardan tepki de toplamıştı. T. Özal bun-

dan sonra ANAP Büyük Kongresi için devreye girdi. Bu kongrede genel başkanlığa Mesut Yılmaz seçildi (15.6.1991). Bunun üzerine Akbulut Başbakanlıktan istifa etti (RG. 16.6.1991 - 20903 mük.). Çoğunluk partisinin yeni genel başkanı M. Yılmaz yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi (RG. 18.6.1991 - 20905). Şimdi roller de değişiyordu. Akbulut şikâyetçi saflardaydı. Özellikle Cumhurbaşkanının M. Yılmaz için çalışmış olduğundan yakınıyor ve şöyle diyordu: "Cumhurbaşkanısın. Otur oturduğun yerde!" (*Cumhuriyet* 27.6.1991).

Hükümet Sistemi: Fiili Yarı-Başkanlık mı?

Anayasa hukukunda "hükümet sistemi" deyimi yasama-yürütme güç ve yetkilerinin karşılıklı konumu anlamına gelir. 1982 Anayasası, eski Anayasalarımıza oranla Cumhurbaşkanına birtakım yeni ve önemli yetkiler tanımış olmakla birlikte yine de kuvvetlerin yumuşak ayrılığına ve denkliğine dayalı parlamenter bir rejim öngörmüştü. 1989 yılı ise bu açıdan önemli değişmelerin yaşandığı bir dönemeç oldu. Bunun odak noktası Cumhurbaşkanlığı makamı olarak belirdi.

26 Mart 1989 yerel yönetim seçimlerinde ülke çapında azınlığa düşmüş olan, ama parlamentoda güçlü bir çoğunluğa sahip bulunan ANAP, T. Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesini tek başına sağlayabilmişti. Özal'ın, seçilmeden önce de birkaç kez söylediği gibi, farklı bir Cumhurbaşkanı rolü oynayacağı belliydi. Uygulama da bu yönde ilerledi. İç ve dış politikanın temel, hatta bazı ikincil konularında girişim Cumhurbaşkanı'nın eline geçti. Özal, sürekli ve düzenli ekonomik brifingleriyle ekonomiye, Zonguldak grevi ve kömür ocaklarının geleceği konularındaki direktifleriyle sosyal hayata, Körfez bunalımındaki "telefon diplomasisi"yle dış politikaya yön vermeye koyuldu. Milli Güvenlik Kurulu'nun başkanı olması, gerektiğinde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmesi nedeniyle ve olağanüstü hal kanun hükmündeki kararnamelerindeki yetkisini de sonuna kadar kullanarak, iç ve dış güvenlik konularında da ön plana çıktı. Cumhurbaşkanının politikalarıyla uzlaşmadıkları anlaşılan iki bakan (dışişleri ve milli savunma) ile Genelkurmay Başkanı bu dönemde istifa etme yolunu seçtiler.

Bu arada, ANAP çoğunluklu parlamento da girişim ve etkinlik kaybına uğramaktaydı. TBMM, dış politika, savunma ve yürütmeyi denetleme konularında iyice sönükleşti. Örneğin, 1990'da birçok Avrupa ülkesinin siyasal gündemine giren "gladio" olayı, ilgili ülkelerde meclis soruşturmasına ve resmî açıklamalara konu olabilmişken (İtalya, Yunanistan, Belçika, Norveç), Türk yasama organında bu alanda bir isteklilik görülmedi. Parlamento'nun genelde bir "onay mercii" duru-

muna düştüğü yolundaki eleştiriler bu dönemde iyice arttı. Bunun temelinde, katı parti disiplini ve milletvekillerinin koltuklarını belli ölçüde parti liderlerine borçlu olmaları gibi olgular da yatmaktaydı.

Akbulut hükümeti döneminde kendini gösteren bu değişmeler, Türkiye'de fiilen bir başkanlık ya da yarı-başkanlık rejimine kayıldığı yolundaki görüşleri hayli yaygınlaştırdı. Aslında Anayasaya göre sorumsuz bir makam olan Cumhurbaşkanlığı, T. Özal'ın elinde merkezi bir karar organı durumuna geliyordu. Yükselen Cumhurbaşkanlığına karşılık, yürütmenin asıl kanadı olan Bakanlar Kurulu ile yasama organı (parlamento) sönükleşiyordu.

Özal ise bu tutumunu ve etkin rolünü, 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanına tanıdığı önemli yetkilerle açıklama çabasındaydı. Bunda tamamen haksız da sayılamazdı. Çünkü, sahip olduğu atama ve karara katılma yetkileriyle bu makam oldukça güçlendirilmişti. Akbulut'un ve hükümetinin varlıklarını esas olarak Özal'a borçlu olmaları da buna eklenince, ortaya, kısmen Anayasadan kaynaklanan, ama onu da kat kat aşan bir fiili durum çıkıyordu. Cumhurbaşkanlığı döneminde Özal, daha da ileri giderek; başkanlık sisteminin kabulü yönünde fikir ve öneriler de ileri sürmekten geri kalmayacaktı.

Fakat, sorumsuz Cumhurbaşkanının fiilen bunca yetkili hale yükselişi, yalnız muhalefet saflarında değil, tarafsız çevrelerde de tedirginlik yaratmaya başlamıştı. TBMM Başkanı Kaya Erdem'in 31 Aralık 1990 günü yayınlanan yeni yıl mesajında, "Devlete hâkim olan veya hâkim olduğunu düşünen güçler, meseleleri yalnız kendilerinin çözebileceği fikrini vatandaşlara benimsetmeye çalışmamalıdırlar" şeklindeki dokundurması buna örnektir.

M. Yılmaz Hükümeti ve Erken Seçim Kararı

ANAP yeni genel başkanı M. Yılmaz yeni hükümeti kurmakla görevlendirildikten sonra (RG. 18.6.1991 - 20905), kabinesini oluşturdu ve yeni Bakanlar Kurulu atandı (RG.23.6.1991 - 20190). M. Yılmaz yeni hükümetin programını TBMM'de okuduktan beş gün sonra yeni hükümete 153'e karşı 265 oyla güvenoyu verildi (RG. 6.6.1991 - 20921).

M. Yılmaz hükümeti Çankaya güdümlü değildi. Zaman içersinde de Başbakan, T. Özal'a daha mesafeli ve ondan giderek bağımsızlaşan bir siyasal tutum içine girecekti. Ancak hükümetin uzun ömürlü olabilmesi çok zordu. Ülke 1990'dan beri erken seçim atmosferine girmişti. T. Özal 1991'de Anayasa değişikliği, 1992'de de seçim yapılmasını önermişti (Kasım 1990). Demirel ve

İnönü erken seçim için, "sine-i millete dönmek" dahil, her çarede anlaşmış görünüyorlardı (*Cumhuriyet*, 13.12.1990).

M. Yılmaz ve hükümeti bu verilere sırt çevirmemeyi daha isabetli saydı. Göreve gelişinin ikinci ayı dolmamışken M. Yılmaz bu yolda muhalefetle temas kurdu. Yılmaz, İnönü ve Demirel, Kasım 1991'de erken seçim için prensipte anlaştılar (9.8.1991). Bu amaçla da TBMM toplantıya çağrıldı. Toplantı 20 Ağustos için öngörülmüştü. Ancak bu arada M. Yılmaz seçim tarihini bir ay daha önceye, Ekim ayına almayı tercih etti.

Olağanüstü toplanan TBMM Milletvekili Seçimi Kanunu'nda değişiklik yapan yasasını çıkartarak, milletvekilleri genel seçiminin 20 Ekim 1991 tarihinde yapılmasını kararlaştırdı (3757 - 24.8.1991; RG. 26.8.1991 - 20972). Arkasından da, "seçimlerin yenilenmesi kararı" uyarınca, Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarına Anayasa'nın öngördüğü gibi (md. 114) üç bağımsız bakan atandı (RG. 30.8.1991 - 20976).

Erken seçim kararı bir başka bakımdan daha anlamlıydı. Aslında Türk anayasa hukuku geleneğinde TBMM'nin görev süresi 4 yılken, 1982 Anayasası bunu 5 yıla çıkarmıştı. Ancak, 1983 seçimlerinden sonraki seçim 1988'de yapılması gerekirken erken seçim gereği hissedilmiş ve genel seçimler 1987'de yapılmıştı. Şimdi de, normal süre olan 1992 beklenmeden yeni seçime gidiliyordu. Muhtemelen ülkenin siyasal koşulları ve özellikle sürekli devingenliği, 5 yıllık süreyi fazla uzun buluyor, siyasal istikrarın sağlanması için erken seçim kararı alma yoluna başvurulmasını gerekli kılıyordu.

M. Yılmaz hükümeti de, ANAP hükümetlerinin teamülünü bozmadı, yeni seçimlere gidilirken yeniden seçim sistemi ayarlamalarına yöneldi. Amaç bu kez de yine çoğunluk partisini kayırmak ve kollamaktı. Bunun da tekniği seçimlerdeki çevre barajlarıyla oynamaktı. Yapılan yasa değişikliğiyle 2, 3 ve 4 milletvekili çıkaran seçim çevrelerinin barajı %25, 5 ve 6 milletvekili çıkaranlarınki de %20 olarak belirlendi (3787 - 26.8.1991). Böylece 1987'de 18 seçim çevresinde çevre barajı %25 iken, 20 Ekim 1991'de yapılacak olan seçimlerde 62 seçim çevresinde baraj %25 olmuş oluyordu. Ancak bu değişiklik iktidar partisine yaramayacak, ANAP %25'lik seçim çevresi barajlı 62 çevreden 45'inde bu barajı aşamayacaktır (A. DİNÇKOL, *Türkiye'de Parlamento Seçimleri*, s. 149).

Siyasal Partiler

1987-1991 arası dönemde özellikle sosyalist solda yeni partilerin kurulması

dikkat çekiciydi. Şubat 1988'de Sosyalist Parti (SP) kuruldu; 15 gün sonra da C. Başsavcılığı bu parti için Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açtı. İki yıl kadar sonra Türkiye Komünist Partisi ile Türkiye İşçi Partisi'nin birleşmesinden Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) doğdu (4.6.1990). Kürt kökenlilerin çoğunlukta olduğu siyasiler Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurdular (7.6.1990). Daha sonra da, Sadun Aren'in başkanlık edeceği Sosyalist Birlik Partisi (SBP) kuruldu (15.1.1991). Ancak bu partilerin hiçbiri esaslı bir gelişme gösteremedi ya da Anayasa Mahkemesi'nce kapatıldı.

Merkez sol ve sağda da çalkantılar durulmadı. İnönü SHP Genel Başkanlığından istifa etti (28.2.1988), sonra istifasını geri aldı ve Parti Meclisi kendisine geniş yetkiler verdi (29.2.1988). Daha sonra İnönü yeni Kurultay'da yine başkan seçildi (26.6.1988); Parti Meclisi'ne Baykalcılar egemen oldu (27.6.1988) ve Baykal genel sekreter seçildi (29.6.1988). Kurultaylar partisi SHP bundan sonra da iki seçim yarışı daha yaşadı. İnönü ile Baykal'ın yarıştığı başkanlık seçiminden galip çıkan İnönü oldu. İnönü 504 oyla genel başkanlığını yenilerken Baykal'a da 404 oy gibi azımsanmayacak sayıda oy verildi (30.9.1990). SHP 3. Olağan Kurultayı'nda yine İnönü başkan seçildi. Yönetim ise karma bir yapı aldı. Parti Meclisi'ne İnönü listesinden 28, Baykal taraftarlarından da 15 kişi girdi (28-29.7.1991). Bu arada, Paris Kürt Konferansı'na katıldıkları gerekçesiyle 7 milletvekili SHP'den ihraç edilmişti (16.11.1989).

Merkez solun ikinci partisi olan DSP'de de hareketlilik vardı. 1987 milletvekili genel seçimlerinden sonra Ecevit'ler "faal siyasetten" çekilme kararlarını açıklamışlardı (30.11.1987). Bu partinin olağan kongresinde Necdet Karababa genel başkan seçildi '8.3.1988) ise de, bir süre sonra istifa etti (28.12.1988). Bunun üzerine olağanüstü kongrede B. Ecevit ikinci kez genel başkan seçildi (15.1.1989).

Merkez sağda DYP nisbeten istikrarlı, ANAP ise oldukça çalkantılı bir tablo çiziyordu. T. Özal, bir suikast girişimine hedef olduğu kongrede 1228 delegeden 1227'sinin oyuyla yine genel başkan seçilmişti. Ancak, Özal'ın pek hoşlanmadığı tablo MKYK'nin hareketçi-muhafazakâr ağırlık kazanmasıydı (18.6.1988). Özal'ın Cumhurbaşkanlığı makamına yükselmesi ve Akbulut'u başbakan atamasıyla birlikte, ANAP'ın genel başkanının kim olacağı da aşağı yukarı belli olmuştu. Olağanüstü kongrede Akbulut 739 oyla genel başkan seçilirken, öbür aday H.C.Güzel de 382 oy alıyordu (17.11.1989). Daha sonraki kongrede ise genel başkanlığa Mesut Yılmaz seçildi (15.6.1991). Böylece bu parti iki yıl içinde üç genel başkan değiştirmiş oluyordu. Bu arada partiden kopan bir grup, B. Dalan öncülüğünde Demokratik Merkez Partisi'ni kurmuştu (17.5.1990).

Bu dönemde parti kapatma davaları sosyalist partileri hedef aldı. Yukarda anılan ilk davadan SP yara almadan çıkmıştı. Daha sonra ise sırasıyla TBKP, SP ve HEP, ülke bütünlüğü ya da "azınlık yaratılmasının önlenmesi'yle ilgili Siyasi Partiler Kanunu hükümlerine (md. 78 ve 81) dayanılarak Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatıldılar. TBKP'nin kapatılma gerekçesinde, adındaki "komünist" sözcüğü de rol oynamıştı.

20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçimleri

Seçim öncesinde ANAP çoğunluğunun seçim sistemiyle ve barajlarla bir kez daha oynayarak küçük partiler aleyhine, büyüklerin ise yararına değişiklikler getirdiğine işaret etmiştik. Bu durum partiler arasında birleşmeleri ya da seçim ittifaklarını gündeme soktu. ANAP'tan kopan bazı siyasetçilerin kurduğu Demokratik Merkez Parti, Doğru Yol Partisi'ne katılma kararı aldı ve bu yolla da önde gelen bazı isimlerini TBMM'ye sokabilme olanağını elde etti.

İkinci işbirliği merkez solda yaşandı. SHP'den kopanların kurduğu HEP seçimlere katılmanın gerektirdiği koşulları yerine getirebilmiş değildi. Bu nedenle, HEP kökenli adaylara SHP seçim listelerinde yer verilecekti.

Üçüncü ittifak, barajı aşma olasılığı bulunmayan Islahatçı Demokratik Parti ile Milliyetçi Çalışma Partisi'nin Refah Partisi ile kurdukları bloktur. İlk iki parti RP kanalından Meclis'e girmeyi deneyecek ve başaracaklardır.

20 Ekim 1991 milletvekili genel seçimlerine 6 parti ve bağımsızlar katıldı. Partiler şunlardı: ANAP, DSP, DYP, RP, SHP ve SP. Elde edilen sonuçlar şöyledir (EK 16):

Kayıtlı seçmen	29.979.123
Oy kullanan seçmen	25.157.089
Oy kullanmayan seçmen	4.822.034
Seçime katılma oranı	% 83.92
Katılmayan oranı	% 16.08
Geçerli oy	24.416.666
Seçim çevresi sayısı	107

Oy ve sandalye dağılımları ile oranları ise şöyle gerçekleşti:

Partiler	Oy sayısı	Oy oranı	Milletvekili	Temsil Oranı
ANAP	5.862.623	% 24.01	115	%25.56
DSP	2.624.301	% 10.75	7	%1.55
DYP	6.660.726	% 27.03	178	%39.56
RP	4.121.355	% 16.88	62	%13.78
SHP	5.066.571	% 20.75	88	%19.56
SP	108.369	% 0.44	—	—
Bağımsızlar	32.721	% 0.14	—	—

Seçim sistemi bir kez daha en büyük partiye en fazla yararı sağlamış bulunuyordu. DYP birinci partiydi ve %27 oranındaki oyuna karşılık parlamentoda %39.56'lık bir temsil gücü elde etmişti. Dolayısıyla, oy oranı ile temsil oranı arasında %12.56'lık bir artış vardı. Daha sonra gelen ve sıralanan üç partinin (ANAP, SHP ve RP) oy ve temsil oranları arasında 1987'deki gibi büyük sapmalar yoktu. Bunun başlıca nedeni bunların nisbeten az oy farklarıyla birbirlerini izlemiş olmalarıdır. Sistemden asıl zarar gören ise DSP'dir. Ulusal barajı zorla aşabilen bu parti (%10.8), çok düşük bir temsil gücü yakalamıştır (%1.55). Aradaki fark %9.2 olup, eksik temsile bir örnektir.

Milletvekili sayıları partilerin aldıkları oy açısından değerlendirildiğinde de ilginç farklılıklar göze çarpar. ANAP'ın yaklaşık her 51.000 oyuna, DYP'nin yaklaşık her 37.000 oyuna, RP'nin yaklaşık her 66.000 oyuna, SHP'nin yaklaşık her 57.000 oyuna, DSP'nin yaklaşık her 374.000 oyuna karşılık bir milletvekilliği elde ettikleri anlaşılmaktadır. SP ise, 108.369 oyuna karşılık parlamentoya temsilci sokamamıştır (A. DİNÇKOL, *"Türkiye'de Parlamento Seçimleri"*, s. 150-151).

Seçimlerin siyasal anlamı büyüktü. 8 yıllık ANAP iktidarı son bulmuş, ama hiçbir parti tek başına parlamentoda çoğunluk elde edememişti. Böylece 1982 Anayasası döneminde ilk karma hükümetin kurulması kaçınılmaz hale geldi. Öte yandan, bir merkez sağ partisi iktidardan uzaklaşırken bir başka merkez sağ partisi (DYP) en çok oy ve sandalye alan parti durumuna yükselmişti. SHP ise üçüncü partiydi. Bu parti özellikle, yerel yönetimleri elinde tuttuğu büyük kentlerde önemli oy kaybına uğramıştı. Büyük kentlerde başarılı parti ANAP'tı (İstanbul bunun tipik örneğiydi). DYP genelde batı illerinde etkili olmuştu. Parlamentonun büyük bir çoğunluğu yenilenmişti, yeni simalardan oluşuyordu. Bir başka ilginç ve önemli nokta da, 12 Eylül 1980 öncesi liderlerinin 11 yıl sonra yine tam kadro TBMM'de yerlerini almalarıydı: Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş. Nihayet, üçlü ittifakın (RP, MÇP, IDP) önemli kazançlar elde ettiği açıkça ortadaydı.

IV

19. DÖNEM TBMM (1991 VE SONRASI)

Seçim sonuçları ve 19. Dönem TBMM'nin oluşum biçimi yeni dönemin epey sancılı olacağını da gösteriyordu. Bir kere, hiçbir parti Mecliste çoğunluk elde edememişti. Öte yandan Özal ile bazı partiler ve liderleri arasındaki sürtüşme devam ediyordu. Örneğin Özal, Demirel'i davet ediyor, Demirel ise Özal'ı Cumhurbaşkanlığı'ndan indirebilmenin yollarını bulmak için temaslar yapıyordu. 29 Ekim törenlerinde de (Anıtkabir) Cumhurbaşkanı'nın yanında yalnız iki lider (Demirel ve Türkeş) yer alacaktı. Nihayet, hasarlı parti olan ama koalisyonun da ortağı olması söz konusu olan SHP'de yine yeni bir Kurultay aranışları uç vermişti.

Adıyaman İli'ndeki seçim sonuçlarına yapılan iki itiraz nedeniyle Yüksek Seçim Kurulu'nun kesin seçim sonuçlarını açıklaması gecikince, yeni TBMM ancak 6 Kasım 1991'de toplanabildi. Andiçme sırasında HEP kökenli bazı milletvekillerinin Kürtçe sözler söylemeleri ya da Anayasa baskısı altında yemin etmek zorunda kaldıklarını ifade etmeleri, Mecliste ve kamuoyunda tepkilere yol açtı.

TBMM bundan 10 gün sonra Hüsamettin Cindoruk'u Başkan seçti (145-16.11.1991; RG.19.11.1991). Bu arada, seçimlere "ittifak" çatısında girmiş ve parlamentoya gelmiş olan MÇP eski başkanı Türkeş ile 18 arkadaşı partilerine geri döndüler (15.11.1991). IDP'li A. Edibali de bir süre sonra aynı yolu izledi.

Yeni yasama döneminin asıl zorlu başlangıcı hükümetin kurulması süreci olacaktı.

20 Ekim 1991 milletvekili genel seçimlerinde başarısız olan ve azınlığa düşen ANAP'ın Genel Başkanı ve Başbakan Mesut Yılmaz, seçimlerin ertesi günü istifasını Cumhurbaşkanına sunmuştu. Cumhurbaşkanı Özal, bir yandan yenisi kurulana kadar mevcut hükümetin görevine devamını isterken, öbür yandan da yeni kabineyi kurma görevini, Mecliste en fazla sandalyeye sahip bulunan DYP'nin Genel Başkanı S. Demirel'e verdi (RG. 7.11.1991) - 21044 mük.). Bundan sonradır ki, bazı liderlerin "Çankaya boykotu" da ortadan kalktı.

DYP'nin tek başına hükümet kurmaya yetecek sayıda milletvekili bulunmadığından, bir karma hükümetin kurulması gerekiyordu. Bu çalışmalar DYP-SHP ekseninde başladı ve yürüdü. İlkin iki partinin yönetimleri bir "demokratik-

leşme paketi"nde anlaştılar. Bunu "Koalisyon Protokolü" izledi. Böylece, yeni Anayasa döneminin ilk koalisyon hükümeti oluştu. Demirel başkanlığındaki Bakanlar Kurulu onaylandı ve bakanlar atandı (RG. 20.11.1991 - 21057).

Bu kabine S. Demirel'in 7. hükümetiydi. 32 bakanlıktan 12'si SHP'ye düşmüştü. Meclis'te programını okunan hükümet, 164'e karşı 280 oyla güvenoyu aldı (147 - 31.11.1991, RG. 1.12.1991 - 21068). Kabinede, devlet bakanlığı sayısı 15'e çıkarılmış, SHP Genel Başkanı E. İnönü de Başbakan Yardımcılığı görevini almıştı. Yeni hükümetin bir özelliği de, kadın ve insan hakları sorunları konusunda iki devlet bakanlığının özel olarak görevlendirilmiş olmasıydı.

Hükümet programının özellikle "demokratikleşme" konusundaki vaatkâr yanları kamuoyunda iyimser bir beklentiye yolaçtı. Program, ülke hukuk sisteminin ve anayasasının baştan sona ve demokratik değerlere göre yenileneceğini bildiriyordu. Bu doğrultuda, yeni bir Anayasa hazırlanacak, 12 Eylül rejiminin bütün yasaları gözden geçirilerek değiştirilecek, işkence önlenecek, yargı güvenceleri sağlanacak, olağanüstü hal mevzuatı ve uygulaması düzeltilecek, üniversitelerin özerkliği gerçekleştirilecek, sendikal haklar da ILO standartlarına uygun hale getirilecekti.

Yeni döneme TBMM de kendi iç düzenlemeleri açısından faal bir şekilde girme niyetinde görünüyordu. Bunda, yeni Başkan H. Cindoruk'un da payı büyüktü. İlk aşamada düşünülen ve çözümü gereken iki birikmiş sorun vardı. Birincisi, önceki dönemlerde çıkartılan ama TBMM'ye sunulmayan Kanun Hükmünde Kararnameler'in Meclis'te görüşülmesinin sağlanmasıydı. Bu yönde başkanlık girişimlerde bulunacaktı. İkinci sorun TBMM İçtüzüğü idi. Eski Tüzük ihtiyaçları karşılamaktan uzaktı, yenisinin yapılması gereği açıkça ortadaydı. Bu doğrultuda da çalışmalara başlandı. Ayrıca, TBMM görüşmelerinin halk tarafından daha yakından izlenebilmesi için canlı TV yayınları artırıldı; daha sonra da bu iş için özel bir kanal ayrıldı.

Ne var ki, 1991 seçimleri ertesinde oluşan yeni parlamento kendisinden beklenen yasama faaliyetlerinde bulunamadı. Demokratik ve yeni bir anayasa fikri çabuk terk edildi; bunun yerine Anayasanın birtakım maddelerinde değişiklikle yetinmek düşüncesi ağır bastı. Radyo ve TV'de devlet tekelini kaldırma dışında, hiçbir anayasa değişikliği gerçekleştirilemedi (Haziran 1995).

Yasa değişiklikleri ve yeni yasalar konusuna gelince, bu alanda yapılabilenler CMUK değişiklikleriyle kısmî düzeltmelere gidilmesi, ancak bunların DGM'lerin yetkilerine giren alanlarda uygulanmayacağının da öngörülmesi (1992), 12 Eylül rejiminin feshetmiş olduğu partilerin açılması (Temmuz 1992), Uluslararası Çalışma Örgütü'nün bazı sözleşmelerinin kabulü, vb. gibi noktalardan ibaret kaldı. TBMM

yeni İçtüzüğü çıkarılamadı, 1973 tarihli Tüzük uygulanmaya devam etti. Kanun Hükmündeki Kararnamelerin TBMM'de görüşülmesi süreci bir süre sonra hızını yitirdi. Bu yüzden, biriken kararnamelerin eritilmesi işi yavaşladı.

1992'nin önemli bir siyasal olayı, 1 Kasım yerel ara seçimlerinde Refah Partisi'nin kaydettiği başarı oldu.

Cumhurbaşkanlığı makamı bu dönemde de sorunlar üretmeye devam etti. Genel seçimlerden sonra siyasal veriler değişmişti. Artık Cumhurbaşkanı ile hükümet ve onun başkanı aynı parti saflarından geliyor değillerdi. Dolayısıyla, 1982 Anayasasının bu iki kanat arasında yetki uyuşmazlıkları yaratmaya elverişli yanı şimdi ortaya çıkıyordu. Özal, yüksek bürokraside atamalar, ekonomik ve sosyal alanı düzenleyen kararnameler gibi konularda hükümetle sürekli sürtüşme içinde olduğu gibi, Anayasa Mahkemesine yaptığı atamalar ve eski partisiyle fiili bağlarını sürdürüp parti içi sorunlara karışması nedeniyle de, "cumhurbaşkanının tarafsızlığı" ilkesini sarsmaya devam etti. Hükümet ve yasama çoğunluğu ise onun bu tutumlarına, cumhurbaşkanı yetkilerini kısma anlamına gelen "by-pass" yasalarıyla cevap verdi.

1993'te beklenmedik bir değişiklik oldu. 17 Nisan'da, T. Özal'ın ani ölümü ile boşalan Cumhurbaşkanlığı'na, TBMM'deki üçüncü turda 244 oyla S. Demirel seçildi (RG. 16.5.1993 - 21583 mük.). Demirel teşekkür konuşmasında, tarafsızlık ilkesine uyacağını açıkladı. Aynı gün Demirel, varolan hükümetin E. İnönü'nün başbakan vekilliği sıfatıyla yönetimi altında ve yenisi atanana kadar göreve devamını istedi.

Bu arada Demirel, Özal'a oranla çok daha "parlamanter bir cumhurbaşkanı" gibi davrandı. Özal, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ANAP olağanüstü kongresini beklemeden Akbulut'u başbakan atamış, böylece onun Genel Kongreden genel başkan çıkmasını da adeta sağlamıştı. Demirel ise DYP kongresinin sonucunu bekledi. 13 Haziran'da yapılan olağanüstü kongrede Prof. Dr. Tansu Çiller Genel Başkan seçildi ve bunun üzerine de yeni hükümeti oluşturmakla görevlendirildi.

T. Çiller kabinesi yine bir DYP-SHP karma hükümetiydi. Bakanlar Kurulu oluşturulup Cumhurbaşkanı tarafından atandı (25.6.1993). TBMM, 184 olumsuz ve 1 çekimser oya karşılık 247 oyla yeni hükümete güvenoyu verdi (5.7.1993). Bu arada E. İnönü'nün genel başkanlığı bırakma isteği üzerine, SHP Kurultayı'nda genel başkanlığa Murat Karayalçın seçildi (11.9.1993). İnönü de "onursal başkan"lığa getirildi. Karayalçın devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığına atandı (RG. 19.9.1993 - 21703 mük.).

Çiller hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin 50'nci ve ilk defa bir kadın başbakan başkanlığında oluşan hükümetiydi. Bu nedenle de iç ve dış kamuoyunda özel bir ilgi odağı oldu.

V

BAZI ÖZGÜL KONULAR

Buraya kadarki bölümler 1980–1991 döneminin siyasal gelişmelerine ve bunların daha çok kronolojik bir anlatımına dayalıydı. Buradaki son bölümse konulara ayrılmıştır. "Siyasal tarih" başlıklı bir yazı açısından, şu üç temel konunun ilk başta akla gelmesi doğaldır: İnsan hakları, demokrasi ve dış politika.

İnsan Hakları Sorunu

1961 Anayasasının demokratik ve özgürlükçü hükümleri ve biraz da bu sayede gelişen liberal ortam, 1960'lı yıllarda insan hakları açısından da bir serpilmeye zemin hazırlamıştı. 1971–1973 ara rejimi insan hakları ihlalleri açısından yakın tarihin tanıdığı ilk yoğun dönem oldu. 1975'ten sonra artan ve sürekli yükselen terör hareketlerinin yarattığı ortam ise insan haklarının gelişimi değil, kısılması için elverişliydi. Zaten 1978 sonundan itibaren bazı illerde ilan edilen sıkıyönetim de bunu gösteriyordu.

1980 sonrasının insan hakları açısından asıl büyük gerilemesi, hiç şüphe yok ki, 1980–1983 arası yaşanan askeri rejimdir. 12 Eylül 1980 müdahalesiyle başlayan ve 7 Aralık 1983'te TBMM'nin yeniden açılmasına kadar süren bu rejimin insan hakları açıından ifade ettiği anlam üzerinde çok kısa olarak durduktan sonra, konunun asıl boyutu olan, 1983–1991 arasındaki insan hakları sorununa geçebiliriz (bkz. B. TANÖR, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, genişletilmiş ve yenilenmiş 3. baskı, BDS yay., İstanbul 1994).

12 Eylül askeri rejimi geri çekilirken arkasında insan hakları açısından "savaş meydanı" benzeri bir tablo bıraktı. Bu dönemde 7 bin kişi için idam cezası istendi, 517 kişiye bu ceza verildi ve bunların 49'u infaz edildi. 300 kişi "kuşkulu biçimde" öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü saptandı. 14 tutuklu cezaevi koşullarını protesto için yaptıkları açlık grevi nedeniyle hayatını kaybetti. 650 bin kişi gözaltına alındı. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. Yargılananların 71 bini TCK 141, 142 ve 163'e aykırılıktan dolayı kovuşturuldu.

98.404 kişi örgüt üyesi olmaktan yargılandı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi "sakıncalı" olduğu gerekçesiyle işten atıldı. 3.854 öğretmen, 120 üniversite öğretim üyesi ve 47 yargıcın işine son verildi. 1402 sayılı yasa uyarınca 9 bin 400 bişi görevden alındı ya da sürüldü. 30 bin kadar insan siyasal sığınmacı olarak yurt dışına gitti.

Basın ve sanat yaşamı da baskılardan payını aldı. Gazetecilere toplam 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Kapatmalar nedeniyle İstanbul'da toplam 300 gün kadar bir süreye ulaşan rekora yaklaşıldı. 13 büyük gazete hakkında 303 dava açıldı, toplam 4 bin yıl kadar ceza istendi. 300 gazeteci saldırıya uğradı, bunların üçü öldürüldü. Cezaevlerindeki gazeteci sayısı 31, haklarında tazminat istenenlerinki de 211 idi. 39 ton gazete, dergi ve kitap "sakıncalı" olduğu gerekçesiyle imha edildi. Bu arada sinema filmlerinden de oldukça fazla sayıda yasaklananlar ve hatta "imha" edilenler oldu (*Cumhuriyet*, 11.9.1994).

Elbette bilanço bundan ibaret değildir. Bunlara, siyasal parti, dernek, sendika faaliyetlerine getirilen kısıtlamaları, partilerin feshedilmesini ve yöneticilerine getirilen siyaset yasaklarını, üniversite özerkliğinin yok edilişini, toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkının askıya alınışını da eklemek gerekir.

12 Eylül rejimi görünüşte geçici oldu. Ancak, bu dönemde yapılan Anayasa ve yasalar, sonraki çok partili hayatın ve özgürlüklerin de sınırlarını çizdi. Bu nedenle askeri rejim, 1983 sonrası sivil rejimini ve bu dönemdeki insan hakları uygulamalarını da sürekli etkilemeye devam etti. Değişik hak ve özgürlük kategorileri bakımından 1983–1991 arası yılların başlıca özellikleri şöyle toparlanabilir.

Yaşama hakkı konusunda askeri rejimle sivil dönem arasındaki farkta bir nokta ilgi çekicidir. Askeri dönemde yaşama hakkını asıl tehdit eden etken, bağımsızlığı su götürür askeri mahkemelerin verdikleri idam kararları ve bunların askeri rejim koşullarında kolayca infaz edilmeleriydi. Normal düzene geçildikten sonra ise, 1984 yılındaki iki infaz kararının yerine getirilmesinden sonra bir daha idam kararları onaylanmadı, TBMM bu kararları gündeme almamayı ve sürekli bekletmeyi tercih etti. Hatta bir ara 13 suçtan idam cezası kaldırıldı (3679–21.11.1990; 29.11.1990–20710). Bundan da 62 kesin hükümlü yararlandı. 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu da o zamana kadar verilmiş ölüm cezalarının yerine getirilmeyeceğini bildirdi (geçici md.1/a). Kısacası, 1984'ten bu yana idam cezalarına ilişkin kararlar yerine getirilmedi; mevzuatta 40 kadar suçun cezası ise yine ölüm cezası olarak kalmaya devam etti. Yukarda "ilginç nokta" diye deyimlenen husus ise bundan sonra başlamaktadır. Normal rejime geçişle, yaşama hakkına son veren idam cezaları uygulaması son bulmuş olmakla birlikte, "yargısız infazlar" bunun yerini fazlasıyla almış gibidir. Bu terimle, kastedilen,

güvenlik güçlerinin zanlı ya da suçluyu ele geçirmek yerine öldürmeyi tercih ettikleri izlenimi yaratan durumlardır. Bunların sayıları Türkiye İnsan Hakları Derneği ve Vakfı'nın süreli ve süresiz yayınları eliyle kamuya duyurulmaktadır. Rakamlar gerçekten korkutucu boyutlardadır.

İşkence olay ve iddiaları da buna bağlı olarak düşünülmesi gereken bir durumdur. Gerçi bunların önlenmesi için bazı hukuki adımlar atıldı. İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayrı İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (RG. 10.8.1988) ile İşkencenin, Gayrı İnsani ya da Küçültücü Ceza ve Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi onaylandı. (RG. 27.2.1988–19738). Ancak bu kazanımlar pratiğe yansımadı.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından da sorunlu bir dönem yaşandı. Bu alandaki başlıca ihlaller yakalama ve gözaltına alma işlemlerine çok kolay ve sık bir şekilde başvurulabilmesi, yasanın da yetersizliklerinden yararlanarak, yakalanan kişinin yakınlarına haber verilmemesi, susma hakkının yokluğu, gözaltı sürelerinin uzunluğu, tutuklama önlemine de kolayca başvurulması, haksız tutuklama tazminatlarının yetersizliği, tutukluluk sürelerinin tavanının olmayışı, vb. gibi noktalarda kendini gösterdi. 1992 CMUK değişiklikleri susma hakkı, gözaltı süreleri, kanunsuz elde edilmiş deliller, tutukluluk süresinin tavanı gibi konularda nisbeten olumlu değişiklikler getirecek, ama bunların çoğu DGM ile olağanüstü hal bölgesinin kapsamı dışında bırakılacaktır.

Kişi güvenliğini sarsan bir uygulama da *güvenlik soruşturması* adı verilen sistemdir. Aslında yasal dayanağı olmayan bu uygulama sonucu fişlenen yurttaş sayısı 1987 rakamlarıyla 1 milyon 700 bin kişiyi bulmuştur. 1986 yılında çıkartılan Güvenlik Soruşturması Yönetmeliği *Resmi Gazete*'de yayımlanmadığı gerekçesiyle Danıştay'ca iptal edilmiş, 1990'da bunun yenisi çıkartılmıştır. Ancak bu soruşturmayı düzenleyen bir yasa yine yoktur.

İnanç ve din özgürlükleri açısından yaşanan sorunlar öbür alanlardakinden geri kalmadı. Bunların, devletin niteliklerinden biri olan "laiklik" ilkesiyle de yakından bağlantısı vardır. Nüfus cüzdanlarında "din ve mezhep hanesi" uygulamasının sürüp gitmesi ve buna izin veren yasa hükmünün Anayasa Mahkemesi'nce Anayasaya uygun bulunması, 1982 Anayasası ile ilk ve ortaöğretimde din kültürü ve ahlak derslerinin zorunlu hale getirilmesi, devlet kurumlarının (Milli Eğitim, TRT, Diyanet İşleri Bakanlığı) belli ve tek bir mezhebin sözcülüğünü ve propagandacılığını yapmaları gerek dinsel özgürlükler, gerekse laiklik açısından sakıncalı uygulamalardı. Yükseköğretim kurumlarında başörtüsü de bir sorun olmaya devam etti. Bunu serbest kılmaya yönelik bir yasa değişikliği Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildi; bir ikincisi ise Anayasa'ya uygun bulunurken, zaten Anayasamızın, yasalarımızın ve yargı kararlarının "türbanı yasakladığı" yolundaki yorum tekrarlandı.

Düşünce özgürlüğü alanında en büyük yenilik, yıllardır "düşünce suçları"nın tipik örnekleri olarak görülmüş ve uygulanmış olan TCK 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılması oldu. Bu olumlu girişimde, T. Özal'ın payı büyüktü. Akbulut hükümetini bu yönde sürekli yönlendiren Özal sonuçta TBMM'den 12 Nisan 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu'nun çıkmasını sağladı. Bu yasayla, TCK'nın 140, 141, 142 ve 163. md.leri de başta ve dahil olmak üzere düşünce ve örgütlenme konusunda varolmuş olan bazı antidemokratik hükümler kaldırıldı. Ne var ki yeni yasanın kendisi, "bölücü propaganda" suçunu (md. 8) getirmekle yeni bir "düşünce suçu" kategorisi de yaratmış oluyordu. Nitekim mahkeme kararlarının o tarihten sonraki uygulaması da bunu ortaya koydu.

Kitlesel iletişim özgürlükleri açısından Türkiye önemli gelişmelere sahne oldu. Klasik basın ve yayın özgürlükleri dar bir alana ilişkindir. Kitlesel iletişim özgürlükleriyse daha geniş bir kapsama sahiptir. Bununla, yeni teknolojinin getirdiği başka birtakım iletişim araçları da kastedilir: Radyo ve sinemadan sonra televizyon, video ve her türlü ses ve görüntü bandları, vb. Bunlara görsel–işitsel iletişim özgürlüğü deyimi uygun düşer. Basın ve yayın özgürlüğü alanında Türkiye'nin sorunları bu dönemde de klasik görüntüler verdi. "Düşünce suçları"ndan ötürü yapılan kovuşturmalar ve verilen mahkûmiyet kararları, basın–yayın ürünlerinin bir geçici önlem olarak toplatılması kararlarının çokluğu ve bunların adeta bir yaptırım ya da ceza haline gelmesi ilk başta akla gelenlerdir. 1982 Anayasası ve onu izleyen basın mevzuatı açısından bir başka özgürlük kısıtlaması, dağıtımın önlenmesi ve yayının durdurulması şeklinde kendini gösterdi. Nihayet, basın–yayın ürünlerinin imhası (kitap yakma) ve kapatma kararları da bu arada anımsatılmalıdır. Görsel–işitsel özgürlükler alanındaki evrime gelince, burada yeni teknoloji önemli ve olumlu sonuçlar yarattı, hukuk uygulamasını da etkiledi. Özel radyo ve televizyonlar bunun belkemiğini oluşturur. İlk başta yasal ve anayasal dayanağı olmayan bu kuruluşlar hızla çoğaldı. Bu alandaki devlet tekeli fiilen sarsılmaya başlamıştı. Bu konuda bir ara yasaklama yöntemlerine başvurulduysa da sonuç alınamadı. Pratik ve gerçek hayatın dayattığı olgular hukuk kurallarını sürekli aşıyordu. Sonuçta Anayasa'nın 133. md.sinde yapılan bir değişiklikle, radyo–tv alanındaki devlet tekeline son verildi ve özel radyo ve televizyonların fiili durumu hukukileştirildi (3913–8.7.1993; RG. 10.7.1993–21633).

Bilim ve sanat özgürlüğü alanındaki sorunlar ise katmerli oldu. Bir kere 1982 anayasası bu özgürlüklerin bile sınırlı olduğunu bildirmişti. Eski dönemlerden arta kalan "düşünce suçları" yine sürekliliğini gösterdi. TCK 142 hükmünün kaldırılmasından sonra kısmen bunun yerini alan Terörle Mücadele Kanunu md. 8 ("Bölücü propaganda suçu"), "bilimsel yayınlar" üzerinde de bir terör estirilmesi-

ne sebep oldu. Sanatsal çalışma ve ürünler üzerindeki başlıca ipotek yine sansür kurumuydu. Ayrıca birçok İl'de valiler sinema filimlerinin gösterimini yasaklama yoluna gittiler. Bazı konser ve tiyatro oyunları da bundan nasibini aldı. Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu bu alanda İdare'ye geniş müdahale yetkileri tanıdı (3257–23.1.1986; RG. 7.2.1986–19012). Nihayet, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanununa ve "Muzır Yasası" diye anılan kanunla getirilen değişiklikler sanatsal yararlı faaliyetleri üzerine yeni bir örtü geçirdi.

1982 Anayasası *dernekleşme özgürlüğünü* de esaslı bir şekilde kısmıştı. Bazı kesimler (kamu görevlilerinin büyük bölümü) bu haktan yoksun bırakılmış, dernek kurma hakkına sahip bulunanların bu haktan yararlanabilmeleri de son derece güçleştirilmişti. 1983–1991 uygulamasında bu alanda, dini esaslara dayalı dernek kurma yasağının kaldırılması dışında (12 Nisan 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu), bir ferahlama olmadı. Özellikle İdare, 1983 tarihli Dernekler Kanunu'nundan aldığı yetkilerle derneklerin tüzüklerinin yasaya uygunluğunu denetlemede ve pek sık faaliyetten alıkoyma kararları vermede ön plana geçti. O kadar ki, Nükleer Savaşa Karşı Hekimler Derneği, İnsan Hakları Derneği, ya da Dil Derneği gibi oluşumlar yasallaşabilmek için yargı yoluna başvurmak zorunda kaldılar, idari engellemeleri ancak bu şekilde aşabildiler. 1980'den bu yana örgütlenme haklarına duyulan sistemli tepki o düzeydedir ki, 1980'de ülkede yaklaşık olarak 54 bin dernek varken, bu sayı 13 yıl sonra 51 bin civarına düşmüş bulunuyordu.

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri özgürlüğü de 1983 tarihli yasayla oldukça daraltılmıştı. Bu alandaki kısıtlamaların en çok kullanılanı, idari makamlarca alınan durdurma, erteleme ya da yasaklama kararları oldu. 23 Nisan çocuk şenliği yürüyüşü (Ortaköy 1989), dil bayramı ile ilgili açık oturum (Karaman 1989), "Savaşa hayır" ve 1 Mayıs toplantı ve gösteri yürüyüşleri konusunda verilen kararlar bunlara tipik örnektir. Böylece aslında "izin" sistemine bağlı olmayan bu özgürlük, uygulamada idarenin izni olmadan kullanılamayan bir hak durumuna düştü. Açık hava toplantıları açısından etkinliği azaltan bir başka etken daha vardı. Mülki amirler yasadan aldıkları yetkiyle toplantı ve gösteri yürüyüşünün yapılacağı açık alanları önceden saptamakta ve ilan etmekteydiler; bunlar ise birçok kentte ücra ve uzak köşeler olarak belirlenmiş bulunuyordu. Bu özgürlükle ilgili olumlu bir gelişme, yasaya aykırı eylemlerin faillerinin yargı yerleri konusunda oldu. 1983 ve sonrası mevzuatı bu özgürlüklerin kullanılmasında işlenen özel bazı suçların faillerinin DGM'lerde yargılanacağını öngörmüştü. 1992'de Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda yapılan değişiklikle DGM'lerin bu alandaki yetkileri kısıldı.

Sendikal haklar 1982 Anayasasıyla yalnız "işçiler" için anayasal güvenceye alınmıştı. Ele aldığımız dönemin bu açıdan en önemli ve olumlu değişimi, kamu

görevlilerinin verdikleri mücadele sonucunda, 1990'dan itibaren fiilen bu haktan yararlanır duruma gelmeleri oldu. Kamu çalışanları Anayasa ve yasalarda yasaklayıcı bir hüküm bulunmadığını, sendikalaşmanın doğal bir serbestlik olduğunu ve ayrıca Türkiye'nin taraf olduğu bazı uluslararası antlaşma ve sözleşmelerde kamuda çalışanların sendikal haklarının da bulunduğunu ileri sürerek, "sendika" ismi altında örgütlenme yoluna gittiler. Ardından pek çok mahkeme bu kuruluşların hukuka uygunluğunu saptayan kararlar verdiler. Böylece konunun artık bir yasayla düzenlenmesi işi gündeme girdi. Sendikal alanda bir başka olumluluk, Terörle Mücadele Kanunun getirdiği değişiklikler ve bunu izleyen yargısal kararlarla DİSK'in yeniden açılabilmesiydi.

Grev hakkı 1980 sonrası mevzuatıyla kısılan haklardan başlıcasıydı. Anayasa hak grevini bile kapsam dışı bırakmıştı. Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu grev uygulamalarını daha da daraltmıştı. 12 Eylül rejimi ile gelen sistem esasta işçilerin hak mücadelesine değil, devletin ve devlet kurumlarının (hakem kurulları) zorunlu hakemliğine bırakılmıştı. Bu yüzden, normal siyasal yaşama dönüldükten sonra da uzun süre grev uygulamaları çok düşük düzeyde kaldı. Oysa, çalışan sınıfların alım güçlerinde zayıflama açıkça ortadaydı. Bu durum 1987 baharına kadar esasta böyle sürdü. Bu tarihten itibaren işçi eylem ve grevlerinde sürekli bir yükselme ve hatta patlama görüldü. 1989 bahar eylemleri, Zonguldak büyük işçi eylemi (Aralık 1990), MESS'e bağlı 216 işyerinde 100 bin kadar işçinin grevi (Aralık 1990), işe gitmeme eylemi ve adı konmamış genel grev denemeleri (Ocak 1991) bunlara örnektir.

Kadın hakları konusuna gelince, Türkiye Cumhuriyeti bu alanda Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ileri atılımlar yapmıştı. Ancak, bir kısmı yasalardan kaynaklanan bazı sakıncalı yönler de vardı. Buna eklenen yeni olumsuzluk, özellikle dinsel muhafazakârlığa bağlanan iktidar ve idare çevrelerinin getirdikleri oldu. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nda yapılan bazı değişikliklerin de etkisiyle kendini gösteren bazı onur kırıcı denetimler bu dönemde yaşandı (cinsel temas, bekâret ya da sperm kontrolleri, evlilik soruşturmaları, vb.). Tutucu ve müdahaleci anlayış aile konusunda da kendini gösterdi. Aile Şurası Yönetmeliği (RG. 31.7.1990) "aile ile ilgili milli politikanın tespiti"ni amaçlıyordu. Aile Araştırma Kurumu'nun amacı da "Müslüman–Türk insan modeli"ni yaratmaktı (Kanun Hükmünde Kararname, No: 396). Geçmişteki yasalardan artakalan sakıncalara gelince, bu alanda önemli iyileşmeler görüldü. Kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan Medeni Kanun hükmü (md. 159) Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildi (1990). Irza geçme ya da kaçırma suçu, fuhşu meslek edinene yapılmışsa cezada indirim öngören TCK hükmü (md. 428), Anayasa Mahkemesi'nce Anayasaya

uygun görüldü ama (12.1.1989), TBMM'nin işe müdahalesiyle yürürlükten kaldırıldı. Medeni Kanunda eşitliği sağlamaya yönelik yasa değişikliği çalışmaları başlatıldıysa da, bir sonuca ulaşamadı.

İnsan hakları sorununun bazı hak ve özgürlük kategorileri açısından durumunu sergiledikten sonra, iki genel ve ortak noktaya daha değinmek gerekir. *Olağanüstü yönetim usulleri* ve *uluslararası boyutlar*.

1978 sonunda bazı illerde ilan edilen sıkıyönetimden sonra, 12 Eylül askeri müdahalesi bütün ülke çapında sıkıyönetim ilan etmişti. Bir yandan askeri rejim koşulları, öbür yandan sıkıyönetim uygulamaları ve bunların yargı denetimi dışı kalışı, insan hakları ihlallerinin de doruk noktalara ulaşmasına yol açtı. 1983'te çok partili hayata yeniden dönülmesinden sonra sıkıyönetim uygulamaları giderek azaltıldı ve bunun yerine bazı illerde olağanüstü hal rejimi geçirildi. Olağanüstü hal rejimi de yargı denetimi açısından önemli istisnalar taşıyordu. Özellikle doğu illerinde başgösteren PKK şiddeti ve buna karşı uygulanan bastırıcı önlemler, bu bölgede insan hakları sorununu da ciddi ve vahim bir hale getirdi. Olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerine konan ve olağanüstü hal bölgesinin de dışına taşan düzenlemeler (sansür ve sürgün yetkileri) Anayasa Mahkemesi'nin isabetli kararıyla iptal edildiyse de, yargı denetimi ve kamuoyu denetimi konusundaki zaaflar bütünüyle giderilemedi. 12 Nisan 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu'nun basın ve yayın hayatına getirdiği yani sınırlamalar, bölgedeki gelişmeler hakkında açık ve net bilgiler edinilmesini daha da zorlaştırdı. Güney Doğu illerinden çoğunu kapsayan olağanüstü hal uygulamaları adeta süreklilik kazandı.

Uluslararası boyutlardan anlaşılması gereken Türkiye'nin insan hakları açısından taraf olduğu antlaşmalar ve yüklendiği taahhütlerdir. Bu konuda söz konusu dönemin önemli adımlara sahne olduğu söylenmelidir. Avrupa Konseyi ile Birleşmiş Milletler bünyesinden çıkan ve işkencenin önlenmesiyle ilgili sözleşmeler, Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkının tanınması, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yargı yetkisinin kabulü, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerinden bazılarının kabulü gibi örnekler bu arada ilk akla gelenlerdir. Ancak, antlaşmalarla verilen sözlerin ve yüklenilen sorumlulukların iç hukuka ve gündelik yaşama geçtiğini söyleyebilmek zordur. Uluslararası denetime duyulan tepki de bu arada anılmalıdır.

Demokrasi Sorunu

12 Eylül askeri rejimi ve getirdiği hukuki yapı, insan hakları alanında olduğu gibi, demokrasi sorunu çerçevesinde de sıkıntılar doğurmaya devam etti. Bunlar,

biri somut ve özel, öbürü de genel olmak üzere iki alanda yakalanabilir: *Siyasal partiler* ve *Anayasa sorunu.*

Siyasal partiler bütün demokratik ülkelerde, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, siyasal hayatın vazgeçilmez kurum ve kuruluşlarıdır. 1961 ve 1982 Anayasaları da bu gerçeği vurgulamışlardır. Ne var ki, 1982 Anayasası ve onu izleyen mevzuat (özellikle 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu) partisel yaşama öylesine kayıtlar getirmiştir ki, akla şu sorunun takılmaması imkânsızdır: Anayasa ve yasalar partilerde ilgili hiçbir hüküm getirmeselerdi, acaba bunlar daha az serbest ve güvencesiz mi olurlardı?

Kısıtlamalar önce parti kuruculuğu için vardır. Siyasal Partiler Kanununa (SPK) göre parti kurucularının milletvekili seçilme yeterliliğine sahip bulunmaları gerekir (md. 8). Milletvekili Seçimi Kanunu ise, TCK'daki "Devletin Şahsiyetine Karşı Cürümler"den mahkûm olanların "affa uğramış olsalar bile" milletvekili seçilemeyeceklerini buyurmuştur (md. 11). Dolayısıyla bunlar parti kurucusu olamazlar. Bu demektir ki, Cumhurbaşkanına ya da hükümete hakaret ya da "düşünce suçu" işlemiş olmaktan dolayı hüküm giyenler, affa uğrasalar bile parti kurucusu olamazlar. Ayrıca Anayasanın geçici 4. md.si de eski siyasetçilerin geniş bir bölümüne siyasal faaliyet yasağı getirmişti. Olumlu gelişmelere gelince: TCK'daki bazı düşünce suçlarının kaldırılması (12 Nisan 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu) ve geçici 4. md.nin halkoylamasıyla ortadan kalkmasıyla (1987), parti kuruculuğu konusunda nisbi bir liberalleşme sağlanmıştır.

Parti üyeliği konusunda da sınırlamalar pek boldur. Öğretim elemanları dahil tüm kamu görevlileri, öğrenciler, özel yasayla kurulmuş banka ve teşekküllerin yönetici, denetçi ve memurları, yasayla gelir sağlayan kamuya yararlı derneklerin merkez kurullarında görev yapanlar, kamu hizmetlerinden yasaklılar, TCK'daki bazı suçları işlemiş olanlar, örneğin siyasal ve ideolojik amaçla duvarlara yazı yazmaktan mahkûm olanlar, vb. partilere üye olamazlar.

Parti değiştirme de milletvekilleri için tehlikeli bir iştir ve TBMM üyeliğinin düşürülmesi sonucunu doğurur. Anayasa'nın bunu düzenleyen 84. md.si önceki dönemin şaibeli "milletvekili transferleri"ni engellemek için konmuştur. Ancak uygulamada bu hüküm "hülle partileri" yoluyla büyük çapta delinmiştir. Böylece "siyasal ahlakı" korumak için konan akıl dışı bir hüküm, kanuna ve anayasaya karşı hile yöntemlerini geliştirmek gibilerden, hiç de beklenmeyen ama biraz da kaçınılmaz bir tablo yaratınıştır. Bu maddenin kaldırılması yolunda yapılan girişimler ise bugüne kadar sonuçsuz kalmıştır.

Partilerin faaliyet özgürlüğü de daraltılmıştır. Bunlar, tüzük, program ve faaliyetlerinde anayasa ve yasanın buyruklarıyla çemberlenmiştir. Böylece bütün par-

tiler için Anayasa adeta ortak parti programı durumuna gelmekte, partilere de bunu uygulamaktan başka bir alan kalmamaktadır. Bu sınırlamaların bir bölümü ideolojik nitelikli olup bunlara az sonra değinilecektir. Anayasadan, bunların dışında iki türlü yasak çıkmaktadır: Uyulmaması durumunda partinin kapatılmasına neden olan ve olmayan yasak listeleri.

Uyulmaması durumunda partinin kapatılmasına sebep olacak olan somut nitelikli yasaklar şunlardır: Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan ayni ve nakdi yardım almak, emir almak, bunların Türkiye'nin bağımsızlığı ve bütünlüğü aleyhine faaliyetlerine katılmak.

Uyulmamaları durumunda partinin kapatılmasına yol açmayan anayasal yasaklar şöyledir: yurt dışında örgütlenme ve faaliyette bulunma, kadın ve gençlik kolları ve vakıf kurma, bazı kişileri üye alma, tüzük ve program dışında faaliyet gösterme, dernek, sendika ve benzeri kuruluşlarla siyasal işbirliği yapma ve bunlardan maddi yardım alma, vb.

Siyasal partilerin ideolojik açıdan sınırlanmasında başlıca dört kategori olduğu söylenebilir: faşist, antilaik, komünist ve bölücü partiler. Anayasa Mahkemesi bugüne kadar bunlardan birinci kategori dışında kalanlar hakkında açılan davalarda karar verme olanağı bulmuştur. Milli Nizam Partisi ile Huzur Partisi laikliğe aykırılıktan, Türkiye Birleşik Komünist Partisi, Sosyalist Parti, Halkın Emek Partisi, ÖZDEP, Sosyalist Türkiye Partisi ve DEP devletin bölünmezliği ilkesine ya da azınlık yaratma yasağına muhalefetten kapatılmıştır. Ayrıca TBKP, ismindeki "komünist" sözcüğünden dolayı dava konusu olmuş, Anayasa Mahkemesi'nin kararında bu noktadaki yasaya aykırılık da kapatma gerekçeleri arasında yer almıştır.

Siyasal partilerin dışında ve bunlara komşu alandaki kısıtlama ve yasaklar da dikkat çekicidir. Sendikalar, dernekler, meslek kuruluşları, vakıflar ve partiler siyasal amaçlarla ortak hareket edemezler. Bu hüküm özellikle sosyal demokrat partileri hizalamaktadır. Çünkü, yukarda anılan sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte çalışmak ve onlardan yardım görmek en çok merkez sol ya da sol partilerin işidir, ihtiyacıdır. Anayasa ve yasalar bu kısıtlamalarıyla, esasta bu tür partilerin aleyhine daraltımlar getirmiş olmaktadır.

Bütün bu ve benzeri sınırlamaların, ülkede açık bir *depolitizasyon* (siyasetten uzaklaştırma) ortamı yaratmaya yönelik olduğu meydandadır. Siyasal alan ve siyasal aktörlere getirilen bu daraltımlar, kamusal ve siyasal yaşamın dinci örgütlenmelerle doldurulması olgusunu da kısmen açıklar.

Gerçekten, 1980'den sonra demokrasinin daraltılması, *laiklik* konusundaki gerilemelere de büyük çapta hizmet etmiştir. 12 Eylül müdahalesinden sonra siya-

sal, derneksel, kültürel, toplumsal hayatın değişik boyutlarına getirilen çeşitli kayıtlamalar ve baskılar, en kolay sığınılabilecek zemin ve mekânlardan biri olan dinci ideolojiyi ve örgütlenmeleri beslemiştir. Ayrıca, 12 Eylül yönetimi-nin büyük bir fütursuzlukla girişti̇ği, bazı işler olmuştur ki, bunlar dinci dünya görüşünün ve örgütlenmelerinin yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Yurt dışındaki din personelinin aylıklarının Suudi Arabistan'ın şeriatçı "Rabıta" örgütü tarafından verilmesinin kabulü, "din kültürü ve ahlak" adı altında dinci dünya görüşünün ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler haline getirilerek genç dimağlara devlet eliyle aşılanması, askeri yönetimin radikal sağ ve sol hareketlerle PKK ayrılıkçılığı karşısında "din silahı"ndan yararlanma taktiği, Devletbaşkanı K. Evren'in dinsel kaynaklara dayalı konuşmaları, Doğu illerinde halka dağıtılan ve verilen dinsel metinler ve mesajlar, devlet eliyle toplumu dinselleştirme çabalarının en belirgin göstergelerinden olmuştur.

Bu verilerle başlayan 1983'ten sonraki siyasal yaşamda, başka iç ve dış etkenlerin de yardımıyla, laiklik karşıtı akımların hızla siyasallaşması süreci yaşandı. Bu açıdan 1983 sonrası Türk siyasal hayatı ve demokrasisi önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde dinsel ağırlık kazanmaya başlamıştır. Kuşkusuz bunda hızlı ve çarpık kentleşmenin de rolü büyüktür. Ancak, eski dönemlerde yeni kentlilerin siyasal eğilimi genelde sosyal demokrat ya da sol bir karakter gösterebilmişken, ele alınan dönemde uygulanan antidemokratik baskılar ve depolitizasyon operasyonları, siyasal arenayı antilaik ve dolayısıyla antidemokratik örgütlenmelere daha açık hale getirmiştir.

Laikliğe yönelik saldırılar bazı öldürme fiilleriyle doruğa ulaştı. Daha önce, laik düşünce ve tutumlarıyla tanınan Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Turan Dursun, Çetin Emeç suikaste uğrayıp hayatlarını yitirmişlerdi. 24 Ocak 1993'te de Uğur Mumcu öldürüldü. Cinayeti, İslami Kurtuluş Örgütü üstlendi. 27 Ocak'ta Ankara'da yapılan cenaze töreni yüzbinlerin katıldığı büyük bir laiklik ve demokrasi gösterisine dönüştü. Diğer cinayetlerde olduğu gibi, bu olayda da soruşturma tıkandı ve failler bulunamadı. Bir başka vahim olay, 2 Temmuz 1993'de Sivas'ta aşırı dincilerin saldırısı sonucunda 37 kişinin Madımak Oteli'nde öldürülmesiydi. Bu davanın sanıkları olarak yakalanabilenlerden bazıları Ankara DGM tarafından hapis cezalarına çarptırıldıysa da, verilen cezalar yapılan katliamın yanında sönük karşılandı. Mahkeme Aziz Nesin'in "tahrikleri"ne işaret etmesi de oldukça yardırgatıcıydı.

Türkiye'de demokrasi sorununun önemli bir boyutu da *"Kürt sorunu"* ve ayrılıkçı terörle ilgilidir. Siyasal alanın daraltılması, *"Güneydoğu sorunu"* ya da

"Kürt sorunu" diye ifade edilen bunalımı daha da körüklemiştir. Türkiye demokrasisi bu dönemde farklı etnik ve kültürel kimlikten geldiklerini ileri sürenlerin yasal örgütlenmelerini sağlayarak, bunların siyasal sisteme intibaklarını kolaylaştırmış değildir. Aksine, silahlı eylemle ya da terör hareketleriyle organik herhangi bir bağı olmayan partiler, sırf bu kimlik adına (HEP, ÖZDEP, DEP) ya da onun tanınması adına programlarına hükümler koyduklarında (diğer sol partiler), temelli kapatılma durumuyla karşılaşmışlardır. Bu arada Kürt kökenli bazı milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasında siyasal konjonktürün ve hatta Genelkuray Başkanlarının demeçlerinin belirleyici rol oynadığı da görülmüştür. Dolayısıyla, farklı kimliklere siyasette ifade ve temsil olanağı vermeyen sistem, terör sorununa karşı demokratik seçenekler üretme şansını da elde edememiştir.

Öte yandan, terör olayları ve bunlara karşı alınan önlemlerde görülen aşırılıklar, ülkenin demokratikleşmesini engellemiş ya da demokratikleşememenin mazereti olarak ileri sürülebilmiştir.

Ayrılıkçı şiddetin demokratik hayat üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de, siyasal yaşamda daha sağa doğru bir kayışı hazırlamış olmasıdır. Özellikle 1991 milletvekilleri genel seçim-lerinde ve daha sonraki yerel seçimlerde RP ve MHP gibi partilerin gösterdiği başarı, demokratik rejimin ilersi açısından bazı kuşkular doğurmamış değildir.

Siyasal hayat ve siyasal partilerden sonra, demokratik hayatın gelişebilmesinin bağlı olduğu ikinci ve daha genel bir sorun, *"12 Eylül hukuku"* diye deyimlenen ve askeri rejimden gelen kurallar dünyasıdır. Bunun da temelini 1982 Anayasası ve 1980–1983 arasında çıkartılan yasalar oluşturur.

Anayasa sorunu 1983'ü izleyen yıllarda kendini belli etmeye başlamıştı. Özellikle aydınlar, merkez sol siyasetler ve partiler bunu daha baştan teşhis etmekte gecikmemişlerdir. Anayasa'dan yakınmalar çok geçmeden geleneksel ya da yeni sağ çizgileri de rahatsız etmeye başladı. ANAP Genel Başkanı ve Başbakan T. Özal 1987'den itibaren bu anayasanın dinamizmi engellediği tezleriyle ortaya çıktı. Ama Özal'ın şikayetçi olduğu hususlar arasında, çoğunluğa dayalı tek elden yönetimi engelleyen anayasal düzenleme ve kurumlar da vardı. (Anayasa Mahkemesi, genel yargı, idari yargı, kurumlar dengesi, vb.) Başbakan bu şikayetlerini "yeni ve kısa bir anayasa" ihtiyacı şeklinde ortaya sürdü. Özal için ideal anayasa, çoğunluk yönetimini kolaylaştıran 1924 Anayasası idi.

Özal'ın bu düşünceleri muhalefet çevrelerinde kuşkuyla karşılandı. Fakat, başta SHP olmak üzere muhalefet saflarında anayasa değişikliği yolunda birtakım arayışlar da başladı. SHP bir süre sonra yeni bir Anayasa için hazırlığa girişti ve sonuçta 170 maddelik bir taslak oluşturdu. Ancak nedense bu taslak bütünüyle kamuya açıklanmadı (Özeti: *Cumhuriyet,* 23.4.1991). DYP'nin yeni anayasal arayışları maddeleştirilmedi ama, bazı kitapçıklar halinde kamunun dikkatine sunuldu. Gerek 1991 milletvekilleri genel seçimi öncesinde, gerekse sonrasında, üç büyük partide (ANAP, SHP ve DYP) anayasa değişikliği ya da anayasada değişiklikler konusunda ortak bir fikir belirmişti. Ancak uygulamada bu beklenen atılım gerçekleştirilemedi. Yapılabilenler, 1987 ve 1993'tekilerden ibaret kaldı (bkz. yukarda ilgili bölümler).

Oysa Anayasa sorunu, demokrasi sorununun içinde temel bir noktaydı. Demokratikleşmeyi engelleyen büyük çapta 12 Eylül hukukunun getirdiği düzenlemelerdi. Örneğin, günlük siyasal ve kamusal hayatı düzenleyen temel yasaların hemen hemen tümü bu dönemin eseriydi. Bu düzenlemeler, kendisi demokratik olmayan Anayasaya bile yer yer aykırı düşmekteydiler. Ancak, yine Anayasa'nın bir hükmü (geçici md. 15) bunların Anayasa Mahkemesi'ne götürülmesini engellemiş, daha doğrusu Anayasa Mahkemesi bu hükmü bu yolda yorumlamıştır.

Bundan doğan sonuç şudur ki, yalnız insan haklarıyla ilgili alanda değil, bunun bitişik bölgesi demek olan "demokrasi sahası" da, Milli Güvenlik Konseyi'nin çıkardığı yasalar açısından denetim dışıdır. Bu denetimsizlik de Anayasa'nın kendisinden doğmaktadır. Böylece, Anayasa'nın demokrasiyi daraltan iki misyonu ortaya çıkmaktadır. Anayasa bir yandan kendi eliyle demokrasi alanını daraltırken, öbür yandan kendisinin yapmadığını ya da yapamadığını yasalara bırakmakta. Milli Güvenlik Konseyi'nin çıkardığı (1980–1982) ve çıkaracağı (1982–1983) yasalar eliyle yeni kısıtlamalar getirilmesini de mümkün kılmaktadır.

Bu durumda Anayasa'nın, demokrasinin özgürlükçü ve çoğulcu karakteriyle pekişmesi için değil, "alaturkalaştırılması" için var edildiği ve varolduğu kabul edilmelidir. Bu yüzden de, ülkedeki demokrasi sorunu, özünde bir de "anayasa sorunu" olarak belirmiştir. Demokratikleşme ve liberalleşme yönünde güçlü dip dalgalarına sahne olan Türkiye'de yeni bir anayasa arayışının bütün siyasal çevreleri sarmış olması, anayasa krizinin derinliğinin de bir kanıtıdır.

Durum, hukuk uygulayıcılarının da dikkatinden kaçmamış, bunların

yakınmalarına konu olmuştur. Danıştay eski başkanlarından Orhan Tüzemen, 1982 Anayasasının bu tür sakıncalarına işaret etmişti (*Cumhuriyet*, 13.12.1988). Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden çeşitli konuşmalarında aynı gerçeği vurgulamıştır. Özden'in "yalnız Anayasa'ya uygun yasa değil, evrensel ölçülere, hukukun üstün kurallarına ve uluslararası sözleşmelere uygun anayasa gerekir" şeklindeki sözleri bunun bir kanıtıdır ("Açış Konuşması", *Anayasa Yargısı 9*, 1993, s. 12).

Anayasanın demokrasiyi köstekleyen bunca yönüne karşın ve çeşitli siyasal çevrelerce de redde uğradığı halde değiştirilemeyişinin nedenleri ne olabilir? Bunun, biri teknik öbürü siyasal iki baş nedeni olabilir. Teknik neden, dünya anayasalarının hemen hepsi gibi, 1982 Anayasasının değiştirilmesinin de özel ve kuvvetlendirilmiş oy çoğunluğunu gerektirmesidir. Gerçi 1987'de yapılan Anayasa değişiklikleri sırasında bundan sonraki anayasa değişiklikleri için nispeten daha kolaylaştırılmış usul ve koşullar konmuşsa da, anayasa değişikliği yine de yasaların değiştirilmesi usulünden daha zor kurallara bağlanmış durumdadır.

Anayasa'da köklü değişikliklere ya da yeni bir anayasa yapımına gidişi engelleyen politik neden ise daha önemli ve derindedir. Türkiye demokrasisinin sağ kanadını temsil eden ve çoğunluğu oluşturan partiler genelde tutucudurlar ve bu karakterleri demokratikleşme konusunda da kendini sık sık göstermiştir. Bu kanatta egemen olan demokrasi anlayışı çoğulcu ve özgürlükçü olmaktan çok, çoğunlukçudur. Yani, genel oydan çıkmış olan çoğunluğun dilediğince yönetebilmesi anlayışına dayalıdır. Bu yüzden de katılmacı, özgürlükçü ve çoğulcu demokrasiyi köstekleyen bir anayasa ile bunlar arasında büyük bir çelişki yoktur.

Dış Politika

12 Eylül 1980 günü iktidara elkoyan TSK adına konuşan Genelkurmay Başkanı K. Evren, askeri rejimin dış politikası konusunda şöyle diyordu: "Türkiye Cumhuriyeti, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere, bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin içişlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözülmesinden yana bir politika izlenmesine devam edilecektir".

Askeri rejimin başbakanı Bülend Ulusu'nun 27 Eylül 1980'de Milli Güvenlik Konseyi'nin beş üyesi önünde okunan hükümet programında da dış politika konusunda şu esaslara yer veriliyordu: Atatürk'ün çizdiği barışçı tutuma uygun olarak

tüm ülkelerle bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygılı ve hak eşitliğine dayalı ilişkilerin sürdürülmesi, Türkiye'nin taraf olduğu ikili ve çoktaraflı antlaşmalara bağlılık, NATO ve ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi, AET (AT/AB) içinde tam üyelik için çalışmak, Arap ülkeleri, İran ve Pakistan ile ilişkilerin komşuluk ve coğrafi yakınlığın da gereği olan bir anlayışla yürütülmesi, haklı Filistin davasının desteklenmesi, Sovyetler Birliği ile olan dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi, Yunanistan'la olan sorunların adil ve karşılıklı çıkarları gözeten çözümlere kavuşturulması, Kıbrıs'ta iki bölgeli ve iki toplumlu federal bir yapının kurulmasına çalışılması, vb.

Askeri rejim döneminde (1980–1983) Türkiye'nin dış ilişkilerinde görülen başlıca özellikler şöyle özetlenebilir (bkz. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 8. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993):

12 Eylül askeri müdahalesiyle demokrasinin askıya alınması, Türkiye'nin Avrupa Konseyi ile olan ilişkileri üzerinde olumsuz bir izdüşümü yarattı. Türkiye Konsey'den çıkarılmamakla birlikte, Konsey organlarındaki temsili sınırlandı. Bu ilişkilerin normalleşmesi 1983 seçimlerinden sonra yeniden gündeme gelecektir.

Bu durum AET ile olan ilişkileri de zorlaştırıcı sonuçlar doğurdu. Bunun farkında olan Türkiye, tam üyelik için yeni girişimlere yönelmedi. Bazı Avrupa ülkelerinin Türk vatandaşlarına vize zorunluluğu koyması, ilişkileri daha da gerginleştirdi. Yunanistan'ın 1 Ocak 1981'de gerçekleşen erken tam üyeliği de Türkiye hesabına olumsuz bir yenilikti. Çünkü Yunanistan tarım ürünlerinin dışsatımı açısından daha avantajlı duruma yükseldiği gibi, AET içinde Türkiye aleyhine bir güç (veto) de elde etmiş oluyordu.

ABD ile ilişkilere gelince, 1980 öncesi güvenlik sorunları, İran ve Afganistan'daki gelişmeler Türkiye'yi ABD ile daha da yakınlığa yöneltmişti. 1980–83 döneminde bu çizgi esasta sürdürüldü. Bununla birlikte ABD Kongresi'nde Türkiye'deki rejim değişikliğiyle ilgili olarak doğan eleştiriler, askeri yardım konusundaki ABD tutumunu zaman zaman olumsuz etkiledi. Bu da Türkiye'de birtakım tepkiler yaratmaktan geri kalmadı.

Türk–Sovyet ilişkileri ilkin bir soğukluk dönemi yaşadı. Bu devletin Afganistan'ı işgali ve Türkiye'deki bazı silahlı eylemlere etkisi olduğu kanısı bunun başlıca nedenleriydi. Ancak, ABD ile ilişkilerini geliştiren ve iç güvenliğini pekiştiren 12 Eylül rejimi çok yönlü dış politikaya devam etti ve SSCB'ye sırt çevirmedi. Bu tutum iki ülke arasındaki ilişkilerde yeniden yumuşamayı sağladı.

Yunanistan'la olan ilişkilerin durumu özel bir önem taşır. Çünkü bu düzlemde sorunlar (Kıbrıs dahil) daha çok ve derinlerdeydi. 1980'de Türk askeri yönetimi Yunanistan'a karşı "hayırhah" bir davranış gösterdi: Bu devletin

NATO'nun askeri kanadına geri dönmesine karşı çıkmadı, veto hakkını kullanmadı (Rogers planı). Bunda kuşkusuz, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini daha da geliştirme niyetinin payı büyüktü. Ne var ki bu davranış, Türk–Yunan ilişkilerinin serpilmesine hizmet etmedi. 1981 yılında PASOK'un ve lideri Andreas Papandreu'nun iktidara yükselişi ve bunların Türkiye karşıtı tutumları bunun temel nedenidir. Yunanistan, özellikle Avrupa Konseyi'nde Türkiye aleyhine esen havayı da kullanarak Ankara'yı tedirgin edici roller oynadı. İki ülke arasındaki soğukluğun somut gündem maddeleri Ege kıta sahanlığı, FIR hattı, Ege adalarının silahlandırılması, Batı Trakya Türklerinin durumu ve nihayet süreklilik kazanmış görünen Kıbrıs bunalımı idi.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı'nın 1982'de kabul ettiği bir Sözleşme, kıta sahanlığı konusunda Yunanistan'ın elindeki kozu güçlendirmişti. Ancak, Türkiye'nin, Ege denizindeki Yunan karasularının 12 mile çıkartılmasını bir savaş nedeni *(casus belli)* sayacağını ilan etmesi üzerine Yunanistan bu yola başvurma olanağını bulamadı. FIR hattı konusundaki uyuşmazlık da bir çözüme ulaştırılamadı. Ege denizindeki Yunan adalarının silahsızlandırılmışlık temeline dayalı statüsü fiilen bozulmaya başlamıştı. Bu çizgi Papandreu'nun iktidarıyla daha da belirginleşti ve ilişkilerin bozulmasında rol oynadı. Batı Trakya Türklerine yapılan baskılar bir başka huzursuzluk konusuydu. 1980'den sonra Kıbrıs'ta diyalog kesikliği de netleşti, toplumlararası görüşmelerde duraklamalar oldu. Yunanistan'ın bu sorunu uluslararası platforma taşıma çabaları hız kazandı. Bunun da etkisiyle Kıbrıs Türk yönetimi "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" adı altında bağımsızlığını ilan etti (15 Kasım 1983).

Askeri rejim döneminde Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle ilişkilerde bir yükseliş yaşandı. Üçüncü Dünya'ya açılmanın somut mekânı Uzak Doğu ülkeleriydi. Arap ülkeleriyle de iktisadi ilişkilerin geliştirilmesine önem verildi. Avrupa ile olan ilişkilerin soğukluk dönemine girmiş olması, bu türden yeni açılımların ana nedenlerindendir.

İslam dünyası ile olan yakınlaşmanın odak noktası İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) olmuştur. Aslında Türkiye bu örgütün tam üyesi değildir. İslam Konferansı Yasası'nı imzalamayan Türkiye, bu kuruluşa katılmak için gerekli iç hukuk işlemlerini (onaylamayı uygun bulma yasası) yapmamış, üyelik yolunda bir "devlet iradesi" açıklamamıştır. İKÖ'nün kurucu antlaşmasına taraf olmak için başlatılan tek girişimde (1976), dönemin hükümeti TBMM'ye "İslam Konferansı Yasasının Onaylanmasının TC Anayasası ile Bağdaştığı Ölçüde Uygun Bulunması Hakkında" bir yasa tasarısı sunmuşsa da, gereken sürede görüşülemeyen bu tasarı kadük olmuştur. Ama Türkiye, üye olmadığı halde, ancak örgüt üyelerinin

sahibi olduğu hak ve yükümlülükleri de üstlenmiştir. İlk başlarda İKÖ'nün niteliği ve devletin "laik" karakteri hesaba katılarak bu örgüte karşı mesafeli durulmuştu. Daha sonraları ise örgütle organik ilişkiler kuruldu. Konferansa eşit düzeyde ve bakanlar seviyesinde katılındı (Çağlayangil 1975), Konferans'a ve yardımcı organlarına ev sahipliği yapıldı (1976). Nihayet, buradaki konumuz olan 1980-83 döneminde bir adım daha atıldı; 25-29 Ocak 1981'de Taif'te yapılan 3. Zirve Toplantısı'na Türkiye ilk defa olarak başbakan (B. Ulusu) düzeyinde katıldı. Aslında, İslam dinini temel alan bir yapıya katılmanın Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları açısından ciddi bir sorun yarattığı açıktır. Tam üyeliğe geçilmek istenmeyişi de esasta büyük çapta bununla ilgilidir. Ortaya çıkan "fiili üyelik"se, siyasal opportünite hesaplarıyla ilgilidir. Bunda, Batı ile İslam dünyası arasında bir köprü rolü oynamak niyeti de vardır. (B. TANÖR, "Türkiye'de dış ilişkilerin iç hukuk rejimi", *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, DER Yay., İstanbul 1994).

1983-1991 döneminde dış politika açısından meydana gelen gelişmeler üç ana öbekte ele alınabilir: Dünyadaki genel durum, Avrupa Toplulukları ve komşularımız ile olan ilişkiler.

Türkiye bu dönemde iki süper güçten biri olan ABD ile yakınlıklarını geliştirmeye devam etti. Askerî rejimin bu yoldaki tutumuna değinilmişti. ABD formasyonluluğuyla tanınan T. Özal'ın başbakanlığı döneminde de Türkiye uluslararası platformlarda ABD ile olan bağlarını temel veri saymaya devam etti. NATO üyesi olmak ve soğuk savaşın yeniden canlanma belirtilerini hissetmek gibi olgular, Türkiye'nin ABD nezdindeki önemini koruyan ana etkenlerdi. Bu yakınlığı sarsan olaylar ABD Senatosu'nun "Ermeni sorunu" karar taslakları ya da kararları, Kıbrıs nedeniyle başlamış olan ve ambargo önlemlerini de içeren pürüzlü noktalardı.

Genel dünya durumunda 1989'dan sonra önemli bir altüst oluş yaşanmaya başlandı. Bu olgu SSCB ve sosyalist sistemin çözülüşüyle ilgilidir. SSCB, II. Dünya Savaşı'nın bitimi günlerinden itibaren Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından tedirginlik yaratan bir mihraktı ya da böyle algılanıyordu. Bu yüzden de Türkiye dış ilişkilerini ve askeri ittifaklarını kuzey komşusundan gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı savunma çizgisine oturtmuştu. SSCB'de 1985'te Gorbaçov'la başlayan Açıklık (Glasnost) ve Yeniden Yapılanma (Perestroika) çabaları önemli bir dönemeç olacaktı. Bunun izleri yalnız söz konusu ülkenin iç rejimindeki değişme açısından değil, dünya politikaları bakımından da önemli oldu. 1989'dan itibaren sosyalist kampta ve SSCB'de başlayan çözülme ve çöküş, Paris Konferansı (Kasım 1990) ve Malta görüşmeleriyle soğuk savaşın da sonu demek oldu. Dünyada ve Avrupa'da barış ve demokrasi rüzgârı güçlenmişti.

Bu topludurum Türkiye'nin konumunu da etkiledi. Soğuk savaş ve Sovyetler Birliği tehdidinin ortadan kalkmış görünmesi dış politikada belli bir rahatlama anlamına geliyordu. İç siyasette de bunun izleri görüldü. Komünist düşünce ve örgütlenmeleri yasaklayan ve cezalandıran TCK 141 ve 142 hükümlerinin kaldırılması (12 Nisan 1991) büyük çapta bu dış gelişmelerle de ilgilidir. Bir önemli gelişme de, yeni kurulan "Türki devletler"in Türk diplomasisi için yeni bir alan açmaları oldu. 1990'larda bunlarla Türkiye arasında sürekli ziyaret, temas ve anlaşmalar zinciri birbirini izleyecektir.

Sosyalist sistemin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan dünya tablosu *Yeni Dünya Düzeni* diye isimlendirildi. Bunun, eski iki kutuplu dünya yerine tek kutuplu (ABD) ya da çok kutuplu (ABD, Avrupa, Japonya, vb.) bir gelişme mi getireceği sorusu 1990'lı yıllarda diplomatik çevrelerin ve Türk diplomasisinin başlıca uğraş noktalarından biri olacaktır.

Burada şu kadarına işaret edilebilir ki, yeni dünya düzeni Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerindeki ayrıcalıklı durumu değiştirmedi. 1991 yılında ABD'yi ziyaret eden Özal'a ABD Başkanının Camp David'de "stratejik işbirliği" önerisinde bulunması, Türkiye ile ABD arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın (SEİA) uzatılması, bunun göstergelerinden sayılmak gerekir.

Avrupa Toplulukları ile olan ilişkilerin düğüm noktası Türkiye'nin tam üyeliği konusuydu. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Roma Antlaşması uyarınca 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğu (AT) Bakanlar Konseyi'ne tam üyelik için resmi başvurusunu yaptı. Aralık 1989'da açıklanan ve Bakanlar Konseyi'ne sunulan Komisyon raporu olumlu değildi ve tam üyelik görüşmelerine 1993'ten önce başlanamayacağı yolundaydı. Olumsuzluğun Topluluk'la ilgili nedenleri, bunun iç güçlükleri, Avrupa'da meydana gelen yeni gelişmeler ve Tek Senet'in öncelikle gerçekleştirilmesi noktalarında odaklaşmıştı. Türkiye'ye ilişkin kayıt ve çekincelerse, ülke ekonomisinin bozukluğu (enflasyon, işsizlik, vb.), Türkiye'den gelebilecek işsiz-işçi akımından duyulan endişeler, ülkenin insan hakları ve demokrasi alanındaki eksiklikleriydi. Komisyon raporu, tam üyelik yolunda önce taraflar arasında gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi noktasına ağırlık verilmesini öneriyordu. 1995 yılı başlarında bunun da ilk adımı atılmış oldu. Ele aldığımız dönemde Avrupa Parlamentosu da Türkiye'deki insan hakları ve demokrasi ihlalleri konusunda eleştirel tavır ve kararlar aldı.

Avrupa Konseyi Türkiye'yi askeri rejiminden dolayı dışlamamış, ilişkilerini ve Türkiye'nin temsil hakkını sınırlamakla yetinmişti. Çok partili hayata dönülmesiyle birlikte bu alanda yeni iyileşmeler de yaşandı. Bu arada Türkiye Avrupa Konseyi bünyesinden çıkan bazı sözleşmeleri onaylama yoluna gittiği gibi,

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkını (Sözleşme md. 2) ve Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yargı yetkisini de tanıdı (1987 ve 1989).

Komisyon'a yapılan ilk başvurulardan ikisi TBKP liderleri (Kutlu–Sargın) ile Yeşilyurt (Cizre) köylülerinden geldi. Sonradan başvuru sayısı hızla arttı ve Türkiye birçok olayda haksız bulundu ve tazminat ödemek zorunda kaldı. İşkence ile ilgili Sözleşme'nin uygulanmasını denetlemek için Türkiye'ye gelen Avrupa Konseyi görevlileriyse bu olanakları bulamadılar, "yargının bağımsızlığı" teziyle karşılaşıp bunu aşamadılar.

Komşularıyla olan ilişkiler açısından Türkiye'nin zorluklarına üç karakteristik örnek verilebilir. Bunların biri adeta gelenekselleşmiş olup, öbür ikisi bu döneme özgüdür.

Gelenekselleşmiş sorun Yunanistan ile olan ilişkilerdir ve Kıbrıs sorunu da bunun bitişiğinde yer alır. Türkiye, askeri rejim döneminde, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşüne engel olmamış, buna yeşil ışık yakmıştı (Rogers planı). Ancak sonradan bulduğu, baştan umduğu olmadı. Elindeki kozu kullanmamış ve elinden kaçırmıştı. Bu yüzden de, geçmişten aktarılan sorunlarda pazarlık gücü hayli zayıflamıştı. Dolayısıyla, kıta sahanlığı, FIR hattı, adaların silahsızlandırılması, Batı Trakya Türklerinin durumu gibi konularda karşılıklı bir ilerleme elde edilemedi. Türkiye Yunan vatandaşlarına vizeyi ortadan kaldırırken, karşı taraf Türk vatandaşlarına vize uygulamasına devam edecekti. Gerginlik, Ege'de petrol arama konularında da kendini belli etti. Karasuları sorunu bunun duyarlı noktasıydı. Türkiye, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarma eylemini savaş nedeni sayacağını bildirmişti. 1983'ten sonraki dönemde de bu tavrında bir değişiklik olmadı. Batı Trakya Türklerinin durumuyla ilgili olarak patlak veren gerginlik ise, iki devletin karşılıklı olarak Selanik ve İstanbul Başkonsoloslarını "istenmeyen kişi" (persona non grata) ilan etmelerine kadar uzandı.

Kıbrıs sorununda da bir ilerleme sağlanamadı. Toplumlararası görüşmeler ve uluslararası arabuluculuk girişimleri bu dönemde de somut ve hukuki bir ürün vermedi. KKTC bu dönemde de başka devletlerce tanınmadı.

Yeni sorunların ilki Bulgaristan'la yaşandı. Aslında, farklı rejimlere sahne olmalarına karşın bu iki "komşiya" arasındaki ilişkiler mesafeli ama normal bir seyir izlemişti. Bu durum 1984'ten itibaren Jivkov yönetiminin Bulgaristan Türklerine ilişkin politikasında köklü bir değişikliğe gitmesiyle bozuldu. Bunlar, Türk değil "Müslümanlaştırılmış Bulgar" sayılmaya başladılar. İsim, ibadet, okul, dil konusundaki durumları sorun yaratmaya başladı. Çeşitli ve ağır baskılar uygulanmaya

konuldu. Türkiye, AGİK çerçeveinde Bulgaristan'a notalara yağdırmaya başladı. 1989 bahar aylarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye "soydaş göçü" başladı. Bunların sayısı kısa zamanda 300.000'e ulaştı. Bu arada çeşitli arabuluculuk girişimleri de meyve vermedi. Bulgaristan'la olan ilişkilerin normalleşmesi ve bura Türklerinin durumunun düzelmesi ancak, 1989 sonlarından itibaren uç veren rejim değişikliği sayesinde adım adım gerçekleşmeye başladı. Bulgaristan'da "sosyalist" rejimin son bulmasından sonra bu sorunun çözümü imkân dahline girdiği gibi, daha sonraki yıllarda Balkan ülkeleri ile olan ilişkiler açısından Bulgaristan Türkiye için yeni değer kazandı. Makedonya ve Yunanistan sorunları da devreye girdiğinden, Türk–Bulgar ilişkileri eskisini aşacak bir yakınlık temposunu yakaladı.

İkinci yeni sorun Körfez bunalımıdır. Irak 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiş, Türkiye de bunu kınamış ve bu ülkenin egemenliğinin tanınmasını istemişti. Birleşmiş Milletler Konseyi 6 Ağustos'ta Irak'a karşı ambargo uygulanması kararı aldı. Türkiye bu karar uyarınca petrol boru hattını kesti, bu ülkeyle ticari alışverişi durdurdu. TBMM 12 Ağustos'ta, belli koşulların gerçekleşmesi durumunda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ya da yabancı silahlı güçlerin ülkede konuşlandırılması konusunda hükümete izin verdi. Benzeri bir karar 5 Eylül tarihinde tekrarlandı. İstek, dış politikada aktif bir rol oynamak isteyen Cumhurbaşkanı T. Özal'dan gelmişti. Aralık ayında Türkiye NATO'dan Çevik Kuvvet isteminde bulundu. Caydırıcı amaçla oluşturulmak istenen Çevik Kuvvet'le ilgili bu öneri 3 Ocak 1991'de kabul edildi ve 6 Ocak'ta Türkiye'ye bu birlikler gelmeye başladı. 17 Ocak günü müttefik kuvvetler Irak'a karşı Çöl Fırtınası Harekatı'nı başlattılar. Aynı gün TBMM hükümete yeniden yetki veren kararını aldı. Buna dayanarak Türkiye'deki askeri üsler bu harekât için kullanıldı. Özal'ın bu bunalımda daha aktif ve müdahaleci rol oynama, hatta savaşa katılma hesapları ise tutmadı. İlkin ANAP grubu, sonra da TBMM ve arkasındaki kamuoyu Türkiye'yi böyle bir maceraya sürüklemekten geri durdular. Cumhuriyet'in "Yurtta sulh cihanda sulh" düsturu ve Misak–ı Milli anlayışı bir kez daha olumlu hizmet görmüş oldu. Sonradan Necip Toruntay ve Kenan Evren'in yaptıkları açılmalara göre T. Özal Musul'u alma niyeti içindeydi (*Milliyet*, 23.5.1995).

Irak merkezli bunalım Türkiye için bir başka sorun daha doğurdu. Kuzey Irak'taki Kürt ayaklanması ve temsilcileriyle Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri yakın temas kurdular. Türkiye'nin kesin tavrı bağımsız bir Kürt devletine karşı olmak, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmaktı. Ayaklanmaya karşı bastırıcı eylemler yapan Irak kuvvetlerinden kaçan Kürtlerin Türkiye'ye sığınmaları (400.000 civarında), uzun süre bir mülteciler ve bunları barındırma sorununu Türkiye'ye yaşattı.

Türkiye'nin bu dönemde diğer komşularıyla olan ilişkilerindeki gerginlik noktalarından biri de iç ve dış güvenlik konularına ilişkindi. PKK terörünün

yerleşim merkezi Suriye idi ve bu devletin bunu bir koz olarak kullandığı yolunda ciddi bulgular da yok değildir. Suriye'nin tedirginliği ise, Hatay konusundaki ezeli rahatsızlığı bir yana, Türkiye çıkışlı akarsuların kullanılmasında odaklaşıyordu. Dicle ve Fırat nehirlerinin suları, GAP projesinin de tamamlanma aşamasına yaklaşmasıyla stratejik önem kazanmıştı. Petrolsüz Türkiye, su enerjisi potansiyeliyle eline güçlü bir koz geçirmişti. Türkiye–Suriye ilişkilerinde bu pazarlığın izleri ve yarattığı gerginlikler bu dönem sürecinde sürekli yaşandı.

Irak rejimi de nehir suları konusunda tedirgin olmakla birlikte, Kürt ayrılıkçılığına karşı olmak konusunda Türk tarafı ile aynı tavrı ve endişeleri paylaşıyordu. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğü konusundaki ısrarlı tavrını sürdürürken, Irak da kendi toprakları üzerindeki "sıcak takip" harekâtlarını anlayışla karşılamaya devam etti. Irak–İran savaşında da tarafsız tutumu sayesinde, Türkiye, koşulların elverdiği ölçüde her iki ülke ile ticari ve diplomatik ilişkilerini geliştirme olanağı bulmuştu. Irak'la olan ilişkilerde kopuş, az önce değinilen körfez krizi sonrasında kendini gösterecektir.

İran'daki İslami devrim ve mollalar rejimi laik Türkiye açısından kuşku verici bir gelişmeydi. İran rejimi oturduktan sonra "devrim ihracı" siyasetini benimsediğini gösterir profiller vermeye başladı ve bunda devam etti. Laik Türkiye'nin İslam âlemi ve köktendincilik için kötü bir örnek olduğu inancı da yeni İran rejiminin adeta resmi görüşüydü. Bununla birlikte, iki ülke arasında zaman zaman başgösteren gerginlikler sertleşme istidadı göstermeden yumuşatılabildi (T. TARHANLI, *Ana Yıllık*, 1990, 1991, 1992).

EKLER

EK 1

MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN BİR NUMARALI BİLDİRİSİ:

(12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği, ülkesi ve milletiyle bir bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikrî ve fizikî hainee saldırılar içindedir.

Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, Anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür.

Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve hainee, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti:

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, iç hizmet kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyetini kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

Girişilen harekâtın amacı; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır.

Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat

05'den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bu kollama ve koruma harekâtı hakkında teferruatlı açıklama bugün saat 13'deki Türkiye Radyoları ve Televizyonunun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirileri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenmelerini beklerim.

Kenan EVREN
Orgeneral
Genelkurmay ve Milli Güvenlik
Konseyi Başkanı

EK 2

GENELKURMAY VE MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ BAŞKANI ORGENERAL KENAN EVREN'İN TÜRK MİLLETİNE AÇIKLAMASI(*)

"– Yüce Türk Milleti:

30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla sizlere radyo ve televizyondan hitap etmek imkânını bulmuş ve ayrılan kısıtlı süre içerisinde mümkün olduğu kadar, yurdumuzun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu ile anarşik ve bölücü eylemleri, alınması gereken tedbirleri çok kısa olarak izah etmeye çalışmıştım. Yine çok iyi hatırlayacaksınız ki; iki yıldır her fırsattan istifade ile muhtelif defalar verdiğim beyanat ve radyo televizyon konuşmalarımda da bu hayati önemi olan konuları dile getirmiştim.

Kalbi bu vatan ve millet için atan sağduyu sahibi vatandaşlarım kabul edeceklerdir ki; ülkemizin halen içinde bulunduğu hayati önemi haiz siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar, devlet ve milletimizin bekasını tehdit eder boyutlara ulaşmış ve bu hal devletimizi Cumhuriyet tarihimizin en ağır buhranına sürüklemiştir.

Yine hepinizin bildiği ve gördüğü gibi; anarşi, terör ve bölücülük her gün 20 civarında vatandaşımızın hayatını söndürmektedir. Aynı dini ve milli değerleri paylaşan Türk Vatandaşları siyasi çıkarlar uğruna, çeşitli sun'i ayrılıklar yaratılmak suretiyle muhtelif kamplara bölünmüş ve birbirlerinin kanlarını çekinmeden akıtacak kadar gözleri döndürülerek adeta birbirlerine düşman edilmişlerdir.

Atatürk ilkelerini esas alarak kurulan Cumhuriyetimizin bu duruma düşürülebileceğini bundan 10 sene evvel tasavvur dahi etmek mümkün değildi.

(*) RG. 12 Eylül 1980, Sayı 17103.

Bugüne kadar iktidara gelen çeşitli hükümetlerin, her yıl artan bir hız ile yaygınlaşan ve dünya tarihinde sayısız örnekleri görülen özel harbin sızma ve çökertme harekâtına karşı iç güvenliği sağlayacak kararları ve tedbirleri birinci öncelikle alacaklarını vadetmelerine rağmen; sonuç alacak teşebbüsleri, siyasi çıkar çatışmaları ve basit parti hesapları, kaprisler, hayaller, gerçek dışı talepler ve Türk Devletinin niteliklerine ters düşen gizli ve açık emeller arasında kaybolup gitmiştir.

Düşmanın amaç ve yöntemleri, anarşi, terör ve bölücülüğün ulaştığı düzey; özel hukukî tedbirlere, idarî düzenlemelere, sosyal koşulların geliştirilmesine, millî eğitim ve iş hayatının düzenlenmesine ihtiyaç göstermekteyken; milletin vekâletini taşıyan milletvekilleri ve senatörler Meclislerde aylardan beri hiçbir sorumluluk duymadan yalnız parti menfaat ve disiplini uğruna bu olaylara seyirci kalabilmişlerdir. İktidarların başarı ümit ederek aldıkları her tedbir muhalefetler tarafından kınanarak ve hatta memleket yararına da olsa baltalanmıştır. Milli birlik ve beraberliğe en fazla muhtaç olduğumuz dönemlerde bile kutuplaşmalar ve bölünmeler adeta teşvik edilmiş; yangını beraberce söndürmek yerine, üzerine benzin dökülerek memleket bilerek veya siyasi çıkarlar uğruna, sırf iktidara gelebilmek pahasına bir yangın yerine çevrilmek istenmiştir.

Ağızlarından düşürmedikleri hukuk devleti kavramı bir kısım Anayasal kuruluşlarca devletin parçalanması pahasına da olsa yalnız kişilerin müdafaası olarak yorumlanmış, devletin ve milletin savunulması ise sahipsiz kalmıştır.

Anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesinin birlikte getirdiği sorumluluk, uygulamada kuvvetler çatışmasına dönüştürülmüştür.

Düşüncelerimiz, dinimiz üzerinde ve akla gelebilen her konuda dış ve iç kaynaklı bölücü ve yıkıcı faaliyetler bütün şiddetiyle sürdürülürken ne hazindir ki; bir kısım gerçeğe uymayan özerklik, dar görüşlü, sahibinden başkasının inanmadığı bilimsellik ve koşulları dikkate almayan salt hukuk savunucuları, yıkılacak devletin enkazı altında kalacaklarının, yokolup gideceklerinin idraki içinde olmadıkları görünümünü vermişlerdir. Bu acı hakikatları görüp çare arayanların veya Türk Ulusunu uyaran ve milleti bütünleşmeye davet edenlerin ise seslerini duymak mümkün olamamıştır. (Bir kısım kıymetli Türk basınının bu konuda zaman zaman yaptıkları uyarıları burada şükranla belirtmek isterim.)

Siyasal partiler, bu kritik dönemde milletin özlemle beklediği önlemleri almak yerine; iç gerilimi devamlı olarak arttırarak, yıkıcı ve bölücü mihrakları büsbütün kışkırtarak, onlara cüret ve cesaret verecek beyan ve eylemleri ile adeta yarışırcasına seçim yatırımları için zemin yaratma yollarını tercih etmişlerdir.

İktidara gelen siyasî partiler devlet teşkilâtının bütün kademelerini kendi

görüşleri doğrultusundaki kişilerle doldurarak, kamu görevlilerinin ve vatandaşlarımızın bir tarafa girerek kamplara bölünmesini zorunlu hale getirmişler, giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen kaynakların şekillenmesine ve kamu kuruluşlarında çalışanlarla, polis ve öğretmenlerin dahi birbirine düşman kamplara ayrılmalarına neden olan partizan tutum ve davranışlarından vazgeçmemişlerdir. Böylece tarafsız halkımız, devletten beklediklerini parti kapılarında aramaya mecbur bırakılarak devlet otoritesi yok olmağa, vatandaşların hak ve hukukunu korumak ve ona tarafsız hizmet götürmek yerine, devletin saygınlığı yavaş yavaş erimeğe mahkûm olmuş ve dolayısıyla ülkemizde tam bir otorite boşluğu teşekkül etmiştir.

Bir kısım bedbahtlar Türk Milletinin bağımsızlığını, birlik ve beraberliğini temsil eden İstiklâl Marşımıza, koyu taassup veya sapık ideolojik amaçlarla protesto maksadıyla otururak veya İstiklâl Marşı yerine Enternasyonali söyleyerek açıkça saygısızlık gösterebilmişler ve buna doğrudan sorumlu kişiler tevil yoluna sapmak suretiyle savunmalarını yapabilmişlerdir.

Uzun zamandan beri bu fevkalâde üzücü olayları yakından takip eden Türk Silahlı Kuvvetleri hatırlıyacağınız gibi; milletin kendisine verdiği yetkileri kullanamayan ve bu korkunç gidişi acz içinde seyreden Anayasal kuruluşların tümünü Cumhurbaşkanımız aracılığıyla uyararak alınması gereken tedbirlere de yer vermek suretiyle büyük Türk Milletine karşı yüklendiği sorumluluğu dile getirmiştir. Aradan geçen 8 aylık süre içersinde yaptığımız sayısız uyarmalara rağmen hemen hemen bu tedbirlerin hiçbirine yasama ve yürütme organları ile diğer Anayasal kuruluşlardan yeterli bir cevap alınamamış ve bu konuda müsbet faaliyetleri de izlenememiştir. Bu uyarı mektubundan sonra bir kısım yasaları etkisiz hale getirerek çıkaran Meclislerimiz 22 Mart 1980 tarihinden beri siyasi çıkar hesapları ile çıkmaza sürüklenen Cumhurbaşkanlığı seçiminden dolayı içinde bulunduğumuz buhran ile mücadelede en kıymetli unsur olan zamanı fütursuzca harcamışlardır. Dünyanın hiçbir ülkesinde Cumhurbaşkanlığı makamı ve seçimi bu kadar hafife alınmamış ve bu kadar zaman boşa harcanmamıştır.

Asayiş ve ekonomik bunalıma çareler getirmesi ve kanunlar yapması beklenen yasal organlarımız, memleket üzerine çöken bu kâbusa karşı kayıtsız kalmışlardır.

Anayasamız, Türk Vatandaşlarının dinî inançlarından ötürü kınanamayacağını, açıkça belirtmiş olmasına rağmen, tek bir oyun peşinde koşan siyasi partilerimiz, yüce Atatürk'ün Cumhuriyeti döneminde unutulmuş mezhep ayrılıklarını kışkırtmakta faydalar görerek Erzincan, Sivas, Kahramanmaraş, Tunceli ve Çorum illerinde siyasi çıkarlar uğruna vatandaşlarımızın birbirini katletmelerine neden olmuşlardır.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan ve kendini Türk Vatandaşı kabul eden herkesin tek bir vücut halinde Türk Milletini oluşturduğu unutulmuş ve değişik mezheplere bağlı vatandaşlarımızın tam bir kardeşlik bağı ile kaynaşmalarını engellemek isteyen kışkırtıcılar siyasi destek görmüşlerdir.

Bir kısım Anayasal kuruluşlar muhtelif etkiler altında anarşi, terör ve bölücülük karşısında tarafsız, adil ve ortak bir yol izlemek yerine bizzat Anayasanın ihlâli karşısında dahi sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.

Bütün bu şartlara rağmen; hukuk devletinin temel ilkelerini savunmakla görevli Anayasal kuruluşlarımız, devletin en üst kademesindeki anarşizmin yarattığı tehlikenin büyüklüğünü idrak edemediklerinden veya terör odaklarının tehdidinden çekindiklerinden, devletin temellerine konan dinamitle her an parçalanma tehlikesi karşısında olduğunu gözlerden kaçırmaya çalışmışlardır. Devlet çökertildiği zaman Anayasanın kanatları altına sığınan tüm hukuk kurumları ile özerk, bilim müessese ve derneklerinin bu enkaz altında yok olacağı unutulmuştur.

Son iki yıllık süre içinde terör 5241 can almış, 14.152 kişinin yaralanmasına veya sakat kalmasına sebep olmuştur. İstiklâl harbinde Sakarya savaşındaki şehit miktarı 5.713, yaralı miktarımız 18.480'dir. Bu basit mukayese dahi Türkiye'de hiçbir insanlık duygusuna değer vermeyen bir örtülü harbin uygulanıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Sevgili Vatandaşlarım;

İşte bütün bunlar ve buna benzer sayılabilecek ve hepiniz tarafından yakinen bilinen daha birçok sebeplerden dolayı Türk silahlı Kuvvetleri; ülkenin ve milletin bütünlüğünü, milletin hak, hukuk ve hürriyetini korumak, can ve mal güvenliğini sağlayarak korkudan kurtarmak, refah ve mutluluğunu sağlamak, kanun ve nizam hâkimiyetini, diğer bir deyimle devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etmek gayesiyle devlet yönetimine el koymak zorunda kalmıştır. Bugünden itibaren yeni hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar muvakkat bir zaman için yasama ve yürütme yetkileri benim başkanlığımda, Kara, Deniz, Hava Kuvveti Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Millî Güvenlik Konseyi tarafından kullanılacaktır.

Büyük Atatürk'ün deyimiyle "Ulusal kültürümüzü, çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmak, yurdumuzu dünyanın en mamur ve en uygar araç ve kaynaklarına sahip kılmak" hedefine yönelik hızlı bir kalkınma döneminin en kısa zamanda gerçekleştirilmesi zaruretine inanıyoruz. Bu inancımızın gerçekleşmesi için yüce ulusumuzun, bağrından çıkardığı ve yurdumuzdaki kutuplaşmada hiçbir

tarafı tutmayan sadece Atatürk ilkeleri doğrultusunda yürüyen Türk Silahlı Kuvvetleri yönetimine güveneceğinden kuşkumuz yoktur. İçinde bulunduğumuz buhrandan çıkmamız için ulusça arzu edildiğine inandığımız, disiplinli ve her türlü tasarrufa ağırlık veren bir yaşam ve dayanışma ortamına girilmesini ve milletçe gücümüzün tümünü ortaya koyacak bir çalışma hızını bekliyor ve yüce Türk Milletine güveniyoruz.

Vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak bir bütün halinde millî şuur ve ülküler etrafında birleştirmenin iç barış ve huzurun sağlanmasında vazgeçilmez faktör olduğu düşüncesiyle, Atatürk milliyetçiliğinden hız ve ilham almanın, politikada "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesine bağlı kalmanın, millî mücadele ruhunun, millet egemenliğine, Atatürk ilke ve devrimlerine olan bağlılığın tam şuurunu yerleştirmek ve geliştirmekle ülkemize yönelik tehditlerin ulusca göğüsleneceğine inanıyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır.

Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir.

Birçok tutum ve davranışlarıyla demokratik özgürlükçü parlamenter sisteme inancını defalarca kanıtlayan Türk Silahlı Kuvvetleri, en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'nu kurarak, yürütme sorumluluğunu bu kurula bırakacak ve hür, demokratik parlamenter sistemin şimdi olduğu gibi dejenere edilmesine ve tıkanmasına mani olucu ve Türk toplumuna yaraşır bir Anayasa ve Seçim Kanunu ile Partiler Kanunu hazırlamayı ve bunlara paralel düzenlemeleri yapmayı müteakip insan hak ve hürriyetine saygılı, millî dayanışmayı ön plana alan sosyal adaleti gerçekleştirecek, ferdin ve toplumun huzur, güven ve refahına önem veren özgürlükçü demokratik, laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı bir yönetime ülke idaresini devredecektir.

Sayılan bu hazırlıklar tamamlanıncaya kadar Yurdumuzda her türlü siyasi faaliyetler her kademede durdurulmuştur. Zorunlu olarak faaliyetleri durdurulan siyasi partilerin yeniden hazırlanacak Anayasadaki düzenlemelere ve yeni Seçim ve Partiler Kanununa göre zamanı, koşulları ilan edilecek seçimlerden yeterince önce faaliyete geçmesine müsaade edilecektir.

Parlamento üyeleri, siyasi faaliyetlerinden dolayı suçlanmayacak ve yeni yönetime karşı suç teşkil edecek tutum ve davranışlarda bulunmadıkları sürece haklarında herhangi bir işlem yapılmayacaktır.

Ancak, kanunların suç kabul ettiği fiilleri vaktiyle işlediği saptanan parla-

menterler hakkında gerekli kovuşturma yapılacaktır. Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Millî Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partilerinin parti başkanları şimdilik can güvenliklerinin sağlanması amacı ile Silahlı Kuvvetlerin koruma ve gözetiminde belirli yerlerde ikamete tabi tutulmuşlardır. Durum müsait olunca serbest bırakılacaklardır.

Memlekette idarenin tam bir tarafsızlık içinde vatandaşın hizmetine koşması sağlanacaktır. Devlet hizmetinde bulunanların siyasi etkiler dışında çalışmaları kanun hakimiyeti altına alınacaktır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğu şu anda devletin yanında tarafsız ve adil hizmet görecek yöneticiler eski zamanın siyasi davranışlarına yönelmedikçe hizmet ve görevlerine devam edeceklerdir.

Kanun ve nizam hakimiyetini sağlamada tecrübeli ve yetenekli kişilerden oluşan mahkemelerin süratle ve doğru kararlar verebilmelerini ve bunları korkusuzca uygulanabilmelerini sağlayacak yasal ve idari tedbirler alınacaktır.

Memleketin ekonomik koşullarını kendi gücümüzle iyileştirmek için her alanda elden gelen gayret sarfedilecektir. Çalışkan ve vatanperver Türk işçisinin mevcut ekonomik koşullar çerçevesinde her türlü hakları korunacaktır.

Ancak temiz Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde kullanmak için her türlü baskı oyunlarına başvuran, işçinin hakkı yerine kendi menfaatlarını ön planda tutan bazı ağaların bu faaliyetlerine asla müsaade edilmiyecektir. Tüm işverenlerin iş barışının koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmadan üretimin arttırılması ve ihracata yönelik gayretlerin gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır.

Köylünün, milletimizin efendisi olduğu inancını kuvveden fiile çıkarmak için tarım alanında üretimi artıracak bir tarım seferberliği ve fiyat politikası ile gerekli diğer önlemlerin alınmasına bilhassa önem verilecektir. Türk köylüsünün tarlasından ayrılıp şehirlere göçetmesini zorlayan ekonomik ve sosyal nedenlere çare aranacaktır.

Eğitim ve öğretimde Atatürk Milliyetçiliğini yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirler en kısa zamanda alınacaktır.

Yarının teminatı olan evlatlarımızın Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmasını önleyecek tedbirler alınacaktır. Bu maksatla hepimizin tek tek saygıyla andığımız öğretmenlerimizin Der'li, Bir'li derneklere üye olarak bölünmelerine müsaade edilmeyecektir. Her düzeyde öğrencinin amacı Atatürk ilkeleri ve milliyetçiliği ile pekişmiş ve üretime yönelik bilgi ve becerisini kazanmak olacaktır.

En kıdemsiz erinden en üst komutanına kadar Türk Silahlı Kuvvetlerinin tüm personeli bu amaçlara ulaşmada devletin iç ve dış tehditlere karşı kollayıcı ve koruyucu gücü olarak siyasetin dışında kalacaktır.

Aziz yurttaşlarım;

Bir defa daha belirtiyorum ki; Silahlı Kuvvetler aziz Türk Milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü ve gittikçe etkisi azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemiyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan Devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır.

Komutan, subay, astsubay ve erler olarak hepimiz vatan ve milletin refah ve mutluluğu uğruna her şeyimizi, bu arada hayatımızı dahi seve seve feda etmeye hazırız. Memlekette her zaman bulunabilen ve özellikle son zamanlarda çoğalan kötü niyetli birçok kişi ve kuruluşlar sizlere yalanlar düzerek, bunun aksini söyleyebilecekler ve menfi propagandalara başvurabileceklerdir. Bunlara asla inanmayınız. Bütün uygulamalar milletin gözü önünde yapılacaktır.

Kıymetli vatandaşlarım;

Her zaman milletiyle bir bütün ve Türk Milletinin emrinde olan Türk Silahlı Kuvvetlerine ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutum anında en sert şekilde kırılarak cezalandırılacaktır.

Yurtta kan dökülmemesi için bütün vatandaşlarımın tahriklere kapılmaksızın sükunet içinde yayınlanacak bildiriler doğrultusunda hareket etmelerini ve ikinci bir bildiriye kadar sokağa çıkmamalarını rica ederim.

Vatandaşlarımın birbirlerinin hak ve hukukuna saygılı olmalarını, sevgi içinde, kırgınlıklarını umutlarını, hepimizin bu mübarek topraklar üzerinde aynı haklara sahip bir Türk Vatandaşı olduğumuzun idraki içerisinde olarak yeni yönetime yardımcı olmalarını vatanperverlik ve asil karakterlerinden bekler mutlu ve aydınlık yarınlar dilerim."

EK 3

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ YASAMA GÖREVLERİ İÇTÜZÜĞÜ

(28 Eylül 1980 tarih ve 17119 sayılı Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

Karar No. 1 Kabul Tarihi: 25/9/1980

BİRİNCİ BÖLÜM

Millî Güvenlik Konseyinin Kuruluşu

MADDE 1.– 12 Eylül 1980 Harekâtında idareye el koyma zorunda kalan millet önünde and içen Milli Güvenlik Konseyi; Genelkurmay Başkanı Org.

Kenan EVREN, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin ERSİN, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin ŞAHİNKAYA, Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Nejat TÜMER, Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat CELASUN'dan teşekkül eder.

MADDE 2.– Milli Güvenlik Konseyi Genelkurmay Başkanının Başkanlığında toplanır. Başkanın bulunmadığı birleşim ve oturumlara askeri hiyerarşiye bağlı kalınmak kaydiyle Konsey üyelerinden birisi Başkanlık eder.

İKİNCİ BÖLÜM

Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliğinin Kuruluşu

MADDE 3.– Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri, Konseyin danışmanlık ve sekreterlik görevini yapar. Konseyin toplantılarına katılır, toplantılarda oy kullanamaz. Katılamadığı hallerde yetki vereceği bir görevli kendisini temsilen Konsey toplantısına katılabilir.

MADDE 4.– Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğinin kuruluş ve görevleri çıkarılacak yönetmenlikle belirlenir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İhtisas Komisyonları

MADDE 5.– Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri lüzum gördüğü hallerde, kanun tasarı ve teklifleri ile diğer konular üzerinde inceleme ve araştırma yapması için yeteri kadar uzman kamu personelinden oluşan geçici ihtisas komisyonları kurabilir.

Bu komisyonlar başkaca uzman kişileri çağırıp fikirlerini alabilir ve çalışmalarının sonucunu rapor halinde Genel Sekreterliğe sunar.

Genel Sekreterlik bu raporları inceler, nihai duruma getirir.

İhtisas komisyonları raporu tasarı ve tekliflerle birlikte basılıp, yeteri kadar önce, Konsey üyelerine ve Bakanlar Kuruluna sunulur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Gündem, Birleşim ve Oturum

MADDE 6.– Gündem; Milli Güvenlik Konseyi Başkanı adına Genel Sekreter tarafından hazırlanır. Gündem basıldıktan sonra, yeteri kadar önce, Konsey üyelerine ve Bakanlar Kurulu ile gerekli görülen yerlere gönderilir.

Üyelerden birinin istemi halinde Konsey gündeminin değiştirilmesine Konsey üyelerinin salt çoğunluğu ile karar verilir.

MADDE 7.– Birleşim; Milli Güvenlik Konseyinin bir gün içinde yaptığı toplantılardır.

Oturum; bir birleşimin ara ile bölünen kısımlarından her biridir.

MADDE 8.– Milli Güvenlik Konseyi, başka türlü karar vermedikçe veya Başkanlık tarafından davet olunmadıkça Pazartesi, Çarşamba, Cuma günleri önceden belirlenecek saatte toplanır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kanunların Yapılması

MADDE 9.– Kanun teklif etmeye Milli Güvenlik Konseyi üyeleri ve Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Kanun tasarıları gerekçesiyle birlikte Konsey Başkanlığına sunulur.

Kanun tasarılarının gerekçesinde, tasarının tümü ve maddeleri hakkında bilgiler verilir ve kaldırılması veya eklenmesi istenilen hükümlerin neler olduğu ve neden kaldırılması, değiştirilmesi veya eklenmesi gerekli görüldüğü açıkça gösterilir.

Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığı, gelen tasarılardan gerekli gördüklerini ihtisas komisyonlarında inceletebileceği gibi doğrudan doğruya Konsey gündemine de alabilir.

Gelen tasarı ve teklifler hakkında Milli Güvenlik Konseyi üyelerine Başkanlıkça bilgi verilir.

MADDE 10.– Konsey üyeleri ve Bakanlar Kurulu verdikleri kanun tasarı ve tekliflerini Konsey gündemine alınmadan önce geri alabilirler.

Tasarı veya teklif gündeme girmişse, geri alınmaları Konseyin kararına bağlıdır.

MADDE 11.– Bir kanun tasarısının veya teklifinin Milli Güvenlik Konseyinde görüşülmesi sırasında Başbakan veya ilgili bakan veya zorunlu hallerde yetkilendirilmiş birinci derecede sorumlu daire âmirlerinden bir kamu görevlisi ve ilgili ihtisas komisyonu sözcüleri ile Genel Sekreterin görevlendireceği sözcüler hazır bulunur.

MADDE 12.– Kanun tasarı ve tekliflerin görüşülmesinde, önce tasarı ve teklifin tümü hakkında söz verilir. Tümü üzerindeki görüşmeler bittikten sonra maddelere geçilmesi kabul edildiğinde maddeler ayrı ayrı görüşülerek oyalanır. Maddelerin kabulünden sonra tasarı veya teklifin tümü oya konur ve kabulüyle kanunlaşır.

Görüşülen bir madde birkaç mesele veya fıkradan meydana gelmişse bunların bölünerek ayrı ayrı oya konmaları teklif edilebilir.

MADDE 13.– Kanun tasarı ve tekliflerinde bir maddenin reddi, değiştirilmesi veya metne madde eklenmesi hakkında Konsey üyelerinin, Başbakanın, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterinin veya ilgili bakanın verecekleri yazılı teklifler görüşmelerin bitiminde oya konur. Kısa teklifler sözlü olabilir.

MADDE 14.– Konsey üyelerinden birinin veya Başbakanın veya bir bakanın yazılı istemi üzerine kapalı oturum yapılmasına karar verilebilir.

Kapalı oturum tutanakları Konsey Genel Sekreterliğince tutulur. Ancak Konsey uygun görürse yeminli stenograflar bu görevi yerine getirebilirler.

Bu tutanaklar Konsey kararı olmadıkça açıklanamaz ve yayınlanamazlar.

ALTINCI BÖLÜM
Oylamalar

MADDE 15.– Oylama üç şekilde yapılır.

1. İşaretle oylama,
2. Açık oylama,
3. Gizli oylama.

İşaretle oylama, üyelerin el kaldırması suretiyle yapılan oylamadır.

Açık oylama, üzerinde üyenin ad ve soyadlarının yazılı olduğu oy pusulalarının kutuya atılması yahutta adı okunan üyenin kabul, çekimser veya ret demek suretiyle yapılan oylamadır.

Gizli oylama, üzerinde hiçbir işaret bulunmayan yuvarlakların kutuya atılması suretiyle yapılan oylamadır.

Açık oylama veya gizli oylama kararı alınmayan hallerde oylama işaretle yapılır.

MADDE 16.– Milli Güvenlik Konseyi üye tamsayısının salt çoğunluğuyla toplanır. Oylarda eşitlik halinde Başkanın oyu iki oy sayılır.

YEDİNCİ BÖLÜM
Tutanaklar

MADDE 17.– Milli Güvenlik Konseyinde tam ve özet olmak üzere iki türlü tutanak tutulur.

Tam tutanak, ses alma makinesinin yardımıyla stenograflar tarafından tutulur.

Tutanaklar, tutanak dergisinde yayınlanır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Güven Oylaması

MADDE 18.– Bakanlar Kurulu Programının, Milli Güvenlik Konseyinde okunmasını izleyen birleşimde program üzerinde görüşme açılır. Görüşmeler sonuçlandığında güven oylaması yapılır.

Bakanlar Kurulunun Güvenoyu alabilmesi için Milli Güvenlik Konseyi üye tamsayısının salt çoğunluğunun kabul oyu zorunludur.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Denetim

MADDE 19.– Milli Güvenlik Konseyi Başbakan ve Bakanları her zaman denetleyebilir, yazılı veya sözlü bilgi isteyebilir.

Genel görüşme, soruşturma ve araştırma yolları ile yapılan denetleme kararları salt çoğunlukla alınır.

Denetim sırasında Bakanlar Kurulu güven isteminde bulunabilir.

Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülebilmesi Milli Güvenlik Konseyi üye tamsayısının salt çoğunluğu ile olur.

ONUNCU BÖLÜM

Bakanların Dokunulmazlığı ve Haklarında Soruşturma ve Kovuşturma Açılması

MADDE 20.– Bakanlar Kurulu üyelerinden birinin bakanlık görevine başlamadan önce veya bu görevinin devamı esnasında göreviyle ilgili veya kişisel suçlarından ötürü soruşturma ve kovuşturma açılması Milli Güvenlik Konseyinin kararına bağlıdır.

Adli mercilerin bu konudaki istemleri Adalet Bakanlığı ve Başbakanlık kanalıyla Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığına iletilir. Konsey, konuyu gündemine aldıktan sonra ilgili bakanın savunmasını alır ve karara bağlar.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İdari Teşkilât ve Mali Hükümler

MADDE 21.– Feshedilmiş bulunan yasama organlarının idari kuruluşları Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine bağlıdır.

Bu kuruluşların mali ve idari işlemlerine ilişkin olmak üzere; Milli Güvenlik Konseyinin ilgili emir ve kararlarının uygulanması ve Milli Güvenlik Konseyince

oluşturulacak Yürütme Organı tarafından alınacak kararların da Yasama Organı bünye ve özelliklerine göre düzenlenmesi ve uygulanmasına, Konseyin idari kuruluşları Genel Sekreterleri görevli ve yetkilidir. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri gerektiğinde bu görev ve yetkiyi kısıtlayabilir.

Bu kuruluşlara bağlı bütçelerden yapılacak harcamalara ait verile emirlerini tediyeden önce vize etmeye Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği yetkilidir.

ONİKİNCİ BÖLÜM

Son Hükümler

MADDE 22.– Bu İçtüzükte değişiklik yapılmasını öngören teklifler, Milli Güvenlik Konseyi üyeleri tarafından yapılabilir. Bu teklifler, görüşülüp kabul edilmekle Konsey kararı olarak yürürlüğe girer.

MADDE 23.– Bu İçtüzük kabulünden itibaren yürürlüğe girer.

MADDE 24.– Bu İçtüzük Milli Güvenlik Konseyi tarafından yürütülür.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ YASAMA GÖREVLERİ İÇTÜZÜĞÜNÜN BAZI MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA

(3 Mart 1981 tarih ve 17268 sayılı Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

Karar No. 10 Kabul Tarihi: 25/2/1981

MADDE 1.– Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri içtüzüğünün 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 ve 21 nci maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği

Madde 3.– Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri, Konseyin danışmanlık ve sekreterlik görevini yapar.

Madde 4.– Genel Sekreter; Konsey toplantılarına katılır; toplantılarda oy kullanamaz; katılamadığı hallerde yetki vereceği bir görevli kendisini temsilen Konsey toplantısına katılabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İhtisas Komisyonları

Madde 5.– Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri lüzum görülen hallerde,

kanun tasarı ve teklifleri ile diğer konular üzerinde inceleme ve araştırma yapılması için yeteri kadar uzman personelden oluşan ihtisas komisyonları kurabilir.

Bu komisyonlarda görevlendirilen uzman kamu personeli, komisyon çalışmalarında mensup oldukları kamu kurumları ve o kurumdaki görevleri ile bağlı olmaksızın, tam bir serbesti içinde görüş bildirirler.

Bu komisyonlara başkaca uzman kişiler çağırılıp fikirleri alınabilir.

Genel Sekreterlik çalışma sonunda hazırlanan raporları inceler, nihai duruma getirir.

İhtisas komisyonları raporu varsa tasarı ve tekliflerle birlikte basılıp, yeteri kadar önce, Konsey üyelerine ve Bakanlar Kuruluna sunulur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Gündem, Birleşim ve Oturum

Madde 6.– Gündem; Milli Güvenlik Konseyi Başkanı adına Genel Sekreter tarafından hazırlanır. Gündem basıldıktan sonra, yeteri kadar önce, Konsey üyelerine ve Bakanlar Kurulu ile gerekli görülen yerlere gönderilir.

Madde 8.– Milli Güvenlik Konseyi, alınan karar veya Başkanın çağırısı üzerine toplanır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kanunların Yapılması ve Oylama

Madde 10.– Konsey üyeleri ve Bakanlar Kurulu verdikleri kanun tasarı ve tekliflerini Konsey gündemine alınmadan önce geri alabilirler.

Madde 11.– Bir kanun tasarısının veya teklifinin Milli Güvenlik Konseyinde görüşülmesi sırasında gerekli görülen hallerde Başbakan veya ilgili bakan veya yetkilendirilmiş birinci derecede sorumlu daire âmirlerinden bir kamu görevlisi ve ilgili ihtisas komisyonu başkan veya görevlileri ile Genel Sekreterin görevlendireceği görevliler hazır bulunur.

Madde 13.– Kanun tasarı ve tekliflerinde bir maddenin reddi, değiştirilmesi veya metne madde eklenmesi hakkında Konsey üyelerinin, Başbakanın, ilgili bakanın veya Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterinin teklifleri görüşülerek karara bağlanır.

Madde 14.– Milli Güvenlik Konseyi üye tamsayısının salt çoğunluğu ile toplanır.

Milli Güvenlik Konseyi tarafından aksi kararlaştırılmadıkça Konsey toplantıları kapalı oturum şeklinde yapılır.

Oylama sözlü veya işaretle olur.

ALTINCI BÖLÜM

Bütçenin Görüşülmesi ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetimi

Madde 15.– Genel ve Katma Bütçe Kanun tasarıları ile milli bütçe tahminlerini gösteren rapor, mali yılbaşından en az üç ay önce, Bakanlar Kurulu tarafından, Milli Güvenlik Konseyine sunulur.

Bu tasarılar ve rapor Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğince teşkil edilecek Bütçe–Plan Komisyonunda görüşülür.

Bütçe–Plan Komisyonunun çalışmalarına ilgili bakan veya yetki verilen kamu görevlileri katılırlar.

Komisyonun hazırlayacağı bütçe raporu ile bütçe kanun tasarısı Milli Güvenlik Konseyinde görüşülür ve mali yılbaşına kadar karara bağlanır.

Madde 16.– Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Milli Güvenlik Konseyince denetlenmesini sağlamak üzere Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğince bir komisyon oluşturulabileceği gibi mevcut ihtisas komisyonlarından biri de görevlendirilebilir.

Bu komisyon Yüksek Denetleme Kurulunun raporlarıyla Başbakanlığın sevk edeceği diğer raporları inceler ve bilançolarla netice hesaplarının tasvip edilip edilmediği hakkındaki görüşünü Milli Güvenlik Konseyine bir raporla bildirir. Milli Güvenlik Konseyi bilançolarla netice hesaplarını tasvip etmek suretiyle Kamu İktisadi Teşebbüsleri yönetim kurullarının ibra edilmesini karara bağlar veyahut bilançolarla netice hesaplarını tasvip etmemek suretiyle Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yönetim kurullarının ibra edilmesini reddeder. İbra edilmeyen Kamu İktisadi Teşebbüslerinin sorumluları hakkında genel hükümlere göre kanuni kovuşturma veya işlem yapılır.

YEDİNCİ BÖLÜM

Tutanaklar

Madde 17.– Milli Güvenlik Konseyi tutanakları Genel Sekreterlikçe kontrol ve muhafaza edilir.

Özet tutanaklar Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterinin gerekli gördüğü şekilde dağıtıma tabi tutulur.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Hükümet Programının Onaylanması

Madde 18.– Hükümet programının, Milli Güvenlik Konseyinde okunmasını izleyen birleşimde program üzerinde görüşme açılır. Görüşmeler sonunda Hükümete güven bildirilir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Denetim

Madde 19.– Milli Güvenlik Konseyi Başbakan ve bakanları her zaman denetleyebilir, yazılı veya sözlü bilgi isteyebilir.

Konsey; gerekli gördüğü hallerde araştırma komisyonları teşkil edebilir.

Bu komisyonların yetkileri, çalışma esasları ve görevleri Milli Güvenlik Konseyince tayin edilir.

Araştırma komisyonları raporlarını Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine sunar. Raporlara Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterinin mütalaası da ilave edilerek Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığına sunulur.

ONUNCU BÖLÜM

Bakanların Dokunulmazlığı ve Haklarında Soruşturma ve Kovuşturma Açılması

Madde 20.– Bakanlar Kurulu üyelerinden birinin bakanlık görevine başlamadan önce veya bu görevinin devamı esnasında göreviyle ilgili veya kişisel suçlarından ötürü soruşturma ve kovuşturma açılması Milli Güvenlik Konseyinin kararına bağlıdır.

Adli mercilerin bu konudaki istemleri Adalet Bakanlığı ve Başbakanlık kanalıyla Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığına iletilir.

Bakanlar Kurulu üyeleri hakkında yapılacak soruşturma işlemleri, Milli Güvenlik Konseyince görüşülür ve karara bağlanır.

Soruşturma açılmasına karar verildiğinde bir Soruşturma Komisyonu kurulur. Komisyonun kuruluşu, çalışması, görev süresi ve soruşturma konusunun özelliğine göre lüzum görülen diğer hususlar kuruluş kararında gösterilir.

Komisyon, kamu ve özel kuruluşlardan konu ile ilgili bilgi ve belgeleri toplayabilir; istediği evraka ve vesikalara el koyabilir; Hükümetin bütün vasıtalarından faydalanabilir; Bakanlar Kurulu üyelerini, diğer ilgilileri, tanık ve bilirkişileri dinleyebilir; gerektiğinde alt komisyonlar halinde ve Başkent dışında da çalışabilir; naib veya istinabe yolu ile adli mercilerden yardım isteyebilir.

Komisyon, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun sanık ve tanıklarla, bilirkişilerle ve zabıt, arama ve tutuklama ile ilgili olarak adli mercilere verdiği hürriyetleri kısıtlayıcı yetkilerin kullanılmasını, gerekçesini bildirmek sureti ile görevli adli merciden isteyebilir.

Komisyon çalışmaları gizlidir.

Çalışmalar belirlenen süre içinde tamamlanamadığında, komisyonun gerekçeli istemi üzerine çalışma süresi uzatılabilir.

Komisyon, çalışmalarının sonucunu bir rapor halinde Milli Güvenlik Konseyine sunar. Konsey konuyu gündeme aldıktan sonra ilgili bakanın savunmasını alır ve karara bağlar.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İdari Teşkilat ve Mali Hükümler

Madde 21.– Yasama organının idari kuruluşları Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine bağlıdır.

Bu kuruluşların mali ve idari işlemlerine ilişkin olmak üzere; Milli Güvenlik Konseyinin ilgili emir ve kararlarının uygulanması ve Milli Güvenlik Konseyince oluşturulacak Yürütme Organı tarafından alınacak kararların da Yasama Organı bünye ve özelliklerine göre düzenlenmesi ve uygulanmasına, Konseyin idari kuruluşları Genel Sekreterleri görevli ve yetkilidir. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri gerektiğinde bu görev ve yetkiyi kısıtlayabilir.

Bu kuruluşlara bağlı bütçelerden yapılacak harcamalara ait verile emirlerini tediyeden önce vize etmeye Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği yetkilidir.

MADDE 2.– Bu içtüzük kabulünden itibaren yürürlüğe girer.

MADDE 3.– Bu içtüzük Milli Güvenlik Konseyi tarafından yürütülür.

2/3/1981

EK 4

ANAYASA DÜZENİ HAKKINDA KANUN

(28 Ekim 1980 tarih ve 17145 sayılı Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

Kanun No. 2324 Kabul Tarihi: 27/10/1980

Büyük Türk Milleti adına tarihi sorumluluk duygusu ile hareket ederek emir ve komuta zinciri içinde ve emirle 12 Eylül 1980 harekâtını gerçekleştirmiş ve yönetime bütünü ile elkoymuş bulunan Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime elkoymasını zorunlu kılan sebepler ile harekâtın amacı ve Milli Güvenlik Konseyinin kuruluş tarzı, Konsey bildirileri ve Konsey Başkanının 12 Eylül 1980 günü radyo ve televizyonla yayınlanmış konuşması ile kamuoyuna duyurulmuştur.

MADDE 1.– 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile değişiklikleri, aşağıdaki maddelerde belirtilen istisnalar saklı kalmak üzere, yeni bir Anayasa kabul edilip yürürlüğe girinceye kadar yürürlüktedir.

MADDE 2.– Anayasada Türkiye Büyük Millet Meclisine, Millet Meclisine

ve Cumhuriyet Senatosuna ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren geçici olarak Milli Güvenlik Konseyince ve Cumhurbaşkanına ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler de Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanınca yerine getirilir ve kullanılır.

MADDE 3.– Milli Güvenlik Konseyince kabul edilerek yayımlanan bildiri ve karar hükümleri ile yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların Anayasaya aykırılığı iddiası ileri sürülemez.

MADDE 4.– Milli Güvenlik Konseyinin bildiri ve kararlarında yer alan ve yer alacak olan hükümlerle 12 Eylül 1980 tarihinden sonra çıkarılan ve çıkarılacak olan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin ve üçlü kararnamelerin yürütülmesinin durdurulması ve iptali istemi ileri sürülemez.

MADDE 5.– 12 Eylül 1980 tarihinden sonra, Bakanlar ile Bakanların yetki verdiği görevlilerce kamu personeli hakkında uygulanan ve uygulanacak olan işlemlerin ve alınan kararların yürütülmesinin durdurulması istemi ileri sürülemez.

MADDE 6.– Milli Güvenlik Konseyinin Bildiri ve Kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle Konseyce kabul edilerek yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Anayasa hükümlerine uymayanları Anayasa değişikliği olarak ve yürürlükteki kanunlara uymayanları da kanun değişikliği olarak yayımlandıkları tarihte veya metinlerinde gösterilen tarihlerde yürürlüğe girer.

MADDE 7.– Bu Kanun Resmî Gazete'de yayımlandığında, 12 Eylül 1980'den itibaren yürürlüğe girer.

27/10/1980

EK 5

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ HAKKINDA KANUN

(12 Aralık 1980 tarih ve 17188 sayılı mükerrer Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

Kanun No. 2356 Kabul Tarihi: 12/12/1980

MADDE 1.– Milli Güvenlik Konseyi; Devlet ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, üyeleri; Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan teşekkül eder.

MADDE 2.– Kurucu Meclis tarafından hazırlanarak halkoyuna sunulacak yeni Anayasada yer alacak hükümlere göre teşekkül edecek olan Türkiye Büyük

Millet meclisi fiilen göreve başlayıncaya kadar Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve üyelerinin görevleri, yetki ve sorumlulukları rütbe süreleri ile hizmet sürelerine ve yaş hadlerine bakılmaksızın devam eder.

MADDE 3.– Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığı ve üyeliğinin herhangi bir nedenle boşalması halinde; Başkanlık en kıdemli Kuvvet Komutanı ve Milli Güvenlik Konseyi Üyesinin Milli Güvenlik Konseyince Genelkurmay Başkanlığına atanmasıyla, Üyelik ise, aynı şekilde Kuvvet Komutanlığına veya Jandarma Genel Komutanlığına atanan Komutanın Milli Güvenlik Konseyine katılmasıyla tamamlanır.

MADDE 4.– Bu Kanun 12 Eylül 1980 tarihinden geçerli olarak yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 5.– Bu Kanunu Milli Güvenlik Konseyi yürütür.

12/12/1980

EK 6

KARAR No.: 52 KABUL TARİHİ: 2.6.1981

(RG. 5.6.1981–17361)

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin varlığına, bağımsızlığına ve rejimine yönelik fikri ve fiziki hain saldırıların olanca genişliği ve şiddetiyle sürdüğü bir ortamda, milletimiz için başkaca bir çıkış yolu kalmadığı anda, Türk Silahlı Kuvvetleri emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yönetime el koymuş; 12 Eylül Harekâtını zorunlu kılan sebeplerle harekâtın amaçları; Milli Güvenlik Konseyinin 1 Numaralı bildirisi ve Konsey Başkanı'nın 12 Eylül günü radyo ve televizyonda yayınlanan konuşması ile kamuoyuna açıklanmıştır.

Olağanüstü durum ve şartlar, olağanüstü tedbirleri gerektirir. Bundan dolayı, Milli Güvenlik Konseyinin 1 Numaralı bildirisi ile parlamento ve Hükümet feshedilmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmış ve bütün yurtta Sıkıyönetim ilân edilmiştir. Milli Güvenlik Konseyinin 7 Numaralı bildirisinin 1 nci maddesi ile Siyasi Parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu yasak, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı'nın 12 Eylül 1980 günlü konuşmasında belirttiği gibi, her türlü siyasi faaliyetin her kademede durdurulmasıdır.

Memleketin muhtaç olduğu huzur ortamının bir an önce sağlanması ve sağlanacak huzurun korunması için konulan bu genel siyasi faaliyet yasağı, parti yöneticilerinin, eski parlamento üyelerinin ve bütün parti mensuplarının faaliyetlerini kapsamaktadır.

Hal böyle iken, memleketi 11 Eylül 1980 ortamına getiren şartların

doğmasında ve ağırlaşmasında olumsuz davranışları ile rol oynamış bulunan kimseleri eleştirmek yahut övmek veya yermek maksadı ile yayımlar yapıldığı, demeçler verildiği dikkati çekmektedir.

Ayrıca eski parlamenterlerin, siyasi parti yöneticilerinin ve mensuplarının dünkü, bugünkü ve gelecekteki durumları konu yaparak beyanlarda bulundukları, yorumlar ve yayımlar yaptıkları görülmekte, umumi yerlerde siyasi gösteri izlenimi veren özel toplantılar düzenleyerek bunu siyasi amaçlarla kamuoyuna yansıttıkları izlenmektedir.

2324 Sayılı Temel Hukuk Düzeni Hakkındaki Kanunla açıklandığı gibi istisnaları dışında yürürlükte olan 1961 Anayasasının Sıkıyönetimi düzenleyen 124 üncü maddesine göre, gerektiğinde Sıkıyönetim süresince bazı hürriyetlerin kısıtlanması ve kullanılmasının durdurulması zorunludur.

Bu nedenle 12 Eylül Harekâtının amaçlarına bir an önce ulaşmasını sağlamak maksadıyla her kademede, her türlü siyasi parti faaliyetleri ile birlikte aşağıda açıklanan hususlar yasaklanmıştır.

1– Faaliyetleri yasaklanmış bulunan siyasi partiler ve parti mensupları arasındaki siyasi çekişmelerin sürdürülmesi,

2– 12 Eylül 1980 tarihinde, parlamento üyesi bulunan siyasi parti mensupları ile her kademede siyasi parti yöneticisi ve mensuplarının TÜRKİYE'nin geçmiş veya gelecek siyasi veya hukuki yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçlarla toplantı yapmaları,

3– Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak Sıkıyönetim Komutanlıklarının koyduğu yasakların ve aldığı kararların herhangi bir şekilde tartışılması,

4– Kamu davası açılıncaya kadar haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılan siyasi parti, işçi teşekkülleri, meslek kuruluşları, dernek ve siyasi kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı ve ilgilileri etkileyici yazı yazmak, sözlü veya yazılı beyanda bulunmak, yorumlar yapmak,

5– Açılan kamu davalarında verilecek mahkûmiyet veya beraat kararları kesinleşinceye kadar ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum ve yayında bulunmak (sadece açık cereyan eden duruşma safhaları doğru olmak şartıyla tam yahut özet olarak yayınlanabilir.)

6– Bu karar ile konulan yasaklara uymayanlar hakkında, fiilleri başka bir suçu oluştursa dahi, ayrıca 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun 16 ncı maddesi uyarınca yasal işlem yapılacaktır.

2/6/1981

EK 7

KURUCU MECLİS HAKKINDA KANUN

Kanun No. 2485 Kabul Tarihi:29/6/1981

BAŞLANGIÇ

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin ve milletin bütünlüğü ve bölünmezliği ve toplumun huzuru korunarak, milli dayanışma ve sosyal adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerden eşitlik ilkesine göre yararlanmasını ve hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik laik hukuk devletinin kurulması için gereken hukuki düzenlemelerle Anayasayı, Siyasi Partiler ve Seçim kanunlarını yapmak ve varlığı, genel seçimlerle kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen göreve başlayınca sona ermek üzere Kurucu Meclis kurulması kararlaştırılmıştır.

KURUCU MECLİS

Kurucu Meclisin Yapısı

MADDE 1

1. Kurucu Meclis; (Milli Güvenlik Konseyi) ile, Kuruluş, görev ve yetkileri bu Kanunda belirtilen (Danışma Meclisi)'nden oluşur.

2. Bu Kanun hükümleri dışında kalan hususlarda Milli Güvenlik Konseyi, 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisine, Millet Meclisine ve Cumhuriyet Senatosuna ait görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır.

Kurucu Meclisin Görevleri

MADDE 2

a) Yeni Anayasa'yı ve Anayasa'nın Halkoyuna Sunuluş Kanununu hazırlamak;

b) Halkoyuna sunulan ve Milletçe kabul edilince kesinleşerek, geçici hükümlerine göre yürürlüğe girecek olan Anayasa'nın ilkelerine uygun Siyasi Partiler Kanununu hazırlamak;

c) Yeni Anayasa'nın ve Siyasi Partiler Kanununun hükümlerini gözönünde tutarak Seçim Kanununu hazırlamak;

d) Milli Güvenlik Konseyince kararlaştırılacak tarihte yapılacak genel seçim-

lerle Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulup fiilen göreve başlayıncaya kadar, kanun koyma, değiştirme ve kaldırma suretiyle yasama görevlerini yerine getirmektir.

DANIŞMA MECLİSİ

Danışma Meclisinin Yapısı

MADDE 3

Danışma Meclisi, aşağıdaki maddelerde belirtilen usul ve esaslara göre her ilin tespit ve teklif ettiği adaylar arasından Milli Güvenlik Konseyince seçilen 120 üye ile, Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya seçilen 40 üye olmak üzere 160 üyeden oluşur.

Üyelik Şartları

MADDE 4

1. Danışma Meclisine seçilebilmek için aşağıdaki şartları haiz olmak gerekir:

a) Türk vatandaşı olmak,

b) Otuz yaşını bitirmiş bulunmak,

c) Yükseköğrenim yapmış olmak,

d) Kısıtlı veya kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak,

e) Muvazzaf askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak veya yükümlü bulunmamak,

f) Ağır hapis cezası veya taksirli suçlar hariç olmak üzere bir yıldan fazla hapis cezası almamış yahut zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan herhangi birinden hüküm giymemiş olmak,

g) 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak.

2. Danışma Meclisine Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya seçilecek olanlarda 1 nci fıkranın (c) bendinde belirtilen şart aranmaz.

İllerden Gösterilecek Aday Sayısı

MADDE 5

Son nüfus sayımındaki nüfusları gözönünde tutulmak sureti ile her ilin göstereceği adaylardan Danışma Meclisine seçilecek olan üye sayıları bu Kanuna bağlı cetvelde belirtilmiştir.

İllerden Aday Gösterilme Şartları

MADDE 6

İllerden aday olmak isteyenler;

a) İlk veya orta veya lise veya yüksek öğrenimlerini yaptıkları veya

b) Aralıklı olmakla beraber en az beş yıl veya aralıksız üç yıl oturdukları veya son iki yıldan beri oturmakta bulundukları ilin valiliğine başvururlar.

İllerden Gösterilecek Adayların Tespiti ve Seçimi

MADDE 7

1. Adaylık için başvurma valiliğe verilecek dilekçe ile olur. Bu dilekçeye 4 ncü ve 6 ncı maddelerdeki şartların varlığını gösterir belgelerin asılları veya tasdikli örnekleri ile bir sayfayı aşmayacak tarzda kısa hal tercümesi ve üç adet vesikalık fotoğraf eklenmesi lazımdır. Bir kısmı eksik olan belgeler adaylık için başvurma süresi içinde tamamlanabilir.

2. Vali, 4 ncü ve 6 ncı maddelerdeki şartları haiz olan istekli hakkında il hudutları içerisindeki adalet, güvenlik ve çeşitli kuruluş ve meslek mensupları ile mümkün olan genişlikte yapacağı kişisel temaslarla edindiği bilgileri değerlendirmek sureti ile çevrede iyi tanındığına ve sevildiğine kanaat getirdiği isteklilerden o ilden Danışma Meclisine seçilecek üye sayısının üç katının ad ve soyadlarını aday olarak Milli Güvenlik Konseyine bildirir.

3. İl adaylarının dilekçeleri ve belgeleri ayrı ayrı kapalı zarflar içinde Milli Güvenlik Konseyine gönderilir.

4. Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisi üyelerini o ilin adayları arasından seçer.

Milli Güvenlik Konseyince Doğrudan Doğruya Üye Seçilmek İçin Adaylık

MADDE 8

Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya Danışma Meclisine üye seçilmek için adaylığını koymak isteyenler, dilekçelerini Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine gönderirler. Bu dilekçelere Kanunun aradığı şartların varlığını gösteren belgelerin asılları veya tasdikli örnekleri ile bir sayfayı aşmayacak kısa hal tercümesi ve üç adet vesikalık fotoğraf eklenmesi lazımdır.

Milli Güvenlik Konseyince Üye Seçimi

MADDE 9

Milli Güvenlik Konseyi, bu Kanun uyarınca Danışma Meclisine üye seçer.

Seçilen Üyelerin ilanı

MADDE 10

Milli Güvenlik Konseyince il adayları arasından veya doğrudan doğruya seçilmiş Danışma Meclisi üyelerinin adları, soyadları ve meslekleri Resmî Gazete'de ve Türkiye Radyo–Televizyon Kurumu aracılığı ile ilan olunur.

Boşalan Üyelikler İçin Seçim

MADDE 11

Bu Kanun uyarınca seçilen üyeliklerde herhangi bir sebeple boşalma olması halinde, boşalan üyelik için, Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya seçim yapılır.

Üyelik Güvencesi

MADDE 12

1. Danışma Meclisi üyeleri, Türk Milleti adına görev yaparlar.

2. Bu Kanunda gösterilen üyelik sıfatlarını kaybetme halleri dışında Danışma Meclisi üyelerinin görevlerine son verilemez.

3. Devlet veya diğer kamu tüzelkişileri ile bunlara bağlı kurum, kuruluşlarda görevli iken Danışma Meclisine seçilenlerin, kendileri istemedikçe kadroları ile ilişkileri kesilmez. Bu gibiler görevlerinden aylıksız veya ücretsiz izinli sayılırlar. İzinli sayıldıkları süreler terfilerinde, keseneklerinin kendileri ve karşılıklarının Meclis Bütçesinden ödenmesi kaydıyla emekliliklerinde fiili hizmet olarak hesaba katılır.

Dokunulmazlık

MADDE 13

1. Danışma Meclisi üyeleri, Meclisteki çalışmalarında açıkladıkları görüşlerinden ve kullandıkları oylardan sorumlu tutulamazlar, sadece yeminlerine ve vicdanlarına bağlı olarak görev yaparlar.

2. Danışma Meclisi üyeleri, Danışma Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğu ile verilmiş bir karar olmadıkça, sanık olarak sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamazlar. Ancak, ağır cezayı gerektiren suçüstü hali bu hükmün dışındadır. Bu gibi durumlarda yetkili makamlar olayı derhal Danışma Meclisi Başkanlığına bildirirler.

3. Seçilmeden önce veya sonra Danışma Meclisi üyelerinden biri hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, Meclisin hukuki varlığının sona ereceği zamana ertelenir. Bu takdirde dava ve ceza zamanaşımı işlemez.

Üyelikle Bağdaşabilen İşler

MADDE 14

Danışma Meclisi üyeleri, Danışma Meclisinin Genel kurulu ve komisyonlarındaki görevlerini aksatmamak kayıt ve şartı ile mesleki faaliyetlerine devam edebilirler.

Üyelikle Bağdaşmayan İşler

MADDE 15

Danışma Meclisi üyeliğine seçilenler, Devlet ve diğer kamu tüzelkişileri ile bunlara bağlı kurum ve kuruluşlarda, Devletin ve diğer kamu tüzelkişilerinin doğrudan doğruya veya dolayısıyla katıldıkları ve ilgili oldukları teşebbüs ve ortaklıklarında görev alamazlar; bunlara ait herhangi bir taahhüt işini doğrudan

doğruya veya dolaylı olarak kabul edemezler ve bunların taraf olduğu anlaşmazlıklarda temsilcilik, hakemlik veya vekâlet görevi yapamazlar.

Üyeliğin Düşmesi

MADDE 16

1. İstifa eden veya Danışma Meclisine seçilmeye engel bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giyen veya kısıtlanan kimsenin üyeliği, başka bir karar almaya gerek kalmadan düşer.

2. Danışma Meclisi Genel Kurul ve komisyon çalışmalarına özürsüz olarak bir ay içinde toplam beş gün katılmayanların Danışma Meclisi Genel Kurulunca üyeliğinin düşmesine karar verilir.

3. Bu Kanunun 15 nci maddesinde sözü edilen işlerden birini kabul eden üyeler hakkında Danışma Meclisi Genel Kurulunca üyeliğin düşmesine karar verilir.

Aylık ve Ödenek

MADDE 17

1. Danışma Meclisine seçilenlere Devlet memurları 1 nci derece son kademe aylığı ve 900 ek gösterge üzerinden aylık ve aylık tutarının % 100'ü oranında ödenek verilir.

2. Danışma Meclisine seçilenlere ödenecek aylık ve ödenekler kendilerine sosyal güvenlik kuruluşlarınca bağlanan emekli aylığının ve benzeri ödemelerin kesilmesini gerektirmez.

3. Danışma Meclisine seçilenler, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine sağlanan diğer sosyal haklardan yararlanırlar.

Danışma Meclisinin İlk Toplantısı

MADDE 18

Danışma Meclisinin ilk toplantısında en yaşlı üye başkanlık, en genç iki üye kâtiplik görevi yapar.

Andiçme

MADDE 19

Danışma Meclisine seçilenler görevlerine başlarken soyadı sırasına göre aşağıdaki şekilde andiçerler.

"Danışma Meclisi üyesi olarak çalışmalarımda Devletin varlığı ve bağımsızlığını, ülkenin ve milletin bütünlüğünü ve bölünmezliğini koruyacağıma, toplumun huzuru, milli dayanışma ve sosyal adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından temel hürriyetlerden yararlanması ülküsünden ayrılmayacağıma; hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine bağlı kalacağıma namusum ve şerefim üzerine andiçerim."

Başkanlık Divanı

MADDE 20

Danışma Meclisi, ikinci toplantısında bir başkan, iki başkan vekili, dört kâtip, iki idareci üyeden oluşan Başkanlık Divanını seçer.

İçtüzük Komisyonlar ve Kolluk İşleri

MADDE 21

1. Danışma Meclisi çalışmalarını kendi yaptığı içtüzük hükümlerine göre yürütür.

2. Danışma Meclisi ilk toplantısından itibaren en geç 1 ay içinde 15 üyeden oluşan bir Anayasa Komisyonu seçer.

3. Danışma Meclisinin daimi komisyonları ve komisyonlara üye seçimi tüzükte belirtilir. İhtiyaca göre geçici ve karma komisyonlar da kurulabilir.

4. Komisyonlar, bilgi ve görgülerinden yararlanmak istedikleri kimseleri misyona davet ederek dinleyebilirler; kamu kurum ve kuruluşları ile, mesleki kurum ve kuruluşlardan yazılı görüş alabilirler.

5. Danışma Meclisi, kendi kolluk işlerini Başkan eliyle yürütür.

Görüşmeler

MADDE 22

1. Danışma Meclisinin Genel Kurul çalışmaları açık ve komisyon çalışmaları kapalı olarak yapılır.

2. Danışma Meclisi, üye tamsayısının salt çoğunluğu ile kapalı oturuma karar verebilir.

3. Danışma Meclisinin açık olan Genel Kurul toplantıları Tutanak Dergisinde yayımlanır.

Toplantı ve Karar Yetersayısı

MADDE 23

Danışma Meclisi, üye tamsayısının salt çoğunluğu ile toplanır, aksine hüküm bulunmayan hallerde toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir.

KANUNLARIN YAPILMASI

Kanun Teklif Etme Yetkisi

MADDE 24

1. Kanun teklif etme yetkisi Milli Güvenlik Konseyi Üyelerine, Bakanlar Kurulu ile Danışma Meclisi Üyelerine aittir.

2. Danışma Meclisi üyelerince yapılacak kanun tekliflerinin en az 10 üyenin imzasını taşıması gerekir.

3. Kanun teklifleri Danışma Meclisi Başkanlığına yapılır.

Kanunların Görüşülmesi ve Kabul Edilmesi

MADDE 25

1. Hükümetten gönderilen kanun tasarıları ile üyelerin kanun teklifleri önce ilgili komisyonda veya komisyonlarda, daha sonra Genel Kurulda görüşülür. Aynen veya değiştirilerek kabul veya reddedilen kanun tasarı ve teklifleri Milli Güvenlik Konseyine gönderilir.

2. Kanun tasarı ve tekliflerinin Danışma Meclisi komisyonlarında ve Genel Kurulundaki görüşmelerinde Başbakanın veya ilgili bakanın veya görevlendireceği yetkili kişinin ve teklif sahibi Danışma Meclisi üyelerinden en az birisinin veya teklif Milli Güvenlik Konseyi üyelerinden birisi tarafından yapılmışsa Milli Güvenlik Konseyi Genel sekreterliğinden görevlendirilecek yetkili bir kişinin hazır bulunması gereklidir.

3. Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisinden gelen kanun tasarı ve tekliflerini aynen veya değiştirerek kabul veya reddedebilir. Milli Güvenlik Konseyinin kabul ettiği metin Resmî Gazete'de yayımlanmak suretiyle kanunlaşır.

Anayasanın kabulü, Halkoyuna Sunulması ve Kesinleşmesi

MADDE 26

1. Danışma Meclisinin, Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ve Genel Kurulca kabul edilen Anayasa metni, Milli Güvenlik Konseyince aynen veya değiştirilerek kabul edilir ve Resmî Gazete ile yayımlanır.

2. Milli Güvenlik Konseyince kabul edilen Anayasa, Halkoyuna Sunuluş Kanunu hükümlerine göre, halkoylamasına sunulur.

3. Halkoylaması sonucu kabul edilen Anayasa kesinleşir.

Bütçenin Sunulması

MADDE 27

Genel ve katma bütçe tasarıları ile milli bütçe tahminlerini gösteren rapor, mali yılbaşından en az üç ay önce, Bakanlar Kurulu tarafından Danışma Meclisine sunulur.

Bütçenin Görüşülmesi

MADDE 28

1. Danışma Meclisi, İçtüzüğü hükümlerine göre bütçe üzerindeki çalışmaları iki ay içinde tamamlar.

2. Bütçe Komisyonunca kabul edilen bütçe tasarıları Danışma Meclisi Genel Kurulunda görüşülerek karara bağlanır ve Milli Güvenlik Konseyine gönderilir.

3. Danışma Meclisi Genel Kurulunda üyeler gider artırıcı veya belli gelirleri azaltıcı teklifte bulunamazlar.

4. Danışma Meclisinden gelen tasarı Milli Güvenlik Konseyinin kabul ettiği şekli ile kesinleşir ve mali yıl başından önce Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer.

ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

Danışma Meclisi Kuruluşu ile İlgili Süreler

MADDE 29

Bu kanuna göre adaylık için başvurma, başlangıç ve sona erme ve adayların Milli Güvenlik Konseyine bildirilme tarihleri ile Danışma Meclisinin ilk toplantısını yapacağı tarih Milli Güvenlik Konseyince tayin edilir; Resmî Gazete'de ve Türkiye Radyo–Televizyon Kurumu aracılığı ile ilan olunur.

Kurucu Meclis ve Üyeleri Aleyhine İşlenen Suçlar

MADDE 30

1. Kurucu Meclis aleyhine suç işleyenler Türk Ceza Kanununda Türkiye Büyük Millet Meclisi aleyhine işlenen suçlar için öngörülen cezalarla cezalandırılırlar.

2. Kurucu Meclis üyelerine karşı işlenen suçlarda Türk Ceza Kanununun Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri hakkındaki hükümleri uygulanır.

Kontenjan Adayı Olamama

MADDE 31

Danışma Meclisi üyeleri, ilk genel seçimlerde herhangi bir siyasi partinin kontenjan adayı olamazlar.

Kenar Başlıkları

MADDE 32

Bu kanunun maddeleri kenarındaki başlıklar, madde hükümlerinin özünü göstermek amacıyla konmuş olup metne dahil değildir.

GEÇİCİ MADDE

Danışma Meclisi Başkanlık Divanı seçimleri yapılıp göreve başlayınca Milli Güvenlik Konseyi Komisyonlarında bulunan kanun tasarı ve teklifleri Konsey Başkanlığınca Danışma Meclisi Başkanlığına gönderilir. Ancak, Milli Güvenlik Konseyinin gündeminde bulunan kanun tasarı ve tekliflerinin görüşülmesine devam edilir.

Yürürlük

MADDE 33

Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

30/6/1981

CETVEL

İllerin Adı	Üye Sayısı
1. ADANA	4
2. ADIYAMAN	1
3. AFYON	2
4. AĞRI	1
5. AMASYA	1
6. ANKARA	8
7. ANTALYA	2
8. ARTVİN	1
9. AYDIN	2
10. BALIKESİR	2
11. BİLECİK	1
12. BİNGÖL	1
13. BİTLİS	1
14. BOLU	1
15. BURDUR	1
16. BURSA	3
17. ÇANAKKALE	1
18. ÇANKIRI	1
19. ÇORUM	2
20. DENİZLİ	2
21. DİYARBAKIR	2
22. EDİRNE	1
23. ELAZIĞ	1
24. ERZİNCAN	1
25. ERZURUM	2
26. ESKİŞEHİR	1
27. GAZİANTEP	2
28. GİRESUN	1
29. GÜMÜŞHANE	1
30. HAKKÂRİ	1
31. HATAY	2
32. ISPARTA	1
33. İÇEL	2
34. İSTANBUL	9
35. İZMİR	5

İllerin Adı	Üye Sayısı
36. KARS	2
37. KASTAMONU	1
38. KAYSERİ	2
39. KIRKLARELİ	1
40. KIRŞEHİR	1
41. KOCAELİ	2
42. KONYA	4
43. KÜTAHYA	1
44. MALATYA	2
45. MANİSA	2
46. KAHRAMANMARAŞ	2
47. MARDİN	1
48. MUĞLA	1
49. MUŞ	1
50. NEVŞEHİR	1
51. NİĞDE	1
52. ORDU	2
53. RİZE	1
54. SAKARYA	1
55. SAMSUN	3
56. SİİRT	1
57. SİNOP	1
58. SİVAS	2
59. TEKİRDAĞ	1
60. TOKAT	2
61. TRABZON	2
62. TUNCELİ	1
63. URFA	2
64. UŞAK	1
65. VAN	1
66. YOZGAT	1
67. ZONGULDAK	3

Karar No. 53 Kabul Tarihi: 10/7/1981

(11 Temmuz 1981 tarih ve 17397 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.)

30 Haziran 1981 tarih ve 2485 Sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Anılan kanuna göre;

Danışma Meclisi, her ilden Valinin tespit ve teklif ettiği 3 kat aday arasından Milli Güvenlik Konseyince seçilen 120 üye ile Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya seçilen 40 üyeden olmak üzere, toplam 160 üyeden oluşmaktadır.

Danışma Meclisinde üye seçilme şartları:

a) Türk vatandaşı olmak,

b) 30 yaşını bitirmiş bulunmak,

c) Yükseköğrenim yapmış olmak,

d) Kısıtlı veya kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak,

e) Muvazzaf askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak veya yükümlü bulunmamak,

f) Ağır hapis cezası veya taksirli suçlar hariç olmak üzere bir yıldan fazla hapis cezası almamış yahut zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan herhangi birinden hüküm giymemiş olmak,

11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak.

Şeklinde belirlenmiş bulunmaktadır. Ancak, Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya üye seçilebilmek için yükseköğrenim şartı aranmamaktadır.

Yukarıda belirtilen şartları taşıyan ve illerden aday olmak isteyenlerin;

a) İlk veya orta veya lise veya yükseköğrenimlerini yaptıkları veya

b) Aralıklı olmakla beraber en az beş yıl veya aralıksız üç yıl oturdukları veya son iki yıldan beri oturmakta bulundukları ilin valiliğine, adaylık için başvurma dilekçesi, yukarıdaki şartların varlığını gösterir resmi belgeler, 1 sahifeyi geçmeyecek kısa hal tercümesi ve üç adet vesikalık fotoğraf ile 15 Temmuz 1981–15 Ağustos 1981 tarihleri arasında başvurmaları gerekmektedir.

Yapılan bu başvurular, Valilerce 15 Ağustos 1981–15 Eylül 1981 tarihleri arasında kanunun öngördüğü şekilde il hudutları içerisindeki adalet, güvenlik ve çeşitli kuruluş ve meslek mensupları ile mümkün olan genişlikte yapılacak kişisel temaslar sonunda (bölgede tanınan ve sevilen kişiler olarak) değerlendirilen o ile ait temsilci sayısının üç katı aday 15 Eylül 1981 tarihine kadar Milli Güvenlik Konseyine bildirilecektir.

Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya Danışma Meclisine üye

seçilmek için adaylığını koymak isteyenler 15 Temmuz 1981–15 Ağustos 1981 tarihleri arasında dilekçeleri ile birlikte gerekli resmi belgelerini Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine göndereceklerdir.

Müracaat sahiplerinin dilekçeleri ile birlikte sunmaları gereken belgelerden eksik olanlar müracaat süresi içinde tamamlanabilir.

Milli Güvenlik Konseyince, Danışma Meclisine doğrudan doğruya üye seçilenler ile il adayları arasından seçilecek üyelerin adları, soyadları ve meslekleri Resmî Gazete'de yayımlanıp, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu aracılığı ile kamuoyuna duyurulacaktır.

Danışma Meclisi ilk toplantısını 23 Ekim 1981 tarihinde saat: 10.00'da Türkiye Büyük Millet Meclisinde en yaşlı üyenin Başkanlığında yapacaktır.

EK 8

SİYASİ PARTİLERİN FESHİNE DAİR KANUN

(16 Ekim 1981 tarih ve 17486 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.)

Kanun No. 2533 Kabul Tarihi: 16.10.1981

MADDE 1.– 12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri Milli Güvenlik Konseyinin 7 Numaralı Bildirisi ile yasaklanmış bulunan bütün Siyasi Partiler; tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmişlerdir.

MADDE 2.– Feshedilmiş bulunan Siyasi Partilerin ve her türlü yardımcı kuruluş ve yan organlarının para dahil taşınır ve taşınmaz bütün malları bu Kanun yürürlüğe girdiği tarihte Hazineye geçer.

MADDE 3.– Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kurucusu Atatürk'ün düzenlediği vasiyetnameye göre, maliki olduğu bütün para ve hisse senetleriyle Çankaya'daki taşınır ve taşınmaz mallarının, o tarihte mevcut tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisine belirttiği şartlarla tevdi ettiği idaresi görevi; bu Kanun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren vasiyetname uyarınca tam ve noksansız olarak Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliğince ifa olunur.

MADDE 4.– Siyasi Parti mallarının Hazineye intikaline ilişkin tasfiye işlemleri, en geç bir ay içinde Maliye ve İçişleri Bakanlıklarınca müştereken hazırlanacak yönetmelikte belirtilen usul ve esaslara göre bu Bakanlıklarca yapılır.

MADDE 5.– 2325 sayılı Kanun hükümlerine göre Kayyım tayin edilmiş olan Siyasi Partilerle ilgili tasfiye işlemlerinde bu Kayyımlar da diğer görevlilerle müştereken görev ifa ederler.

Tasfiye işlemi biten Siyasi Partideki Kayyımın görevi kendiliğinden sona erer.

MADDE 6.– Milli Güvenlik Konseyi tarafından yeni bir kararla değiştirilmedikçe 2 Haziran 1981 gün ve 52 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararında yer alan hükümlerin uygulanmasına devam olunur.

MADDE 7.– 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile ek ve değişiklikleri yürürlükten kaldırılmıştır.

MADDE 8.– Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 9.– Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

16/10/1981

EK 9

Karar No. 65

(13 Şubat 1982 tarih ve 17604 sayılı Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

Danışma Meclisi Anayasa Komisyonunun, yeni Anayasamızın hazırlanması çalışmalarında ulaştığı düzey dikkate alınarak halen ülkemizde teessüs etmiş bulunan huzur, güven ve milli birlik bilincini de zedelemeden, 12 Eylülden evvel bir siyasi partiye mensup olan vatandaşlarımız ile faaliyetleri kısıtlanmış bulunan kurum ve kuruluşların bu çalışmalara serbestçe katkıda bulunabilmelerine imkân vermek amacıyla:

1. 11 Eylül 1980 tarihinde mevcut olan ve 2553 sayılı Kanun ile feshedilmiş bulunan Siyasi Partilerin, Genel Başkanı, Genel Başkan Yardımcısı veya Vekili, Genel Sekreteri, Genel Sekreter Yardımcısı ile Genel Yönetim Kurulu üyesi, sıfatına haiz olanlar dışında kalan diğer bütün mensuplarının:

a) 30 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunun 21 nci maddesinin 4 ncü bendindeki hüküm uyarınca, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanlığınca sözlü veya yazılı istekte bulunulması halinde, yeni Anayasa düzenine ilişkin konularda görüşlerini, bir siyasi partiye atıf yapmadan kişisel olarak bildirmeleri;

b) Yüksek Öğretim Kurumlarınca veya Sıkıyönetim Komutanlıklarının iznine bağlı olarak mesleki kurum ve kuruluşlarınca, Anayasa konusunda düzenlenen akademik ve bilimsel nitelikteki toplantılarda yeni Anayasa düzenine ilişkin konularda bir siyasi partiye atıf yapmadan kişisel görüşlerini açıklamaları;

5 Haziran 1981 gün ve 17361 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 52 numaralı Milli Güvenlik Konseyi Kararında belirtilen siyasi faaliyet yasağı dışındadır.

2. Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanlığının isteği halinde Anayasa konusuyla doğrudan ilgili kamu kurum ve kuruluşları Anayasa düzenine ilişkin konularda görüşlerini bildirebileceklerdir.

3. İlgili Kamu Kurum ve Kuruluşlarıyla Sıkıyönetim Komutanlıklarının iznine bağlı olarak yeni Anayasa düzenine ilişkin bilimsel nitelikte toplantı veya çalışmalar yapan mesleki kurum ve kuruluşları dışında kalan ve yürürlükteki mevzuata göre her türlü siyasi faaliyette bulunmaları yasak olan dernekler, tüzel kişiler ve topluluklar hiçbir şekilde yeni Anayasa düzeni hakkında görüş açıklayamazlar ve bildiri yayınlayamazlar. Bu yasaklara uymayanlar hakkında, fiilleri başka bir suçu oluştursa dahi, ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 16 ncı maddesi uyarınca yasal işlem yapılacaktır. Ancak bu gibi kuruluş ve topluluklara mensup kimselerin kişisel görüş açıklamaları konulan yasaklamalar kapsamı dışındadır.

4. 5 Haziran 1981 gün ve 52 numaralı Milli Güvenlik Konseyi Kararının yukarıdaki istisnaları dışında tüm hükümlerinin uygulanmasına aynen devam edilecektir.

12/2/1982

EK 10

Karar No: 70

(5 Ağustos 1982 tarih ve 17773 sayılı Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

1– Sağlıklı ve işler bir demokratik devlet düzeninin tesisi amacıyla Türk Silâhlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen 12 Eylül 1980 Harekâtı; aziz Türk halkının yurtsever desteği ve iradesi ile yeni bir aşamaya ulaşmış ve sağlanan huzur, güven ve milli birlik ortamı içinde Danışma Meclisi Anayasa Komisyonunca hazırlanan yeni Anayasa Taslağı; Danışma Meclisi Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmıştır.

Yeni Anayasa taslağının, ülkemizin ve milletimizin güven, huzur ve refah içinde gerçek demokrasinin teminatları altında yücelebilmesine imkân verecek şekilde geliştirilip, mükemmelleştirilmesi maksadiyle bir yandan tüm vatandaşlarımızın, basınımızın, belirli kurum ve kuruluşlarımızın en geniş ve serbest şekilde Anayasa tartışmalarına katılmalarını sağlamak, düşünce ve görüşlerinden faydalanabilmek, diğer yandan da teessüs etmiş kamu huzur ve düzenini devam ettirebilmek üzere 52 ve 65 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararları kaldırılmış ve aşağıdaki yeni düzenlemeler yapılmıştır.

a. Devam Eden Yasaklamalar:

(1) 12 Eylül 1980 tarihinde mevcut olan tüm siyasi partiler 2533 sayılı Kanunla feshedildiğinden, yeni Anayasa'ya göre Siyasi Partiler Kanunu hazırlanıncaya kadar, siyasi parti çalışmaları niteliğindeki her türlü faaliyette bulunulması,

(2) Feshedilmiş siyasi partilerin mensupları arasında veya bunlara atfen 12 Eylül 1980 öncesine dönük siyasi çekişmelerin devamı niteliğindeki sözlü ve yazılı beyanların yapılması,

(3) Sıkıyönetim uygulamasına ilişkin olarak Sıkıyönetim Komutanlarının koyduğu yasakların ve aldığı kararların herhangi bir şekilde tartışılması,

(4) Açılmış ve açılacak kamu davalarında verilecek mahkûmiyet ve beraat kararları kesinleşinceye kadar ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum ve yayında bulunulması, mahkeme safahatının propaganda maksadiyle kitap veya broşür halinde basılıp yayınlanması, (sadece açık cereyan eden duruşma safhaları doğru olmak şartiyle gazete ve dergilerde yayınlanabilir.)

(5) Feshedilmiş siyasi partilerin 11 Eylül 1980 tarihindeki Genel Başkanı, Genel Başkan Yardımcısı veya Vekili, Genel Sekreteri, Genel Sekreter Yardımcıları ve Genel Yönetim Kurulu üyesi sıfatını haiz olan mensupları ile haklarındaki soruşturma veya kamu davası devam etmekte olan veya halen tutuklu bulunan veya hükümlü olan diğer mensuplarının, yeni Anayasa üzerindeki görüş dahil, Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi ve hukuki durumu ile ilgili olarak sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları, yasaktır.

b) Yukarıdaki yasaklara uyulmak şartiyle:

(1) Feshedilmiş siyasi partiler ve yürürlükteki mevzuata göre siyasi faaliyette bulunmaları yasak olan kamu tüzel kişileri ve dernekler ile bir bağlantı kurmamak ve kişisel ilişkisini belirtmemek kaydiyle basın mensupları dahil tüm vatandaşlar, Anayasa taslağı üzerindeki kişisel düşünce ve önerilerini sözlü veya yazılı olarak açıklayabilirler.

(2) Yüksek yargı organları, Sayıştay, Yüksek Öğretim Kurulu ve Üniversiteler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kurum ve kuruluşları, basın kuruluşları, faaliyetleri yasaklanmamış olan sendika federasyonları ve konfederasyonları ile bilimsel amaçlı dernek ve özel statülü kuruluşlar yeni Anayasa taslağı üzerindeki düşünce ve önerilerini ya doğrudan veyahut tertipleyecekleri akademik ve bilimsel nitelikteki toplantılar, seminer ve konferanslar yolu ile ancak bu kurum ve kuruluşların tüzel kişiliğine ait olmak kaydiyle sözlü veya yazılı olarak açıklayabilirler.

(3) Anayasa üzerinde görüş ve önerilerin yukarıdaki çerçeve içersinde açıklanmasında münhasıran Anayasa taslağının geliştirilmesi maksadı içinde kalınacak, Anayasa'nın halk oylamasında, halkın vereceği reyin nasıl olması gerekeceği hususunda etki yapacak herhangi bir telkinde bulunulmayacak ve yasaların suç saydığı diğer haller dikkate alınacaktır.

2– Bu Karar ile konulan yasaklara uymayanlar hakkında, fiilleri başka bir suçu oluştursa dahi, ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim kanununun 16 ncı maddesi uyarınca yasal işlem yapılacaktır.

Kenan EVREN
Orgeneral
Devlet Başkanı
Genelkurmay ve Milli
Güvenlik Konseyi Başkanı

Nurettin Ersin	Tahsin Şahinkaya	Nejat Tümer	Sedat Celasun
Orgeneral	Orgeneral	Oramiral	Orgeneral
K. K. K. ve Milli	Hv. K. K. ve Milli	Dz. K. K. ve Milli	Jan. Gn. K. ve Milli
Güvenlik Konseyi Üy.	Güvenlik Konseyi Üy.	Güvenlik Konseyi Üy.	Güvenlik Konseyi Üy.

EK 11

ANAYASANIN HALKOYUNA SUNULMASI HAKKINDA KANUN

Kanun No. 2707 Kabul tarihi: 24/9/1982

(25 Eylül 1982 tarih ve 17823 sayılı Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

MADDE 1.– 29/6/1981 gün vei 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun hükümleri uyarınca hazırlanan Anayasanın halkoyuna sunulmasında bu Kanun hükümleri, 1/7/1982 gün ve 2687 sayılı 2485 Numaralı Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun Hükümlerine Göre Anayasanın Halkoyuna Sunulması için Hazırlanacak Oy Verme Kütüklerinin Düzenlenmesine Dair Kanun hükümleri ile bu kanunlarda özel bir hüküm bulunmayan hallerde, 26/4/1961 gün ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanunun bu Kanunlara aykırı olmayan hükümleri uygulanır.

MADDE 2.– Anayasanın halkoylaması 7 Kasım 1982 Pazar günü yapılır.

MADDE 3.– Halkoyuna sunulma işlemleri, Yüksek Seçim kurulunun yönetim ve denetiminde seçim kurullarınca yürütülür.

MADDE 4.– Yüksek Seçim Kurulu:

a) Anayasanın halkoyuna sunulması için gerekli bütün tedbirleri alır ve hazırlıkları yapar,

b) Halkoylamasının sağlıklı ve düzenli yürütülmesi için gerekli ilke kararlarını alır ve yayımlar,

c) Halkoylaması için beyaz ve mavi olmak zere, iki ayrı renkte, beyazın üzerinde KABUL, mavinin üzerinde RED yazılı iki çeşit oy pusulasını yeteri kadar, eşit sayıda bastırır; zarf ve oy pusulalarını zarf dışından renk ayrılığını belli etmeyecek şekilde ve aynı ölçüde hazırlatır.

MADDE 5.– Anayasanın halka tanıtılmasında:

a) 26/4/1961 gün ve 298 sayılı Kanunun propaganda serbestliğine ilişkin hükümleri uygulanmaz.

b) Anayasa metninin Resmî Gazete'de yayımlanmasını takip eden günden 24 Ekim 1982 günü saat 18.00'e kadar, Milli Güvenlik Konseyinin 5 Ağustos 1982 gün ve 70 sayılı Kararı hükümleri çerçevesi içerisinde Anayasanın açıklanması ve tanıtılması serbesttir.

c) 25 Ekim 1982 tarihinden itibaren Anayasanın çeşitli vasıta ve yollarla halka tanıtılması ve açıklanmasına ilişkin esaslar Milli Güvenlik Konseyince belirlenir ve düzenlenir.

MADDE 6.– 1/7/1982 gün ve 2687 sayılı Kanun hükümleri gereğince düzenlenmiş bulunan oy verme kütüğünde ve sandık listesinde kayıtlı olan ve oy kullanma yeterliği bulunan her vatandaş halkoylamasına katılır ve oyunu kullanır.

Anayasayı kabul edenler, üzerinde KABUL yazılı beyaz renkli, kabul etmeyenler, üzerinde RED yazılı mavi renkli pusulayı kullanarak oy verirler.

MADDE 7.– Oy verme günü saat 08.00'den 19.00'a kadar geçen zaman, oy verme süresidir. Ancak saat 19.00'a geldiği halde sandık başında oy vermek için bekleyen varsa bunların sandık kurulu başkanı tarafından sayımını mütcakip oylarını kullanmaları sağlanır.

Kurucu Meclis Üyeleri kimlik kartlarını göstermek suretiyle bulundukları mahal sandığında oylarını kullanabilirler.

MADDE 8.– Anayasanın halkoyuna sunulmasında:

a) Sandık listesinde adı yazılı olduğu halde herhangi bir nedenle kendisine oy kullandırılmayan kişi bu işleme karşı şikâyet ve itirazını sözlü veya yazılı olarak,

b) Oy sayımına ilişkin sandık tutanaklarına karşı şikâyet ve itiraz, o sandıkta oy hakkını kullanmış en az beş kişinin müştereken sözlü veya yazılı müracaatları ile ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanunda belirtilen usul ve esaslara göre yapılır.

c) Danışma Meclisi Üyelerinin sandık, ilçe ve il seçim kurulları tutanaklarına itiraz hakları vardır.

MADDE 9.– Sandık, ilçe ve il seçim kurullarınca düzenlenecek tutanaklarda:

a) Sandık listesinde kayıtlı olanların sayısı,

b) Halkoylamasına katılanların sayısı,

c) Muteber olan oyların sayısı,

d) Muteber olmayan oyların sayısı,

e) Anayasaya kabul oyu verenlerin sayısı,

f) Anayasaya red oyu verenlerin sayısı,

Ayrı ayrı gösterilir.

MADDE 10.– a) Sandık kurulunca verilen kâğıdında (Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu) filigranı bulunan özel surette imal edilmiş çift mühürlü mavi ve beyaz renkli kâğıttan başka bir kâğıda basılı oy pusulaları,

b) Sandık kurulunca verilen tek biçim ve renkteki çift mühürlü bir zarftan başka zarfa konulmuş bulunan oy pusulaları,

c) Bir zarftan çıkan hem KABUL hem RED oy pusulaları,

Geçerli değildir.

Ancak kullanılan oy pusulalarının rengi esas alınır ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanunun 103 üncü maddesinde yazılı diğer hususlar dikkate alınmaz.

Bir zarftan birden fazla aynı cins oy pusulaları çıktığı takdirde, bir oy olarak geçerli sayılır.

MADDE 11.– İl seçim kurulları, ilçe seçim kurullarından gelen tutanakları toplar, il birleştirme tutanağında beliren sonuçları derhal en seri vasıta ile Yüksek Seçim Kuruluna bildirir ve tutanağın onaylı bir örneğini gönderir.

Yüksek Seçim Kurulu, İl Seçim Kurullarından gelen birleştirme tutanaklarına göre Halkoyu sonucunu derhal ilan eder.

Muteber oyların yarısından çoğu (KABUL) ise, Anayasa Türk Milleti tarafından kabul edilmiş olur.

MADDE 12.– Oy verme kütüğünde ve sandık listesinde kaydı ve oy kullanma yeterliği bulunduğu halde hukukî veya fiilî herhangi bir mazereti olmaksızın halkoylamasına katılmayanlar, Anayasanın halkoylamasını takip eden beş yıl içinde yapılacak genel ve ara seçimleri ile mahalli seçimlere ve diğer halkoylamalarına katılamazlar, seçimlerde aday olamazlar.

Halkoylamasını takip eden 1 ay içinde kayıtlı oldukları ilçe seçim kurulu başkanlıklarına başvurarak halkoylamasına hukukî veya fiilî mazeretleri nedeniyle katılmadıklarını ispat edenler hakkında bu kurul başkanlarınca alınan kararlar sonucu yukarıdaki fıkrada sayılan yasaklar uygulanmaz.

MADDE 13.– Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 14.– Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.
24/9/1982

EK 12

Karar No: 71

(21 Ekim 1982 tarih ve 17845 sayılı Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

1.– Danışma Meclisince hazırlanan yeni Anayasa Tasarısı; Danışma Meclisi Genel Kurulunda görüşülmeye başlandığı 4 Ağustos 1982 tarihinden bu yana, Ülkemizin ve Milletimizin güven, huzur ve refah içinde yücelmesine imkân verecek şekilde geliştirilip, mükemmelleştirilmesi maksadı ile vatandaşlarımız, basın, yüksek yargı organları ile üniversiteler, sendikalar, bunların üst kuruluşları ve dernekler tarafından çok geniş ölçüde serbest ve demokratik biçimde eleştirilmiştir. Bu kurum ve kuruluşlar tarafından belirtilen görüş ve öneriler ile yapılan eleştiriler Milli Güvenlik Konseyince sürekli olarak izlenmiş ve kendi çalışmalarında gözönünde bulundurulmuştur.

2.– Yeni Anayasa metni; Danışma Meclisinden sonra, Milli Güvenlik Konseyinde kesin şeklini alarak Resmî Gazete'de yayımlandığından, bundan sonra Anayasanın Yüce Milletimize devlet adına resmen tanıtılması görevi, 24 Ekim 1982 ile 5 Kasım 1982 tarihleri arasında Radyo–Televizyonda ve bazı illerimizi ziyaretleri sırasında Devlet Başkanının yapacağı konuşmalarla yerine getirilecektir. Bu durumda 70 Sayılı Milli Güvenlik Konseyi Kararının birinci maddesinin (b) fıkrasına aşağıdaki (4) ncü bendin ilavesi gerekli görülmüştür.

"(4) Parlamenter demokratik rejime sağlıklı ve güvenli bir biçimde süratle geçebilmeyi sağlamak amacı ile düzenlenmiş olan Anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanının Radyo–Televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları Anayasayı tanıtma konuşmaları hiçbir surette eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamaz.

3.– Bu Karar yayımı ile birlikte yürürlüğe girer.

Kenan EVREN
Orgeneral
Devlet Başkanı
Genelkurmay ve Milli
Güvenlik Konseyi Başkanı

Nurettin Ersin	Tahsin Şahinkaya	Nejat Tümer	Sedat Celasun
Orgeneral	Orgeneral	Oramiral	Orgeneral
K. K. K. ve Milli	Hv. K. K. ve Milli	Dz. K. K. ve Milli	Jan. Gn. K. ve Milli
Güvenlik Konseyi Üy.	Güvenlik Konseyi Üy.	Güvenlik Konseyi Üy.	Güvenlik Konseyi Üy.

EK 13

Karar No: 76

(24 Nisan 1983 tarih ve 18027 sayılı Resmî Gazete'de neşredilmiştir.)

1. Siyasi Partiler Kanunu 24 Nisan 1983 günü Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Bu itibarla, siyasi parti faaliyetlerinde bulunmayı yasaklayan Milli Güvenlik Konseyinin 70 Numaralı kararı, yürürlükten kaldırılmıştır.

Bundan sonra vatandaşlar, kurulacak ve tercihlerine göre girecekleri siyasi partiler içinde siyasi faaliyette bulunma hakkına sahip olacaklar, seçme ve seçilme hakkını ise seçim kanununun yayımlanmasını müteakip yapılacak ilk milletvekili genel seçim çalışmalarıyla kullanmaya başlayacaklardır.

2. Milletçe tarihimizin güven ve huzur dolu dönemini devam ettirme kararlılığı içindeyiz. Devletin korunması, Milletin bölünmez bütünlüğünün devam ettirilmesi ve demokrasiye geçişin kesinleşmesi temel hedefimize ulaşabilmemiz için aşağıdaki yasakların devamı zorunlu görülmektedir.

a. 2553 Sayılı Kanunla feshedilmiş bulunan, siyasi partilerin eski mensuplarınca, partilerini veya şahıslarını savunma amaçlı da olsa, 12 EYLÜL 1980 öncesinde benzer çekişme ve çatışmaların aralarında yeniden canlandırılmasına sebep olacak ve bunların dışındaki kişilerce böyle bir ortamın oluşmasını teşvik ve tahrik edecek yazılı veya sözlü beyanda bulunulması,

b. Yeni partilerin ve mensuplarının, gerek kuruluş gerekse ilk milletvekili genel seçimleri sırasında, kamuoyuna tanıtılmaları için yapılacak çeşitli faaliyetlerde, feshedilmiş siyasi partilere ve mensuplarına ilişkin olarak suçlayıcı, medhedici veya savunucu nitelikte yazılı veya sözlü beyanda bulunulması,

c. 12 EYLÜL 1980'den bu yana ve bundan sonra Milli Güvenlik Konseyinin karar, bildiri ve icraatı ile Cumhurbaşkanının halkı aydınlatmak için yurt içindeki yaptıkları ve yapacakları gezilerdeki beyanlarının ve 1402 sayılı Sıkıyönetim kanunu çerçevesinde Sıkıyönetim Komutanlarının koydukları yasaklar ve aldıkları kararlar ve beyanlarının tartışma ve eleştirme konusu yapılması.

d. Anayasa'nın geçici 4 ncü maddesinin (a) bendi ile kendilerine özel yasak getirilen kişilerce, Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi ve hukuki durumuyla ilgili olarak sözlü veya yazılı beyanda bulunulması,

Yasaktır.

3. Bu karar ile konulan yasaklara uymayanlar hakkında, fiilleri başka bir suçu oluştursa dahi, ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 16ncı maddesi uyarınca yasal işlem yapılacaktır.

EK 14

YÜKSEK SEÇİM KURULU KARARI

Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığından: (RG. 14.11.1983–18221)

6 Kasım 1983 Pazar günü yapılan milletvekili seçimi sonuçlarıyla ilgili olarak İl Seçim Kurulu Başkanlıkları tarafından düzenlenip Kurulumuza gönderilen birleştirme tutanaklarına göre;

1– Türkiye Genelinde,

Kayıtlı Seçmen Sayısı	19.740.500
Oyunu Kullanan Seçmen Sayısı	18.214.104
Geçerli Oy Sayısı	17.328.735
Geçersiz Oy Sayısı	885.369
Katılma Oranı	% 92.27'dir.

Geçerli oyların seçime katılan siyasi partilere ve bağımsız adaylara göre dağılımı ve dağılım oranı ise,

Anatavan Partisi	7.823.827 oranı % 45.15
Halkçı Parti	5.277.698 oranı % 30.46
Milliyetçi Demokrasi Partisi	4.032.046 oranı % 23.27
Bağımsızlar	195.164 oranı % 01.12

Bu dağılıma göre siyasi partilerin çıkarttıkları milletvekili sayısı,

Anavatan Partisi	211
Halkçı Parti	117
Milliyetçi Demokrasi Partisi	71'dir.

EK 15

YÜKSEK SEÇİM KURULU KARARI

Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığından: (RG. 9.12.1987–19659)

DUYURU

29 Kasım 1987 Pazar günü yapılan XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi sonuçları ile ilgili olarak il seçim kurulları ve gümrük kapıları ilçe seçim kurulları tarafından düzenlenerek Kurulumuza gönderilen birleştirme tutanaklarına göre;

1–a) Tüm seçim çevreleri kayıtlı seçmen sayısı	26.328.106
Oy kullanan seçmen sayısı	24.554.721
Geçerli oy sayısı	23.923.687
Geçersiz oy sayısı	631.034
Seçime katılma oranı	% 93.26

Geçerli oyların seçime katılan siyasi partilere ve bağımsız adaylara dağılımı ve bu dağılımın oranları;

Anavatan Partisi	8.681.835, oranı % 36.29
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	5.923.587, oranı % 24.76
Doğru Yol Partisi	4.582.870, oranı % 19.16
Demokratik Sol Parti	2.040.528, oranı % 8.52
Refah Partisi	1.709.700, oranı % 7.15
Milliyetçi Çalışma Partisi	699.750, oranı % 2.93
Islahatçı Demokrasi Partisi	195.996, oranı % 0.82
Bağımsızlar	89.421, oranı % 0.37
b) Gümrük kapıları seçmen sayısı	48.820
Oy kullanan seçmen sayısı	48.820
Geçerli oy sayısı	47.942
Geçersiz oy sayısı	878
Seçime katılma oranı	% 100

Geçerli oyların katılan partilere dağılımı ve bu dağılımın oranları;

Anavatan Partisi	22.500, oranı % 46.94
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	7.413, oranı % 15.46
Doğru Yol Partisi	4.192, oranı % 8.75
Demokratik Sol Parti	4.048, oranı % 8.44
Refah Partisi	7.725, oranı % 16.11
Milliyetçi Çalışma Partisi	1.788, oranı % 3.73
Islahatçı Demokrasi Partisi	276, oranı % 0.57
c) Türkiye geneli kayıtlı seçmen sayısı	26.376.926
Oy kullanan seçmen sayısı	24.603.541
Geçerli oy sayısı	23.971.629
Geçersiz oy sayısı	631.912
Seçime katılma oranı	% 91.82

Geçerli oyların seçime katılan siyasi partilere dağılımı ve bu dağılımın oranları;

Anavatan Partisi	8.704.335, oranı % 36.31
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	5.931.000, oranı % 24.74
Doğru Yol Partisi	4.587.062, oranı % 19.14

Demokratik Sol Parti	2.044.576, oranı % 8.53
Refah Partisi	1.717.425, oranı % 7.16
Milliyetçi Çalışma Partisi	701.538, oranı % 2.93
Islahatçı Demokrasi Partisi	196.272, oranı % 0.82
Bağımsızlar	89.421, oranı % 0.37

d) Türkiye geneli geçerli oylarına göre aldıkları oyları açısından Anavatan Partisi, Sosyaldemokrat Halkçı Parti ve Doğru Yol Partisi, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 33üncü maddesinde öngörülen % 10 luk genel barajı aşmışlar; Demokratik Sol Parti, Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi ise bu barajı aşamamışlardır.

e) Seçime bağımsız aday olarak katılanların hiçbiri, seçime katıldıkları çevrelerin çevre barajlarını aşamamışlardır.

f) Bu veriler ve bir de gümrük kapılarında kullanılan geçerli oyların 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un 94 üncü maddesi II.h bendi hükümleri uyarınca seçim çevrelerinin geçerli oyları ile seçime katılan siyasi partilerin seçim çevrelerinde elde ettikleri geçerli oylara yansıtılması sonunda, genel barajı aşan siyasi partilerin çıkardıkları milletvekili sayıları;

Anavatan Partisi	292
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	99
Doğru Yol Partisi	59'dur.

2– İller ve seçim çevreleri itibariyle; kayıtlı seçmen sayısı, oy kullanan seçmen sayısı, seçime katılma oranı, geçerli oy sayısı, her parti ile bağımsız adayların kazandığı oy sayısı ve milletvekili seçilenlerin ad ve soyadları, aşağıda bu kararın eki olan ve Adana 1 numaralı seçim çevresinden, Zonguldak 2 numaralı seçim çevresine kadar olmak üzere toplam (104) sahifeden oluşan listede gösterilmiştir.

3– Kesin bulunan bu durum, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 37 inci maddesinin 3 üncü fıkrası hükmü ve 8 Aralık 1987 gün ve 703 sayılı Kurulumuz kararı uyarınca duyurulur.

EK 16

Yüksek Seçim Kurulundan: (RG. 17.11.1991–12054)

DUYURU

20/10/1991 Pazar günü yapılan XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi sonuçları ile ilgili olarak il seçim kurulları ve gümrük kapıları ilçe seçim kurulları tarafından düzenlenerek Kurulumuza gönderilen birleştirme tutanaklarına göre;

1–A) Tüm seçim çevreleri kayıtlı seçmen sayısı	29.932.715		
Oy kullanan seçmen sayısı	25.110.681		
Geçerli oy sayısı	24.371.474		
Geçersiz oy sayısı	739.207		
Seçime katılma oranı	% 83.89		
Geçerli Oyların Seçime Katılan Siyasi Partilere Dağılımı ve Bu Dağılımın Oranları			
Anavatan Partisi	5.849.559	%	24.01
Refah Partisi	4.103.887	%	16.88
Sosyalist Parti	108.087	%	0.44
Doğru Yol Partisi	6.596.548	%	27.03
Demokratik Sol Parti	2.619.868	%	10.75
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	5.060.804	%	20.75
Bağımsızlar	32.721	%	0.14
B) Gümrük kapıları kayıtlı seçmen sayısı	46.408		
Oy kullanan seçmen sayısı	46.408		
Geçerli oy sayısı	45.192		
Geçersiz oy sayısı	1.216		
Seçime katılma oranı	% 100.00		
Geçerli Oyların Seçime Katılan Siyasi Partilere Dağılımı ve Bu Dağılımın Oranları			
Anavatan Partisi	13.064	%	28.91
Refah Partisi	17.468	%	38.65
Sosyalist Parti	282	%	0.63
Doğru Yol Partisi	4.178	%	9.24
Demokratik Sol Parti	4.433	%	9.81
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	5.676	%	12.76
Bağımsızlar	–		
C) Türkiye geneli kayıtlı seçmen sayısı	29.979.123		
Oy kullanan seçmen sayısı	25.157.089		
Geçerli oy sayısı	24.416.666		
Geçersiz oy sayısı	740.423		
Seçime katılma oranı	% 83.92		
Geçerli Oyların Seçime Katılan Siyasi Partilere Dağılımı ve Bu Dağılımın Oranları			
Anavatan Partisi	5.862.623	%	24.01
Refah Partisi	4.121.355	%	16.88
Sosyalist Parti	108.369	%	0.44

Doğru Yol Partisi	6.600.726	%	27.03
Demokratik Sol Parti	2.624.301	%	10.75
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	5.066.571	%	10.75
Bağımsızlar	32.721	%	0.14

TÜRKİYE GENELİ
PARTİLERİN KAZANDIKLARI MİLLETVEKİLİ SAYILARI

Parti Adı	Kazandığı Milletvekili Sayısı
Anavatan Partisi	115
Refah Partisi	62
Doğru Yol Partisi	178
Demokratik Sol Parti	7
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	88
TÜRKİYE TOPLAMI:	450

İKTİSAT TARİHİ (1981–1994)

Korkut Boratav

I

ALT DÖNEMLER

A. Giriş

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin 1981-1994 yıllarını inceliyoruz. Bu bölümde, sözü geçen yılları tümüyle gözden geçireceğiz ve alt-dönemleri belirleyen iktisat politikası dönüşümlerini ayrıca inceleyeceğiz.

Çalışma, gelir dağılımı (Bölüm II), makro-dengeler, sermaye birikimi ve büyüme (Bölüm III), kamu maliyesi ve finansal sistem (Bölüm IV), dış ticaret politikaları ve ihracat başarımı (Bölüm V) konularının incelenmesi ile sürdürülüyor. Bölüm VI ise, hem 1994 bunalımını ayrıca ele almakta, hem de geleceğe bakan bir sonuç bölümü özelliği taşımaktadır.

Çalışmada yer alan tabloların büyük bir bölümü, Oktar Türel, Erinç Yeldan ve benim Birleşmiş Milletler Üniversitesi/WIDER için 1993 başlarında tamamladığımız "The Turkish Economy Towards the Next Millenium: A Balance Sheet, Problems and Prospects" başlıklı bir araştırmaya dayanıyor. Bazı bulguları güncelleştirmeye çalıştım; ancak bunu her yerde gerçekleştirmek mümkün olmadı. Bu nedenle 1990-1991 yıllarında son bulan tablolar da vardır.

Başlangıç yılını niçin 1981 olarak seçtik? Bunun nedeni açıktır: 1977-1980 yıllarını kapsayan kriz, 1980 yılında 24 Ocak şok tedavisi ve 12 Eylül askeri darbesi ile son bulmuş ve ekonomi 1981 yılında artık yeni bir düzenleme biçimine geçmiştir. Bu yeni model, 1960'lı yıllarla başlayıp 1976'da son bulan ve bizim "içe dönük, dışa bağımlı" ifadesiyle nitelendirdiğimiz gelişim biçiminden köklü biçimde ayrılır. Ekonominin pek çok parametresinin değiştiği, sadece %100'ü aşan bir enflasyonun değil, fiyatların *yapısında* (göreli fiyatlarda) çok köklü değişmelerin de gerçekleştiği 1980 yılını başlangıç almak, sonraki yıllarla yapılacak nicel karşılaştırmaları bozacaktır. 1977-79 krizi ile 1980 şok tedavisinin

anatomisini merak eden okuyucuları *Türkiye Tarihi* dizisinin bir önceki cildindeki çalışmama yöneltmekle yetineceğim[1].

1981-1994 yılları tek başına bir dönem oluşturuyor mu; yoksa belli bir alt-dönemlendirme yararlı mıdır? 1994'te başlayan kriz sürmekte iken kaleme alınan ve "yaşanan tarih"i içeren bir incelemede bu soruyu yanıtlamak güçtür. Ancak, bu tarih aralığı içinde en belirgin dönüm noktasının 1989 olarak ortaya çıktığını söyleyebiliyoruz. Bu yılı (i) geleneksel popülizme sürüklenme ve (ii) dış dünya ile sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve kambiyo kontrollarının kaldırılması özellikleri ile bir dönüm noktası olarak kabul etmekte yarar vardır. 1989-1993 yıllarına damgasını vuran bu yönelişler, ileride açıklanacağı gibi, ekonominin 1994 krizine sürüklenmesine yol açmıştır. Bu belirgin ayrıma ek olarak, 1981-1983 askeri rejim yılları ile ANAP iktidarının 1984-1988 yıllarını sadece siyaset değil, kimi iktisat politikası öğeleriyle ayrıştırmak da uygun olabilecektir. Bu ikinci alt-dönemin ilk dört yılı (1984-87) ANAP'ın altın yılları olarak da nitelendirilebilir. 1988 yılı içinde ise bir istikrar girişimi yapılmış; bu girişimin başarısızlığa uğraması ve 1989 yılında meydana gelen (ve aşağıda açıklayacağımız) dönüşümler, istikrar sorununu arka plana iten yeni bir yönelişe yol açmıştır.

Bu saptamalardan hareketle, bu bölümdeki alt-dönemlendirmeyi kısa nitelendirmelerle oluşturalım:

(i) Askeri Rejim Altında Liberal Ekonomi: 1981-1983
(ii) ANAP'ın Altın Yılları ve Tıkanma: 1984-1988
(iii) Popülizme Kayış ve Konvertibilite: 1989-1993
(iv) 1994 Krizi

B. İktisat Politikası Dönemeçleri

Bu alt-dönemlere damgasını vuran iktisat politikası dönemeçlerini, *bölüşüm ve fiyat politikaları, finansal sistem, kamu maliyesi ve KİT'ler, dış ekonomik ilişkiler* öğelerine ayırarak kısaca gözden geçirelim.

(i) *Askerî Rejim Altında Liberal Ekonomi: 1981-1983:* Burjuvazi, 24 Ocak ve 12 Eylül operasyonları ile 1977-79 krizine yanıt getirmiştir. Bu yanıt, esas ola-

1 *Türkiye Tarihi*'nin dördüncü cildinde yer alan çalışmamızın nicel göstergelerinde Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)'nün eski milli gelir serileri kullanılmıştır. O çalışma tamamlandıktan sonra DİE, milli gelir hesaplamalarında yeni bir yönteme ve yeni bir seriye geçmiş; eski yöntemle hesaplanan milli gelir tahminlerinin yayımlanmasına son vermiştir. Bu çalışmada tamamen yeni milli gelir serileri kullanılmış olduğu için kimi tablolarımız ve bulgularımızla eski çalışmadaki tablo ve bulgular arasında karşılaştırma güçlükleri ve kopukluklar vardır.

rak, işgücü piyasasının ekonomi-dışı, yani askerî ve yasal yöntemlerle disiplin altına alınmasıdır. Sendikal faaliyetlerin askıya alınması, DİSK yöneticilerinin yargılanması, grev yasağı, ücret belirlenmesinin toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu (YHK)'na kaydırılması (ve böylece reel ücretlerin aşındırılmasının güvence altına alınması) sözü geçen askerî yöntemlere örneklerdir. 1982 Anayasasının sermaye-emek ilişkilerinde açıkça emek aleyhtarı tavır alan hükümleri ile askeri rejimin çalışma hayatına ilişkin olarak gider ayak çıkardığı bir dizi yasal düzenleme, işgücü piyasasının yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınması çabalarına örnek gösterilebilir. Burada sözü edilen gelir politikalarına ilişkin düzenlemelerde askerî yönetim TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) ve TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) lobilerinin görüşlerini sadakatle izledi. Türk-İş Yönetimi ise, sendikal aidatların *Check-off* sistemiyle kesilmesi gibi bazı küçük ödünler karşılığında, sermaye ve askerî yönetimin bu ortak saldırısına teslim oldu.

Bu yıllarda emek aleyhindeki politikalar sadece örgütlü işçi sınıfına dönük değildir: Memur maaşlarında, emekli ikramiyelerı ve kıdem tazminatlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında da büyük boyutlu reel ve göreli gerilemeler gerçekleşmiştir.

Nominal ücretlerin YHK tarafından belirlendiği bir dönemde, bir bölümü 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren geliştirilmemiş olan, bir bölümü ise 1977-79 bunalım koşullarında uygulamaya konmuş olan fiyat kontrollarının tümü 1980'i izleyen yıllarda kaldırılmıştır. 1980 yılındaki büyük çaplı (ve genel fiyat hareketlerinin çok üstünde gerçekleşen) KİT zamlarından sonra kamu kesimi fiyat ayarlamaları genel fiyat hareketlerini başabaş izlemiştir. Böylece, KİT'lerin finansal durumunda 1980 zamları ile gerçekleşen rahatlama, askeri rejimin sonuna kadar süregelmiştir.

Finansal sisteme dönük yenilikler, 1980 Temmuzunda vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılması ile başladı. Bankacılık sisteminin oligopolcü yapısı, mevduat faizlerine üst sınırlar koyan "centilmen anlaşmaları"na yol açtı; ne var ki küçük bankaların ve faaliyetleri serbest bırakılan bankerlerin başlattığı faiz yarışı 1982 yılı içinde büyük bir finansal kargaşa ile sonuçlandı. Mevduat sertifikalarını ve (ana para ve faiz kuponları ayrı ayrı sunulan) holding tahvillerini kendi borç senetleri ile birlikte pazarlayan ve sonunda sadece kasaya giren yeni para ile eski taahhütlerini karşılamak zorunda kalan (Batıda Ponzi finansmanı denilen yöntemi kullanan) bankerler, 1982 ortalarında tümüyle çöktü ve bu çöküntü birkaç küçük bankayı da peşinden sürükledi. Skandal boyutları ile kamuoyunu çalkantılara sürükleyen ve askerî hükümeti sarsan bu çöküş, Turgut Özal'ın

hükümetten ayrılmasına yol açtı. 1983 başında, mevduat faiz oranlarını saptama yetkisi tekrar Merkez Bankası'na, yani hükümete geçti. Bu, liberal iktisat politikalarının ilk büyük fiyaskosudur.

Kamu maliyesi, 1981-1983 yıllarında göreli bir rahatlama içindedir. Vergi yükünde ve tahsilatında ılımlı düzelmeler, konsolide bütçe harcamalarının milli gelir içindeki payında küçük boyutlu düşmeler KİT'lerin kârlılığındaki yükselme ile birleşince, kamu kesimi dengeleri 1981-83 yıllarında önceki döneme göre düzelmiştir.

Dış ekonomik ilişkilerin en stratejik aracı olan kur politikasında, 1980 yılında gerçekleşen yüksek boyutlu devalüasyondan kısa bir süre sonra günlük kur ayarlamaları rejimine geçilmiştir. Döviz kuru (yabancı paraların resmî fiyatı) sistemli olarak enflasyonun üstünde seyretmiştir. Bunun sonucunda 1983 yılı bitiminde Türk lirası 1980 sonuna göre reel olarak önemli boyutlarda değer yitirmiş durumdadır.

Dış ticaret politikasında ise ana yöneliş dışa açılma doğrultusundadır. Dışa açılma, esas olarak, çok güçlü ihraç teşvikleri aracılığıyla ve düşen emek maliyetlerinin katkısıyla sanayi ürünlerinde dünya piyasalarına girmek olarak anlaşılmıştır. İthalatta ise ılımlı bir liberalleşme ve ithal kotalarında kısmi bir daralma söz konusudur. Kambiyo kontrollarında da belli bir hafifleme gerçekleştirilmiştir.

(ii) *ANAP'ın Altın Yılları ve Tıkanma: 1984-1988:* Bu alt-dönem Özal iktidarının "altın yılları" diyebileceğimiz bir zaman dilimini (1984-1987) ve ANAP'ın kazandığı 1987 seçimlerinden sonra (1988'de) tamamen başarısızlıkla sonuçlanan bir istikrar deneyimini içeriyor.

Bölüşüme dönük politikaların ücretler ve tarımsal destekleme ile ilgili boyutlarında askerî rejimin hedefleri esas olarak izlenmiştir. Ancak, sıkıyönetimin ve YHK uygulamalarının son bulması nedeniyle kullanılan araçların kısmen de olsa değişmesi zorunlu olmuştur. 1982 Anayasasının ve onu izleyen sosyal mevzuatın işgücü piyasalarının işleyişini emek aleyhine dönüştürmek amacıyla oluşturulan tüm öğeleri hükümet tarafından kullanılmış; ayrıca ANAP iktidarı sendika hareketinin yapısındaki zaafları ve iç çelişkileri etkili bir biçimde sömürebilmiştir. 1988 yılına kadar, başta Türk-İş'e bağlı olanlar olmak üzere, tüm sendikalar etkisizleşmiş durumdadır. Bu etkenlerin katkısıyla reel ücretler 1988 yılında 1983'ün altındadır. Bu yıllar boyunca, destekleme alımlarının göreli olarak daralmaya devam etmesi, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine seyretmesini belirleyen politika değişkeni olarak gösterilmelidir.

Öte yandan, bu alt-dönem, halk sınıflarına dönük olarak "yoz" bir popülizmin

de uygulandığı yıllardır. Bu yaklaşımın özellikle kentli yoksul kitlelere dönük ana hedefi, bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin (ANAP'ın) programına ve ideolojisine teslim olabilecek kalabalık gruplar yaratmak olmuştur. 1984 yılı içinde aşağı yukarı tamamen ANAP kontrolüne geçen kent belediyeleri bu stratejinin gerçekleştirilmesinde kilit roller oynadılar: Gecekondulara dönük tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinleri hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesinde ve bu doğrultuda çok yüksek beklentilerin oluşmasında önemli roller oynadı. "Ücretliye vergi iadesi", "fak-fuk-fon" gibi uygulamalar, kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunlarının çözümünü işgücü piyasasının dışına taşıyan yeniliklerdir. Bu yönelişleri, 1985 yılında özellikle belediye yatırımlarının çok önemli bir rol oynadığı ve kamu yatırımlarından kaynaklanan genişleme konjonktürünün istihdamı artırıcı etkileri desteklemiştir. İç talep genişlemesi ile ithalatta liberalizasyonun ortak katkıları ile tüm sınıfları belli ölçülerde etki altına alan tüketim mallarında bolluk duygusu, sözünü ettiğimiz "yoz" popülizmin etkilerini pekiştirmiştir. Kırsal yoksul katmanlar da, hızlanan göç olgusuyla aynı ortamın etkisi altına girebilmişlerdir.

Böylece, sınıf tabanlı ekonomik taleplere, yani sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine, köylünün destekleme taleplerine karşı katı ve ödünsüz bir çizgi izlenirken, aynı kitleleri "kentli, gecekondulu, yoksul ve tüketici" özellikleriyle tatmin etmeye çalışan bir strateji ANAP'ın bölüşüm politikalarına egemen olmuştur.

Finansal serbesti bakımından, bu dönemin ilk yıllarına, bankerler krizinin etkisiyle ihtiyatlı bir yaklaşım damgasını vurmuş ve faiz hadleri, Merkez Bankası'nın denetimi altında belirlenmiştir. 1988 içinde faiz hadlerinin bir kez daha serbest bırakılması sonunda derhal hızlanma eğilimi gösteren bankalar-arası faiz yarışması tekrar Merkez Bankası tarafından engellenmeye çalışıldı. Öte yandan finansal araçların bu yıllar içinde hızla çeşitlenmeye başladığı gözlenmektedir: Gelir ortaklığı senetlerinden yatırım fonlarına kadar çok çeşitli plasman aracı, rantiyelerin seçeneklerini artırmakta; bu gelişmeler kredi kartları kullanımının ve tüketici kredilerinin yaygınlaşması ile birlikte finansal sistemin denetimini güçleştirmektedir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası da 1986 yılında işler hale gelmiştir. Merkez Bankası'nın da taraf olduğu bankalar-arası TL ve döviz pisalarının kuruluşu ve Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerine girmesinin yasal ortamının oluşturulması da bu yıllar içinde gerçekleştirilmiştir.

Kamu maliyesi bakımından bu yılların en önemli özelliği vergi sisteminde yapılan değişikliklerdir. Kurumlar vergisinde şirketler lehine bir dizi istisna ve muafiyet getirilmiş ve 1980'li yılların başında üniter ve artan oranlı bir özellik

taşıyan gelir vergisi parçalı, regresif ve adaletsiz bir yapı kazanmıştır. Gelir vergisinin çok önemli bir denetleme öğesi olan servet beyannamesi 1984 yılında kaldırılmıştır. 1985 yılı başında katma değer vergisinin kabulü ile Türkiye vergi sistemi, büyük ölçüde gelir vergisine bordro kesintisi ile katılan ücretlilerin ve verimli bir vergi olan KDV sayesinde tüketicilerin katkılarına dayanır bir hal almıştı. Özal hükümetinin bu yönelişlerinde aynı yıllarda ABD'nde Reagan yönetiminin de izlediği "arz yönlü iktisat" yaklaşımının reçetesi olan "vergi oranlarını hafifleterek vergi hasılatını artırma" beklentilerinin etkileri sezilmektedir. Ancak, ABD'nde olduğu gibi Türkiye'de de bu yaklaşım vergi hasılatının milli gelir içindeki payını düşürmüş; sermaye sınıfları lehine verilen vergi ödünleri sonraki yılların mali krizinin oluşumuna katkı yapmıştır.

Kamu harcamaları bakımından askerî rejimin görece sıkı politikaları ANAP'ın altın yılları içinde gevşetilmiştir. 1985-1986 yıllarında kamu harcamalarında gözlenen artışlar 1987'ye kadar süren bir genişleme konjonktürünün de başlamasına katkı yapmıştır. Bunda ANAP yönetimindeki yerel yönetimlere büyük kaynaklar aktarılmasına imkân veren yasal düzenlemelerin katkısıyla genişleyen belediye yatırımları ve alt-yapıya (haberleşme ve enerjiye) dönük kamu yatırımları öncülük yapmıştır. 1988 yılı, ANAP döneminin ilk ve son ciddi istikrar denemesini içerir; ancak kamu açıklarında gerçekleştirilen daralmaya rağmen enflasyon hızının yükselmesi bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanması anlamına gelecektir.

İç borçlanma bu yıllarda kamu açıklarının finansmanında giderek artan bir önem kazanmıştır. Hazine'nin bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satması yöntemleri 1985 yılında başlamış ve dönem boyunca sürdürülmüştür. Böylece, Hazine ile bankalar sistemi arasında çok duyarlı dengeler oluşturulmuş ve faiz ödemelerinin kamu maliyesini bunalıma sürükleyecek boyutlar kazanmasının kapısı açılmıştır.

KİT sisteminin finansal bir krize yönelişinin tohumları da bu yıllar içinde atılmıştır: KİT fiyatları, enerji hariç, genellikle genel fiyat hareketlerini arkadan izlemiş; daha da önemlisi, Hazine'nin KİT yatırımlarının finansmanına katkısı büyük ölçüde daraltılmıştır. Bu, yatırımcı özelliği sürdürülen (PTT, TEK, THY gibi) KİT'leri büyük ölçüde iç ve dış borçlanmaya sürüklemiş ve kamu işletmelerinin sonraki yıllarda faiz yükü nedeniyle ağır finansal tıkanmalara saplanmasına sebep olmuştur. Sanayi kesimindeki KİT'lerde ise yatırımların durması, teknolojik aşınmaya ve verim gerilemelerine yol açmıştır. ANAP iktidarı, özelleştirmeyi de bir program olarak benimsemiş ve ilk uygulamaları bu dönemde gerçekleştirmiştir. Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi bu yıllarda kurulmuş ve özelleştirme ile görevlendirilmiştir.

Dış ekonomik ilişkiler bakımından bu dönemin belirleyici özellikleri, ithalatta liberalizasyon, ihracatta çok cömert teşvikler ve döviz kurunda zaman içinde ılımlı tempoda reel devalüasyonları hedefleyen bir esnek kur sistemidir. İthalatta miktar kontrolları (kotalar) bu dönem içinde büyük ölçüde kaldırılmış; gümrük tarifeleri indirilmiş; ancak bir çok durumda indirilen tarifeleri telafi eden ve keyfi olarak azaltılıp artırılabilen fon uygulamaları yaygınlaşmıştır. Buna rağmen yerli sanayi için gerçekleşen ortalama koruma oranı bu yıllar içinde hafiflemiştir. Çok yaygınlaşan ve keyfi özellikler de taşıyan ihracat teşvikleri, "hayali ihracat" skandallarına yol açmıştır. Döviz kontrollarının hafiflemesi, bankaların ve firmaların yurt dışında döviz tutmalarına, dış borçlanmalarına izin verilmesi ve bireylerin yurt içinde döviz tutma ve döviz tevdiat hesabı açmalarına izin verilmesi de bu yıllar içinde gerçekleşmiştir.

(iii) Popülizme Kayış ve Konvertibilite: 1989-1993: Bu alt-dönemin belirleyici özellikleri, bir yandan bölüşüm politikalarında püpülizme zorunlu bir dönüş; öte yandan da dışa dönük liberalleşmede yeni ve cüretli adımlar olarak gösterilebilir. Bu iki yöneliş kısmen birbiriyle ilişkilidir ve sonuçta Türkiye ekonomisini 1994 krizine sürükleyen koşulları da oluşturmuştur.

Bölüşüm politikalarında dönüm noktası, bir yandan 1989 yılının işçi eylemleri, öte yandan da aynı yılın Mart ayında ANAP'ın yerel seçimlerde çok ağır bir yenilgiye uğramasıdır. Kamu sektörü işçilerinin başı çektiği (ve "bahar eylemleri" adını alacak olan) protesto hareketleri; bunlara, nihayet uzun süren kış uykusundan uyanarak katılan sendikalar; kamuoyunda sempati ile karşılanan demir-çelik, SEKA ve Zonguldak grevleri; iki referandum yenilgisi ile büyük bir seçim hezimetinin üstüste binmesi, ANAP'ı popülizme gönülsüzce de olsa dönmeye zorladı: 1989 yılında kamu sektörü işçilerine %42'lik bir zam verildi; bunu memur zamları izledi. Özel sektördeki toplu sözleşmeler aynı oranlarda olmamakla birlikte, aynı doğrultuda anlamlı ücret artışları ile sonuçlandı. Destekleme alımlarına ayrılan kaynaklar da göreli olarak 1980'li yıllarda ilk kez 1989'da artırıldı ve bu artış, 1992'ye kadar kesintisiz olarak sürdürüldü. Böylece, Türkiye toplumunun tüm emekçi sınıfları, on yıllık bir olumsuz konjonktürü 1989 yılında kendi lehlerine çevirebildiler.

Ne var ki, ücret-maaşlarda meydana gelen ilerlemeleri telafi edecek kimi mekanizmalar da işletildi: Özel sektörde işten çıkarma ve sendikasızlaştırma ve iş yasalarının uygulanamayacağı istihdam biçimleri yaygınlaştı. Toplam kayıtlı istihdamda, 1988'i izleyen yıllarda daralmalar gerçekleşti. Sendikal harekette gözlenen canlanma iki yıl içinde işsizlik tehdidinin katkısı ile duraladı; hatta özel sektörde sendikalaşma oranları geriledi. Kamu kesiminde ise, artan ücret-maaş maliyetleri

artan vergi hasılatı ile karşılanmadığı için kamu açıkları yükseldi. bu, KİT'lerde mali krizin derinleşmesine yol açarak özelleştirme taraftarlarına ek gerekçeler sağladı. Öte yandan, kimi kamu kuruluşları da taşaronlaşma gibi "esnek" uygulamaları yaygınlaştırarak, işgücü maliyetlerindeki artışın etkilerini hafifletmeye çalıştılar. Bütün bunların sonunda, özellikle kamu kesiminde toplu sözleşme düzeninde kalan işçilerin durumunda belirgin bir düzelme sağlanırken; 1993 yılına gelindiğinde sendikal hareketin gücü ve etkisi ciddi biçimde aşınmış olacaktır.

Finansal sistemde bu yılların en çarpıcı yeniliği, Ağustos 1989'da kabul edilen 32 sayılı karar sonunda dış dünya ile Türkiye arasındaki sermaye hareketlerinin serbest bırakılması; farklı bir ifadeyle öncelikle sermaye kaçışlarını önlemeye dönük kambiyo kontrollarının kaldırılması olmuştur. İlk baştaki miktar kısıtları bir kaç ay sonra tamamen kaldırılacak ve 1990 yılının başlarında IMF'nin ölçütlerine göre TL konvertibiliteye geçmiş olarak kabul edilecektir. Sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı bir ortamda para (faiz) ve döviz kuru politikaları birbirine bağlanır ve Merkez Bankası'nın rolü genişler. Nitekim, bu durum gerçekleşmiş; ancak, kamu açıklarının iç borçla finansmanından doğan zorlamalar, Merkez Bankası ile Hazine arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi sonucunu doğurmuştur. Merkez Bankası'nın 1990 ve 1991 yıllarında hazırladığı parasal programlar bu nedenle kâğıt üstünde kalmıştır.

1989 sonrasında vergi sisteminde herhangi bir iyileştirme yapılmamasına rağmen, yükselen ücret ve maaşlar gelir vergisi hasılatına yüksek oranda yansımış ve bu sayede vergi hasılatında bir ilerleme sağlanmıştır. Ancak, giderek yükselen faiz oranları ile yapılan iç borçlanmanın getirdiği ek kamu giderleri ve KİT sisteminin kamu maliyesi üzerinde net bir yük oluşturacak duruma gelmesi, mali sistemin bunalımını ağırlaştırmıştır.

1991 yılında KİT sistemini esas olarak islah etme amacını izleyen; özerkleşmeyi ön palan çıkaran ve özelleştirmeyi bu hedefe dönük araçlardan sadece biri olarak gören DYP-SHP hükümet programı, uygulamada reform ve ıslah hedeflerini terketmiş; giderek artan sayıda KİT ve bağlı kuruluş, özelleştirilecek konuma getirilerek Kamu Ortaklığı İdaresi'ne devredilmiştir. Bu tavır değişiminde 1991 içinde Türkiye'de çalışmalar yapan bir Dünya Bankası heyetinin özelleştirme lehine çok partizan bir tavırla kaleme aldığı bir KİT raporunun etkili olduğu anlaşılmaktadır. KİT'lerin önemli bir bölümü, böylece, belirsizliğe sürüklenmiş; uzun vadeli yönetim, işletmecilik ve reform perspektifinden yoksun bir biçimde bitkisel hayata terkedilmişlerdir.

Dışa dönük politikalar, büyük ölçüde yukarıda değinilen 32 sayılı kararın et-

kisi altında belirlenecektir. Döviz kurunun ucuz (TL'nın yapay olarak değerli) tutulması kısa vadeli sermaye girişlerini canlandırmış; bu durum, genişleme konjonktürü ile birleşince 1993 yılında Cumhuriyet tarihinin en büyük dış ticaret ve cari işlem açıkları gerçekleşmiştir. Bir yandan AT'na gümrük birliği için yapılan başvuru, öte yandan GATT Uruguay görüşmelerinin korumacılığı zaman içinde tasfiyeye dönük bir yöneliş içinde gelişmesi, bu yıllar içinde dış ticaret rejimini serbestleşme doğrultusunda etkilemiştir. İthalat rejiminde liberalleşmeye dönük uygulamalar süregelirken; ihracat teşviklerinin bir bölümü, örneğin "vergi iadesi" adı altında sağlanan sübvansiyonlar, AT'ndan gelen tepkilerle ve GATT kuralları gereği kaldırılmış veya hafifletilmiştir.

1981-1993 dönemini bir bütün olarak ele alırsak, iktisat politikalarının "yapısal uyum" diye adlandırılan serbestleşme boyutunda bir süreklilik vardır. Dönemin ilk on yılına Turgut Özal'ın çeşitli konumlarda damgasını vurmuş olması bu sürekliliğe katkı yapmış; 1991'de iktidara gelen DYP-SHP iktidarı ise, kısa bir duraksama sonunda ve özellikle Çiller'in başbakanlığından sonra, aynı politikalara bağnazlıkla bağlanmıştır.

İstikrar politikaları bakımından ise büyük bir fiyasko söz konusudur. Neoliberal politikaların istikrar boyutu zaman zaman ihmal edilmiş; ayrıca, ortodoks reçetelerin Türkiye'de fiyat ve dış denge bakımından istikrarı sağlamaya yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Uluslararası finans çevreleri, yapısal uyum politikalarına, yani ekonomik liberalizme monetarist istikrar programlarından daha fazla değer verdikleri için, dönemin büyük bir bölümünde Türkiye gelişme yolundaki ülkelere neo-liberal politikaların bir başarı örneği olarak gösterilmiştir.

On yılı aşan emek alcyhtarı politikaların uygulanması 1989'dan itibaren imkânsızlaşınca, popülizmle ultra liberalizmi birleştirmeye çalışan yönelişler Türkiye ekonomisini farklı bir sorunlar kümesine ve sonunda 1994 bunalımına doğru sürüklemiştir. Bu durak noktasına son bölümde kısaca değinecceğiz.

II

GELİR DAĞILIMI

A. Devletin Rant Yaratıcı Rolü

1980 sonrasını bölüşüm ilişkileri bakımından 1989 öncesi ve sonrası olmak üzere iki ana döneme ayırmanın yararlı olacağına yukarıda değindik. Bu iki alt-dönemin temel ve ikincil bölüşüm göstergelerini nasıl etkilediğini biraz aşağıda ele alacağız. Ancak, dönemin bir diğer önemli özelliği, iktisat politikalarında liberalleşme ilerledikçe, devlet eliyle rant ve avanta yaratma mekanizmalarının da, neo-liberal beklentilerin aksine, daralmaması; aksine çok yeni alanlarda ve biçimlerde tekrar ve tekrar ortaya çıkmasıdır. Neo-liberal doktrin için çok kritik bir paradoks oluşturan bu olguyu bu kesimde, kısaca, tartışacağız.

"Rant" veya "avanta" yaratılmasından ne kastediyoruz? Bunu, "devletin çeşitli uygulamalarla bireysel, endüstriyel veya sektörel olarak özel teşebbüs lehine herhangi bir çıkar/avantaj yaratması; bu avantajın gerçekleştirilmesi ve paylaşımı" olarak anlayalım. Herhangi bir kamu politikası, örneğin kurumlar vergisi oranlarının düşürülmesi, *genel olarak sermaye sınıfı lehine* özellik taşıyorsa; yansıması yeknesak olmasa bile, rant/avanta sayılmamalı. Dolayısıyla, "rant" veya "avanta" oluşumu söz konusu olacaksa *gözetilen veya kayırılan* iş adamlarının, iş çevrelerinin, sermaye gruplarının varolması gereklidir. Neo-liberal yaklaşım, kamu müdahalelerinin giderek tasfiyeye uğramasının, kamu sektörünün küçülmesinin ve piyasa mekanizmalarının kaynak tahsisindeki rolünün genişlemesinin rant oluşumunu da tasfiyeye uğratacağını ummakta idi. Gerçekte ise, incelediğimiz dönem, liberal uygulamaların genişlemesine adeta paralel bir biçimde, rant/avanta oluşum ve paylaşımının hem türler olarak çeşitlendiğini; hem de nicel boyutlarının da büyük bir olasılıkla genişlediğini ortaya koymaktadır. Öyle ki, tümüyle bu süreçlerle bağlantılı iktisadî rezaletler bakımından Türkiye Cumhuriyeti'nin en lekeli döneminin ANAP iktidarı ile başlayan ve 1990'lı

yılların ilk yarısını da içeren bir zaman kesiti olduğu hususunda fazla fikir ayrılığı yoktur.

Rant/avanta oluşumu müdahaleci ve liberal dönemler bakımından ne gibi benzerlik ve farklar taşımaktadır? Bu soruyu tartışmak için ilk önce Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni*'ni bir kaynak olarak kullanarak, müdahaleci-ithal ikameci döneme, yani kabaca 1960'lı ve 1970'li yıllara damgasını vurmuş olan "devlet eliyle fert zengin etme" yöntemlerinin bir dökümünü yapalım"

a. KİT kökenli girdi fiyatlarının düşük tutularak belli sanayi kollarına maliyet avantajları sağlanması.

b. Karma teşebbüslerdeki kamu hisselerinin özel ortak lehine kaynak aktarımı oluşturması.

c. Özellikle inşaat sektöründe (ancak sigortacılığa kadar uzanan ve kamunun özel sektörden alım yaptığı tüm faaliyetlerde) uygulunan ihale sistemi ile belli firmaların kayırılması.

d. Kentlerde imar izinleriyle büyük arsa rantlarının oluşumu.

e. Devlet bankalarının iktidara yakın iş çevrelerine uygun koşullu kredi tahsisi.

f. Dış ticarette yanlış faturalama ile ucuz döviz elde etmek.

g. İthalat kotalarında ve ithalatçıya döviz tahsisinde kayırılma.

Burada sıralanan yedi rant oluşumu biçiminden sadece son ikisi "liberal" dönemde ortadan kalkmış; diğerleri biçim ve/veya kapsam değiştirerek ve bazı durumlarda büyük hacim artışları da göstererek 1980 sonrasına damgalarını vurmuşlardır. "Liberal" yılların rant oluşum biçimlerini, bazı özelliklerini sonradan eklemek üzere, sıralayalım:

a. KİT'lerin bir bütünüyle işleyişleri, özel çıkar ilişkilerinin etkisi altına girmiştir. Örnek olarak SEKA ve İSDEMİR grevlerinin özel kâğıt ve çelik üreticilerinin istekleri doğrultusunda uzatıldığı iddiaları vardır.

b. Batık bankaların ve sanayi kuruluşlarının "kurtarılması", kamu fonlarının bu kuruluşların hissedarları ve alacaklılarına tahsisi anlamına gelmiştir.

c. İhale sistemi, idareye çok daha geniş hareket serbestisi verecek yönde değişmiş; eskiden yolsuzluk sayılması gereken pek çok işlem şimdi yasal hale getirilmiş; bu tanımsal daralmaya rağmen ihale yolsuzlukları sayı ve değer olarak büyük artış göstermiştir.

d. İmar planları ile ilgili normlar gevşetilmiş; imar izinleri ve aflarla yaratılan kentsel rantlar astronomik boyutlara ulaşmış; bunların yerel siyasetçilerle hükümet katındaki siyasal kadrolar arasındaki paylaşımı önemli bir çekişme konusu olmuştur.

e. Kredi faizlerinin çok yüksek oranlara ulaştığı ortamlarda, teşvikli kredi tahsislerinde ve ödenmeyen kredilerle ilgili erteleme, hafifletme gibi anlaşmalarda, iktidara yakın iş çevrelerine büyük olanaklar sağlamıştır.

f. İhraç teşvikleri, ünlü "hayali ihracat" olgusuna yol açmış; siyasal iktidar ve yasama organı, geleneksel bürokrasinin ve yargının ısrarlı diretmesine rağmen bu yöntemi desteklemiş ve yaygınlaşmasına yol açmıştır.

g. Vergi sisteminde, teşviklerle ve finansal sistemle ilgili uygulamalarda, bir çok sayıda yasa ve kararnamenin sadece belli iş adamlarını ve çıkarlarını savunmak için kabul edildiğine dair yaygın göstergeler vardır.

h. Vergi teşviklerinin artması ve yaygınlaşması, örneğin turizm sektöründe ve kalkınmada öncelikli yörelerdeki yatırımlarda hakedilmemiş teşviklerin verilmesine yol açmış ve bunlara bağlı büyük kazançlar oluşmuştur.

i. Özelleştirme sürecinin kendisi çok ciddi bir rant yaratma mekanizması oluşturmuş; bu durum, hem blok satışlarda, hem de (Adana Çimento örneğinde olduğu gibi) halka arz yönteminde vahim boyutlarda gözlenmiştir.

j. KOİ, "*market maker*" olma iddiası ile İMKB'na girmiş; kamu senetlerinin egemen olduğu bu borsada fiyat hareketleri bu müdahalelerle oluşmuştur. Cumhurbaşkanı Özal'a sık sık brifing veren KOİ'nin borsaya müdahaleleri Semra Özal'ın "borsada oynuyor ve kazanıyorum" dediği, bir mahdumun ise borsa bankerliği yaptığı sırada gerçekleşmiştir. *Milliyet*, METAŞ'ın kurtarılması için alınan YPK kararını erken öğrenen aynı borsa şirketinin METAŞ hisselerinden yaptığı alım ve satımları belgelemiştir.

k. Finansal serbesti, Merkez Bankası'nın döviz alım/satımı ve bankalar-arası piyasadaki gecelik işlemleri ile çok büyük rantlar yaratma olanaklarını artırmıştır. Gecelik faiz oranlarının, banka ve bono/tahvil faiz oranlarının çok üstünde ve altında oynayabilmesi, bu piyasalara girebilen bankalara çok büyük kazanç sağlayabilme olanakları getirebilmektedir. 1994'ün ilk altı ayında MB'nın bu çerçevede 20 trilyon TL civarında faiz ödediği; sadece 1994 Mayıs ayında 6 trilyon TL banka kurtarma kredisi tahsis ettiği; bankalara %80 faizle Hazine bonosu sunulurken, %20 dolaylarında faizle kredi verdiği gibi olgular, liberalizme özgü bu "rant yaratma" biçimlerinin kapsamı ve özellikleri hakkında kaba fikirler vermektedir.

"Liberal" dönem, böylece, (yukarıdaki sıralamadaki i, j ve k kategorileri gibi) tamamen yeni bazı "rant/avanta" biçimleri oluşturmuş; ihaleler, kentsel arsa rantları ve hayali ihracat gibi alanlarda ise, eskiden de geçerli olan biçimlerin önemi ve boyutu artmıştır.

Özellikle Özal dönemi, bu süreç açısından şu özgünlükleri de taşımıştır:

* Avanta dağıtma süreci giderek kişiselleşmiştir. Cumhurbaşkanıyla, Başbakanla, bakanla, belediye başkanıyla bireysel yakınlık, iş adamları için rant sağlamanın gerekli koşulu haline gelmiştir.

* Gerek Özal, gerekse Çiller döneminde iktidar kadrolarıyla iş çevreleri arasındaki ilişkilerin çok yakınlaşması, adeta lâubalileşmesi bu "kişiselleşmiş" avanta dağıtma ortamını kolaylaştırmıştır.

* Aynı olguya bağlı olarak ve liberalizm adına sürdürülen bir anti-bürokratik kampanya içinde geleneksel üst-kademe bürokrasisinin yetkileri daraltılmış; ancak aynı yetkiler siyasi katmanlara (doğrudan bakana, başbakana vb.) intikal etmiştir. Özal, bürokrasinin en kaliteli öğelerinin teftiş mekanizması içinde yer almasından açıkça yakınmış; sonuçta teftiş işlevlerini pasifleştirerek icracı işlevlere (siyasi kadroların doğrudan devamı olan) "prensleri" getirmeyi yeğlemiştir. Bürokrasinin maaşlarındaki aşınma bu süreci hızlandırmıştır.

Bu sürecin sonunda, burjuvaziyle devlet arasında süregelen ilişkiler ilkelleşmiştir: 1980 öncesinde "rant/avanta" paylaşımının, esas olarak nesnel ekonomik konum tarafından (yani faaliyet alanına, işleve sektör veya endüstriye göre) belirlendiği ve bireysel işadamları arasında göreli olarak tarafsız olan bir ortam ortadan kalkmış; bunun yerine siyasi iktidarla bireysel ilişkilerin belirleyici olduğu bir paylaşım ortamı yerleşmiştir. Bu, sermaye sınıfı egemenliğinin mümkün en ilkel biçimidir.

Türkiye'de ekonomik artığın belli bir yüzdesinin, sermaye sınıfı ile devlet arasındaki ilişkilerden kaynaklandığı söylenebilir. Zaman içinde, bu ilişkilerin türleri, biçimleri, içerikleri değişmekte; ancak bunlardan kaynaklanan artığın göreli büyüklüğü azalmamakta; değişen iktisadî modellerden bağımsız olarak (ve belki de artan boyutlarda) süregelmektedir. Sermaye sınıfı, 1980'li 1990'lı yılların ortamında, önceki dönemin gözetilmiş sektörü olan sanayiden kaçınarak devlet kaynaklı yeni vurgun olanaklarının genişlediği finans, müteahhitlik, turizm, arsa spekülasyonu gibi alanlara yönelmekte; bu intibakı sağlayanlar ayakta kalmakta; diğerleri tasfiye edilmektedir. "Devletçi-müdahaleci" dönemin tüm rant mekanizmalarının liberal dönemde yeni öğelerle zenginleşmesi, neo-liberal ütopyaya ağır bir darbe vurmaktadır.

B. Ücret Hareketleri

Tablo 1, 1980'li yıllarda KİT'lerde ve imalat sanayiinde gerçekleşen ücret hareketlerini sunmakta; bunları 1980 öncesinin zirve noktası ile karşılaştırmakta ve

1989-1990 yıllarındaki ücret artışlarının boyutunu, önceki yıllarla karşılaştırarak ortaya koymaktadır. Tablodaki ücret bulgularının kapsanan sektörlerin dışında temsil yeteneği olduğunu diğer çalışmalardan biliyoruz.

Tablo, aynı zamanda, ücret hareketlerinin kâr haddi ile de karşılaştırılması imkânını da vermektedir. Ancak, bizim kullandığımız "kâr haddi" kavramı, iktisat yazınında "mark-up oranı" diye adlandırılan ve sermaye stoku üzerinden değil de işletmelerin değişken maliyetleri üzerinden hesaplanan bir orandır. Burada (r) sembolü ile ifade edilen bu oran, sadece özel imalat sanayiini kapsamaktadır. Kamu sektörü için yapılacak kâr haddi hesaplamasının bir bölüşüm değişkeni olarak fazla anlamlı olmayacağı ortadadır.

Tablonun bulgularını kısaca tartışalım:

1. 1980 öncesinde ücretler gerek reel olarak, gerekse pay olarak zirve noktasına 1977 yılında ulaşmışlardır. Reel ücretlerin aşınması, 24 Ocak önlemleriyle hızlanan enflasyon ve (birinci bölümde tartıştığımız) askerî rejimin Yüksek Hakem Kurulu düzenlemesi ile 1980-1983 yıllarında hızlanmış; ancak ANAP döneminde de 1986 yılı sonuna kadar kesintisiz sürmüştür. Bu sürece katkı yapan etkenlere yukarıda değindik.

2. 1986 yılı, reel ücretlerin her iki seri için de dibe vurduğu yıldır. Ancak, 1987'deki ılımlı reel ücret ilerlemesine rağmen işçi sınıfının *göreli* durumunun bozulması 1988 sonuna kadar kesintisiz sürecektir. Ücretlerin sınai katma değer içindeki payı 1988 yılında %15,4 ile sadece 1976 sonrasında değil, 1963'ten itibaren de en düşük noktaya ulaşacaktır.

3. Birinci bölümde değindiğimiz 1989'un "bahar eylemleri" ile başlayan dalganın, 1989-90 yıllarında *ücret patlaması* diye nitelendirilebilecek bir dönüşüme yol açmış olması tablodan ortaya çıkıyor. Reel ücretler iki yıl içinde KİT işçileri için %72, imalat sanayiinde %51 artmış; emek verimindeki ilerleme nedeniyle bu artışların ücret payına yansıması ise daha ılımlı olmuştur: %22'ye yaklaşan ücret/katma değer oranı hâlâ 1970'li yılların çok gerisindedir. Bu, sanayi sermayesi bakımından, artan reel ücretleri karşılayabilecek iç kaynakların varolduğunu ortaya koyuyor. Ne var ki, aynı şey KİT sistemi için söylenemez: Artan faiz yükü ve azalan Hazine katkıları nedeniyle esasen bir hayli zayıflamış olan KİT finansal yapıları, tabloda ortaya konan ücret patlaması sonunda çok ciddi bir bunalıma sürüklenecektir.

TABLO 1: Reel Ücret İndeksleri ve Ücret/Katma Değer (W/Y) Oranları

Yıllar	W_{kit}	W_{ir}	r	W/Y_i (%)
1976	100.0	100.0	0.358	34.3
1977	113.2	108.3	0.305	37.1
1980	96.9	81.9	0.359	30.7
1983	85.1	80.1	0.316	24.8
1986	70.0	68.0	0.381	16.1
1987	74.9	76.6	0.382	17.3
1988	74.0	74.6	0.398	15.4
1989	103.7	90.1	0.363	19.0
1990	127.1	112.8	0.408	21.7
D/T	.556	.623	—	.415
1988/T	.587	.689	—	.415
1990/1988	1.719	1.512	—	1.409
1990/T	1.009	1.042	—	.585

NOTLAR: W_{kit}: KİT'lerde reel ücretler, W_{ir}: Genel imalat sanayiinde reel ücretler. D: Reel ücretlerde dip noktanın indeks değeri, T: 1980-önceki tepe noktanın indeks değeri. Deflatör olarak toptan eşya fiyatları kullanıldı. W/Y_i: DİE anketlerine göre genel imalat sanayiinde ücret/katma değer oranı. r: Değişken maliyetler üzerine uygulanan kâr (mark-up) oranı.

4. Sanayi sermayesinin ücret patlamasına karşı, 1990 yılında kâr marjlarında olağanüstü bir artış gerçekleştirmiş olması da ilginçtir. Piyasalara az sayıda firmanın egemen olması anlamına gelen oligopolcü sanayi yapısı kâr hadlerini koruyarak maliyet artışlarının fiyatlara yansıtılmasına imkân tanır. Ancak, 1990

yılında özel sanayi, bunu kâr hadlerini (mark-up oranını) 1963 sonrasının rekor düzeyine (%40.8'e) çıkararak fazlasıyla gerçekleştirmiştir. Bu, doğal olarak, sınai ürünlerde fiyat düzeylerinin ücret artışlarını aşan boyutlarda yükselmesi anlamına gelmiştir. Böylece, ücret-maaş zamları kamu maliyesini krize sürüklerken, özel sektör, enflasyon oranını yükseltme pahasına bölüşüm ilişkilerinin sermaye aleyhine dönüşmesini önleyebilmiştir. Bu, ileride tartışacağımız gibi, 1994 bunalımına katkı yapan olgulardan biri olarak görülmelidir.

Kâr hadleriyle ilgili gelişmeler nasıl açıklanabilir? Neo-liberal iktisatçılar, sanayinin dış rekabete karşı koruma oranları düştükçe sınai kâr oranlarının da (aşınan "koruma rantları" nedeniyle) aşağı çekileceğini öngörürler. Esasen, iç pazarda devletin koruma ve müdahaleleriyle oluşan rantların, sanayideki kâr marjlarının göreli büyüklüğüyle ölçülebileceği görüşü yaygındır. Bu nedenle, özellikle 1983 sonrasında ithal kotaları kaldırılarak ve gümrük tarifeleri ve fonlardan oluşan koruma oranları da hafifletilerek başlayan eğilim, neo-liberal beklentilere göre sanayiyi daha rekabetçi hale getirmeli ve kâr marjlarını aşındırmalı idi.

Bulgular, bu beklentiyi doğrulamıyor. Türkiye'de koruma ve müdahalenin yoğun olduğu 1960-1976 yıllarının ortalama kâr haddi, özel imalat sanayii için %27.6 olarak hesaplanmakta; aynı oran "liberal" 1983-1990 dönemi için ise ortalama %35.8'e çıkmaktadır. Kısacası, Türkiye'nin dış dünyaya açılması ve liberalleşen dış ticaret rejimi, sanayi sektöründeki tekelci-oligopolcü fiyatlama yöntemlerini zayıflatmak bir yana, giderek pekiştirmiş görünmektedir. Koruma oranlarından bağımsız olduğu böylece ortaya çıkan sanayinin kâr marjlarının, reel ücret hareketleri ve sanayideki kapasite kullanım oranları tarafından belirlendiğine ilişkin ampirik göstergeler daha güçlü çıkmaktadır. Ayrıca kâr haddinde uzun dönemli yükselme eğiliminin sanayinin tekelleşme derecesindeki artışla bağlantılı olması da düşünülmelidir.

Tablo 1'in bulguları, 1990'da son buluyor. 1991-1993 yılları için imalat sanayii verileri olmamakla birlikte, Harb-İş Sendikası bünyesinde gerçekleştirilen bir inceleme bu dönem içinde reel ücretlerin %30-35 dolayında artarak 1993 yılının Nisan ayında zirve noktasına ulaştığı izlenimini vermektedir. 1993 sonu ile 1994 sonu arasında, yani ekonomik bunalım içinde ise kamu sektöründe toplu sözleşme bağlantılarının yerine getirilmemesi, aynı kaynağa göre reel ücretlerin %40 dolayında gerilemesine yol açacak; özel sektörde ise aynı oranda bir gerileme 1993 Nisanını izleyen bir buçuk yıl içinde gerçekleşecektir.

C. Tarımın Ticaret Hadleri

Bağımsız çiftçiliğin ve küçük-orta üreticiliğin yaygın olduğu bir tarımsal yapıda, çiftçinin eline geçen fiyatlarla çiftçinin sanayi kesimine ödediği fiyatlar arasında oluşan makasın hareketleri, sanayi sermayesi ile köylü arasındaki bölüşüm ilişkilerinin seyrini belirler. Bu makasa, bilindiği gibi *iç ticaret hadleri* veya *tarımın ticaret hadleri* (TTH) diyoruz. Tarımın ticaret hadlerinin bozulması, bölüşüm ilişkilerinin çiftçi aleyhine, sanayi sermayesi (veya sanayi ürünlerini pazarlayan ticaret sermayesi) lehine dönüştüğünü ifade eder. Bu, daha çok *geri* pazarlama ilişkileri içinde oluşan bölüşüm bağlantılarını yansıtan bir göstergedir. Yani çiftçinin eline geçen fiyatlar ile çiftçinin sanayi kökenli girdiler veya tüketim malları için ödediği fiyatlar arasındaki makası ifade eder. *İleri* pazarlama bağlantılarını ise, çiftçinin eline geçen fiyatlarla, aynı ürünlerin nihai piyasalardaki fiyatları arasındaki açıklığın, yani ticarî marjların hareketleri daha iyi verecektir. Bu marjın açılması, tarım ürünleri ticaretinde, ticaret sermayesinin göreli durumunun çiftçi aleyhine düzelmesi anlamına gelecektir.

Tarımın ticaret hadleri tüm ulusal ekonomi için ölçülebilirken, tarım ürünlerine ilişkin ticarî marjlar ancak belli ürün grupları için hesaplanabilmektedir. Aşağıda Tablo 2 iç ticaret hadlerinin 1973-1991 yılları arasındaki seyrini vermektedir. Ticarî marjlarla ilgili bazı bulguları ise, bu tablodan bağımsız olarak, ayrıca, tartışacağız.

1973-1991 arasında tarımın ticaret hadleri zirve noktasına Ecevit hükümeti döneminde, 1974'te ulaşmakta; 1979'a kadar %32'lik bir gerileme geçirdikten sonra askerî rejim ve ANAP iktidarı yıllarında (1983-84'teki çok ılımlı bir düzelmeyi saymazsak) aşağı yukarı kesintisiz gerilemeye devam etmekte ve 1988 yılında (aynen ücret payı gibi) dip noktaya ulaşmaktadır. 1979-1988 yılları arasındaki gerileme de %39'u bulmaktadır. Böylece, 1974 ile 1988 arasında geçen 14 yıllık süre, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye tarımının yaşadığı en ağır ve en uzun süreli fiyat şokunu içermektedir.

Çiftçinin eline geçen göreli fiyatlardaki bu dramatik bozulmanın 1974-79 ve 1980-88 dönemlerini ayrıştırmak yararlı olacaktır. İlk dönem, Ecevit konjonktürünün piyasa koşulları tarafından aşındırılmasını yansıtır ve Tablo 2'de gözlendiği gibi dünya tarım fiyatlarındaki düşme eğilimiyle de kısmen (1978'e kadar) paralel seyreder. 1980'li yıllardaki fiyat gerilemesi ise büyük ölçüde bilinçli politikaların eseridir. Örneğin 1980 yılındaki dünya piyasalarında tarım ticaret hadleri %32 düzelirken Türkiye'de %17'lik bir gerileme meydana gelmekte; 1986-88 yılları içinde de dünya fiyatlarında %13'lük göreli bir ilerleme ile Türkiye'de %20'lik bir gerileme paralel seyredebilmektedir.

TABLO 2: Türkiye'de Tarım Ticaret Hadlerini (TTH_t) ve Dünya Ticaret hadleri (TTH_d) ile Karşılaştırma

Yıllar	TTH_t	TTH_d	T/D	G_t (%)	G_d (%)
1973	111.7	174.0	.642	—	—
1974	119.8	162.2	.739	+7.3	−6.8
1975	116.9	143.0	.817	−2.4	−11.8
1976	100.0	100.0	1.000	−14.5	−30.1
1977	99.5	89.5	1.112	−0.5	−10.5
1988	96.7	104.1	.929	−2.8	+16.3
1979	81.4	104.5	.779	−15.8	+0.4
1980	67.3	137.2	.491	−17.3	+31.3
1981	65.4	118.3	.553	−2.8	−13.8
1982	56.7	90.3	.628	−13.3	−23.7
1983	59.2	99.3	.596	+4.4	+10.0
1984	66.1	92.3	.716	+11.7	−7.0
1985	63.7	79.5	.801	−3.6	−13.9
1986	62.1	71.4	.870	−2.5	−10.2
1987	59.0	73.3	.805	−5.0	+2.7
1988	49.8	80.8	.623	−15.6	+9.1
1989	57..8	81.9	.706	+16.1	+2.4
1990	70.7	73.1	.967	+22.3	−10.7
1991	66.2	69.5	.953	−6.4	−4.9

NOTLAR: 1973-1989'a ait TTH_d Oktar Türel, "Faktör ve Mal Piyasalarında Diğer Politika Öğeleri ve Gelir Bölüşümü", *Türk Ekonomisine Sosyal Demokrat Çözümler*, Cilt III, İstanbul, TÜSES 1991'den alınmış; 1990-1991 bulguları ise aynı yöntemle hesaplanmıştır. TTH_t zımnî GSYİH (Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla - "Millî Gelir") deflatörlerinden hesaplanmıştır. T/D, ikinci sütundaki değerlerin üçüncü sütun değerlerine bölünmesi ile elde edilmiştir. G_t ve G_d TTH_d'nin yüzde olarak değişme oranlarıdır.

TABLO 3: Destekleme Alımlarının (DA) Tarımsal Katma Değere (TKD) Oranı / %) ve Göreli Destekleme Fiyatları (İndeks Sayıları Arasındaki Oranlar)

Yıllar	DA/TKD	P_d/P	P_d/P_t
1976	14.7	1.000	1.000
1977-79	12.2	.752	.778
1980-86	8.6	.673	.867
1987	7.3	.723	.856
1988	5.5	.797	1.029
1989	5.7	.826	.944
1990	7.6	1.240	1.285
1991	12.0	1.143	1.268
1992	13.2	1.166	1.167

NOTLAR: P_d: Buğday, tütün, şeker pancarı, pamuk, ayçiçeği, fındık ve çay için ödenen destekleme fiyatlarının ağırlıklı ortalamasından elde edilen indeks sayısı. P: Toptan eşya fiyat indeksi. P_t: GSYİH serilerinin tarım zımni deflatörünün indeks sayısı.

1980'li yıllarda, destekleme politikalarının tarımdaki fiyat hareketleri üzerindeki etkisi Tablo 3'ten ortaya çıkabiliyor. Destekleme alımlarının tarım sektörünün toplam katma değerine oranı (DA/TKD), 1976'da %14.7'den 1988'de %5.5'e inmiştir. 1976 fiyat ilişkilerini parite kabul edersek, 1989 yılına kadar destekleme fiyatları, hem genel fiyat düzeyenin, hem de ortalama tarım fiyatlarının gerisinde seyretmiştir. Tablo 3'te P_d/P ve P_d/P_t fiyat oranlarının bu yıllarda genellikle 1'in altında değerler alması bunu gösteriyor. Tüm destekleme göstergelerinde 1989'la başlayan ilerlemenin, Tablo 2'de tarım ticaret hadlerinde gözlenen düzelmeyle eş-zamanlı olması tesadüfi sayılamaz. Bu saptama, ANAP'ın 1989'la başlayan popülizme sürüklenme sürecinin köylülüğe yansıma boyutunu gösteriyor.

TABLO 4: Tarımda Emek Verimi, Sermaye Birikimi ve Girdi Kullanımı
(İndeks Sayıları)

	1976-79	1980-82	1983-85	1986-88	1989-90
I (Özel)	100.0*	87.1	100.8	83.5	62.3**
I (toplam)	100.0*	92.9	101.6	103.6	95.7**
Y(t) / N (t)	100.0	105.1	101.91	11.4	114.5
F	100.0	96.4	115.0	119.4	132.8***

NOTLAR: DİE ve DPT verilerinden yapılmış hesaplamalar. I (özel) ve I (toplam): Özel ve toplam tarımsal yatırımlar. Y(t): 1987 fiyatlarıyla tarımsal katma değer. N(t): Nüfus sayımlarından hareketle tahmin edilen tarımcı faal nüfus. F: Yapay gübre kullanımı (ton). (*): 1977-79; (**): 1989. (***): 1989-91.

Tarıma dönük iktisat politikalarında gözlenen ve 1974-1988 yıllarını kapsayan bu yalpalamalar, her şeye rağmen, Türkiye tarımındaki göreli fiyat hareketleri ile dünya fiyat hareketleri arasındaki kopukluğun azalması ile sonuçlanmıştır. Tablo 2'nin son üç sütununa bu açıdan bakalım: 1990-91 yıllarında Türkiye/dünya fiyat ilişkileri normal bir yıl sayılması gereken 1976 fiyat oranlarına yaklaşmıştır. G_t ve G_d sütunlarındaki değerlerin + (artma) ve – (azalma) işaretleri karşılaştırılırsa, 1981'den itibaren Türkiye ve dünya fiyatlarının aynı yöndeki fiyat hareket ettiği yılların sayısı (7), aykırı hareketlerin gözlendiği yılları (4) aşmaktadır. 1974-1980 yıllarında ise aykırı fiyat hareketleri (4), paralel hareketlerin (3) üstündedir. Dünya hammadde piyasalarındaki büyük istikrarsızlık koşulları dikkate alınırsa, Türkiye çiftçisinin geleceği bakımından bu gelişmeyi, yani çiftçinin eline geçen fiyatların, uluslararası hammadde piyasalarındaki dalgalanmalara bağımlı kılınmasını olumlu kabul etmek imkânsızdır.

Tarımsal fiyatlarda gözlenen derin aşınma, tarım kesiminde kaynak kullanımını ve verimliliği nasıl etkilemiştir? Tablo 4, bu soruyu yanıtlamamıza imkân verecek bazı bulgular içeriyor. Görüldüğü gibi, fiyat çöküntüsü, çiftçinin yatırımlarını da büyük ölçüde aşındırmıştır. 1989-90'da özel tarımsal yatırımlar, 1976-79 ortalamasının reel olarak %38 altındadır. Buna karşılık, yapay gübrenin temsil ettiği cari girdi kullanımda ise ılımlı bir artış sağlanabilmiştir: 1977-1991 yılları arasında gübre kullanımında yıllık artış %2.3 oranındadır ve bu oran,

örneğin 1973-77 yıllarındaki yıllık %27.4'lük artış hızının bir hayli altındadır.

Normalde, traktör-türü sabit sermaye yatırımlarının emek verimini, gübre-türü girdi kullanımının toprak verimini artırması beklenmelidir. Yukarıda gözlenen dönüşümlerin meydana geldiği bir dönemde, bu nedenle, Türkiye tarımında, Tablo 4'te Y(t)/N(t) göstergesi ile ifade edilen emek veriminin olumlu etkilenmesi beklenmemeli idi. Buna rağmen, 1976-79/1989-90 yılları arasında tarımdaki emek veriminde küçümsenmeyecek bir ilerleme gerçekleşmektedir. Bu, kısacası, olumsuz fiyat hareketleri karşısında yatırımları geriletmek zorunda kalan köylü üreticilerin, aile tüketiminden kısarak ve aile emeğini daha yoğun bir biçimde üretime yönelterek tarımsal verimi artırmış olması anlamına gelmektedir.

Bu, tarım ticaret hadlerinde ve bölüşüm ilişkilerinde köylülük aleyhine meydana gelen gelişmelerin, tarımsal üretimde olumsuz etkiler yaratmadığını göstermektedir. Köylü tarımının olağanüstü direnme gücü ve gizli rezervleri, fiyat çöküntülerinin tarımsal verimde paralel çöküntülere yol açmamasını sağlayabilmektedir. Ancak, bazı alan çalışmaları, son yıllarda varlıklı kırsal katmanların sermaye birikim potansiyellerini tarım dışına kaydırmaya başladıklarına dair göstergeler ortaya koymakta; ayrıca tüm katmanlara mensup köylü ailelerde göç eğiliminin de artmakta olduğu gözlenmektedir. Bu tür gelişmelerin er veya geç tarımda üretim güçlerinin gelişimini de olumsuz etkilemeleri kaçınılmazdır.

ABD, AB ve Japonya'da tarıma dönük üretim ve ihracat sübvansiyonları ile tarımsal ithalata karşı uygulanan koruma oranlarının sadece mutlak anlamda değil, göreli olarak da Türkiye'nin desteklemeye ayırdığı kaynakları fazlasıyla aştığı bilinirken; Dünya Bankası çevrelerinden gelen ve tarım kesimini piyasa güçleri karşısında korumasız bırakma sonucunu verecek olan telkinlere teslim olmanın savunulacak bir yanı yoktur.

D. İkincil Bölüşüm İlişkileri ve Artığın Yeniden Paylaşımı

1980'li yıllarda, işçi ve köylü sınıflarının göreli ekonomik durumlarında, milli gelirden aldıkları paylarda köklü ve olumsuz değişmelerin meydana geldiğini böylece görmüş oluyoruz. Bu dönem içinde sermaye sınıfının artı-değeri (ekonomik artığı) yeniden paylaşımında da önemli değişmeler meydana geldi. Bu yeniden paylaşım süreci, ikincil bölüşüm ilişkileri olarak da anılır.

Tablo 5: Artığın Yeniden Paylaşımı ve İkincil Bölüşüm İlişkileri

Yıllar	R/P_{500}	R/P_e	Fin/Y	Tic/Y	R/Y	R(r)	P(br)
1976			2.2	15.3			
1977			1.9	15.4			
1979		13.4	2.1	15.3			100
1980		22.1	2.0	16.5	2.0	100	247
1983	52.6	53.7	2.3	18.3	6.8	393	329
1984	54.1	42.0	2.2	19.2	7.9	488	637
1985	60.4	46.0	2.2	19.0	8.5	579	618
1986	67.6	39.0	2.4	17.9	8.8	677	969
1987	50.1	45.2	3.0	20.3	8.2	695	1310
1988	56.3	41.5	3.3	20.3	9. 8	857	—
1989	49.9	42.2	2.8	19.7	10.3	929	1007
1990	48.2	47.3	3.2	19.5	8.7	859	—
1991	69.5	63.3	4.2	18.9			1525
1992	—	—	4.3	19.1			—

NOTLAR: Semboller ve kavramlar için metne bakınız. İlk üç sütun yüzdeler; son iki sütun indeks sayılarıdır. R/P_{500} 500 büyük sanayi kuruluşuna giren özel firmaları, P_e Eskişehir sanayi odasına üye kuruluşları içermektedir. R/GDP ve R(r), Adil Temel'in "Faktör Gelirlerinde Gelişmeler" başlıklı ve 1991 tarihli yayımlanmamış bir çalışmasının faiz bulgularına, kamu sektörünün faiz ödemelerinin eklenmesi ile elde edilmiştir.

Tablo 5, ikincil bölüşüm ilişkilerine ait bir dizi göstergeyi içermektedir. Bunları kısaca tanımlayalım ve temsil ettikleri dönüşümleri tartışalım.

Artığın yeniden paylaşımında en çarpıcı yenilik, faizlerin bir gelir türü ve bir maliyet öğesi olarak kazandığı büyük önemdir. Hatırlanacağı gibi, 1980 öncesi, mevduat faizlerinin genellikle enflasyonun gerisinde, ortalama kredi faizlerinin de enflasyonla zaman zaman başabaş, fiyat artışlarının hızlandığı kimi yıllarda ise enflasyonun dahi gerisinde seyrettiği bir dönemdir. İç borçlanmanın fazla önem taşımadığı, menkul kıymetler borsasının faal olmadığı, finansal araçlarda çeşitliliğin varolmadığı, döviz tutmanın da yasa-dışı olduğu bu ortamda rantiyelerin gayri menkul dışında yöneleceği seçenekler çok sınırlı idi. Bankaların kazançları ise, esas olarak, mevduat ve kredi faizleri arasında varolan pozitif marjdan ve dolayısıyla tasarruf edenlerle yatırımcılar arasında icra ettikleri aracılık işlevlerinden kaynaklanmakta idi.

Neo-liberallerin "finansal baskı" olarak nitelendirdikleri bu ortam, rantiye ve finans kapitalin yatırımcı sermayeye tabi olması anlamına gelir. Kredi talebinin yüksekliği, şüphesiz, müşteriler arasında iktisadî, siyasal veya kişisel ölçütlerin rol oynadığı tercih ve tahsis yöntemlerine yol açar; ancak sistem bir bütün olarak potansiyel ve fiilî rantiyelerden burjuvazinin yatırımcı-işletmeci sanayici katmanlarına kaynak aktarma işlevi ifa eder. Tablo 4'ün bulguları, bu durumun 1980 sonrasında hangi yönde değiştiğini; Türkiye burjuvazisinin katmanları arasında yeniden bölüşüm ilişkilerinin nasıl tersine döndüğünü ortaya koymaktadır.

Tablonun ilk iki sütunu, faiz maliyetlerinin şirketlerin brüt kârları üzerindeki göreli yükünü ifade ediyor. R/P_{500}, İstanbul Sanayi Odası (İSO)'nın yayımladığı 500 en büyük sanayi şirketi içindeki özel sektör kuruluşlarında faiz ödemelerinin gayri safi kârlar içindeki payını gösteriyor. R/P_e ise aynı payı Eskişehir Sanayi Odası (ESO)'na bağlı şirketler için veriyor. 500 büyük şirketle ilgili bulgular 1983'ten başladığı için, "finansal baskı" dönemiyle karşılaştırma, ESO kuruluşları için yapılabilmektedir. Görüldüğü gibi bu kuruluşlarda faiz maliyetlerinin brüt kârlar üzerindeki yükü, 1979'daki %13 dolaylarından 1991'de %63'e yükselmiştir. İSO listesinde genellikle %50'nin üzerinde seyreden faiz yükü ise yine 1991'de %70'e ulaşmıştır.

Bu olağanüstü faiz yükü, şüphesiz, firmaların yatırılabilir fonlarını eritmektedir. Ancak, görüldüğü kadarı ile yüksek faiz dönemi, şirketlerin finansman kaynakları içinde bankaların önemini azaltmamıştır. Bu olgunun arkasında, faiz ödemelerinin şirket muhasebesinde gider yazılmasına imkân veren düzenlemenin rolü vardır. Faiz gelirleri beyannameli gelir vergisinden muaf oldukları gibi, faiz giderleri de şirketlerin vergi matrahlarından düşülmektedir. Böylece, firmaların yüksek faiz yükü, belli ölçüde kamu maliyesi tarafından üstlenilmiş olmaktadır.

Tablonun Fin/Y başlığı altındaki üçüncü sütunu ile son üç sütunu, finansal sistemin ve faiz gelirlerinin göreli büyüklüğüne ve rantiye ile bankaların reel kazançlarına ilişkin tahminler içermektedir. 1980-1990 yılları arasında milli muhasebede "malî kuruluşlar" başlığı altında tanımlanan finansal sektörün GSYİH içindeki payı (Fin/Y) %2'den %4.3'e yükselmiştir. Bu göreli genişlemenin (bankalar sisteminde ücretlerin genel ücret hareketlerini izlediği kabul edilirse) büyük ölçüde banka kârlarına yansımış olması doğaldır. Nitekim, toplam banka kârlarının sabit fiyatlarla (reel olarak), 1979-1991 arasında 15 misli büyüdüğü ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, faiz gelirlerinin millî gelir içindeki payı (R/Y) 1980-1990) arasında %2'den %9-10'a yükselmektedir ve bu göreli ilerleme faiz gelirlerinin reel olarak yaklaşık 9 misli artmış olması anlamına gelmektedir. Hemen ifade edelim ki, bu tahminde yer alan faiz gelirleri, finansal sistemin son yıllarda çeşitlenen araçlarından önemli bir bölümünü (repo işlemleri, VDMK, yatırım fonları gibi) içermemekte; sadece vadeli mevduat, döviz mevduatı, Hazine bonosu, devlet tahvili üzerinden ödenen faizleri kapsamakta ve bu nedenle eksik bir tahmin oluşturmaktadır. Öte yandan devlet kâğıtları büyük ölçüde bankalarca tutulduğu için bu yöntemle hesaplanan toplam faiz gelirinin bir bölümü banka kârları içinde de yer almaktadır. Bu durum, bankaların giderek kurumsal rantiyelere dönüşmesinin bölüşüm ilişkileri içinde yansıması anlamına gelmektedir.

Bu dönem, ticarî sermayenin göreli durumunda da belli ilerlemelere yol açmıştır. Çiftçinin ödediği fiyatlarla tüketicinin ödediği fiyatlar arasındaki makasın açılması ticari marjlarda genişleme anlamına gelir. Örneğin, 1976-79 ile 1988 yıllarının fiyatları karşılaştırılacak olursa ekmek fiyatı ile çiftçinin eline geçen buğday fiyatı arasındaki makas %52, margarin fiyatı ile ayçiçeği arasında ise %79 oranında birinciler (yani ekmek ve margarin) lehine genişlemiştir. Tütün ve pamuğun birim ihraç fiyatları ile çiftçinin eline geçen fiyatları arasındaki makas da 1976 ile 1984 arasında 2-2.5 misli açılmıştır. Bu saptamalar ticari marjların açılması; yani daha önce tartışıldığı gibi ticaret sermayesinin göreli durumunun çiftçi aleyhine düzelmesi anlamına gelmektedir.

Ticaretin sanayiye göre kayırılmasına yol açan bir başka gelişme ise ANAP iktidarı döneminde yaygınlaşan dış ticaret sermaye şirketlerine dönük özel teşvikler olmuştur. Yüksek bir ihracat eşiği, sadece ihracatta uzmanlaştığı kabul edilen şirketlere verilecek teşvikler için alt sınır kabul edilmiş ve bunun sonunda holdinglere bağlı olarak kurulan dış ticaret şirketleri, dışa dönük küçük ve orta boyutlu üreticilerin ihracatları üzerinden büyük komisyonlar alabilmişlerdir.

Bu gelişmeler, kısmen de olsa, ticaretin milli gelirdeki payının 1970'li yılların %15'inden 1987-1991 arasında %19-20'ye çıkması ile yansımaktadır.

Görüldüğü gibi, 1980'i izleyen yıllar, burjuvazinin katmanları arasındaki güç dengesini ve bölüşüm ilişkilerini kökten değiştirmiştir. Kaynaklarını farklı alanlara dağıtmış olan büyük holdingler, bu dönüşümlere uyum sağlayabilmişler; sanayiden turizme, konuta, finansa; iç pazardan ihracata; yatırımdan ticarete yönelerek yeni koşulları lehlerine dönüştürebilmişlerdir. Buna karşılık uzmanlaşmış küçük-orta sanayici, ağırlaşan koşullarda gelişen yeni faaliyet alanları karşısında handikaplı kalmış; ağır finansman maliyeti altında ezilmiş; bir çoğu tasfiyeye uğranmıştır. Benzeri bir farklılaşma, başta ANAP liderleri ve Özal ailesi olmak üzere siyasal iktidarla yakın ilişkileri olan iş adamları ile bu olanaktan yoksun iş adamları arasında da oluşmuştur. Bu bölümün başında, bu tür bağlantıların oluşturduğu yeni rantların özellikleri üzerinde durmuş idik.

III

MAKRO-DENGELER, SERMAYE BİRİKİMİ VE BÜYÜME

A. Makro-Ekonomik Dengeler

1981-1992 yılları boyunca, milli gelirin ana kategorileri hangi yönde değişti? Burada, toplam kaynakların (TK), gayri safi milli hasıla ile cari işlem açıklarının (CA) toplamından oluştuğu saptamasıyla başlıyoruz. Doğal olarak, cari işlemler fazla verdiği zaman, yani cari açık negatif değerler aldığı zaman, toplam kaynaklar gayri safi milli hasılanın altına düşer. Böylece saptanan toplam kaynaklar, özel yatırım (I_p), kamu yatırımı (I_g), özel tüketim (C_p) ve kamu tüketimi (C_g) biçiminde kullanılır. Toplam yatırımların ise (I_t), özel tasarruflar (S_p), kamu tasarrufları (S_g) ve dış tasarruflar, yani cari açık (CA) kategorilerinin toplamına eşit olması beklenir. Tüm bu değişkenleri cari fiyatlarla (tüm sembollerde c alt-harfi ile) veya sabit (bizim hesaplamalarımızda 1987'ye ait) fiyatlarla (tüm sembollerde r alt-harfi ile) ifade edebiliriz.

Sabit fiyatlı hesaplamalara gerek duyulmasının nedeni, 1980'li yıllarda göreli fiyatların yapısında çok önemli değişikliklerin meydana gelmiş olmasıdır. Bu nedenle, örneğin, döviz kurlarının pahalanması, döviz girdisi diğer mallara göre daha yüksek olana yatırımları da pahalandırmıştır ve bu nedenle 1981 yılına ait sabit fiyatlı yatırımlar, cari fiyatlarla hesaplanan yatırımların üstüne çıkmıştır. Tabloda bu, 1981 için L_{rt}'nin %20.2, I_{ct}'nin ise %17.5 olması ile ortaya çıkıyor; yani, 1987 fiyatları ile toplam yatırımların milli gelire oranı %20.2 iken, cari (yani 1981'e ait) fiyatlarla ise aynı oran sadece %17.5'te kalmaktadır.

Tablo 6'nın bulgularını birkaç vurgulama ile özetleyelim:

Tablo 6: GSMH'nın Yüzdeleri Olarak ve Sabit (1987) ve Cari Fiyatlarla Temel Makro-Ekonomik Göstergeler, 1981-1992

	1981	1984	1988	1989	1990	1991	1992
GSMH	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
CA_r	1.4	0.3	–2.8	–2.1	0.9	–1.5	–0.1
CA_c	2.7	2.3	–1.7	–0.9	1.7	–0.2	0.6
TK_r	101.4	100.3	97.2	97.9	100.9	98.5 ·	99.9
TK_c	102.7	102.3	98.3	99.1	101.7	99.8	100.6
I_{rg}	13.1	9.5	8.0	7.4	9.4	7.9	5.9
I_{cg}	10.7	7.8	8.4	7.2	8.7	7.7	5.8
I_{rp}	6.8	8.2	9.9	9.9	11.6	9.8	10.9
I_{cp}	6.9	7.8	10.0	9.0	10.1	8.5	9.4
I_{rt}	20.2 ·	17.7	17.9	17.3	21.0	17.7	16.8
I_{ct}	17.5	15.6	18.4	16.2	18.8	16.2	15.2
C_{rg}	8.0	7.5	6.8	7.0	7.0	7.2	7.1
C_{cg}	8.7	7.3	6.7	8.4	10.2	11.6	12.1
C_{rp}	73.2	75.1	72.5	73.6	72.9	73.6	76.0
C_{cp}	76.5	79.4	73.5	74.5	72.7	72.0	73.3
S_{rg}	8.9	7.7	6.8	5.3	3.9	0.6	–0.5
S_{cg}	7.0	5.9	6.6	4.6	3.3	0.5	–0.5
S_{rp}	9.9	9.7	13.9	14.1	16.2	18.6	17.4
S_{cp}	7.8	7.4	13.5	12.5	13.8	15.9	15.1
C_{rt}	81.2	82.6	79.3	80.6	79.9	80.8	83.1
C_{ct}	85.2	86.7	79.9	82.9	82.9	83.6	85.4
S_{rt}	18.8	17.4	20.7	19.4	20.1	19.2	16.9
S_{ct}	14.8	13.3	20.1	17.1	17.1	16.4	14.6

NOTLAR: Tanımlar ve semboller için metne bakınız.

1. Ödemeler dengesinde kronik cari işlem açıkları dönemi artık son bulmuştur. Ancak, cari açık veya fazla ekonominin büyüme hızıyla giderek daha fazla bağlantılı hale gelmiştir. 1988'den başlayarak adam başına milli gelirin düştüğü (yani Gayrı Safi Millî Hasılanın, GSMH'nın %2.2'nin altında büyüdüğü 1988, 1989, 1991 ve 1994 yıllarında) cari işlemler fazla vermiş (Tabloda CA_c negatif değerler almış); buna karşılık %5'i aşan büyüme hızları çok yüksek cari açıklara yol açmıştır. Bu bağlamda, Tabloda gösterilmeyen 1993 ve 1994 yıllarına ait bulgular ilginç bir durumu ortaya koymaktadır: 1993'te GSMH'da %7'yi aşan bir büyüme hızı cari işlemlerde 6.4 milyar dolarlık açığa; 1994'te milli gelirde %6'lık gerileme ise, 2.6 milyar dolarlık bir fazlaya yol açmıştır. Her iki rakam da Cumhuriyet tarihine ait rekorlardır. Ancak, birincisi rekor düzeyde bir açığı; ikincisi ise yine bir rekor olan cari fazlayı ifade ediyor. Birer yıl arayla zıd yönlerde kırılan iki rekor, ödemeler dengesinin istikrardan ne derecede uzak olduğunu göstermektedir.

2. Gerek toplam yatırımlar, gerekse toplam tasarruflar 1992 yılında 1981'deki oranların altında kalmaktadır. Sabit fiyatlarla gözlenen gerileme, cari fiyatlara göre, daha da belirgin olmaktadır. Bu bağlamda, kamu yatırım ve tasarruflarında meydana gelen göreli düşme, özel yatırımlardaki çok ılımlı ve özel tasarruflardaki daha anlamlı artışlar tarafından telafi edilememekte; toplam yatırım ve tasarruflardaki gerileme, böylece, büyük ölçüde kamu kesiminin yatırım ve tasarruf eğilimlerindeki zayıflamaya bağlı kalmaktadır.

3. İç tasarruflarla yatırımlar arasındaki oranlar karşılaştırıldığında, yatırım eğiliminin göreli olarak daha istikrarlı kalan tasarruf eğilimlerine göre zayıflamış olduğu gözlenmektedir. 1981 ile 1992 arasında özel tasarrufların özel yatırımlara oranı (S_{ct}/I_{ct}) 1.13'ten 1.61'e çıkmakta; toplam tasarruflarla toplam yatırımlar arasındaki oran ise 0.85'ten 0.96'ya yükselmektedir. Özel tasarruf eğilimindeki yükselmenin gelir dağılımının varlıklı sınıflar lehine dönüşmesi ile bağlantısı olabilir. Buna karşılık, yatırım eğilimindeki göreli durgunluk, burjuvazi içinde meydana gelen bölüşüm değişmeleriyle ilgili olmalıdır: Burjuvazinin yatırımcı katmanlarının (sanayi sermayesinin) göreli durumlarının yatırım eğilimi düşük rantiye ve finans kapital katmanları karşısında bozulmuş olması makul bir açıklama olarak görülebilir. Bu olgunun sektörel yansımalarını aşağıda ayrıca inceleyeceğiz.

4. İster sabit, ister cari fiyatlarla hesaplansın, Türkiye'de milli hasılanın sermaye birikimine ve tasarruflara ayrılan oranlarının, %20 eşiğini aşamamış olması düşündürücüdür. Doğu Asya ülkelerinde bu oranlar %30'ları rahatça aşmaktadır. Bu ülkelerde, yüksek büyüme hızlarının ardında yüksek yatırım oranlarının;

büyüme sürecinin istikrarlı (enflasyonsuz ve dış açıksız) bir biçimde gerçekleşmiş olmasının ardında da yüksek ulusal tasarruf oranlarının yattığı söylenmelidir. Türkiye, kaynak tahsisinde etkinliği artıran marjinal düzeltmelerle ve kapasite kullanım oranlarını yükselterek büyüme hızını artırma olanaklarını artık tüketmiş bulunmaktadır. Bu nedenle ulusal tasarruf ve yatırım oranlarında çarpıcı sıçramalar sağlanamazsa Türkiye ekonomisi 21. yüzyıla duragan bir azgelişmiş ekonomi olarak girmeye mahkûm olacaktır.

Tablo 7, bazı alt-dönemler itibariyle GSYİH'nın ortalama büyüme hızlarını ve enflasyon oranlarını veriyor. Ortalamaların ardında gizli kalan yıllık dalgalanmalar dikkate alınacak olursa, ekonominin özellikle 1988 sonrasında bir hayli istikrarsız bir görüntü kazandığı ortaya çıkacaktır. Gerçekten de 1988-1994 yılları arasında ortalama yıllık büyüme %2.6 oranında gerçekleşmekte; ancak bu ortalamanın etrafında çok aşırı dalgalanmalar gözlenmektedir: Yedi yıllık bu zaman aralığı içinde, GSYİH'da %9.1 gibi artışlarla (1990), %5.4 oranındaki düşüşler (1994) birlikte gözlenebilmektedir. Bu durum enflasyon oranındaki yükselme eğilimi ile birlikte gözlenmekte; 1981-87 yıllarında %40'ın altında istikrar bulmuş gibi görünen fiyat artışları, 1988'de %70 civarında yeni bir platforma çıkmakta ve 1992'de %120.7'lik bir düzeye çıkarak, son elli yıla ait yeni bir rekor kırmaktadır.

Tablo 7: Alt-Dönemlere İlişkin Nicel Göstergeler

	1981-83	1984-87	1988	1989-94
Büyüme	5.0	6.9	2.1	2.7
Enflasyon	31.4	38.8	68.3	70.2

B . Sermaye Birikimi

Büyüme hızında ve ödemeler dengesindeki dalgalanmaların ve yükselen enflasyon olgusunun ardında, kanımızca, yukarıda değindiğimiz yetersiz yatırım ve tasarruf oranları yatmaktadır: Üretken kapasitenin büyüme hızı, yatırım oranlarının düşmesine bağlı olarak yavaşlayınca, talepten kaynaklanan genişleme konjonktürleri en çok iki yıl içinde kapasite sınırlarına dayanmakta; bu da enflasyon ve/veya dış açığın artması ve reel büyümenin tıkanması ile sonuçlanmaktadır. Sermaye birikiminin yetersizliği, böylece, bir yandan enflasyonu; öte yandan da

büyüme sürecindeki istikrarsızlıkları açıklayabilecek temel bir yapısal etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 8 ve Tablo 9, sabit fiyatlarla ve toplam içinden yüzde paylar olarak toplam yatırımların (sabit sermaye birikiminin) 1981-1992 arasındaki seyrini 1977 ile karşılaştırıyor. Ortaya çıkan tablo gerçekten ilginç ve düşündürücüdür. Bazı hususları vurgulamakta yarar vardır.

1. Sabit fiyatlarla toplam sermaye birikimi 1977 düzeyini ancak 1986 yılında yakalamaktadır. Milli gelirdeki büyüme nedeniyle bu gelişme, sabit fiyatlarla yatırım/GSYİH oranının 1977 ile 1992 arasında %24.5'ten %16.8'e düşmesi ile sonuçlanmaktadır. Özel yatırımlar da 1977'nin reel düzeyine 1986'da ulaşmakta; ancak konut yatırımlarını dışlarsak bu tarih 1989'a kaymaktadır. 1977-1992 arasında toplam yatırımlar yılda %1.8.'lik, özel yatırımlar ise %3.5'luk bir tempo ile büyümekte; ancak bu ortalama hız, inişli-çıkışlı bir seyir izleyerek gerçekleşmektedir.

2. 1977-1981 arasında hızla gerileyen özel yatırımlar bu tarihten sonra iki kez hızlı artış göstermektedir. Bunlardan birincisi, 1985-1988 yıllarında yıllık ortalama %36'lık bir tempo ile büyüyen konut yatırımlarından; ikincisi ise 1990'da imalat sanayii yatırımlarında gözlenen bir yıllık (ve %64'lük) bir sıçramadan kaynaklanıyor. 1991-92 yıllarında imalat sanayii yatırımları 1990'daki yüksek düzeyi sürdürebilmektedir. Sınai özel yatırımlarda 1990 sonrasında gerçekleşen sıçrama, hızlı iç talep genişlemesinin sürüklediği ve ucuz döviz kurunun teşvik ettiği yatırım malı ithalatı ile beslenen bir oglu olarak yorumlanabilir.

3. Yatırımların sektörel dağılımına bakıldığında çok dramatik değişmeler ortaya çıkmaktadır. 1990 yılında özel sanayi yatırımlarında gerçekleşen sıçramaya rağmen, kamu yatırımlarındaki çarpıcı aşınma nedeniyle, 1992 yılına gelindiğinde toplam imalat sanayii yatırımları 1977 düzeyinin hâlâ %20 altında kalmaktadır. Gerçekten "üretken" sektörlerin tümünü oluşturan tarım, madencilik ve imalat sanayiine dönük yatırımlarda 1992 yılının reel düzeyi, 1977'nin %22 altındadır.

4. Özel yatırımların kamu yatırımlarının baskısı altında gerilediğine ilişkin tez, Türkiye bulgularınca doğrulanmamaktadır. Kamu yatırımlarının üretken sektörlerde gerilemesi, özel yatırımlarca telafi edilmemiş ve sonuç toplam yatırımların gerilemesi olmuştur. Tablo 6'da milli gelirdeki paylar olarak ortaya konan bu saptama, Tablo 8 ve 9'da reel düzeyler ve toplam yatırımlardaki paylar olarak da gözlenmektedir. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinin daha yüksek bir birikim ve büyüme patikasına kaymasının ön-koşulu kamu yatırımlarında bir canlanma olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, ileride tartışacağımız gibi, kamu maliyesinin 1989 sonrasında derinleşen krizi böyle bir atılımı şimdilik imkânsız kılmaktadır.

TABLO 8: Gayri Safi Sabit Sermaye Birikiminin Sektörler-Arası Dağılımı, Sabit (1987) Fiyatlarla, 1977=100

	1981	1984	1988	1989	1990	1991	1992
$GSSB_g$	95.2	87.5	95.8	89.4	96.6	100.3	101.4
Tarım	87.2	81.3	104.8	111.2	105.2	124.5	104.7
Maden	138.6	121.3	59.7	39.9	44.7	45.6	40.9
İmalat	102.3	52.6	19.8	14.3	15.1	18.0	18.8
Enerji	63.0	78.6	86.7	90.2	70.2	56.1	61.5
T & H	154.0	157.5	214.7	203.3	248.5	275.8	252.6
Turizm	67.6	121.6	275.7	167.6	218.9	286.5	275.6
Konut	108.1	123.4	110.8	107.2	238.7	130.6	140.5
Eğ&Sağ.	85.7	77.9	140.1	148.7	187.1	186.2	227.5
Diğer	62.3	93.0	164.9	121.6	153.0	191.1	221.4
$GSSB_p$	62.7	83.0	139.0	143.5	170.5	164.6	166.9
Tarım	64.9	77.1	57.6	42.2	62.6	55.4	56.9
Maden	51.1	117.0	225.5	229.8	244.7	246.8	221.3
İmalat	52.0	76.0	86.3	82.5	135.7	133.8	135.5
Enerji	108.7	134.8	452.2	587.0	521.7	591.3	417.4
T & H	73.8	103.4	100.5	99.6	155.2	161.1	181.0
Turizm	116.7	237.5	1466.7	2012.5	2225.0	2112.05	1813.0
Konut	67.0	80.1	233.6	248.0	229.2	209.5	212.2
Eğ & Sağ.	85.0	95.0	320.0	455.0	650.0	870.0	850.0
Diğer	73.5	84.8	108.7	113.9	126.5	127.4	133.0
$GSSB_t$	78.9	85.5	114.9	113.4	129.3	128.7	130.4
T+M+İ	80.9	73.3	62.3	56.4	78.0	79.5	77.8
Alt yapı	88.3	103.8	123.8	123.6	135.5	136.4	136.6
Hizmet	71.1	86.2	206.5	212.1	222.0	215.3	225.3

NOTLAR: g, p ve t alt-harfleri, aynı sıra ile "kamu", "özel" ve "toplam" anlamına geliyor. GSSB: Gayri safi sabit sermaye birikimi, yani stok hareketleri dışındaki yatırımlar. $GSSB_g$ ve $GSSB_p$'nin altındaki sıralar sektörlere ait kamusal ve özel sermaye birikimini içeriyor. T&H=Taşıma ve haberleşme, T+M+İ= Tarım + madencilik + imalat, Altyapı = Enerji+T+H, Hizmet: T+M+İ+T&H dışındaki tüm sektörler.

TABLO 9: Sektörlerin Gayri Safi Sabit Sermaye Birikimi (GSSB)'nden Payları, Yüzdeler, 1977-1992

	1977	1981	1984	1989	1992
$GSSB_g$	100.0	100. 0	100.0	100.0	100.0
Tarım	8.9	8.2	8.3	11.1	9.2
Maden	7.0	10.2	9.7	3.1	2.8
İmalat	26.9	28.9	16.2	4.3	5.0
Enerji	28.7	19.0	25.8	29.0	17.4
T & H	13.4	21.7	24.2	30.5	33.5
Turizm	0.6	0.4	0.8	1.0	1.5
Konut	1.7	1.9	2.3	2.0	2.3
Eğ&Sağ.	5.2	4.7	4.6	8.6	11.6
Diğer	7.6	5.0	8.1	10.4	16.7
$GSSB_p$	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Tarım	12.4	12.8	11.5	3.6	4.2
Maden	0.9	0.7	1.2	1.4	1.2
İmalat	37.5	31.1	34.3	21.5	30.4
Enerji	0.4	0.8	0.7	1.8	1.1
T & H	14.3	16.8	17.8	9.9	15.5
Turizm	0.4	0.8	1.3	6.3	4.9
Konut	29.4	31.5	28.4	50.4	37.4
Eğ & Sağ.	0.4	0.5	0.4	1.2	1.9
Diğer	4.3	5.0	4.4	3.4	3.4
$GSSB_t$	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
T+M+İ	46.3	46.5	39.8	23.0	27.6
Altyapı	30.0	32.8	36.4	32.7	31.5
Hizmet	23.7	20.7	23.8	44.3	40.9

NOTLAR: Tablo 8'e bakınız.

IV

KAMU MALİYESİ VE FİNANSAL SİSTEM

A. Kamu Maliyesinde Bunalım

1980'li yılların ikinci yarısından başlayarak kamu maliyesinin giderek derinleşen bir krize sürüklendiğini gözlemekteyiz. Bu, kısaca, "borç tuzağı" olarak da adlandırılabilir. Kamu açıklarının finansmanında artan oranlarda iç borçlanmanın kullanılması ve devlet tahvili ile hazine bonosu faiz oranlarının giderek yükselmesi, kamu giderleri içinde faiz yükünün hızla artmasına yol açtı. Bu, kamu kesimi borç gereğinin de yükselmesine ve sonunda reel kamu harcamalarının, kamu hizmetlerinin ve kamu yatırımlarının daralmasına neden oldu. Tablo 10, kamu kesimi dengelerini gayri safi yurt-içi hasılaya oranlar biçiminde sunmakta ve malî sistemin bunalıma sürüklenmesinin etkenlerini ortaya koymaktadır. Bunları birkaç başlık etrafında özetleyebiliriz.

1. Vergi sistemi, ANAP iktidarı döneminde 1984'ten başlayarak köklü bir değişme geçirdi. Birinci bölümde tartışıldığı gibi bu değişme, genel olarak sermaye üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi; bütüncül (üniter) niteliği yitirilen gelir vergisinin esas olarak ücretlerden (bordrolardan) toplanan bir nitelik kazanması; önemi giderek artan faiz-türü rant gelirlerinin büyük bölümünün vergiden bağışık olması; bazı yıllarda şirketlere dağıtılan teşviklerin, verimi muafiyet ve istisnalarla büyük ölçüde aşınan kurumlar vergisi hasılatını aşabilmesi ve yüksek verimli KDV'nin kabulü ile toplam vergi hasılatındaki göreli düşmenin önlenebilmesi gibi öğelerden oluşmakta idi. Bu dönüşümleri Tablo 10'da izleyebiliyoruz: 1981-1984 arasında vergi yükünde hızlı bir aşınma gözlenmekte; 1984-1988 arasında ise öncelikle KDV sayesinde ılımlı bir ilerleme gerçekleşebilmektedir. 1989'dan itibaren, ücret ve maaşlardaki yükselme gelir vergisi hasılatında (vergi tarifelerinin artan-oranlı olmasının da katkısıyla) hızlı bir yükselmeyi gerçekleştirebilmiş ve 1981 yılının vergi yükü oranı ancak 1990'da geçilebilmiştir. Buna rağmen 1993'te GSYİH'nın ancak %18.9'una ulaşan vergi yükü, hâlâ 1970'li yılların sonundaki oranlara ulaşamamış durumdadır.

Tablo 10: Kamu Kesimi Dengeleri: GSYİH'dan Paylar (%) ve Bazı Oranlar

	1981	1984	1988	1989	1990	1991	1992	1993
V_t	16.4	13.5	15.5	15.9	17.1	17.8	18.8	18.9
G	22.2	20.1	23.5	23.4	25.7	25.6	25.5	25.9
H	2.0	4.6	6.3	5.0	3.2	0.7	0.4	—
W	2.4	4.9	8.4	7.7	6.7	6.3	7.4	12.0
J	0.5	0.8	2.4	2.3	2.5	2.8	3.3	4.9
J*	0.4	1.2	1.4	1.4	1.1	1.2	1.2	1.3
J_t	0.9	2.0	3.8	3.7	3.6	4.0	4.5	6.2
G_c	8.8	7.3	6.7	8.5	10.2	11.7	12.2	10.9
I_g	10.9	7.9	8.4	7.3	8.8	7.7	5.8	3.0
G_c+I_g	19.7	15.2	15.1	15.8	19.0	19.4	18.0	13.9
KKBG	4.0	5.3	4.7	5.2	7.5	10.4	9.0	12.4
V_d/V_t	0.571	0.428	0.350	0.400	0.389	0.405	0.401	0.359
V_t/G	0.740	0.673	0.659	0.679	0.664	0.693	0.737	0.729

NOTLAR: V_t: Vergi ve benzeri kamu gelirleri; G: toplam kamu harcamaları; H: faktör gelirleri; W: transferler; J: iç borç faiz ödemeleri; J*: dış borç faiz ödemeleri; J_t: toplam faiz ödemeleleri; G_c: cari kamu harcamaları; I_g: kamu yatırımları; KKBG: kamu kesimi borçlanma gereği; V_d: dolaysız vergiler. İlk on sıra GSYİH'da, KKBG ise GSMH'da (%) oranlardır.

2. Tablo 11, 1987-1990 yılları için dolaysız vergilerin farklı gelir türleri üzerindeki göreli yüküne ilişkin bir tahmin içermektedir. Kuramsal olarak vergi sisteminin en "âdil" öğesi olarak savunulması gereken dolaysız vergilerin dahi büyük ölçüde ücretliler tarafından ödendiği ortaya çıkmaktadır. Ücretlerin 1990'da yaklaşık %19'u, faizlerin %4'ü, kârların ve diğer emek-dışı gelirlerin ise %16'sı vergilenmektedir. Bu grupların vergi oranları gelir payları ile karşılaştırıldığında elde edilen "vergi baskısı" oranları ücretliler için %57, kârlar vb. için ise %43 olarak ortaya çıkıyor. Tabloda içerilemeyen "dolaylı" vergiler ise, büyük ölçüde

tüketim harcamalarına dayandığı için, Türk vergi sisteminin esas olarak ücretli ve tüketicilere dayanan adaletsiz bir sistem olduğu ve gelir dağılımını emek gelirleri aleyhine bozduğu ortaya çıkmaktadır. Her şeye rağmen gelir ve kurumlar vergisinin (yani dolaysız vergilerin) modern vergiciliğin en temel öğeleri olduğunu biliyoruz. Bu bağlamda dolaysız vergilerin toplam vergiler içindeki payının (Tablo 10'daki V_d/V_t oranının) 1981-1993 arasında %57'den %36'ya düşmüş olması, vergi sisteminde bu dönemde gerçekleşen bozulmayı ve ilkelleşmeyi göstermektedir.

3. Bu saptamalara rağmen, vergilerin milli gelire oranı 1981 ile 1993 yılı arasında ılımlı da olsa artmış olduğu için, 1990 sonrasında meydana gelen malî krizin nedenlerini vergi sisteminin dışında aramak gerekecektir. Burada, olumsuz bir etken olarak, "faktör gelirleri" diye anılan kategorinin, 1988'de milli gelirin %6.3'ünden, 1991-92 yıllarında %1'in altına düşmesi karşımıza çıkıyor. Bu olgunun ardında, büyük ölçüde, KİT sisteminin artık yaratan ve kamu maliyesini besleyen özelliklerini yitirmesi yatıyor.

4. Ancak, bir diğer olumsuzluk, kamu harcamaları ile ilgilidir. Bu harcamaların milli gelir içindeki payı 1984-1993 yılları arasında %20.1'den %25.9'a çıkmakta; bu gelişme faktör gelirlerindeki aşınma ile birlikte ele alınırsa, vergilerdeki göreli genişlemeyi fazlasıyla aşmakta; sonuçta kamu kesimi borçlanma gereği, milli gelirin %5'i dolaylarından %12.4'üne yükselmektedir.

5. Bu sonuncu oran, şüphesiz ki, yüksektir ve Türkiye'deki makrodengesizliklere, yani enflasyon ve dış açıklara katkı yapmaktadır. Ancak, kamu kesimi borçlanma gereksiniminin göreli büyüklüğünü ulusal bir ekonominin en önemli başarım (performans) göstergesi olarak görme hatasına da düşmemek gerekir. Bir karşılaştırma yapacak olursak, 1991'de kamu açıklarının milli gelir içindeki oranı Yunanistan'da %13.2, İtalya'da ise %11.1 idi ve enflasyon oranı Yunanistan'da %10'un biraz üstünde, İtalya'da ise tek haneli rakamlarda seyretmekte idi. Türkiye bağlamında ise, kamu açıklarının milli gelir içindeki payı %10 eşiğini aşmadığı sürece, olguyu bir "ulusal felaket" olarak algılamanın yanlış olacağını düşünüyoruz.

6. Ancak, bu saptamaya rağmen Türkiye'de kamu maliyesinin bir bunalım içinde olduğu inkâr edilemez. Bununla kastettiğimiz, sadece kamu açıklarının büyümesi değil, kamu harcamalarının bünyesinde meydana gelen bozulmanın, devletin kamu hizmeti ifa etme gücünü ortadan kaldırmakta olmasıdır. Bu bozulma, esas olarak transferlerin yükselmesi ile; transfer harcamalarının içinde de faiz yükünde meydana gelen aşırı genişleme ile ilgilidir. Devletin kamu hizmetiyle ilgili harcamaları, cari giderler ile kamu yatırımlarının toplamından oluşur. Tablo

TABLO 11: Dolaysız Vergilerin Belli Gelir Tipleri Üzerinde Yükleri (%)

	1987	1988	1989	1990	1990 Gelir Payı
Tarım Geliri	1.5	1.2	1.2	1.2	18.7
Ücret&Maaşlar	16.3	16.6	17.6	18.7	32.8
G. Menkul Kirası	2.0	2.9	7.0	9.0	3.4
Faiz Geliri	3.3	2.3	3.7	4.0	8.5
Kârlar&Diğer Ücret-Dışı	11.9	9.4	12.8	15.9	36.6

NOTLAR: M. Kayıran, *Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri*, (1993) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dolaysız vergilere gelir ve kurumlar vergileri ile sosyal güvenlik sistemine yapılan kesintiler dahildir.

10'da G_c+I_g ifadesinin yer aldığı sırada, bu toplamın milli gelirdeki payı verilmekte ve 1981'deki %19.7'lik oranın 1993'te %13.9'a düştüğü gözlenmektedir. Memur maaşlarının artışına bağlı olarak 1990-91'deki düzelme dışında dönemin tümünde, devlet bütçesinin kaynak ve hizmet yaratıcı özelliğinin aşınmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu aşınma, doğrudan doğruya milli gelirin %2.4'ünden %12'sine çıkan transferlerle ve en önemli transfer kalemi olarak GSYİH içindeki payını %0.9'dan %6.2'ye yükselten faiz ödemeleriyle ilgilidir.

7. Kamu harcamaları içindeki en ciddi aşınma yatırım kalemlerinde meydana gelmiştir. 1981 yılında konsolide bütçe ile gerçekleştirilen yatırımlar milli gelirin % 11'ine yaklaşmakta iken bu oran 1993'te % 3'e düşmüştür. Türkiye ekonomisinde devlete ait servetin, örneğin karayollarının, kamuya ait binaların, araç–gereç teçhizatının, ormanların sadece aşınmasını ve değer yitirmesini önleyecek yatırım miktarı bu oranın çok üstünde olsa gerektir. KİT yatırımlarında da meydana gelen reel gerileme ile birlikte ele alınırsa, kamu maliyesindeki bunalımın en ciddi sonucu olarak devletin net sermaye birikimi yapabilme kapasitesinin ortadan kalkmış olmasını gösterebiliriz. Ve tekrar edelim, bu olgunun arkasında, 1980'li yılların ikinci yarısına damgasını vurmuş olan ve tam bir kısır döngü haline gelmiş bulunan borç tuzağı yatmaktadır.

B. Finansal Sistemde Bunalım Öğeleri

1980'li yıllar, neo–liberallerin "finansal baskı" diye adlandırdıkları koşullar altında başlamıştır. Bu, esas olarak banka mevduatı dışında finansal plasman araçlarının bulunmayışı; mevduat ve/veya kredi faizlerinin merkezî otorite tarafından saptanması ve çoğu kez mevduata ödenen faizlerin enflasyonun altında tutulması anlamına gelmekte idi. 1980 sonrasında bu koşulların büyük ölçüde değiştiği; finansal araçların çeşitlendiği; faiz oranlarının bazen Merkez Bankası'nca, bazen bu konuda serbest bırakılan bankalar tarafından belirlendiği; ancak sürekli olarak enflasyonun üstünde oluştuğu; kısacası "finansal derinleşme"nin gerçekleştiği söylenebilir. Birinci bölümde, bu sürecin hangi politika öğelerinden oluştuğu özetlenmişti.

Ne var ki, bu gelişmeler, birincisi 1982'de, ikincisi ise 1994'te olmak üzere iki büyük finansal bunalımın patlak vermesine de yol açtı. İlk bunalım, bankerlerin tümüyle birlikte bir kaç küçük bankanın; ikincisi ise üç banka ile birlikte bir kaç aracı finansman kuruluşunun batmasına ve tasarruf sahiplerinin büyük kayıplara uğramasına yol açtı. Bu iki bunalım arasında, birkaç yılda bir meydana gelen ve kimi küçük bankaların büyük kamu bankalarıyla birleştirilmesi sayesinde atlatılan mini–bunalımlar da meydana geldi.

Öte yandan, genellikle enflasyonun 10–20 puan üzerinde seyreden mevduat ve tahvil/bono faiz oranları ile kredi faizleri arasındaki göreli marj daralmadı. Genellikle mevduat faizlerini % 40–50 oranında aşan kredi faizleri, yatırımların banka kredileriyle finansmanını fiilen imkânsız hale getirmekte idi. Krediler, böylece, daha çok işletme giderlerinin finansmanında kullanılmakta; ancak bu koşullarda da herhangi bir maliyet öğesi gibi fiyatlara yansıtılarak enflasyonun yüksek düzeyde kronikleşmesine katkı yapmakta idi.

Likit kaynak sıkıntısı çekmeyen ve holdingleşmiş şirketler, bu koşullarda giderek artan oranlarda rantiyeleştiler. Normal olarak borçlu olması gereken firmalar, parasal kaynaklarını yüksek getirili finansal araçlara kaydırdılar. 1991–92 yıllarında 500 büyük firmanın bilançolarında bu tür işlemlerden doğan kârların payı % 45'i bulmakta idi. Bu oranın 1982–83 yıllarında sadece % 17.5 olduğuna dikkati çekelim.

Dönemin sonuna doğru, bankalar, tasarruf arzı ile kredi talebi arasındaki aracılık işlevlerinden giderek uzaklaşmaya ve doğrudan doğruya kurumsal ranti-

yeler olarak davranmaya başladılar. Bankaların toplam gelirleri ve kârları içinde kambiyo ve sermaye piyasası işlemleriyle devlet tahvili/Hazine bonosu kazançlarının payı 1993 yılı içinde % 40'ı aşmakta idi. Bankaların yurt dışından borçlanarak Türkiye'de TL üzerinden plasman yapmaları; farklı bir ifadeyle "açık pozisyonları"nı genişleterek elde ettikleri kazançlar ise yine aynı yıl içinde çok büyük meblağlara ulaşmakta idi. Bu işlemler, 1994 başındaki finansal bunalımın oluşmasına önemli bir katkı yapmıştır.

Bu sonuncu süreç, doğal olarak 1989 yılında dışa dönük sermaye hareketlerini serbestleştiren 32 sayılı kararın oluşturduğu koşullar altında gerçekleşmiştir. Bu kararın yol açtığı sıcak para hareketlerini belirleyen nicel değişkenler ve ortaya çıkan kimi sonuçlar Tablo 12'de sergilenmektedir.

TABLO 12: Faiz Hadleri (i), Nominal Döviz Kurundaki Değişmeler (e), Sıcak Para ve Rezerv Hareketleri ile Ticaret Dengesi

	(i)	(e)	Sıcak Para ($) Getirisi	Kısa Vadeli K–Girişi (Mn. $)	Rezerv Artışı 208	X/M
1984	$.525_a$	.565	–.026	–652	–66	.715
1985	$.588_b$	.297	+.224	+1479	+124	.735
1986	$.566_a$	.362	+.150	+812	+790	.711
1987	$.480_c$	.347	+.099	+50	+969	.762
1988	$.539_d$	.775	–.133	–2281	+890	.871
1989	$.844_d$	.275	+446	–584	+2762	.736
1990	$.589_c$	.266	+.255	+3000	+1308	.577
1991	$.676_d$	.734	–.033	–3020	–1029	.651
1992	$.900_c$	.686	+.127	+1396	+1484	.645
1993	$.671_c$*	.423*	+.174*	+3054	+308	.524

NOTLAR: e: TCMB'nın $ kurundaki yıllık değişme; i: Devlet tahvili, Hazine bonosu veya vadeli banka faizi olarak sunulan faiz oranlarından en yükseğinin yıllık faiz oranına dönüştürülmesidir. Bu hesaplamada a, b, c, d'de (aynı sıra ile) 6 aylık vadeli mevduat, 6 aylık Hazine bonosu, 3 aylık Hazine bonosu, 3 aylık vadeli mevduat faiz oranları esas alınmıştır. Rezervlerde + işaret artışı, – azalmayı gösterir. (*): İlk 9 ay. 3. sütundaki getiri $[(1+i) / (1+e)] - 1$ formülü ile hesaplandı.

Türkiye'nin ödemeler bilançosunun sermaye hareketleri bölümünde yer alan kısa vadeli sermaye hareketleri, genellikle "sıcak para" denilen ve büyük ölçüde kısa vadede yüksek kazanç peşinde koştuğu için "spekülatif" niteliği ağır basan fon hareketlerini *net olarak* içerir. Bu, tanımlanan kategoriye giren yıllık sermaye giriş ve çıkışları arasındaki farkın ödemeler dengesinde gösterilmesi anlamına gelir. Genellikle brüt işlemler, net rakamların bir kaç misli üstündedir. Bu nedenle, kısa vadeli sermaye hareketi olarak ödemeler bilançosuna işlenen rakamların arkasında çok daha büyük tutarlar yatmaktadır ve bunlar çok önemli istikrarsızlık öğeleri olarak sistemi baskı altında tutabilmektedir.

Bu fon hareketlerinin üç kaynağı vardır: Rantiyeler, bankalar ve şirketler. Rantiyeler çeşitli yabancı ve yerli plasman araçları ve döviz/TL arasında geçişler yaparlar, para ikamesi, sermaye girişi ve sermaye kaçışı yöntemleriyle genellikle döviz üzerinden hesaplanacak kısa vadeli (spekülatif) getirilerini azamileştirmeye çalışırlar. Şirketler, kredi maliyetini asgariye indirecek biçimde yurt içinden veya dışından (ya da TL veya döviz ile) kısa vadeli borçlanırlar. Bankalar ise, (1989-1993 yıllarının koşulları altında) dışarıdan borçlanıp, döviz kaynaklarını TL üzerinden finansal araçlara yatırırlar veya TL kredilerine dönüştürürler. Tablo 12'nin 3. sütununda "sıcak paranın $ getirisi" başlığı ile ifade edilen rakamlar, rantiyelerin getirilerini ifade ediyor: Bu sütundaki oranlar, yurt dışından getirilen doların, en güvenceli plasman araçlarından en yüksek getirili olanına yatırılması ve yıl sonunda geçerli kur üzerinden tekrar dolara çevrilmesi halinde, dolar üzerinden elde edilen getiriyi ifade ediyor. Bu oran, yurt dışında sağlanabilecek getiriyi ifade eden bir diğer oranı (örneğin %10'u) aştığı zaman Türkiye'ye rantiyelerin sıcak para getirmeleri, yani 4. sütundaki kısa vadeli sermaye girişlerinin pozitif değerler taşıması gerekir. Rantiyeler için yapılan bu hesabın benzerlerini şirketler ve bankalar için de yapabiliriz: Şirketler kısa vadeli dış (veya dövizli) borçlanmayı TL kredilerinden ucuz bulurlarsa, yurt dışından (dövizle) borçlanacaklar ve bunların tutarı pozitif değerlerle 4. sütuna katılacaktır. Bankalar ise açık pozisyonlarını artırdıkları oranda aynı sonuç doğacaktır.

Özellikle 1989'dan itibaren sıcak paranın getiri oranı ile kısa vadeli sermaye girişlerinin ve rezerv artışlarının beklenen doğrultuda olduğu gözleniyor. 32 sayılı karar 1989 Ağustosunda uygulamaya konduğu için, kısa vadeli sermaye girişlerinin 1989 toplamı üzerindeki etkisi tam olarak ortaya çıkmıyor; ancak yüksek getiri, Ağustos sonrasında çok büyük miktarlarda sıcak para girişine yol açmış ve yıl sonu itibariyle rezervlerde 3 milyar dolara yaklaşan artış sağlamıştır. Yüksek pozitif getiriler, 1990, 1992 ve 1993 yıllarında yüksek miktarlarda kısa vadeli sermaye girişi ve rezerv artışı ile sonuçlanmıştır.

Sıcak paranın döviz cinsinden yüksek pozitif getiri sağlaması, faiz haddinin (i), döviz kurundaki (doların fiyatındaki) nominal artışı (e) anlamlı ölçüde aşması ile mümkün olur. Bu, "yüksek faiz + ucuz döviz" ikilisine dayanır. Özellikle döviz kurundaki artışların enflasyonun gerisinde kaldığı dönemlerde, sıcak para girişi, ihracatın kösteklenmesi ve ithalatın uyarılması ile birlikte gerçekleşir. Bu, cari işlemler açığının, özellikle dış ticaret dengesindeki bozulma nedeniyle büyümesi anlamına gelmiştir. Tablo 12'de bu sonuç, ihracat/ithalat (X/M) oranları ile gözlenebiliyor: Sıcak para girişinin arttığı bütün yıllarda (1989, 1990, 1992, 1993), dış ticaret dengesi bozulmuş; yani X/M oranı düşmüştür. 1993 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %50'ye yaklaşarak 1970'li yılların sonundaki bunalım koşullarında gerçekleşen oranlara yaklaşmaya başlamıştır.

1993 yılının sonlarına doğru, dış ticaret ve cari işlemler açığının rekor düzeylere çıkması, yabancı finans çevrelerinde açığın fazla sürdürülemeyeceği izlenimini doğurmaya başlamıştır. Aralık 1993'te Türkiye'nin rezervlerinde 1 milyar dolara yaklaşan bir erimenin meydana gelmesi, finansal bunalımın hem nedeni hem de belirtisi olmuştur: Yabancı rantiyelerden bir bölümünün TL plasmanlarını tasfiye etmeleri rezervlerde azalmaya yol açmış; rezerv hareketlerini gözleyen diğer yatırımcılar aynı davranışa yönelmişler; yabancı bankalar ise Türk bankalarının vadesi gelen kredilerini uzatmaktan kaçınmaya başlamışlardır. Döviz fiyatlarında hızlı bir tırmanmaya yol açan bu olgular, iki uluslararası "rating" kuruluşunun Türkiye'nin kredi itibarı notunu düşürmesi ile noktalanmış; finansal kriz 1994 yılının Ocak ayında patlak vermiştir.

Finansal bunalımın, kabaca, 1994 ortalarında son bulduğu söylenebilir. Bu, Çiller hükümetinin, finans kapitale ve rantiye çıkarlarına teslim olması ile gerçekleşti. Ocak ve Nisan devalüasyonlarını izleyerek Merkez Bankası döviz rezervinin üçte ikisini eriterek döviz kurunu korumaya çalıştı. Bu yöntemin sonuç vermemesi üzerine, interbank piyasasında çok yüksek (bazen yıllık birikimli oranı yüzde 10,000'i aşan) gecelik faizler sunarak döviz kuru denetlenmeye çalışıldı. Sadece bankalara açık olan interbank piyasasında sunulan yüksek faizlerin dövize dönük spekülatif talep ve arzı frenleyebilmesi, finansal kriz süresince istikrar bozucu ajanların da esas olarak bankalar olduğunu gösteriyor. Nominal kurun bu yöntemle sabit tutulduğu bir dönemde, 1994 yılı Mayısında üç aylık %50 net faizli Hazine bonolarının sunulması ve aynı tarihlerde banka mevduatının tamamının Hazine güvencesi altına alınması, TL'na dönük talebi tekrar artırabildi. Ne var ki, bu isktikrar, likit durumu uygun olan ve krizin ilk şokunu atlatabilmiş olan bankalara ve finans çevrelerine kamu kaynaklarından olağanüstü rantlar aktararak gerçekleşebildi.

Kısacası, 1994 krizinin ana nedeni olan dışa dönük finansal serbestiden kriz yönetimi boyunca vazgeçilmemiştir. Bu, gelir dağılımında emek gelirleri aleyhine ve rant gelirleri lehine olağanüstü bir bozulma, milli gelirde %6'lık bir daralma ve buna bağlı yoksullaşma pahasına sağlanan bir istikrar anlamına gelmiştir. 1994 yılı, milli gelirdeki %6'lık bir daralma ve buna bağlı yoksullaşma pahasına sağlanan bir istikrar anlamına gelmiştir. 1994 yılı, milli gelirdeki %6'lık küçülmenin yanısıra, dış dünyaya en azından 6.5 milyar dolarlık bir net kaynak aktarımının da gerçekleştiği bir yıldır. Bu meblağ da GSMH'nın kabaca %5'ine tekabül etmektedir. Böylece Türkiye halkı, ortalama olarak, 1994 yılında %11 oranında yoksullaşmıştır. Bu yoksullaşmanın, ilk bunalımı ayakta atlatabilen büyük sermayeye ve finans kapitale yansımadığını biliyoruz. Aksine, bu yıl, Merkez bankası ve Hazine tarafından dağıtılan yüksek faiz/rant gelirlerine ulaşabilen sermaye çevreleri için altın bir yıl olmuştur. Buna karşılık, hızla artan işsizlik ve ortalama %35 dolaylarında gerçekleşen reel ücret/maaş aşınmaları sonunda ücretli katmanlar bunalımın yükünü öncelikle üstlenmişlerdir.

V

DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE İHRACAT BAŞARIMI

1980'lı yıllarda Türkiye, çok etkili bir ihracat atılımı sonunda dünya ekonomisine, Batılıların "yeni sanayileşen ülkeler" (NIC) diye adlandırdıkları bir konumda, yani sanayi ürünü ihracatında iddialı bir gelişmekte olan ülke olarak eklemlenmiştir. 1970'li yılların sonlarında toplam ihracatın sadece üçte biri sanayi sektöründen kaynaklanmakta iken bu oran 1990'lı yılların başlarında %80'e ulaşmıştır.

TABLO 13: Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyar Dolar)

	1981	1984	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
X	4.7	7.1	11.6	11.6	13.0	13.6	14.7	15.6	18.4
M	8.9	10.7	14.3	15.8	22.3	21.0	22.9	29.8	23.2
M-X	4.2	3.6	2.7	4.2	9.3	7.4	8.2	14.2	4.2

NOTLAR: X: ihracat, M: ithalat, M-X: dış ticaret açığı.

Tablo 13, 1981-1994 yılları arasında Türkiye'nin dış ticareti ile ilgili ana kalemleri sunmaktadır. Görüldüğü gibi, ihracattaki gelişme, 1946 yılından beri kronikleşmiş olan dış ticaret açığının ortadan kalkmasına imkân vermemiştir. Hatta, Tablo 12'nin son sütunundaki ihracatın ithalatı karşılama (X/M) oranlarına bakılacak olursa 1988-1993 arasında dış ticaret açığının göreli olarak da arttığı gözlenecektir. Gerçekten, 1980 sonrasında ithal ikamesi politikaları arka plana atılmış; büyüme hızındaki artışlar genellikle ithalatta daha yüksek oranlı artışlara

yol açmış; ancak dış açıkların finansmanında herhangi bir kısıt söz konusu olmamıştır. Bunda, uluslararası finans çevrelerinin 1980'li yılların Türkiye'sine olağanüstü boyutta destek vermeleri belirleyici olmuştur. Türkiye ekonomisinin dış dünyaya büyük boyutlu cari işlem açıkları vermesi, dış borç stokunun 1981'de 16.9 milyar dolardan 1993'te 67.9 milyar dolara yükselmesi ile mümkün olmuştur. Dış borcun yıllık ortalama büyüme hızı bu dönemde %12.3'tür. Bu rakam, Türkiye'yi 1993 yılında gelişmekte olan ülkeler içinde yedinci en büyük borçlu konumuna sokmakta; borç yükünün ağırlığını belirleyen dört göstergeden ikisi "endişe verici" olarak kabul edilen eşikleri aşmaktadır.

Dış borçlardaki yıllık artışın %12.3 olduğu yıllar için ihracatın yıllık büyüme hızı %10.5'tur. Çok yüksek bir artışa tekabül etmesine rağmen, ihracattaki gelişmenin Türkiye'nin dış kaynak gereksiniminin gerisinde kaldığı; aradaki farkın kısmen cari işlemlerdeki diğer gelir kalemleri (özellikle turizm ve dış müteahhitlik kazançları) ile, büyük ölçüde de dış borç artışları ile kapatıldığı söylenebilir. Bu, dış borç servisinin ödemeler dengesi üzerinde giderek artan bir yük oluşturması sonucunu doğurmuştur. 1993'te 8 milyar, 1994'te ise 9.4 milyar dolara ulaşan dış borç faiz ve anapara ödemeleri bu yıllara ait ihracat gelirlerinin %50'sini aşmaktadır. Özellikle 1994 gibi yeni borç sağlamakta güçlük çekilen yıllarda bu durum, dış dünyaya büyük boyutlu net kaynak aktarımını gerektirmektedir. Dolayısıyla, ekonomi, "kalkınma" niteliğini taşıyan bir büyüme sürecini sürdürebilmek için dış borç stokunu artırmak zorunda kalmakta; en azından borç anapara ve faiz ödemelerini karşılayacak kadar yeni borç almak zorunda kalmaktadır. Dış borçlanması bu düzeyin altına düştüğünde, dış dünyaya kaynak aktarılması zorunlu olmakta; büyümeye rağmen yoksullaşmak söz konusu olmaktadır. Bu olgular, 1980 sonrasının çok başarılı ihracat atılımına rağmen Türkiye'nin dışa bağımlılığının hafiflememiş olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin 1980 sonrasındaki ihracat başarımının ve bunun arkasında yatan etkenlerin bir değerlendirmesini yapmak yararlı olacaktır. Bir kere, dönemin tümü dikkate alındığında Türkiye'nin ihracat artış hızı dünya ticaretinin büyüme hızını aşmış olmakla birlikte bu gelişme, büyük ölçüde, 1988 yılına kadar gerçekleşmiştir. 1980-88 yıllarındaki hızlı ihracat artışları ile 1989-1993 yıllarını belirleyen göreli durgunluğun arkasındaki etkenler nelerdir? Tablo 14 bu soruyu yanıtlamamıza imkân veriyor.

Bir ülkenin, özellikle sanayi ürünü ihracatında rekabet gücü üç değişken tarafından belirlenir: Birinci etken reel döviz kurudur. Yabancı paraların fiyatlarının (resmi döviz kurunun) iç ve dış enflasyon arasındaki göreli farktan daha fazla artması, reel devalüasyon anlamına gelir ve normal koşullarda ihracatı teşvik

eder. Kur hareketleri fiyat hareketlerini geriden izlerse, yerli para (TL) yapay olarak değerlenir; ihraç ürünlerinin maliyeti de yapay olarak yükselir ve ihracat kösteklenir. Tablo 14'te reel döviz kuru (RDK) etkeni ilk sütunda gösteriliyor. RDK'nun yükseldiği yıllar, rekabet gücüne kur politikasının olumlu katkıda bulunduğu yıllardır.

İkinci etken reel ücretlerdir. Emeğin maliyeti (nominal ücretler) tüm diğer fiyatlardan (ve örneğin sanayi ürünlerinin satış fiyatlarından) daha az artmakta ise reel ücretler düşecek ve sanayinin rekabet gücü artacaktır. Son tahlilde emeğe indirgenemeyen maliyet öğelerinin ise uluslararası fiyatlar tarafından belirlendiği kabul edilebilir. Tabloda reel ücretler ikinci sütunda gösteriliyor. Üçüncü sütun ise, nominal ücretleri dolar cinsinden ifade ederek döviz kuru ve ücret etkenlerini birlikte içeriyor. Bu bağlamda, ilk sütundaki RDK hesaplamasının üçüncü sütundaki dolar cinsinden ücret hesaplaması ile aynı yöntemi kullanmadığını; nominal kurun, (iç fiyat hareketleri/Türkiye'nin ticaret ortaklarının fiyat hareketleri) ilişkisinden oluşan bir indeks değeri ile indirgenmesinin RDK'nu verdiğini; üçüncü sütunun ise nominal ücretlerin nominal kura (doların resmi fiyatına) bölünmesi ile elde edildiğini de belirtelim. Dolar cinsinden ücret hesaplaması, dış dünyadaki ücretlere göre Türkiye'deki ücretlerin ucuzlayıp ucuzlamadığını saptamamıza imkân veriyor.

TABLO 14: Sınaî İhracatın Rekabet Gücünü Belirleyen Etkenler
(1976 = 100)

	RDK (1)	Reel Ücret (2)	Saatlik Ücret ($) (3)	Emek Verimi (4)	Rekabet Gücü [(4)/(3)*100]
1977	98.2	108.3	119.9	97.5	81.3
1980	111.7	81.9	111.1	69.4	63.0
1983	153.6	80.1	85.4	87.5	102.5
1986	168.0	68.0	70.3	115.9	164.9
1987	162.8	76.6	77.0	120.0	155.8
1988	169.7	74.6	74.9	130.1	173.7
1989	154.6	90.1	100.5	123.8	123.2
1990	134.4	112.8	161.6	141.6	87.6

NOTLAR: Ana metne bakınız. RDK için bk. Tablo 15.

Üçüncü etken ise emek verimidir. Döviz kuru ve reel ücretler hiç değişmese dahi, emek verimindeki artışın sanayinin rekabet gücünü artıracağı açıktır. Teknik gelişmeye ve sermaye birikimine bağlı olarak emek veriminin artışı genel ve evrensel bir olgudur. Bu nedenle, burada önemli olan rakip veya ihracatın yöneleceği ülkelerdeki sanayiye göre Türkiye'deki emek veriminin daha yüksek bir artış hızına ulaşabilmesidir. Tablo 14'te bu etken dördüncü sütunda gösteriliyor.

Tablonun sonuncu sütunu ise emek verimindeki hareketleri gösteren indeks sayısı ile dolar cinsinden ücret indeksi arasındaki oranı (yine indeks sayısı olarak veren) rekabet gücünü gösteriyor. Bu, sözü edilen üç değişkenin ortak sonucunu içeren bir göstergedir. Nominal ücretler fiyat hareketlerinin gerisinde seyretmekte ise; döviz kuru (doların fiyatı) fiyat hareketlerini aşan oranda değişmekte ise ve emek verimi rakip veya ihracatın yöneleceği ülkelere göre daha yüksek bir hızla artmakta ise sanayinin dış pazarlardaki rekabet gücü de yükselecektir . Tabloda, bu hareketler 1970'li yılların son "normal" yılı sayılabilecek olan 1976 yılı temel alınarak (indeks değerleri 1976=100 üzerinden hesaplanarak) sunuluyor.

Görüleceği gibi 1976-1980 arasında rekabet gücü %37 oranında gerilemiştir. Reel kur, 1976-1979 yılları arasında yapay olarak %16 dolayında ucuzlamıştır. 1980 devalüasyonu, 1976'ya göre reel kuru 1976 düzeyinin %12 üstüne çıkarmakta; ancak bu yeterli olmamakta; 1980 yılında dolar cinsinden ücretler 1976 düzeyini %11 aşmakta; emek veriminin %31 düşmesi, bu etkenle birlikte rekabet gücündeki gerilemeye yol açmaktadır.

1980-1988 yılları arasında ise bütün etkenler rekabet gücünü olumlu doğrultuda etkilemektedir: Doların reel fiyatının %52 pahalanmasına bağlı olarak TL reel olarak büyük çaplı değer yitirmiş; reel ücretlerin 1980'de hızla aşınması 1988'e kadar daha yavaş bir tempoyla; ancak %10'a yaklaşan boyutta sürdürülmüş; 1980'de çok düşük bir düzeyden başlayan sanayide ortalama emek verimi ise yıllık ortalama %8'lik bir tempo ile artabilmiştir. Bu üç etkenin ortak sonucu, rekabet gücünün bu yıllar boyunca %175 oranında (tablodaki indeks değerleri olarak 63'ten 174'e yükselerek) artması olmuştur.

1989 yılı ile başlayan yeni dönem ise, rekabet gücünün aşınması ile sonuçlanmaktadır. Bunda sermaye hareketleri serbestisinin bir sonucu olarak doların reel fiyatında iki yılda %21'lik yükselme (yani TL'nın yapay olarak değerli tutulması) ve reel ücretlerde %51'lik artış belirleyici olmuştur. Emek veriminde iki yılda gerçekleştirilen %8.8'lik ilerleme bu olumsuz etkenleri telafi edememiş ve rekabet gücü bu kısa süre içinde %50 oranında dramatik bir aşınmaya uğramıştır. Tabloda gözlenmemekle birlikte, rekabet gücündeki aşınma koşullarının 1993 sonuna kadar süregeldiğini tahmin edebiliyoruz. 1994 yılı içinde ise, reel ücretlerdeki hızlı düşme, yüksek oranlı bir devalüasyonla birleşerek Türkiye'nin rekabet gücünü bir kez daha artırmış olmalıdır.

Kapsanan on dört yıllık dönem bir bütün olarak değerlendirilirse, Türkiye imalat sanayiinde emek veriminin yıllık ortalama artış hızının %2.5'ten ibaret olduğu ortaya çıkıyor. Benzer dönemlerde, dünya ekonomisi ile sanayi ürünü ihracatçısı olarak başarılı eklemlenme örnekleri oluşturan İspanyol ve Güney Kore imalat sanayilerinde verim artışlarının yıllık %5.5 ve %7.4'lük oranlarda ve Türkiye'nin çok üstünde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Bu olgu, Türkiye'nin ihracat başarımını esas olarak ücret bastırması ve reel devalüasyonlara dayanarak gerçekleştirdiğini ortaya koyuyor. Bu iki değişkenin kullanılamadığı 1989 sonrasında rekabet gücünde gözlenen hızlı aşınma (ve buna bağlı olarak ihracat artış hızının göreli olarak durgunlaşması) endişe vericidir. Türkiye sanayii, hızlı bir yatırım temposu ile emek veriminde çok dinamik bir sürece giremezse, önümüzdeki yıllarda ihracat başarımı sadece emek maliyeti üzerinde gerçekleştirilecek baskılara bağlı olacaktır. Bu olgu, şüphesiz, Türkiye'de demokrasinin gelişimi için endişe vericidir.

Rekabet gücü bakımından, Tablo 14'te dikkate alınmayan bir diğer etken, sınai ihracata sağlanan teşvik ve sübvansiyonlardır. Tablo 15, Ercan Uygur'un bir araştırmasının bulgularını sunarak, dört farklı teşvik ve sübvansiyon öğesinin, döviz kuru ile birlikte 1981-1990 yılları arasında ihracat değeri içinde kapladığı yeri göstermektedir. Görüldüğü gibi, teşviklerin bileşimi değişmekle birlikte, göreli büyüklüğü %25 civarında ve istikrarlı bir biçimde seyretmektedir. Bu büyük çaplı desteklerden özellikle ikinci sütunda yer alan vergi iadesi türü teşviklerin, ANAP döneminde "hayali ihracat" diye adlandırılan olguya yol açtığı; ihracatın yüksek faturalanması yöntemiyle Hazine'nin büyük zararlara uğratıldığı bilinmektedir.

Tablo 15: Reel Döviz Kurunda (RDK) Yıllık Değişiklikler ve Sınaî İhracata Sağlanan Teşvikler (%)

	RİDK'da Değişme	Doğrudan Sübvansiyon	İhracat Kredisi	Gümrüksüz İthalat	Vergi Teşviki	Toplam
1981	8.2	9.1	13.0	3.3	2.0	27.4
1984	8.6	17.3	5.9	2.0	2.0	27.2
1987	–3.1	8.6	2.9	6.7	4.3	22.5
1988	4.3	7.6	4.8	6.6	5.5	24.5
1989	–8.9	5.5	8.8	7.7	5.9	27.9
1990	–13.1	4.4	9.2	7.7	6.2	27.5

NOTLAR: Ercan Uygur, "Policy, Trade and Growth in Turkey: 1970-1990" (teksir, 1991). RDK, bir döviz sepetinin TL cinsinden reel fiyatı olarak tanımlanıyor; dolayısıyla RDK'daki pozitif değişmeler reel devalüasyon, negatif değişmeler TL'nın reel değerlenmesi anlamındadır. 2-4. sütunlardaki yüzde değerler, ilgili teşvik/ sübvansiyonun ihracat değerine oranlanması ile elde edilmiştir. Son sütun, önceki dört sütunun toplamına eşittir.

VI

1994 BUNALIMI VE GELECEĞE BAKIŞ

A. 1994 Bunalımı Üzerine

Türkiye ekonomisi 1994 yılında 1945 sonrasının en derin ekonomik bunalımına sürüklendi. Bu bunalımın finansal sektörde nasıl oluştuğunu dördüncü bölümde inceledik. Çalışmamızın bu son bölümünde bunalımın kökenlerini ve olası sonuçlarını gözden geçireceğiz ve 21. yüzyıla yaklaşırken Türkiye ekonomisinin karşı karşıya bulunduğu bazı sorunlara değineceğiz.

1994 bunalımının kökenlerini 1989 yılında aramamız gerekiyor. Bu, önceki bölümlerde gözden geçirdiğimiz gibi, 12 Eylülün emek aleyhtarı bölüşüm politikalarının iflas ettiği yıldır. ANAP iktidarı ve sermaye çevreleri, işçi sınıfının 1989 "bahar eylemleri"ne yenik düştüler ve sola kayan bir halk muhalefetinin oluşum sinyallerini veren yerel seçim sonuçları karşısında paniğe kapıldılar. Böylece ve önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, işçiler, memurlar, hatta köylüler önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, işçiler, memurlar, hatta köylüler önceki on yılın kayıplarını hızla telafi edebildiler. Ücret ve maaşlarda bu düzelme eğilimi, biraz daha ağır bir tempo ile 1993 yılı sonuna kadar sürecektir. Bu bağlamda ilgi çekici bir saptama, 1970'li yılların sonundan başlayarak bölüşüm ilişkilerinde Türkiye'nin halk sınıflarının kaderinin birlikte seyretmesidir. Bu birliktelik, hem emek aleyhtarı koşulların egemen olduğu 1976-78 ile 1988 arasında; hem de bölüşüm karşıtlıklarının emek lehine dönüştüğü 1989 sonrasında geçerli olmuştur. Batı yazınında ve Sovyet sanayileşme tartışmalarında çok sık kullanılan işçi-köylü karşıtlığı Türkiye için yakın geçmişte geçerli olmamıştır.

Ücret-maaş artışlarına bir kez razı olduktan sonra, siyasi iktidarın karşısında iki alternatif vardı. Birincisi, ciddi bir makro-ekonomik uyum operasyonunu ve ortaya çıkan reel yüklerin ulusal ekonomi içinde yeniden dağıtılmasını gerektiriyordu. Güç olan bu seçenek, sermaye sınıfının ciddi boyutlu bir fedakârlığı göze almasını gerektiriyordu.

ANAP iktidarı, bu güç seçenekten kaçtı; kolay görünen ikinci yolu seçti. Bu, geleneksel popülizmin artık eskimiş olan enflasyon, kamu açığı ve dış açık mekanizmalarının kullanılmasını gerektiriyordu.

Kamu kesimi ücret ve maaşları ile destekleme politikalarında gerçekleşen "patlama"nın ilk sonucu, kamu açıklarının hızla büyümesi olmuştur: ANAP iktidarı, ilk tepkisini, "tepkisizlik" ile gösterdi ve kamu borçlanma gereğinin milli gelirdeki payını 1988-1990 arasında yüzde 4.7'den 7.5'e çıkardı. Kamu açıklarındaki genişleme, enflasyonu, dış açığı ve reel büyümeyi yukarı çekecektir. Önceki bölümlerde sonucun böyle olduğunu gösterdik.

Ücret, maaş ve köylü gelirlerinden kaynaklanan iç talep patlamasının, tüketin malları, ara mallar ve yatırım malları ithalatına yansıması kaçınılmazdı. İç talep genişlemesinin ihraç edilebilir fazlayı da emmesi; bu iki etkenin birlikte cari işlemlerdeki açıkları da genişletmesi kaçınılmaz oluyordu. Böylece büyüyen dış açıklar nasıl finanse edilecektir? Burada, 32 sayılı "konvertibilite" kararı gündeme geliyor. Yüksek faiz, ucuz döviz ve büyük boyutlu sıcak para girişine dayalı bu politika iki işe birden yaradı: Kısa vadeli sermaye girişleri bir yandan iç talep genişlemesinden ve ucuz dövizden kaynaklanan dış ticaret açıklarını karşıladı; bir yandan da vergileme, KİT zamları gibi tatsız seçeneklerin yerine geçerek kamu açıklarının finansmanında kullanıldı. Sonuç, 1988 ile 1993 arasında dış borçların 41 milyar dolardan 67 milyara yükselmesi ve Cumhuriyet tarihinin en büyük dış açığının 1993'te gerçekleşmesi olmuştur. Burada, 1989 sonrasında yapay olarak ucuz tutulan dövizin, talep genişlemesi dışında ihracatı köstekleyerek ve ithalatı özendirerek dış ticaret açığını artırıcı bir etki, ayrıca da icra etmiş olduğunu da vurgulayalım.

Özel sektördeki ücret artışlarının etkilerini ayrıca incelememiz gerekiyor; zira bu artışların kamu kesimi dengeleri üzerinde etkileri olumsuz değil, artan vergi hasılatı nedeniyle olumludur. Ancak, artan ücretlerin özel tüketime yansıması, toplam tasarrufları azaltacak; ücret maliyetlerindeki yükselmenin ise, normal koşullarda kâr marjlarını aşındırması söz konusu olacaktır.

Ne var ki, sanayi sermayesi, ücretlerdeki ilerlemeye kâr marjlarını yükselterek tepki gösterdi: 1990 yılında, özel imalat sanayiinde kâr marjlarının değişken maliyetlere oranı yüzde 41'e yaklaşarak 1960 sonrasına ait bir rekor kırmıştır. Bu tipik oligopolcü davranışın enflasyonist etkisi üzerinde önceki bölümlerde ayrıca durmuştuk.

Bu yöntemlerin kalıcı sonuçlar vermesi beklenemezdi. Uyum mekanizması ertelendi; beş yıl gecikmeyle, ancak bu kez çok ağır bir bunalım halinde yeniden gündeme geldi. 1989-90 ücret hareketlerine gösterilen bu üç tepki, yani artan kamu açıkları, sıcak para politikası ve kâr marjlarını yükselten oligopolcü sanayici davranışları, Türkiye'yi 1994 krizine getirmiştir. Burjuvazi, emek lehine bir gelir dağılımı düzelmesini sineye çekemedi; yani ek vergi yükünü veya kâr marj-

larından fedakârlığı reddederek mali krizin büyümesine ve enflasyona katkı yaptı. Kamu açıkları ve dış açıklar sürdürülemez düzeylere yükseldi. Sıcak para girişleri durakladığı an, bu gösterişli binanın iskambil kâğıtlarından yapılmış olduğu ortaya çıkacaktı. Dördüncü bölümde tartışıldığı gibi, bu çöküntü 1994 Ocak ayında gerçekleşti.

Bu saptamalardan hareketle, gerek 1993-94 yılında; gerekse aynı koşulların yeniden oluşması halinde önümüzdeki dönemde alternatif politika öğeleri üzerinde neler söylenebilir? Bunları, 1989 sonrası ANAP politikalarının üç öğesini tersine çevirerek özetleyebiliriz: Birincisi, örgütlü sermaye kesimini ve rantiyeleri ciddi bir biçimde vergileyecek bir mali reform ile kamu açığının kontrol altına alınması... İkincisi, dışa dönük politikaların sermaye hareketlerinin kontrolüne ve reel devalüasyonlara dayandırılması... Üçüncüsü, emek, sermaye ve siyasal iktidar arasında 1990 yılının bölüşüm parametrelerinden hareket eden geniş gündemli (örneğin iş güvencesini ve vergi reformunu içeren) bir toplumsal uzlaşma arayışı...

Ancak, bu doğrultuda bir yöneliş, emek ve sermaye arasında en azından taraf sız bir siyasi iktidarın varlığını gerektirir. 1989-1991 yıllarında burjuvazi lehine bir popülist modelin mucidi olan ANAP ile kriz yönetimini mali sermayeye teslim olarak sürdüren Çiller hükümetlerinin böyle bir özellik taşımadığı ortadadır.

B. 21. Yüzyıla Doğru İktisat Politikaları

Bu çalışmada dökümü ve eleştirisi yapılan ve 1980'den beri ülke ekonomisine damgasını vurmuş olan neo-liberal iktisat politikalarının 21. yüzyıla yaklaşırken Türkiye'nin uzun dönemli sorunlarını çözemeyeceği ortaya çıkmıştır. Dahası, on beş yıllık bir dönem sonunda ekonomik yapının kazandığı özellikler içinde kalkınmayı, sanayileşmede yapısal değişiklikleri, gelir dağılımında kalıcı çözümleri, dış dünya ile yüksek verim koşulları içinde eklemlenmeyi hedefleyen geleneksel iktisat politikası aletleri de giderek felce uğramakta; bunları uygulama imkânları ortadan kalkmaktadır.

Bu tıkanmaya yol açan yapısal özellikleri ikiye ayırabiliriz. Birincisi, doğrudan devlet ve kamu yönetimi ile ilgilidir. Kronikleşme eğilimi gösteren mali bunalım, on beş yıl boyunca geleneksel kamu yönetiminin yetkilerini sınırlamayı hedefleyen "serbest piyasa" uygulamaları ile birleşince, geleneksel bürokrasinin kadrolarında telafisi çok güç kayıplar meydana gelmiş; bürokrasinin üst katmanları, siyasi iktidarın doğrudan uzantısı olan, çoğunlukla yurt dışından veya hol-

dinglerden "ithal" edilen ve bir-iki yıllık bir görev sonunda yeniden geldiği yere dönen "prensler" ile doldurulmuştur. bu yönelişler, devlet ve burjuvazi ilişkilerinde gözlenen ve ikinci bölümde tartıştığımız yozlaşmalarla birleşince 1980 öncesi dönemlerde ekonomiyi aktif bir biçimde yönlendirmek amacıyla geliştirilmiş iktisat politikası araçları körelmiştir. Öyle ki, tamamen farklı bir iktisat politikası perspektifinin iktidara gelmesi durumunda dahi, kamu yönetiminin ve üst düzey bürokratik kadroların ekonomiyi yönlendirme yeteneğini tekrar kazanabilmesi çok güç görünmektedir.

İktisat politikası araçlarının felce uğramış olmasına yol açan ikinci yapısal özellik, ekonominin (bazen "düzenleme biçimi" diye de anılan) işleyiş kurallarında meydana gelmiş olan dönüşümlerle ilgilidir. Bu, Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bir dünyada, bu yönelişe, diğer neo-liberal politikalarla birlikte teslim olan azgelişmiş bir ekonomi, iktisadî yapıyı aktif bir biçimde yönlendirebilecek politika araçlarının pek çoğunu kullanamayacak duruma gelmektedir. Kısaca açıklayalım.

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinin en temel yapısal sorunlarından biri olarak karşımıza çıkan, mali sistemin bunalımını, sermaye katmanlarının vergi yükünü yükselterek veya iç borçlar üzerinde konsolidasyon (borcu uzun vadeye yayarak ya da bir bölümünü fiilen silerek hafifletmek) veya monetizasyon (para basarak iç borcu ödemek) gibi yöntemler uygulayarak hafifletme seçeneği, Türkiye'den dış dünyaya büyük boyutlu sermaye kaçışlarına yol açacağı için gündem dışıdır. Kamu hizmetlerini ve yatırımlarını kamu açıklarını genişleterek canlandırma girişimi de, kamu kesimi borçlanma gereği uluslararası sermayeyi ulusal ekonomiye çekecek en önemli göstergelerden biri olduğu için gündem dışı tutulacaktır. Bunun sonunda kamu yatırımlarının reel olarak aşınması kaçınılmaz olacak; bu olgu KİT sisteminin tasfiyesini hedefleyen programlarla birleşince, yatırım planlaması aracılığıyla sanayileşmeye dönük aktif ve etkili kamu politikaları da artık söz konusu olamayacaktır.

Aktif bir maliye politikasını fiilen ortadan kaldıran bu gelişmeler, Merkez Bankası'nın özerkleştirilmesine ilişkin yaygın ve saygın tezlerin hayata geçirilmesi ile tamamlanacaktır. 1990'lı yılların koşullarında Merkez Bankası'nın özerkleştirilmesi, para politikasının siyasi iktidarın kontrolünden sürekli olarak çıkması ve fiilen uluslararası finans kapitalin, özellikle de IMF'nin kontrolü altına girmesi anlamına gelecektir. Finansal yapının uluslararası finansla bütünleştiği bir ortamda bu dönüşümün pratik bir sonucu iktisat politikası araçları olarak faiz ve döviz kuru değişkenlerinin de siyasi iktidarın kontrolü dışına kayması anlamına gelir. Sözü geçen koşullarda birbirine bağlanan bu iki değişken artık Merkez Ban-

kası tarafından denetlenir. Faiz haddini, yatırımları ve efektif talebi etkileyen; döviz kurunu da cari işlemler dengesini belirleyen iktisat politikası araçları olarak kullanma imkânı da böylece ortadan kalkmış olur.

Siyasi iktidar böylece geleneksel iktisat politikası araçlarının aşağı yukarı tümünü yitirmiş olur. Bu ortamda, Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinde ayakta kalabilmesinin tek yolu, emek maliyetlerinin baskı altında tutulmasıdır. Bu, bir yandan, doğrudan sanayinin ödediği ücret maliyetlerinin düşük tutulması anlamına gelir; öte yandan da 1945 sonrasında parlamenter rejimin katkısıyla Türkiye toplumunun yapısal bir öğesi haline gelmiş olan sosyal devlete ayrılan kamu kaynaklarının (sosyal ücretin) düşürülmesini zorunlu kılar. Bu zorunluluklar, ister istemez, çalışan sınıflara dönük baskıcı politikaları sürekli olarak gündemde tutacaktır. Bu tür gelişimlerin Türkiye'de demokrasinin geleceği bakımından umut verici olmadığını söylemeliyiz.

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerindeki olası gelişmeler, yukarıdaki kötümser öngörüleri geçersiz kılmakta mıdır? Bu satırların yazıldığı tarihte (Nisan 1995) Türkiye'nin AB ile yaptığı gümrük birliği anlaşması henüz Avrupa Parlamentosu'nun onayından geçerek yürürlüğe girmiş değildi. Ancak yine de bu soruyu, gümrük birliğinin gerçekleşeceği varsayımından hareketle kısaca tartışalım.

İlk olarak, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB'ne tam üyelik olasılığını yakınlaştırmadığını, hatta uzaklaştırdığını saptamamız gerekir. Gümrük birliği anlaşmasında tam üyeliği öngören herhangi bir hüküm yoktur. Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğine karşı temel engel, bu statünün emeğin serbest dolaşımını içermesidir. Avrupa'nın sıkıntılı emek piyasalarının Türkiye'nin altmış milyonluk nüfusuna açılması, kademeli bir biçimde dahi olsa, önümüzdeki çeyrek yüzyıllık bir dönemde söz konusu değildir. Almanya'da yapılan bazı çalışmalar, serbest dolaşımın tanınması halinde Türkiye'den Avrupa'ya yönelecek emek hareketlerinin kısa dönemde on milyonu aşacağı tahmini ile sonuçlanmıştır. Bu nedenle 21. yüzyılın içinde herhangi bir tarihte Türkiye AB'ne üye olacaksa, bu, tüm Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden sonra gerçekleşecektir.

Tam üyelik gündem dışı ise, Avrupa ile serbest ticarete dönük ilişkilerin gelişmesini yeğleyenler için bile, gümrük birliği "ikinci en iyi" çözüm değildir. Zira, bu statü sadece AB üyeleri ile Türkiye arasında sanayi ürünlerinde gümrükleri sıfırlamaktan ibaret değildir. Avrupa'nın kendi dışına karşı uyguladığı (ve Türkiye'nin tarife oranlarına göre çok düşük olan) ortak gümrük tarifesinin de Türkiye tarafından kabulünü gerekli kılmaktadır. Dahası, AB'nin ticaret rejimi ile ilgili (ve oluşmasına Türkiye'nin katılmadığı ve katılamayacağı) kurallara

Türkiye'nin de uyum sağlaması gerekecektir. Bu tür yükümlülükleri içermeden AB ile serbest ticaret kuralları sağlayabilen ticaret anlaşmalarının gümrük birliğine yeğlenmesi gerekirdi. Türkiye, böyle bir seçeneği aramamıştır.

Gümrük birliğinin olası ekonomik sonuçlarını Osmanlı sanayiini çökerten 1838 ticaret anlaşmalarının tahripkâr sonuçlarına benzetmek doğru değildir. Tekstil gibi olumlu, otomotiv gibi olumsuz etkilenecek sanayi kollarının varlığı şimdiden biliniyor. Üstelik, 1838 sonrasında söz konusu olmayan sermaye hareketleri bugün için gündemdedir. Gümrük birliği statüsünün getirdiği kurumsal güvencelerin ve düşük ücretlerin Batı sermayesinin Türkiye'de sanayi sektörüne yatırım yapma olasılığı da vardır.

Öte yandan gümrük birliğinin burada sözü edilen etkilerini çok da abartmamak gerekir. Zira, 1995 yılı içinde yürürlüğe giren GATT anlaşması dünya ticaretinde genel bir serbestleşmeyi, gümrük tarifelerinin ve tarife-dışı engellerin 2000'li yıllara doğru hızla hafifletilmesini öngörmektedir. GATT'ın takvimi ilerledikçe, Türkiye'ye benzer ülkelerde koruma oranları sıfıra yaklaşacak; dış pazarlara girişte ve rekabete açılan iç pazarlarda serbest ticaret rejiminin gereği olan uyum süreci işleyecektir. Bu nedenle gümrük birliğinin Türkiye'ye getireceği olumlu ve olumsuz etkilerin önemi azalacaktır. Ancak, gümrük birliği, sözünü ettiğimiz uyum sürecini kısaltacak; önümüzdeki yıllarda aktif bir dış ticaret politikası izlenme olanaklarını büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır.

Bu gözlemler, AB ile gümrük birliği olasılığının yukarıda değindiğimiz olumsuz tabloyu güçlendirdiğini ortaya koyuyor: İktisat politikası araçlarının giderek felce uğraması, gümrük birliği sonunda daha da hızlanacaktır. Dolayısıyla, kalkınma, sanayileşme, yapısal değişme, ekonomik bağımsızlık, sosyal adalet gibi temel hedeflerin hâlâ siyasi iktidarların gündeminde yer almasını isteyenlerin, 1980 sonrasına damgasını vuran iktisat zihniyetinden radikal bir kopuşu da savunmaları gerekmektedir. Bu kopuş, bu yıllarda iktisat politikalarına egemen olan neo-liberal yönelişlerin hızla, gecikmeden terkedilmesini ve iktisadi konularda aktif bir devlet anlayışına yeniden yönelmeyi gerektiriyor. Bu doğrultudaki bir dönüşümün bugünkü bürokratik yapı içinde gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu, kamu yönetiminde radikal, adeta devrimci bir yenilenmenin gereğini de zorunlu kılıyor. Bu dönüşümler, bir bütün olarak, siyasi iktidarın yapısında köklü bir değişme meydana gelmedikçe mümkün olmayacaktır. Böylesine bir değişmenin hangi koşullarda gerçekleşebileceği ise, bu çalışmanın kapsamının dışına çıkmaktadır.

DÜŞÜNCE TARİHİ (1945 SONRASI)

Sina Akşin

GİRİŞ

TÜRKİYE'DE DÜŞÜNCE TARİHİNİN BASKIN SİYASAL ÖZELLİĞİ:

Türklerin tarihi çok ilginç. Orta Asya'dan gelip Anadolu'ya yerleşmiş, ondan sonra Rumeli'ye yayılmış ve Avrupa'nın göbeği olan Viyana önlerine ilerlemişler. Bunları yaparken Atila ya da Cengiz gibi gelip geçici olmamış, kurumsallaşmış ve yüzyıllarca bu topraklarda dikiş tutturmuş bir halk. Fakat toplumsal gelişme bakımından Avrupa'ya göre geride kalmış... Viyana önlerinde at oynatırken, 70 yıl önce icad edilmiş olan ve bir süredir Yahudilerin İstanbul'da işlettikleri basımevine yabancı kalmışlar. Bu bir gösterge. Dolayısıyla Osmanlı'da yoğun sayılabilecek bir düşünce hayatı bulabilmek için 1860'tan sonra başlayan özel gazeteciliği beklemek gerekir.

İmparatorluk 1683'ten başlayarak az çok sürekli bir biçimde askeri yenilgiyi ve toprak kaybını yaşamış. 19. yüzyıla gelince İmparatorluğun parçalanma süreci ulusçu ihtilallerin eklenmesiyle daha da hızlandı. Bu gelişme, 1920 Sevr antlaşmasına değin sürdü. İki yüzyıl, Osmanlı Devleti ve Türkler hep 'topun ağzındaydılar'. İstanbul gibi bir dünya kentine, Avrupa'da bir ülkeye tutunmak isteyen bir devlette düşünce hayatının bu ölümcül sürece çare aramak cazibesinden kendini kurtaramaması doğaldı. Onun için hep "bu devlet nasıl kurtulur" sorunu için kafa patlatıldı. Daha soyut ve daha farklı konulara pek el atılamadı. Türkiye bugün hâlâ Sevr'in şokunu üstünden atabilmiş değil, zira zaman zaman o "ölüm fermanını" hatırlatan davranış ya da düşüncelerle karşı karşıya geliyor. Sonuç olarak Türk düşünce hayatı öncelikle siyasal nitelikli olmuştur. (Yalnız şunu da söyleyelim ki, aranırsa, en soyut metafizik öğretilerin gerisinde dahi siyasal bir arka plan bulmak olanaklıdır. Ama bu biraz derindedir. Örneğin, Platon, Aristoteles'in, Hegel'in siyasal güdülerini bulmak için dönemlerinin tarihini ve bu kişilerin hayat hikâyelerini iyi bilmek gerekir.)

Bu ileri siyasallaşma eğiliminin başka bir nedeni de Türk toplumunun

geçirmekte olduğu büyük dönüşümdür. II. Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin köy halkı yıllar boyunca yükselen bir tempoyla kentlere göç etmeye başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun % 80'i tarımla uğraşırken 1980'de % 62'ye, 1990'da % 49'a kadar inmiştir. Güneydoğu Anadolu'daki şiddet ortamı pek çok insanı kente göç etmek zorunda bırakmıştır. Kentlere gelen, Almanya'da çalışmaya giden, televizyon ve özellikle özel televizyonlar karşısında halkımızın yaşadığı kültür şoku ve uyumsuzluklar toplumumuzun büyük sorunudur. 12 Eylül 1980 öncesinin ve sonrasının kargaşalığının, köktendincilik patlamasının gerisinde bu sorun vardır.

Düşünce tarihimizin bu siyasal niteliğini saptadıktan sonra iki, bana göre iki, ana akıma ayrıldığını belirteyim. Biri sol akım. Bu akım Türkiye'yi ileriye, çağdaş dünyaya doğru, mümkün olduğunca hızlı bir biçimde götürmek isteyen bir akım. Başında Atatürkçülük var. Sonra sosyalizm ve diğer solcu akımlar var. Öte yandan Türkiye'nin değişmesini, çağdaşlaşmasını istemeyen, ya da bunun daha yavaş, daha kısmi olmasını, hatta ülkenin geriye gitmesini, Osmanlı'da hiç görülmemiş derecede şeriata yönelmesini isteyenler var. Bunlar hep sağ akımlar. Başında İslamcılık ve tutucu, sağ milliyetçilik gelir. Milliyetçilik, ulusçuluk aynı zamanda Atatürkçülüğün de temel görüşlerinden biri olduğuna göre iki tür milliyetçiliği birbirinden ayırdetmekte yarar vardır. Birine tutucu ulusçuluk, öbürüne ilerici ulusçuluk denebilir. Aynı biçimde İslamcı akımda da böylesine bir ayırım yapmak olanaklıdır: tutucu İslamcı akımlar, ilerici İslamcı akımlar. Sorun olan, sağ ya da sola 'sığdırmakta' zorluk çektiğim akımlar ya da düşünürler de var. Yine de her akımı ya da düşünürü bir yere koydum.

SOL AKIMLAR: ATATÜRKÇÜLÜK

Genel Olarak Atatürkçülük:

Atatürk'ün kendisi yaptıklarını, yapacaklarını, felsefesini formülleştirmek konusunda pek istekli değildi. Çünkü o bir eylem adamı, bir siyaset ustasıydı, doktrinci, ütopyacı değildi. Siyaset ise "yapılabilir" olanın sanatıdır, olması gerekenin değil. Onun, doktrinleşme durumunda çıkacak sonucu "donarız" diye tanımladığı söyleniyor. Ama buna rağmen, herhalde onun onayı ile 6 okun ortaya atıldığını biliyoruz. Fakat dikkat edilirse bunlar, kimilerinin dediği gibi "6 ilke" değil, devinim ifade eden "6 ok"tur. Bir de onun sağlığında kullanılmaya başlanan "Kemalizm" sözcüğü var. *La Turquie Kemaliste* diye bir dergi çıkıyordu. Nihayet *Kadro* dergisi Ocak 1932 ile Ocak 1935 arasında üç yıl boyunca Kemalizmi doktrinleştirmeye çalıştı. (Kadro'yu çıkaranlar, başta Şevket Süreyya Aydemir olmak üzere, İsmail Hüsrev Tökin, Vedat Nedim Tör, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Burhan Belge idi. Aydemir, Tökin ve Tör eski komünistlerdi.) Kadroculara göre devrim Milli Mücadelenin kazanılması ve cumhuriyetin ilanı ile bitmemiştir. Bu, sürekli bir devrim olmak zorundadır. Devrimi yürütecek olan devletçiliktir. Devletçilik hem sanayi kuracak, hem de halkçılık ilkesinden de yararlanarak toplumun "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış" kalmasını sağlayacaktır. Yani toplumu henüz ortaya çıkmamış sınıf çelişkilerinden ve sınıf mücadelelerinden koruyacaktır. Kadroculara göre dünyadaki temel çelişki, sanayi ülkelerinin içindeki kapitalist–proletarya çelişkisi değildir. Temel çelişki sanayi ülkeleriyle sömürgeler ya da sömürgemsi ülkeler arasındadır. Bu çelişkiyi çözecek olan kurtuluş savaşlarıdır ve bu konuda Türk Kurtuluş Savaşı örnektir.

Kadrocu tezler kendine özgü bir karışımdır. Marksçılığın temelini oluşturan tarihsel maddecilik öğretisini açıkça benimser görünmekle birlikte, sınıf mücadelesini kaçınılmaz görmediği için, bunun Türk toplumunda varlığını yadsıdığı için, ondan ayrılır. Öte yandan Kadroculaın düşündüğü tarzda kapsamlı bir devletçilik Atatürk ve arkadaşlarının niyetini aşıyordu. Bir de sömürge ya da sömürgemsi ülkelere kurtuluş savaşı modelini ihraç etmek Atatürk'ün ihtiyatlı ve kesinlikle maceradan kaçan dış siyasetiyle bağdaşmıyordu. Atatürk'ün Kadrocu-

ları üç yıl boyunca hoşgörmesi, onun dergide yazılan düşünceleri onadığı anlamına gelmez. Muhtemelen hoşgörü, Serbest Fırka denemesinin başarısızlığı üzerine hiç değilse düşünce ve yayın alanında bir çoğulculuk, bir tartışma ortamı sağlamak kaygısından kaynaklanıyordu.

Bence hayli ilginç bir nokta Recep Peker'in 1935'te yayımlanan *İnkılab Dersleri Notları* adlı kitabında devrimi hep "Türk İnkılabı" diye anmasıdır. Kitapta Atatürk'ün adı yalnızca 4 kez geçiyor. 6 oktan ise hiç söz edilmiyor. Mahmut Esat Bozkurt'un devrim tarihi kitabı ise Atatürk'ün ölümünden sonra 1940'larda yayımlandı ve *Atatürk İhtilali* adını taşımaktadır. Bu kitapta 6 ok yalnızca 2 kez anılıyor. Her yerde Atatürk'ün resim ya da büstleri varken ideoloji düzleminde bu iddiasızlık adeta bir çelişki gibidir. Resim ve büstler bu çağda Avrupa'nın çoğu ülkelerdeki üsluba uygundur. İdeoloji düzlemindeki iddiasızlık hatta kaçış ise bu üsluba uygun değildir. Atatürk'ün ve kurduğu düzenin görece demokratlığının bir göstergesi sayılabilir belki. Bu vesileyle şunu belirtelim ki Avrupa'da bütüncül (totaliter), ırkçı diktatörlük kol gezerken, Atatürk düzeni, tek partili olmasına rağmen, Avrupa'nın o günkü demokrasi ortalamasının hayli üstündeydi. Bunun kanıtı Türkiye'nin demokrat ülkeler başta olmak üzere bütün ülkelerin gözündeki saygınlığıdır. Nitekim 1933'te Hitler düzeni Alman üniversitelerinden demokrat, solcu, Yahudi kendisine aykırı ne kadar adam varsa attığı zaman, bunların 142 tanesi Türkiye'ye gelip yerleşmiştir. (Yerleşmek diyorum, çünkü kısa sürede Türkçe ders vermek şartını kabul ederek gelmişlerdi.) Bu kişilerin çoğu alanlarının önde gelen isimleriydi. Türkiye'ye gelirken, tek partili de olsa, özgür bir ülkeye geldiklerini düşünüyor olmalıydılar.

Atatürk 1938'de öldü. O günden bugüne yarım yüzyılı aşan bir süre geçti. Tek parti yönetiminden çok parti yönetimine geçildi, nice iktidarlar, siyasal önderler geldi, gitti. Askeri darbeler oldu. Atatürkçülük ülkenin resmi ideolojisi kaldı hep. Okullarda onu öğretiyoruz, bayramlarda onu anıyoruz, her yerde resimleri, büstleri, anıtları var. Oysa onun partisi olan CHP, çok partili dizgeye geçildikten sonra 1946 seçimleri dışında (ki bu seçimler şaibeliydi), hiçbir seçimde tek başına iktidar olamadı. Ama bazı komünist ülkelerde özgürlüğün gelmesinin hemen ertesinde komünist partilerin dağılması, ya da özgür seçimlerde eriyip gitmesi gibi bir durumla karşılaşmadı CHP. Kabaca, o ya da devamı olan partiler % 40–% 25 arasında değişen oranda oy almaya devam ettiler. Aydınların, Devrimin partisi imgesini sürdürdüler. CHP kendi başına iktidar olamasa da ülke genelinde Atatürkçülük aynen devam etti. Bu, Cumhuriyetin kurucusuna saygı göstermenin ötesinde bir şeydir. Türk bayrağı nasıl Türklüğü simgeliyorsa, Atatürk de Türklerin çağdaş olma iradesini, Cumhuriyeti simgelemektedir. Genel olarak

Atatürkçülük, şeriatçılar dışında Türk sağ ve solunun ortak paydası, Türk halkının oydaşma *(concensus)* noktasıdır. Benim aşağıda "Atatürkçü" diye ele aldığım Atatürkçüler "sıradan" Atatürkçülere göre daha bilinçli, daha köktenci olan bir kesimdir.

Atatürkçülük hep devam etti ama, Atatürk siyasetinden ödünler verme siyasetini bizzat CHP başlattı. Bu, zaman içinde adeta bir yarış halini aldı. Küçük ödünler yıllar boyunca birike birike meslek okulu olması gereken imam–hatip okullarını genel öğretime paralel ve rakip bir hale getirdi. Bakanlıkların, devlet dairelerinin pek çoğuna, başta Milli Eğitim ve İçişleri olmak üzere, özenle yerleştirilmiş şeriatçı memurlar egemen oldular.

1950'de iktidara gelen Demokrat Partinin başında Celal Bayar'ın bulunması Atatürkçülüğün güvencesi sayıldı. Demokrat Parti İnönü dönemini, Atatürk yerine para ve pullara İnönü'yü koydu diye, Anıt–Kabir yapımını sürüncemede bıraktığı için suçluyordu. Bununla birlikte Atatürkçü uygulamalardan ödünler artarak devam ediyordu. Bayar Atatürkçülerin umudu ise, Necip Fazıl ve Said–i Nursi gibilerinin umudu Menderes'ti...

27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül biraz da Atatürkçülük adına yapıldı. Fakat 12 Eylül en kaba Atatürk karşıtlığını Atatürk diye diye yaptı. Atatürk'ün vasiyeti çiğnendi, okullara zorunlu din dersi kondu, Atatürk'ten ya da Atatürkçülükten nefret eden niceleri özenle bulunup üniversite rektörü, fakülte dekanı, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitülerine müdür yapıldılar, Türk–İslam sentezini resmi ideoloji haline getirmeye kalkıştılar...

Nadir Nadi (Abalıoğlu) (1908–1991):

Fethiye'de doğdu. *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu ve başyazarı Yunus Nadi'nin oğludur. Galatasaray, Viyana, Lozan'da öğrenim gördü. Babası ölünce (1945) gazetenin başyazarlığı ve yöneticiliğini üstlenmiştir. 1950 seçimlerinde Demokrat Partinin bağımsız Muğla milletvekili, 1954 seçimlerinde aynı biçimde İstanbul milletvekili seçildi. 12 Martta gazetenin sağ eğilimli hissedarları Nadir Nadi'ye (ve İlhan Selçuk gibi yazarlara) karşı 'darbe' yaptılar, *Cumhuriyet* sağcı bir gazete kişiliğini aldı. Bunun üzerine gazetenin satışı adamakıllı düşünce, bir süre sonra Nadi ve diğerleri yeniden gazetenin başına dönebildiler. Buna benzer bir hareket Nadi öldüğü zaman oldu. Gazeteyi sağcılar ele geçirdi, yine satış düşünce gazete eski çizgisine geri geldi.

Nadi'ye göre, Atatürk öldüğünde, İsmet İnönü gerektiği kadar Atatürkçü dav-

ranmamıştır. Hemen belirtmek gerekir ki Nadilerin yıldızı Cumhurbaşkanı İnönü ile pek barışık olmamıştır. Nadir Nadi'nin Almanya yanlısı diye yorumlanan bir yazısı ve bu yazıyı ısrarla, hem de İnönü'ye karşı savunmasından ötürü, *Cumhuriyet* 1940 yaz sonunda 3 ay süreyle kapatılmıştı. Çok-partili düzene geçme kararı (1945) Nadi'ye göre tehlikeliydi: "Tek parti rejiminin çok sıkıcı yanları bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat devrimler elden gittiği zaman karşılaşacağımız tehlikelerin bütün sıkıntıları aratacak derecede büyük olacağından korkuyordum." (*Perde Aralığından*, s. 204). Karar, dışarıya hoş görünmek amacını güdüyordu, bu bir "San Fransisco demokrasisi" idi.

İlginçtir ki, Yunus Nadi de Serbest Fırka deneyimi sırasında Atatürk'e benzer bir açıdan uyarı mektubu yazmıştı. 17 Ekim 1930 günlü mektupta şöyle diyordu: "... bir fırka hayatı yaratmaya mecburuz. Biz fırkayı ıskat ederek Meclisi ıskat etmiş olduğumuz için noksan olan şeyin ikinci bir fırka olduğu zannına ve hatasına düşmüş olduk sanıyorum. Fırka, ama yalnız fırka, azami hürriyetle faaliyete getirildiği zaman, memleketin noksan zannolunan en büyük ihtiyacına cevap verilmiş olacaktır." (s. 227).

Yunus Nadi'ye göre Fransa'da cumhuriyet ancak 1870'te ve bir oy farkla kurulabildiyse, bizim Fransa demokrasisine ayak uydurmak istememiz fazla iddialı oluyordu (s. 227-8).

Çok-partili sisteme madem geçilecekti, Nadi'ye göre CHP hiç değilse devrimden ödün vermemeli, bu konuda tavrını açıkça belirtmeliydi: "... iktidarı kaybetmeyi önceden kabullenerek, devrim ilkelerini gerekirse muhalefette de savunacağını açıkça söylemek, muhalefete de rahat rahat devrim düşmanlığı yapabilme olanaklarını vermek CHP hesabına da, memleket hesabına da daha yararlı sayılabilirdi. Bu takdirde yurdumuzdaki bütün Atatürkçü kadroların olanca güçleriyle CHP'yi destekleyeceklerine şüphe yoktu." (s. 250).

Çok-partili dizgenin işlemesi, Nadi'ye göre şöyle olabilirdi: "Aşağı yukarı vatandaşlarının yüzde yetmişi bu durumda (yani cahil) olan Türkiyemizde, her şeye rağmen, çok partili hayatı başarı ile yürütemez miydik biz? Yürütebilirdik, ama bir şartla: Devrim ilkelerini dimdik ayakta tutmak, bunlardan zerrece taviz vermemek şartiyle. Bugün de, yarın da, öbür gün de demokratik sistemi ancak bu şartla yürütebileceğimizi hiç unutmayalım." (s. 306).

12 Mart arifesinde (11/3/1971) şöyle yazıyordu: "Sırası geldi mi muvafıkı ve muhalifi sarmaş dolaş birleşiveren bu çağdışı tutucu politikacılara bir daha tekrarlayalım: Atatürk'ün başladığı güzelim eseri ilkin durduran, sonra yozlaştıran, nihayet bugünkü tanınmaz hale getirenler sizlersiniz. Gerçek demokrasinin vazgeçilmez şartı olan gerekli ortamı kendi ellerinizle yokettiniz. Bir yandan da

sıkılmadan "demokrasiyi koruyacağız!" diye bar bar bağırıyorsunuz. Aslında olmayan demokrasiyi değil, kendi yaptıklarınızı korumaktan başka bir şey düşünmediğinizi yurdumuzda bilmeyen, öğrenmeyen kimse kalmamak üzeredir artık.

Uzun zaman sürdüremiyeceksiniz bu oyunu!" (*27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 548).

Nadi ve gazetesi Atatürkçülüğün kalesi durumundaydılar. Gazeteyi sağa kaydırma girişimlerinin iki kez hüsranla sonuçlanması Atatürkçü çizginin gücünü göstermiştir. Nadi 12 Eylülcülerin Atatürk diye diye Atatürkçülüğü çiğnemeleri karşısındaki isyanını çarpıcı bir kitap başlığı ile dile getirmiştir: *Ben Atatürkçü Değilim* (1982).

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (1904–1993):

İstanbul'da doğdu, 1928'de Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. Hukuk doktorasını İsviçre'nin Neuchâtel Hukuk Fakültesinde yaptıktan sonra İstanbul Hukuk Fakültesinde Medenî Hukuk alanında göreve başladı. 1975'te ordinaryüs profesör ünvaniyle emekliye ayrıldı. 27 Mayıs hareketinin 1961 Anayasasının yapılmasında rol aldı. Kurucu Meclis üyeliği yaptı. Yıllarca *Cumhuriyet* gazetesine yazılar yazdı.

Velidedeoğlu'na göre "...Türkün geri kalması, kabiliyetsizliğinden değil, kendisini afyonlayan ve bir kanser uru gibi bütün iliklerine yayılan..." softaların telkinleri yüzündendir. Bu telkinler onu bilimden, doğal olayları araştırma yolundan, hür düşünceden, aklın kudretine inanmaktan alakoymuştur (*Türkiye'de Üç Devir* (1972), s. 207). Buna karşılık "Atatürk, Türkün akıl, zekâ ve enerji madenini bilen ve onu Türkiye'nin artık battı sanıldığı en umutsuz zamanlarda işleyerek amacına ulaştıran büyük adamdır. İslamlık onun devrinde softalıktan kurtulmuş ve gerçek kutsal yerini bulmuştur. Bu memlekette okul ve üniversitesinden köy enstitüsüne, konservatuarından halkevlerine kadar, bütün kültür kurumlarında Türk zekâsını en geniş çapta işleyen ve parlatan devir Atatürk devri olmuştur. Ne yazık ki ondan sonra eserleri devam ettirilmedi." (s. 207–8).

Başka yerlerde de Köy Enstitüleri ve Halkevlerinin Türk uyanmasında ve kalkınmasındaki önemi vurgulanmaktadır. Bir yerde de kâğıdın pahalılaştırılmasına karşı çıkar, kâğıdın ekmekten daha ucuz olması gerektiğini belirtir (s. 471).

Yazar, İnönü'nün 1945'te kurmaya başladığı çok-partili sistemi "temelsiz demokrasi" diye niteler (s. 316). Yazara göre milli irade gerçekten dile getirildiği zaman "mânalıdır". Manalı milli irade Atatürk gibi bir önder tarafından tek başına temsil edilebileceği gibi, kitleler tarafından da temsil edilebilir – TBMM hükümetleri zamanındaki gibi. Kitlelerin milli iradeyi temsil etmesi "maddi" bir durumdur. Milli Mücadele sırasında milli irade hem mânayı, hem maddeyi temsil ediyordu. Ama Atatürk'ten sonra milli irade gitgide yozlaşmaya başlamıştır. "Din taassubu, mezhep ve tarikat örümcekleri" ortalığı kaplamıştır. Artık milli irade "mânasını" yitirerek yalnızca "maddeye", sayıya, sandığa dönüşmüştür. Bu, halkı ahlaksızlaştırır ve sonunda vatanı yabancı tutsaklığına sürükler. 27 Mayıs İhtilali iradenin mâna olarak şahlanmasıdır (23/4/1970, 368–72). Başka bir yerde de yazar "halksız demokrasi" kavramını kullanıyor. Bu durumda hükümet ve devlet" politika esnafı" tarafından ele geçirilmiş, halk ise yetiştirilmemiş, olgunlaşmamış, bilinçsizdir. Halkın bilinçli kesimleri jandarma ya da polis dayağının baskısı altındadır. Seçilen iktidarlar kendilerini her türlü denetimin dışında görmektedirler (22/11/1970, s. 388–92).

Velidedeoğlu'na göre daha 1953 yazında Bayar, gericilik konusunda güvence verirken Anayasayı rafa kaldırıp diktaya gitme niyetini ağzından kaçırmıştı (s. 342). Öte yandan "Başarılı bir 27 Mayıs İhtilalini yozlaştırabilen ve sandıksal demokrasi uğruna karşı devrime göz yuman" İsmet İnönü'dür. Bu mantıkla yazar, ilk günlerinde 12 Mart darbesinden çok şeyler ummuştur. Yapılacak şey hemen kararlı, dürüst, tam Atatürkçü bir hükümet kurmak, partizan valileri değiştirmek, "memleketin şartlarına ve sosyal gerçeklerine göre, oy avcılığına meydan vermeyen" yeni bir seçim kanunu hazırlayıp Parlamentoyu dağıtmak ve seçime gitmekti. Bu arada halkı "uyandıracak" bir aydınlatma etkinliği gerekmektedir: Bu, asalak politikacılığa paydos borusunu çalacaktır (17/3/71, s. 424–7). Yazar nasıl bir seçim kanunu düşündüğü konusunda fazla bir ipucu vermiyor. Yalnız bir yerde parti genel merkez kontenjanlarının kanunla yüksek tutulmasından ve TBMM üyesi sayısının azaltılmasından söz etmektedir (s. 459).

Aradan 15–20 yıl kadar geçtikten sonra ve bu sefer 12 Eylül darbesi karşısında Velidedeoğlu bazı görüşlerini değiştirmiş bulunuyordu. "Faşist" 12 Martı alkışlamakta acele ettiğini, İnönü'ye haksızlık ettiğini söylüyor (*12 Eylül Karşı–*

devrim, 1990, s. 31, 40, 154). Yazara göre gericilik 1949'da, özellikle 1950'den sonra başlamıştı: "Şeriatçılar hiç bir fırsatı kaçırmayıp günümüze değin programlarını uygulama olanağını buldular. Demokrasiye vicdan ve fikir özgürlüğüne karşı çıkmak korkusu içinde bulunan Atatürk'çü bilim adamları ise çoğunlukla suskun kalarak meydanı şeriatçılara açık bıraktılar. Şimdi artık savaşın zamanı gelmiştir. Eğer laik cumhuriyetimizin ayakta kalmasını istiyorsak." (s. 27). Bu cümleden olmak üzere imam–hatip okulları, din adamı ihtiyacını karşılayacak kadarı kalmak üzere "hemen" normal okullara dönüştürülmelidir. Açık kalacak imam–hatip okullarında ibadet okutulmalı, İslam hukuku okutulmamalıdır (s. 268). Nitekim Avrupa'da kilise hukuku ancak hukuk fakültelerinde hukuk tarihi derslerinde okutulmaktadır (s. 144).

Atatürk bir devrim yapmıştır. Bu, sürüp gidecek bir süreçtir (s. 21). Amacı yalnız teknik bakımdan değil, kültürel bakımdan da Batı düzeyine yetişmektir. Atatürk Devriminin eksiği iktisadi alanda köklü bir değişim getirmemesidir. Feodal kalıntıları silmek için bir toprak reformu yapılmalıydı. Ama 27 Mayıs Devrimi toplumsal ve iktisadi alanda önemli dönüşümler sağlamıştır (s. 18–9). Atatürk Devrimine karşı bir karşı–devrim süreci söz konusudur. Köy Enstitülerinin, Halkevleri ve Halkodalarının kapatılması 1961 Anayasasının yürürlükten kaldırılması, öte yandan Kuran Kursları, İmam–Hatip Okulları, zorunlu din dersleri karşı–devrimin gelişme aşamaları olmuştur. "Şimdi artık tehlikeli bir aşamadayız" (s. 27).

Velidedeoğlu, sonradan yazdığı kitabında Atatürk'ün çoğulcu, demokratik parlamenter bir düzen oluşturmak hedefini de vurgulamaktadır. Koşullar Atatürk'ün bu niyetinin gerçekleşmesine olanak vermemiştir (s. 148, 170).

Tarık Zafer Tunaya (1916–1991):

İstanbul'da doğdu. Saint–Benoit Lisesinden, sonra da İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Aynı Fakültede Anayasa Hukuku dalında, profesör oldu. 1961 Anayasasını hazırlayan komisyonda görev aldı. Anayasa Hukukunu tarih ve siyaset bilimi açısından inceledi. *Türkiye'de Siyasî Partiler* (1952) (*Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1984) ünlü yapıtlarının başında gelir. İstanbul Üniversitesinde Siyasal Bilimler Fakültesinin kurulmasına öncülük etti.

II. Meşrutiyetin düşünce akımlarını inceleyen Tunaya, Abdülhamit istibdadının baskı altında tuttuğu aydınların bu dönemin özgür havasında ne denli zengin bir tartışma ortamı oluşturduklarını yakından görmüştür. Türk Devriminin birçok uygulamaları II. Meşrutiyetin geliştirmiş olduğu kuramsal bir temele dayanıyordu. Zaten, başta Atatürk, Devrimin kadroları II. Meşrutiyeti yaşamış insanlardı. Atatürk, Hürriyetin ilanından önce İttihat ve Terakkiye girmiş, o örgütün saflarında mücadele vermiş bir kişiydi. Bu saptamaları yapan Tunaya, siyasal tarihimiz için çok önemli ve aydınlatıcı bir sonuca varmıştır: "II. Meşrutiyet Cumhuriyetin siyaset laboratuvarıdır." Demek ki, cumhuriyeti iyi anlayabilmek için II. Meşrutiyeti iyi tanımamız gerekmektedir.

1963 yılında Tunaya Türk Devriminin "geçmişteki kökleri, tarihsel oluşumu, ideolojisi bakımlarından yeterince incelenmiş" sayılamayacağını söylüyordu. (*Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,* Önsöz) Daha sonra (1981) Atatürk'ün söylediklerinden olaylara değil, olaylardan Atatürk'e geldiğini yazacaktı. Gerçekten de Atatürk'ün yaptıkları, söylediklerinden daha önemli sayılmalıdır. Tunaya Batı uygarlığı konusunda şöyle bir uslamlama yürütüyor: 1. Uygarlık bütün insanlığın ortak malıdır. 2. Bugünün egemen uygarlığı, Batı uygarlığıdır. 3. Türk Devriminin kesin kararı Batı uygarlığına girmektir. 4. Bu karar ve gerisinde Batı hayranlığı, fantezi, duygusallık yoktur, zorunluluk vardır. 5. Türkler İslamiyet öncesine uzanan dönemlerden beri uygarlıkla haşır neşir olmuşlardır. 6. Onun için Türkler Batı uygarlığı içinde benliklerini yitirmeyeceklerdir, bir bireşim (sentez) oluşturacaklardır. Tunaya Batı uygarlığının bize karşı beslemiş olduğu düşmanlıklarına rağmen Devrimin bu uygarlığa girme kararında olduğunu belirtiyor. Bunu şöyle açıklıyor: "Batıya rağmen Batılılaşma" (s. 120–2).

Tunaya'ya göre 1961 Anayasası "Türkiye'yi geri götürme", "Toplumu Ortaçağ karanlıklarına ve sefalete sokma" özgürlüğünü tanımamaktadır (1964) (*İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa,* s. 15). Oysa uygulamada devrimciden çok karşı–devrimcilere özgürlük tanınmaktadır (1979, s. 53).

Tunaya Türk Devriminin devrim niteliğini vurgulamakta, onun Osmanlı ıslahat hareketlerinin basit bir uzantısı olmadığını belirtmektedir. "Osmanlı siyasal gelişmeleri kendi gidişlerine bırakılsaydı, Türk Devrimi niteliğinde bir aşamaya varılmayacaktı.." (s. 217). Atatürkçülüğün yorumlanması konusunda da şöyle diyor: "Demokratik, çoğulcu bir siyasal rejim içinde, Atatürkçülüğün resmi bir ideoloji gibi tek yoruma bağlanması olanaksızdır. Kuşkusuz, toplum içindeki çeşitli akımlara göre farklı yorumları olacaktır." (1979, s. 222).

Mustafa Coşturoğlu (d. 1924):

Giresun'un Eynesil/Ören köyünde doğdu. 1946'da İstanbul'da öğretmen okulunu bitirdi. 1978'de öğretmenlikten emekliye ayrıldı. Türk Devriminin sorunlarını toplumsal psikoloji çerçevesinde ele almaya çalışmakta, Türk toplumunun Devrimden ancak kısmen etkilenmesi yüzünden bir "sosyal şizofreni" yaşadığını düşünmektedir. Bu yönde etkilenmemiş olan halkın çoğunluğu ile devrimci kesim arasında iktisadi ve kültürel bir yabancılaşma söz konusudur. "Her iki kesimdeki insanlar ayrı ayrı dünyaların insanları olarak birbirlerine bakarlar, değer yargıları tam bir karşıtlık içine girer. Bir kesimin gerçek anlayışı diğer kesim için korku verici olur." (*Sosyal Şizofreni ve Atatürk*, 1981, s. 50). Özgür düşünceye yöneltilen baskılar, şizofrenik düşünceye dönüşmektedir (51). Devrim Atatürk'ten sonra yozlaştırılmaya başlanmış, 1950'den sonra ise parçalanmak istenmektedir. Bunu, siyasal iktidarlar yapmak istemektedir (59–60).

Artık devrimler düşman gibidir. Menderes halka mal olan–olmayan devrimler ayırımını getirmek istemiştir (60, 144). Özgür düşüncenin öncüsü olan sanatçı ve yazarlara karşı bir yıldırma siyaseti izlenmiş, Köy Enstitüleri ve Halkevleri kapatılmıştır (91–3). Türk–İslam tarihi dışındaki tarihe sırt çevrilmiştir: "Anadolu'nun bin yıllık ötesine sahip çıkmamak, akılsızlığın ayıbı bir yana, bilime de ters düşmektedir." (22). Fatih'in Truva'ya sahip çıkmak isteyen fakat kendisinden sonra sürdürülemeyen tutumu Atatürk tarafından benimsenmişti. Şimdilerde ise "Greko–Romen gâvurluğu" diye karşı çıkılmaktadır.

Şizofrenik toplumun karşıtı laik toplumdur. "Laik toplumda bilim ve çağdaş düşünce egemenliği vardır; devletin temeli akıl ve kültür gücüne dayanmaktadır... Şizofrenik toplumda ise, bilimsel düşünce ile toplumsal uyanış, çağ gerisi ilkel düşünce mekanizmasının güdümü ve baskısı altında tutulur." (125). Korku ve baskı egemendir. "Toplumun uyanık ve bilinçli kesimi olanca gücünü Atatürkçülük müessesesinden almaktadır. Çünkü devrim dönemindeki gibi, Devlet artık bunların yanında ve arkasında değildir. Çünkü Devlette, daha çok devrimin büyümesine, yani türlü alanlardaki reformlara karşı olan egemen güçlerin ağırlığı vardır." (171). Atatürk de şizofrenik toplumun sakıncalarına işaret etmiştir (109). 27 Ekim 1922'de, Büyük Zafer dolayısıyla kendisini kutlamak için Bursa'ya gelen öğretmenlere şöyle demişti: "İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız... Kat'iyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, marîzdir." (ASD II, 44–5). Coşturoğlu kitaplarında toplumsal şizofreniyle ilgili pek çok örnek vermektedir.

Köy Enstitüsü Hareketi ve İsmail Hakkı Tonguç:

Hareket, 3 Ağustos 1935'te İsmail Hakkı Tonguç'un (Silistre, 1897–1960) İlk Öğretmen Genel Müdürlüğüne atanmasıyla başladı. Başta Atatürk ve İnönü, Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan ve sonra onun yerine gelen Hasan Âli Yücel, Celal Bayar, Refik Saydam, Şükrü Saracoğlu gibi başbakanlar hareketi başlatmak ve/veya desteklemek için ellerinden geleni yaptılar. Ama işi gerçekleştirip yürüten Tonguç oldu. Sorun şuydu: 1935'te nüfusun % 80.8'i okuma yazma bilmiyordu. İl ve ilçe merkezleri dışında oturanlar, ki bunların pek büyük çoğunluğu köyde oturuyordu, % 76.5 oranındaydı. Devletin çok kısıtlı mali olanaklarıyla bu nüfusa okul ve öğretmen sağlamak gerekiyordu. İşin başka yönleri de vardı. Büyük yoksunluklar içindeki köylerde öğretmen barındırma sorunu vardı. Öğretmenin sağlık, inşaat, marangozluk, çağdaş tarım teknikleri, hükümetlerle ilişkiler gibi konularda az çok bilgi sahibi olup bir çeşit kalkınma önderi olması da isteniyordu. Bunun için Köy Enstitülerine alınan köylü çocukları, mezun olduklarında kendi köylerine atanıyorlardı. Orada köy kendilerine okul, lojman ve örnek tarım yapabilecekleri bir tarla tahsis ediyordu. Devlet öğretmenlere bir de alet edevat avadanlığı sağlıyordu.

Köy Enstitüleri ancak 1940'ta uygulamaya sokulabilen, birtakım ön uygulamaların ışığında geliştirilmiş özgün bir modeldi. Önce askerliğini onbaşı, çavuş olarak yapmış köylülerden "eğitmen" olarak yararlanmak yoluna gidildi. Birkaç tane köy öğretmen okulu açıldı. Bütün bu deneylerin ışığında (Tonguç'un, bu arada *Köyde Eğitim* (1938) ve *Canlandırılacak Köy* (1939) adlı çalışmaları yayımlandı) 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitüleri Kanunu kabul edildi. 1948'e gelindiğinde 20 Köy Enstitüsü kurulmuş, 15.000 öğretmen yetiştirilmişti. Şunu da belirtmeli ki, Köy Enstitülerindeki birçok binalar öğrenciler tarafından inşa edilmişti. Enstitülerin aynı zamanda tarla, bahçe ve hayvanları olan, öğrencilerin etkin olarak üretime atıldıkları tarım işletmeleri olduklarını da görüyoruz.

Köy Enstitüleri bir "mucizeydi". Fakat kırdaki toplumsal ve ideolojik kurulu düzeni sarstığı için de çok düşmanı vardı. Kanunun oylaması sırasında (yani 1940'ta) bile 148 milletvekili yoktu. Bunların arasında Bayar, Menderes, Köprülü de vardı. Çok–partili sisteme geçilmesiyle birlikte, 1946'da daha CHP iktidardayken, Reşat Şemsettin Sirer'in Milli Eğitim Bakanlığı zamanında Enstitüleri çökertme harekâtı başladı. Tonguç görevinden alındı. Demokrat Parti iktidarı Tevfik İleri eliyle bu işi sürdürdü. 27 Ocak 1954'te Enstitüler resmen İlköğretmen Okulları haline getirildiler.

Tonguç 1957'de yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Batılı aydın insan, zorluklarla çarpışa çarpışa yaşamaktan zevk duyan diri kişi seviyesine ulaşabilmiş. Köy Enstitüleri işte bu tip insanı yaratmak amacı güdüyorlardı." (*Tonguç'a Kitap*, s. 64). 1958'deki bir mektuptan: "[Atatürk] hakikaten önemli noktaları görerek oralara neşteri vurmak istemiş, fakat ülküdaşlarını yaratamadığı için eserlerinin çoğu kökleşememiş. Devrimlerin böyle sonuçlanmasında hepimizin, günahımız da olsa gerek... Kurbanlarını veremedik." (66).

Hasan Âli Yücel (1897–1961):

İstanbul'da doğdu, felsefe okudu, öğretmen oldu. Siyasete atıldı, önce milletvekili, sonra da 1938'de Milli Eğitim Bakanı oldu. 1946'ya değin Bakanlıkta kaldı. Türk Rönesansı diye bir şey varsa, bunun kilit adamlarından biri oldu. Köy Enstitülerini, Tercüme Bürosunu (1941) ve klasikler yayımını, *İslam* (1940) ve *İnönü* (1943, sonradan Türk) Ansiklopediklerini başlattı. Bir çoğu *Cumhuriyet*'te çıkan pek çok makale ve denemeler yazdı. Yazılarında bir yandan Atatürkçülüğü, Köy Enstitülerini savunurken, dine, hatta Mevleviliğe bağlılığını da duyurmaktaydı (babası Mevlevi dervişiydi).

Yücel'e göre "Hadisat nasıl tecelli ederse etsin, Türk milleti, onun (Atatürk'ün) inanışlarına bağlılığı nisbetinde ilerileme kudretini ve imkânını muhafaza edebilir." (*Hürriyet Gene Hürriyet II*, s. 356, 1952). Tarihsel olay ve kişileri ve bu arada Atatürk'ü "zaman ve topluluk zaruretleri dışında görmek kadar yanlış bir tefekkür olabilir mi? Meselâ Fatihi, İstanbul fethinde bugünün devletlerarası (hukuk) kaidelerine riayet etmedi, diye tenkid edenlerin muhakemelerinde isabet bulunabilir mi?" Fransız devlet adamı Herriot, kadınların yüzünden peçeyi nasıl kaldırdığını sorduğunda Atatürk "kapatan baskıyı kaldırarak!" demiş. Yücel'e göre o, hürriyetsizlik nizamını yıkmıştı. Devrimler de birer baskının kaldırılması hareketleriydi (368–71, 1954). "Atatürk, hiç bir zaman 'tek şahıs' olmamış, her istediğini de yapamamıştır. Yapacaklarını önceden konuşup danışmış; hiç bir zaman yok olmayan, fakat türlü şekillerde tezahür eden Meclis içi ve dışı siyasî muhalefeti nazara almıştır..." (378, 1955).

Yücel, Bakanken 20'ye yakın lise açtığını, ama selefleri gibi hiçbir lise "kuramadığını" açıklıyor. "Çünki hiç birimiz, Türk kültürünün kaynağı olması lazımgelen klasik medeniyet ve dilleri tayin edip büyük bir fikir hareketine cesaret edemedik." Ona göre, liseler şubeler halinde örgütlenmelidir: "... müspet bilimleri esas alan Fen, Arapça ve Farsçayı öğreten Klasik Şark, iki yabancı dil öğreten

Modern Diller, Latince ve Eski Yunanca öğreten Klasik garb şubelerini açmak zaruridir." (105–6, 1954). Aslında Yücel kendine haksızlık ediyor. Birkaç lisede olsun, 1939–46 döneminde klasik şubeler açılmış fakat arkası gelmemişti.

Yücel'in kişiliği çok yönlüdür. Bir çeşit Doğu–Batı bireşimini temsil eder. Çağdaş *İnönü Ansiklopedisi*'ni başlatırken, beri yandan özgün katkılarla zenginleştirilen *İslam Ansiklopedisi*'ni çevirtmeyi ihmal etmez. Bazı liselerde eski Yunanca ve Latince öğreten klasik şubeler açarken klasik Doğu Dilleri şubeleri açmayı da düşünür. Dindar ve mutasavvıf kişiliği yanında devrimciliğinden de ödün vermez. Böyle bir kişinin komünistlikle suçlanarak hayatının karartılması düşünce dünyamızın sefalet manzaralarından biri olsa gerek.

Nurullah Ataç (1898–1957):

İstanbul'da doğdu, Galasatasaray'da, İsviçre'de, Darülfünunda okudu, anladığım kadarıyla hiçbirinin diplomasını almadı. Özgür bir ruhtu. Sınavla Fransızca öğretmeni oldu. Talim Terbiye, Basın–Yayında da çalıştı, çevirmenlik yaptı. Uzun yıllar Türkiye'nin en tanınmış eleştirmeniydi. Değerlendirmelerinde kimseyi pek kollamadı, düşüncesini açıkça, dobra dobra yazdı. Üstelik yargılarını temellendirmeye de pek çalışmadı, çok kez "beğendim, sevmedim" gibi öznel ölçütler kullandı. Türkiye'nin köşe bucağında çıkan edebiyat dergilerini de izler, gençlerin yapıtlarını değerlendirirdi. Ataç'ın bir özelliği de, yazılarında rahat bir konuşma üslubu yanında aşırı denebilecek düzeyde bir öz Türkçecilikti. Kitaba "betik", şeye "nen", kelimeye "tilcik" diyordu. Kullandığı sözcüklerin birçoğunun unutulacağını bile bile bunu yaptı.

"Ben" adlı tanınmış denemesinde şöyle diyor: "Gözlerimizi Avrupa'dan ayırmamalıyız, çoktur, sayılmayacak kadar çoktur bizim Avrupa'dan almamız gereken şeyler. Geleneklerimize sımsıkı bağlı kalmamızı, Avrupalı yazarların kitaplarını kapatıp da kendi edebiyatımızla yetinmemizi öğütleyenler oluyor, onlardan değilim ben, eritmeliyiz kendimizi Avrupa uygarlığı içinde, kurtuluş ondadır... 'Medeniyet denilen tek dişi kalmış canavar' diyen şair ise şüphesiz bayağıdır. Mahalle kahvesi düşünürü. Hani 'Tesettür kalktı, bet bereket kalktı' diye konuşanlar vardır mahalle kahvelerinde, işte onların düşünürüdür Mehmet Akif. Yalnız Batı uygarlığını değil, Doğu uygarlığını da sevmez, ince yanını sevmez o uygarlığın." (*Diyelim*, 8–9).

Ataç öz Türkçeciliğini şöyle açıklıyor: "Latince, Yunanca öğretilmeyen bir ülkede tek doğru yolun, tek usul (*aklî, akla uygun)* yolun öz–dile gitmek olduğunu düşüncemle anladım da onun için o yolu tuttum." (11)

Latince, Yunanca gereği: "... Avrupa'daki anlamıyla gerçek aydın yetişmesini istiyorsak, orta öğretim okullarını değiştirmeliyiz, o okullara edebiyat derslerini koymalıyız. Bugün yok mu o okullarda edebiyat dersi? Yoktur... Bizim edebiyatımız insana türlü görüşleri, türlü düşünceleri öğretmez, insanoğlu saygısı aşılamaz... orta öğretim okullarından bizim edebiyatımızı kaldırıp yerine Yunan, Latin edebiyatını koymak gerektir." (21). "Bu ülkede Fransızca, Almanca, İngilizce öğrenenler bize ancak batı dünyasının özlemini getirebildiler... Bugün artık o özlemle, o hevesle yetinemiyoruz, dilediğimiz batı dünyasına benzemek değil, batı dünyasından olmaktır." (43).

Divan edebiyatı: "Divan edebiyatımız artık ölmüştür, Fuzuli, Baki, Nedim gibi şairlerin eserleri birtakım sebeplerle daha otuz kırk yıl okunsa dahi sonra ancak birkaç bilginin ilgilenip inceliyecekleri bir konu olacaktır... gene de onlardan saygımızı esirgememek gerekir, içinde yaşadıkları toplumun izin verdiği bütün bilimi edinmeye, o toplumun aydın, ince birer kişileri olmaya özenmişlerdir. Bu bakımdan elbette halk şairlerinden, gönüllerinden nasıl gelmişse öyle söyleyip onunla yetinmiş kimselerden üstündürler." (50).

Türk devrimi konusunda: "...devrimin ilkelerine dokunmak da bu topluma karşı bir suç sayılır, bu topluma gerçek özgürlük düşüncesi devrimle geldi de onun için... Devrimden önce bu toplum duruk bir toplumdu... Devrim Türk toplumunu bu bakımdan değiştirdi, bireylerine birbirine benzememek, ayrı ayrı düşüncelerini savunmak yetkisini verdi: şeytanların özgürlüğünü daraltmazsak, onları gene eski duruk topluma dönelim demelerine bırakırsak öteki bireylerin özgürlüğünü kaldırmış oluruz." (*Ararken*, 88).

Dil devrimi konusunda: "Biz ne yaparsak yapalım, hepimiz bir olup karşı koymaya kalkalım, dil gene değişecektir. Toplumumuzun bu kadar yıldır geçirmekte olduğu büyük devrimin sonucudur bu değişme, o devrim derinleştikçe, yayıldıkça dilimiz de, yeni isterlere uymak için, değişecektir. Dilimiz değiştikçe de şairlerimizin, hikâyecilerimizin yazdıkları anlaşılmaz olacaktır, hiç olmazsa kolay kolay anlaşılamayacaktır." (95).

Halikarnas Balıkçısı (Musa Cevat Şakir Kabaağaçlı) (1886?–1973):

İstanbul'da? doğdu. Babası elçi, nâzır Şakir Paşa, amcası sadrazamlık yapmış olan Cevat Paşaydı. Büyükada mahalle mektebinde, Robert Kolej'de okudu. O devirde bir Müslüman çocuğunun misyoner okuluna gitmesi pek görülmüş şey değildi. Ardından Oxford Üniversitesinde Yakın Çağlar Tarihi öğrenimi gördü.

Yurda döndükten sonra babasını öldürmekle suçlandı, bu yüzden 7 yıl hapis yattı, sağlığı bozuldu. (Azra Erhat suçlu olduğunu kabul etmediğini, birisinin onurunu korumak için ömrü boyunca bu konuda sessiz kalmayı yeğlemiş olabileceğini belirtiyor.) 1910–25 yıllarında Babıâlide yazar, ressam, karikatürcü olarak çalıştı. Bu sırada Rufaî tarikatine girdi. 1925'te asker kaçaklarıyla ilgili bir yazısı yüzünden İstiklal Mahkemesine verildi, 3 yıl Bodrum'da kalebentliğe hüküm giydi. Cezası bittikten sonra da Bodrum'da kaldı. Orada evlendi, çoluk çocuk sahibi oldu. II. Dünya Savaşı sırasında çocuklarını okutabilmek için İzmir'e göçtü, bu arada İstanbul'da *Tan* gazetesinde çalıştı. Hayatının kalan yıllarını İzmir'de geçirdi. Yazılar, öyküler, romanlar yazdı, turist rehberliği yaptı.

Halikarnas Balıkçısı adını alması Bodrum'a, denize, doğaya, insanlığa, uygarlık tarihi sorunlarına olan derin sevgisini simgeler. Sevgiden de öte, bir coşkuydu bu. Balıkçı ünlü selamı "Merhaba!"yı adeta haykırırdı. Bu birisine selam vermenin ötesinde, doğayı, insanlığı, uygarlığı da kapsayan "dionisyak" bir merhabaydı.

Balıkçı'ya göre Anadolu, üst üste gelmiş bir uygarlıklar deposudur, göçler köprüsüdür. Bugünkü Anadolu insanı da bu birikimin mirasçısıdır. Ahîlik, Bektaşilik, zeybekler, cem ayini ilk çağlara doğru uzanan birtakım Anadolu göreneklerinin bugüne gelen yansımalarıdır. Sözcükler bu geçmiş bağların tanıklarıdırlar. "Baba", "çocuk" sözcükleri Hititçeden Türkçeye geçmiştir. Türkler Anadolu'ya gelmezden önce babaya ata, çocuğa oğlan derlerdi. İon dilindeki doma, themelion, aule gibi sözcükler bize dam, temel, avlu olarak geçtiği gibi, kimileri bugünkü Avrupa dillerine de girmişlerdir. (*Düşün Yazıları*, s. 61).

Balıkçı'ya göre uygarlığın, kültürün milliyeti olmaz: "Bizde asıl abideler cami şeklinde tezahür eder, halbuki bu abidelerde, yani Osmanlı kültürünün bu büyük örneklerinde Sultanların multanların hiç payı yoktur (ben kendimi bazen onlara şiddetle yabancı, bazen de şiddetle onlara ait hissediyorum). Bu örnekler müşterek Osmanlı say ve kültürünün eserleridir. Mesela Mimar Sinan'ı Bulgarlar Bulgar'dı diyorlar, varsın Bulgar olsun, biz Meleziz, Mimar Sinan'ın yaptığı Bulgar kültürü değil, Osmanlı kültürü idi. Bugüne bugün bir Bulgar kültürü yoktur. Hem kültürün milliyetle ne ilişkisi var?" (s. 14–5).

Başka yerde de "Türk mimarisinin" kökünün Bizans ve Arap–Arabesk mimari olduğunu söylüyor. Türkler bu mimariye başka bir tad eklemişlerdir, "...Türk mimarisi olmuş. Artık ne "o" ne de "şu"dur o, amma "bu"dur." (s. 101).

Balıkçı'nın önemli bir tezi de Yunan uygarlığı ile ilgilidir. Ona göre Yunan uygarlığının kökü Yunanistan değil, İonya'dır, yani Anadolu'nun Ege bölgesi. Anadolu'da hayat o kadar neşeli, toprak o kadar verimliydi ki Homeros'la başlayan

bir gidiş Thales'le birlikte felsefenin, yani usçuluğun doğmasına yol açtı. Oysa Yunanistan "kıtlık kıranlık"tı ve insanlar öbür dünya ile meşgullerdi. İonya kültürü sonunda Yunanistan'ı da etkiledi, Sokrates, Platon, Aristoteles gibileri çıktı. Ama bu aydınlık Yunanistan'da ancak bir yüzyıl dayanabildi. Yunanistan'da insanları yobazlığa, ötedünyacılığa götürecek pek çok akımlar vardı: Orfizm, Eleusis sırları, Pisagorasçılık, kader kısmet tanrıçası Tykhe.

Mehmet Doğan'ın bir makalesinden, Balıkçı'nın ruhçu olduğu için Platon'u ve Platonculuğu da eleştirdiğini biliyoruz. İonya'da ise ayağı yere basan maddeci bir felsefe söz konusuydu. Yunanistan'da bilim adamlarına filozof dendiği halde, İonya'da fusiologus, yani doğa bilimci deniyordu. Erhat'ın da belirttiği gibi, İonya'nın Yunan aydınlanmasına kaynaklık ettiği görüşü Balıkçı'ya özgü değildir. Ünlü eski Yunanistan tarihçisi İngiliz J. B. Bury bu görüşü yüzyılın başında yayımlanan çalışmasında savunmuştu (s. 43–5).

Balıkçı, Ege'deki eski kültürün de birçok Anadolu kültürlerinin bir karışımı olduğunu, İonya'da dahi Yunanca'dan başka dillerin de (Karya, Lidya, Likya gibi) konuşulduğunu belirtiyor (M. H. Doğan). Balıkçı, E. Z. Karal'ın Atatürk dönemi tarihçiliği için kullandığı "savunma tarihçiliği" anlayışına da yabancı değildir:

"Bu meşe odunu hıristiyan yobazlığına karşı bizim tek silahımız, Anadolu'dan kim geçmişse, hepsini gerçekten benimsemek, Türk olarak sert bir çember içinde kapalı kalmamaktır... Türk kahramanları, sultanları arasında dolap beygiri gibi dolaşa dolaşa sersem tavuğa dönüyoruz. O çember içinde dolaştıkça çember sertleşecek, onu kırmaya bakmalıyız." (s. 48).

Din konusunda da Balıkçı'nın düşünceleri vardır. Dinden pek hoşlanmadığı, bir yerde ondan "berbat bir şey" diye söz etmesinden bellidir (s. 103). Laiklik sözcüğü Hıristiyanlıkta papaz olmayan demektir. Bir kilise ayininde, papaz ya da papazlar dışında herkes laiktir. Tabii bu, cemaatin çok dindar olmasına engel değildir. İslamiyette ruhban–kutsal din adamı kabul edilmediğine göre, İslamiyet laik bir dindir (s. 107). Arap olmayanlara İslamiyetin (*Kuran*'ın) Arapça olması gerektiği görüşü ileri sürüldükçe papazlaşma başlamıştır. "...yobazlığın papazlaşmasıyla din kafalarda yaşayıcı ve canlı bir inanç olacağına, yobaz kafalarının dar çerçevesinde betonlaştırılıp donduruldu". (s. 120). "İmam hatip okulları, din dersleri, hafız ve hatip kursları, mecelle, icazetler hep bir yana bırakılmalıdır. ...bunların hemen hemen tümü de... papazlığı dine sokmak, ve bu araçla devlete el koymak çabasındadır." (s. 119).

Dünyanın durumuna gelince; Balıkçı Batının iflas halinde olduğu görüşündedir. Bir yerde Batının Voltaire ile (s. 99), başka yerde Darwin'le bittiğini, (s. 89) söylüyor. Batı, zenginlik tanrısı Pluto, fen tanrısı Apollon ve hırsızlık piri Hermes

veya Merkür tarafından yönetiliyor. Çıkmazı, iflası gören birçok aydınlar çareyi dine dönüşte buluyorlar. Ama dinler, hatta mezhepler hep birbirine düşman olduğu için ortaya konmak istenen din uluslarüstü bir ahlak oluyor. İşin garibi, kimsenin "sahiden dini bir inancı yoktur" (s. 89–95).

Sosyalizme hayli ihtiyatlı da olsa, olumlu bir bakışı var. (1960'ta yazdığı için ihtiyatlı muhtemelen.) Yeni çağın başlangıcı olarak "atomun çözülmesi ve yeni bir sosyal sistemin kurulması"na işaret ediyor. 1915'te İtilaf devletlerini Çanakkale'den geçirmemekle bizim de bu oluşuma bir katkımız olmuştur. Fakat komünist düzen yetkeci ve askercil olmuştur, sanat ve edebiyata karışmıştır. Ama onlar düşmanca bir dünyada barınabilmek için bu yola gittiklerini, sanata müdahalenin geçici olduğunu öne sürmektedirler. (s. 95, 101). Balıkçı'ya göre yurt sevgisi bir erdemdir, ama sevgi sınırlarda durdu muydu, şovenliğe dönüşür (s. 99).

Sabahattin Eyuboğlu (1908–1973):

Akçaabat'ta doğdu. Babası Mülkiyeli, kaymakamlık, mutasarrıflık, Trabzon milletvekilliği yapmış Mehmet Rahmi Beydi. Orta öğrenimini Trabzon'da yaptıktan sonra Dijon, Lyon ve Paris üniversitelerinde edebiyat ve estetik okudu (1928–32), Ardından İstanbul Edebiyat Fakültesinde Fransız dili ve Edebiyatı doçenti oldu (1933–8). Ankara'ya gelip Maarif Müfettişliği, sonra da Talim Terbiye Kurulu üyeliği, Tercüme Bürosu Başkan Yardımcılığı, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü öğretim üyeliği yaptı. Son iki görevden uzaklaştırılınca yeniden Fransa'ya gitti (1947–8). Dönüşünde Milli Eğitim Müfettişliği yaptı (1949). 1950'de İstanbul Edebiyat Fakültesine öğretim görevlisi olarak girip Karşılaştırmalı Türk–Fransız Edebiyatı, Teknik Üniversite'de Sanat Tarihi dersleri verdi. 27 Mayıs devriminin yaptığı üniversite tasfiyesinde (147'ler olayı) onun da işine son verildi. Daha sonra yalnız Teknik Üniversite'deki görevine döndü. 12 Mart darbesinde, gizli örgüt kurmakla suçlandı ve bu yüzden 4 ay hapis yattı.

Eyuboğlu denemeciydi, sanat tarihçisiydi, çevirmendi, sinemacıydı. Dostu olan Halikarnas Balıkçısı'nın da etkisiyle Anadolu'nun 1071 öncesi tarihine de sahip çıkma tezini benimsemiştir. Eyuboğlu uzun yıllar her yaz 15–20 yakın dostu ve konuğu ile Ege kıyılarında kamarasız takalarla (örneğin *Hürriyet* motoru), izciliği hatırlatan koşullarda 10 gün civarında süren geziler düzenledi. Amaç, doğa güzellikleri içinde, yurdu ve insanlarını tanımak, eski uygarlıkların kalıntılarını gezerek bilgilenmek ve bir kültür ve dostluk bilinci oluşturmaktı. Eyuboğlu'nun aynı mevsimde birkaç kez bu gezileri düzenlediği oluyordu. Bu gezilere "mavi

yolculuk" deniyordu. (Şimdilerde bu geziler kamaralı lüks teknelerde ticari olarak yapılıyor).

Eyuboğlu ülkemizin kültür zenginliklerini tanıtan, kimileri uluslararası ödüller almış olan dikkate değer belgesel filimler yaptı. Mazhar Şevket İpşiroğlu ve Aziz Albek'le yaptığı bu filimler 10 kadardır (*Hitit Güneşi, Karagöz'ün Dünyası* vb.)

Yahya Kemal *Kültür Haftası* dergisinin ilk sayısında (Ocak 1936), çıkan "Memleketten Bahseden Edebiyat" yazısında Türk toplumunun 76 yıldır Batıyı kopya ederek gerekli bir okul dönemi yaşadığını ama kişilikli bir toplumun artık bu alafranga çıraklığından çıkmasının zorunlu olduğunu söylüyordu. Bunu bir parolayla özetliyordu: "mektepten memlekete". Şairin bu yazısına iki olumlu yankı geldi. Biri Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1940'ta verdiği bir konferans: "Milli bir Edebiyata Doğru". Yazar toplumumuzun ölmek veya garplılaşmak şıklarıyla karşılaştığını ve ikinci şıkkı seçerek iyi ettiğini söyledikten sonra artık kendi mazimize dönmemiz gerektiğini söylüyordu (*Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 85). Eyuboğlu da 1938'de benzer bir yankıyla ve hep Y. Kemal'i örnek göstererek yeni Türk sanatçısının Avrupa'ya frenk hayranlığıyla gidip Türk hayranlığı ile dönen adam olduğunu yazıyor. Ancak eskiye dönerken yeni zihniyetle onu yeni yapmak gerektiğini açıklıyor (*Sanat Üzerine Denemeler*, s. 7, 17–8). Bunlara karşılık *Kültür Haftası*'nın 2. sayısında Peyami Safa'nın "Memleket ve Edebiyat" yazısı sorunun sahte bir sorun olduğunu, Batı klasiklerini henüz çevirmediğimizi, edebiyatımızın yeterince yerli sayılabileceğini, olmadığını ileri sürenlerin belki Batı ile fazlaca meşgul olduklarından bunu göremediklerini söylüyor.

Sonraki yıllarda Eyuboğlu daha Avrupacı olmuştur izlenimini veriyor. Tanpınar'ın *Huzur* romanı hakkında yazdığı yazıda adeta Tanpınar'ın dile getirdiği geçmiş özlemini alaya alıyor. (*Denemeler*, s. 173). "Batı, Doğu" yazısında insanlığın değer olarak nesi varsa bugün için ancak Avrupa sayesinde ortaya çıkabileceğini, Avrupa kafasıyla faydalı olabileceğini söylüyordu. Avrupa kültürünü çıkmazda gören, Avrupa dışı değerlere başvuran düşünce adamları da sonuç olarak, Avrupa'nın kendi kendini eleştirme, sınırlarını zorlama çabası olarak değerlendirilmeliydi. Dünyamızın Avrupa kafası sayesinde bir takım aksamalar da olsa, günden güne iyiye gittiğini görmemek için "ya kör, yahut da bilerek bilmeyerek her türlü değişmeden zarar göreceklerin adamı olmak" gerekirdi. Dünyada uygarlığın nimetlerinden yararlanmayan "sürülerle insan" bulundukça, bu nimetlere kavuşanların uygarlığı kötülemeleri gülünçtü. "Softalık" yazısında, bunun bir düşünce ve bilgi kanseri olduğunu, softanın düşünebilecekken düşünmediği için softa olduğunu anlatıyor. Dönmek, hatta durmak bizi birçok uluslardan daha fazla sarsardı (*Mavi ve Kara*, s. 195, 179). 1967'de bazı sol çevrelerde Batı emperyaliz-

miyle Batı kültürünün aynı muameleyi görmesi karşısında isyanını belirtiyordu. Atatürk Batı sömürgeciliğinin "amansız düşmanı ve Batı kültürünün kulu kölesiydi." "Kişisel hınçlar ya da kuramsal ukalalıklarla" bu ayırımı gözetmeyenler, sosyalist de olsalar yalnız eskiciler ve gericilerle anlaşabilirler. Batı kültürüne yönelişimiz Batılıların klasik kültüre yönelişi gibi "skolastikten kurtulup *kendine gelme*'dir aslında" (*Denemeler*, s. 168–70).

Köy Enstitülerine omuz vermiş bir kişi olarak Eyuboğlu onları savunan yazılar yazmaktan geri kalmamıştır. Atatürk devrimi bu işte halkın yaşadığı her yerde ve öncelikle köylerde devrimin en az bir sözcüsünün bulunması düşüncesiyle yola çıkmıştır. Bu sözcünün köyde kalabilmesi, köylüyü etkileyebilmesi kendisinin de köylü (hatta o köyden) olmasına bağlıydı. Ayrıca iş eğitimi ilkesi çok önemliydi. Öğrencinin çalışması, onu besleme olmaktan kurtarıyor, besleyici durumuna yükseltiyordu. Bundan yaratma heyecanı, yönetime katılma (demokratik zihniyet), iş ahlakı ve ciddiyeti kendiliğinden oluşuyordu. Tatil aylarında dört bir yandan gelen Enstitü ekipleri Hasanoğlan'da "koca yapıları bir solukta" bitirivermişlerdi (*Yeni Ufuklar* (YU), 5/1964, 5/1970).

Devletten maaş almasına rağmen Eyuboğlu siyasal tavır almaktan çekinmemiştir. Örneğin 1957'de yazdığı "Ataç" yazısında şöyle bir cümle var: "Ama Demokrat Partiye solcularımızın oy verdiği yıllarda bile Ataç, bu partinin kültür düşmanlığını, halkı sevmeden halkçı oluşunu, içtensizliğini, ikiyüzlülüğünü gördüğü için olacak, D.P.'ye oy verene selam verilmez sloganını yaymıştı." (*Denemeler*, s. 182).

Bayar için de, onun Atatürk devrimlerinden hiçbirini anlamadığını ve parayı putlaştırdığını yazmıştır. (YU, 11/1966). Daha sonra Eyuboğlu'nun İnönü'yü savunmak için yazılar kaleme aldığını görüyoruz. 27 Mayıs devriminin ilerici kesimde uyandırmış olduğu büyük umutların gerçekleşmemesi bu kesimden pek çoklarının çok-partili düzene cephe almalarına ve yeni bir askeri darbeye bel bağlamalarına yol açıyordu. Bu arada "cici demokrasi" oyununu Anayasaya göre oynamaya kararlı ve Talat Aydemir'in iki darbe girişimini önlemiş olan İnönü'ye karşı bir tavır geliştiriyorlardı. İnönü'nün siyasal sicilinde devrimcilikle tutarsız gibi görünen birtakım davranışlar vardı: örneğin, Nâzım Hikmet'in hapiste çürütülmesi, Atatürk düşmanlarının affedilmesi, hatta önemli görevlere getirilmesi, Dil ve Tarih'te solcu tasfiyesi, İnönü'nün kurulması için uğraştığı Köy Enstitülerinin yine onun zamanında çığırından çıkarılışı gibi... Eyuboğlu'na göre İnönü başlayken olan bu olaylar İnönü'ye rağmen olmuştur, çünkü iktidarının yetkeci niteliğine karşın yapabileceği şeylerin bir sınırı vardı. Atatürk ve İnönü'nün istedikleri, dışardan ve içeriden sömürülmeyecek imtiyazsız, sınıfsız bir halk devleti kurmak, sosyal devrimi gerçekleştirmekti, ama yapmadılar çünkü yapamazlardı.

Çünkü toplumda bu yönde bir bilinç ve özlem birikimi yoktu. Yapabilecekleri, üst yapı devrimleriydi. Bunu da eşine az rastlanır bir tutarlılık, kesinlikle ve yanılmazlıkla yaptılar. Üstelik bunların her biri sosyal devrime kapı açar, ışık tutar, özlem yaratır, birikim sağlar niteliktedir. "Son seçimlerde oyunu İşçi Partisine vermiş bir Atatürkçü olarak" Eyuboğlu şunu diyordu: diktayı kesin olarak yasaklayan Anayasa, yasaların en güzeliydi. Halkımız bilinçlenerek Anayasanın öngördüğü sosyal devrimleri adım adım gerçekleştirecekti. Devrimcilerimiz, İnönü düşmanlığı yaparak gericilerin ekmeğine yağ sürüyorlardı. (YU, 12/1969).

12 Mart 1971 darbesi arifesinde Eyuboğlu'nun buna karşı kesin bir mücadele tavrı sergilediğini görüyoruz. Atatürk'ün kullanmış olduğu zor, halka karşı değil, halkın kendisini yönetmesine engel olanlara karşıydı. Bugün seçimlere kızıp, halktan umudu kesip "kestirme" yollara sapanlar ister istemez halktan da, haktan da kopacaklardı. Aydınların görevi Anayasayı halka anlatıp benimsetmekti. Faşizm ve nazizm çıkarcıların verdikleri destek kadar özgürlükçülerin bölünmeleri sonucunda iktidar olmuşlardı. Türkiye II. Dünya Savaşı sonunda tek partili düzende kalamazdı. Zaten çok partili düzen Atatürk'ün de özlediği şeydi. Güdümlü demokrasi ancak halkın sevgilisi büyük bir önderle olabilirdi. Bugünse bu tür koşullar yoktu ve güdümlü bir düzen halkla aydınların arasını açardı (YU, 10, 12/1970, 2/1971).

Eyuboğlu ile birlikte onun yakın çevresindeki bazı önemli kişilere de değinmek gerekir. Biri Vedat Günyol'dur (d. 1912). Hukuk öğrenimi gördü. Tercüme Bürosunda, Hasanoğlan Köy Enstitüsünde, diğer bazı okullarda öğretmenlik yaptı. Denemeci, eleştirmen, çevirmendir. 1952'de Orhan Burian (1914–53) ile *Ufuklar* dergisini, o ölünce 1953'de *Yeni Ufuklar* dergisini çıkarmaya başladı (1976'ya değin). (Burian öldüğünde Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesinde (DTCF) İngiliz Dil ve Edebiyatı Profesörüydü.) Günyol, S. Eyuboğlu ile birlikte 1959'da Çan Yayınevini kurdu. Diğer önemli bir kişi Azra Erhat'tır (1915–82). DTCF'de Klasik Filoloji Doçenti oldu, solcu diye 1947'de görevine son verildi. *İlyada* ve *Odysseia*'yı çevirdiği gibi, Eyuboğlu ile birlikte de önemli çeviriler yaptı. Denemeler, gezi notları, diğer bazı yapıtlar yazdı. Bu isimler ve Halikarnas Balıkçısı Türkiye'de hümanist bir akımın önemli kişileridir. Tabii Suat Sinanoğlu, Nurullah Ataç ve Macit Gökberk'in hümanist kimliklerini de unutmamak gerek.

Suat Sinanoğlu (d. 1918):

1918'de İstanbul'da doğdu. Orta ve yüksek öğrenimini İtalya'da yaptı. Roma

Üniversitesinde klasik filoloji okudu. 1939'da Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesinde klasik filoloji asistanı oldu. 1946'da doçentliğe, 1954'te Yunan Dili ve Edebiyatı profesörlüğüne yükseltildi. Birçok araştırma ve çeviriler yaptı. 1963'ten beri Unesco Milli Komisyonunun üyesi olup 1980–93 yıllarında bu komisyonun başkanlığını yapmıştır.

Sinanoğlu'ya göre Türk Devrimi, hümanist bir devrim olarak "gelmiş geçmiş ihtilallerin en büyüğü, en radikali"dir (*Türk Humanizmi*, s. 8). Hümanizm tarihine, Yunanlılık, Romalılık, İtalyan, Fransız, Alman hünamizmi evrelerine yeni bir evre ve aşama ekleyebilecektir. Eklemiştir değil, ekleyebilecektir, çünkü Türk Devrimi henüz tamamlanmış değildir. Pek çok şey başarılmıştır, fakat bu başarıyı değerlendirecek ve yayacak (içselleştirecek) bir eğitim sistemi henüz kurulamamıştır (s. 48). Sinanoğlu'ya göre hünamizmin özü "hemen hemen sınırsız bir zihin özgürlüğüdür". Batının bugün sahip olduğu bu özellik eski Yunan uygarlığı kaynaklıdır. Batı, uygarlığını tanımlarken Hıristiyanlığı da işin içine kattığı ölçüde yanılmakta (saçmalamakta), kendini tanıyamamaktadır. Eski Yunan ve Roma'nın Hıristiyanlıkla hiçbir ilişiği olmadığı açıktır (s. 9).

Türk Devriminin mimarı Atatürk, büyük bir hümanisttir. Atatürk'ün fikir özgürlüğü "mutlaktır", doğu ile batı arasında bir yol bulmak gibi boş bir çabaya hiç kafa yormamıştır. Atatürk için düşünce adamı değil, eylem adamı deniyor. Oysa eylemin gerisinde mutlaka düşünce vardır. Atatürk'ün düşüncesi derin ve berraktır (s. 38–9). Atatürk rejimi fiilen diktatörce olmakla birlikte, Hitler ve Mussolini gibi hümanizm değerlerini reddetmemiş, tersine, demokrasiye inancını ilan etmiş ve toplumu demokratik ideale göre eğitmeyi amaç edinmiştir. Kurtuluş Savaşının en sıkışık anında bile kutsal savaş ilan edilmemiştir. *Nutuk*, "Türk nesrinin en büyük eseridir", Tukidides'in ünlü yapıtı gibi bir tarih ve sanat eseridir. *Nutuk*'ta telgraflar Tukidides'teki söylevler gibidir. Asıl savaş meydan muharebelerinde değil, telgraf makinelerinin başında sürdürülmüştür (s. 38–44).

Ne var ki, Türk Devrimi tehlikededir. Modern hayatı yaşayanların çoğu, bu yaşadıklarını ahlak açısından açıklayamaz durumdadırlar. Modern hayatla geri kalmış zihin yapısı yan yanadır. Ulusçu bilinç, din bilinci, meslek bilinci vardır ama kültür bilinci yoktur. Türkiye'de laiklik ilkeleri ve laik kurumlar egemendir, ama laiklik bilinci egemen değildir (s. 52–9). Böyle bir ortamda Devrimin yorumları da ona göredir: 1) Resmi, devletin kabul eder göründüğü yoruma göre, Devrimin amacı ülkenin Avrupa uygarlığına ayak uydurmasını sağlamaktır. Fakat Avrupa'nın maddi cephesi bilim teknik, manevi cephesi Hıristiyanlık olduğuna göre yalnızca birincisi benimsenecektir. 2) Bu yorum sahipleri Atatürk'e ve yapıtına

sevgi ve hayranlık duymakla birlikte, onu yine de özellikle laiklik konusunda eleştirmektedirler. Bu gibiler, bu durumda şeriate dönmeyi isteyip istemediklerini kendileri de bilmemektedirler. 3) Bunlar yalnızca Atatürk'ün askeri başarılarını onaylamakta, onun dışında eylemlerini İslamiyete karşı olarak değerlendirip tümüyle reddediyorlar. Ne istediklerini tam anlamak zor, ama bilim ve tekniğin hazır ürünleri dışında, bilim tekniği dahi pek istemedikleri anlaşılıyor. (s. 60–3).

İkinci ve üçüncü yorumların ağır basması halinde Atatürk'ün kişiliği ve yapıtı yitip gidecektir. Fakat birinci yorumun da Devrimi kökleştirmeyeceği, diğer yorumlara kayma tehlikesini taşıdığı açıktır. Sinanoğlu'nun gözünde devrimle şeriat su ve zeytinyağı gibidirler. İkisinin ortası olamaz, ya o, ya bu ağır basacaktır. Dolayısıyla orta yolculuğa ve ılımlılığa yer yoktur bu konuda. Sinanoğlu zamanla toplumun kendinden ilerleyeceği düşüncesine de hiç katılmıyor. Birinci yorumun gereği olarak, gelenekçilerin manevi evreni karşısına yalnızca teknik çıkarılırsa sonuçta gelenekçiler kazanacaklardır (s. 63–71).

Sinanoğlu'ya göre Devrimi kurtaracak, laik kültür bilincini yaratacak olan eğitimde köklü bir değişimdir. Devrimin dördüncü ve doğru yorumu budur. Eğitimdeki laikleşme gerçekleşince dinsel düşünce ve kurumlarda da büyük bir reform hareketi olanaklı olacaktır. (s. 74). Eğitimdeki değişimi gerçekleştirecek olan, zihin özgürlüğünü getirecek hümanist eğitimdir. Bu, orta öğretimin Yunan ve Latin dil ve edebiyatı ile ulusal dil ve edebiyatı temeline dayalı olması demektir. Hümanist bir eğitimin nihayet bir taklit olduğu, ulusal bir kişilik yitimine yol açacağı kaygısı da yersizdir. Hümanist bir eğitimin geliştireceği insan onuru, özgürlük duygusu, yurt sevgisi, hoşgörü düşüncesi, yaşama sevinci, güzellik duygusu, savaşım azmi gibi öğeler insanlarımıza yeni bir kişilik ve bağımsızlık kazandıracaktır. (s. 82–9) Gençliğin Osmanlı edebiyat ve kültürünü tanıması Batılıların kendi ortaçağlarını tanımaları gibi olacaktır. (s. 103).

Türk hümanizmi hümanizm tarihine eklenen yeni bir halkadır. Bu, çok önemlidir, çünkü hümanizmin Batı'da olmayan bir topluma geçmesi olayıdır. Hümanizmin evrenselleşebileceğinin, dünyaya yayılabileceğinin kanıtıdır.

Macit Gökberk (1908–15/8/1993):

Selanik'te doğdu. Kurtuluş Savaşı komutanlarından Şükrü Naili Paşanın oğludur. İstanbul Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdikten sonra Almanya'ya gitti, doktora yaptı. 1949'da lisans yaptığı bölümde profesör oldu, 1978'de emekliye ayrıldı. İki dönem Türk Dil Kurumu başkanlığı yaptı (1954–60, 1969–76). Felsefe alanındaki yapıtları dışında Suat Sinanoğlu'nun *Türk Humaniz-*

mi çizgisini sürdüren "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk" başlıklı yazıyı yazdı (1983). Gökberk'e göre Türk toplumu 18. yüzyılın ortasından beri İslam kültür çevresinden ayrılıp Batı kültür çevresine geçmeye çalışmaktadır. Bu, aynı zamanda ortaçağdan yeniçağa geçme uğraşısı anlamını da taşımaktadır. Atatürk'e değin bu çabalar hep yarım sonuçlar vermiştir. Atatürk toplumumuzu ortaçağdan ayıracak kesin adımları atmıştır. Yazar Batının ortaçağı nasıl aştığını açıklarken, Yunan felsefesini ortaçağda ayakta tutan İslam uygarlığının daha sonra Avrupa ortaçağının yaptığı gibi bu felsefeyi dine dayanak yapmakla yetinip dondurduğunu belirtmektedir. Ardından, Avrupa rönesansla ortaçağ anlayışını (skolastiği) aşmaya başlamıştır. 18. yüzyılda artık düşünce alanında aklın egemenliği tamdır. Kant bu döneme Aydınlanma dönemi demiştir. Aydınlanma durmayan, zaman içinde hep ileri gidecek bir süreçtir.

Osmanlı Devleti İslam düşüncesinin dondurulmuş ortaçağ niteliğini devraldı ve 4 yüzyıl kadar aşamadı, aşmaya da pek çalışmadı. Atatürk devrimi çağ değiştirmek için cesur ve kesin adımlar atmıştır. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözü bir aydınlanma tutumudur. Öğretim birliği (tevhid-i tedrisat) ilkesi medreseyi kapatan, yani skolastiğe son veren bir adımdı (1924). Atatürk kültür-uygarlık ayırımını gereksiz kılan, bütünsel (topyekûn) bir anlayıştan yanaydı. Kültüre son derecede önem veriyordu. Alfabenin değiştirilmesi, ulusal bir dilin yaratılması, yeni bir ulus anlayışı, tarih çalışmaları, Halkevleri, Köy Enstitüleri, kadın hakları bu çabaların başka örnekleri arasındadır. Gerçekleştirdiği yapıtla Atatürk aydınlanmacı bir hümanist olduğunu göstermiştir.

Gökberk, yazısında çok-partili sisteme geçişle birlikte laiklik alanında verilen ödünlerin, Mustafa Coşturoğlu'nun deyimiyle, toplumsal şizofreniye yol açtığını belirtiyor. Diyor ki: "Bu devrim, ortaçağ dünya görüşü ve düzeni bütün bütüne aşılıncaya; çağdaş endüstri uygarlığına yaratıcı olarak katılıncaya değin sürecektir. Sanayileşmede yol aldıkça, Atatürk devrimleri de özlerine uygun, gerçek ortamlarını bulacaklardır."

Sol İslamcılık:

Sol İslamcılık İslamiyete laiklikle ve Türkçülükle bağdaşabilen çağdaş bir yorum getirmek isteyen bir harekettir. Atatürk zamanında (1928'de) İlahiyat Fakültesi Reis Vekili (Dekan Vekili) olan Fuat Köprülü'nün önayak olmasıyla İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından "Dini Islah Beyannamesi" başlıklı bir metin hazırlanmıştı. Fakültenin kimi öğretim üyeleri bunu imzalamışlardı. Fakülte Meclisinin (Kurulunun) Beyannameyi görüşeceği sırada bunun *Vakit* gazetesinde

yayımlanması üzerine Köprülü böyle bir görüşmeyi yersiz bulmuştu. Bu işte Atatürk'ün bir rolü olup olmadığı bilinmiyor (Kara II, s. 497–502).

Bilinen odur ki, Atatürk bu yönde çalışmaları sürdürmeyi ya da herhangi bir uygulamaya geçmeyi uygun bulmadı. Buna karşılık, devleti ve toplumu laikleştirmek için çabalar yoğun olarak sürdürüldü. Böylece dinin devlete ve hukuk hayatına, eğitime müdahalesi sona erdirildi. Fakat İslamiyetin kendisine karışılmadı.

1956'da Osman Nuri Çerman kısa adı *Dinde Reform*, uzun adı *Modern Türkiye İçin Dinde Reform* olan kitabını yayımladı. Çerman'ın dinde düzeltim için öngördüğü ilkeler şöyle özetlenebilir: 1) Tanrıya ulusal dille ibadet. 2) "*Kuran*'ın Kemalizme de uygun ahlak, fazilet ve ilim aşılayan ayetlerini Türkçeleştirerek millete öğretmek, böylece din kelimesini esaret, kölelik, riyakârlık ve vatan hiyanetliklerine, Türklük ve medeniyet düşmanlıklarına maske ve âlet olmaktan korumak ve kurtarmak." 3) Din adamlarını yeniden eğitime tabi tutarak müsbet bilgilerle beraber Kemalizmin esaslarını kavratmak. 4) Camileri "modern sıhhat ve temizlik kaideleriyle bağdaşır konforlu" hale getirmek, ibadetten sonra vatan aşkını, medeniyet seviyesini, güzel sanatlar hevesini yükselten, genel veya mesleki bilgiler veren "tarafsız ve bağımsız (halk için bilgi evleri)" haline getirmek. 5) Arap etkisini sıfıra indirmek.

Diyanet İşleri Çerman'ın kitabına Kemal Edip Kürkçüoğlu imzasıyla *Dinde Reform Meselesi* başlıklı bir cevap yayımladı. Çerman *Dinimizde Reform–Kemalizm* adlı bir dergi çıkartarak tartışmayı sürdürdü. Diyanet İşleri din ve peygamberi tahkir diye üstüne bir de dava açtırdığı gibi, sorgu yargıçlığı davacı olan Diyanet İşlerinden görüş istedi. Diyanet İşleri de aleyhinde rapor verdi. Bu sırada basında Çerman'ın Kemalizm adında bir din kurmaya çalışan, Martin Luther'cilik taslayan bir kişi olduğuna dair nitelemeler çıktı (1958).

1967'de Cemil Sena'nın (Ongun) *Hazreti Muhammed'in Felsefesi* adlı kitabı çıktı. (Seydişehir 1894-İstanbul 1981. İstanbul ve Paris'te felsefe öğrenimi, lise öğretmenliği yaptı.) Felsefeci olan yazarın bu yapıtı çok yoğun bir araştırmanın ürünüdür. Kitabın 1984 baskısı büyük boy bir kitap olup sık satır, küçük puntoyla 572 sayfadır. Karşılaştırmalı yöntem kullanılmış, yalnız Hıristiyanlık ve Yahudilik değil, Uzak Doğu dinleri ve ilkel dinler de incelenmiştir. Sena 1967 önsözünde Hazreti Muhammed'in (HM) filozof olmamakla birlikte "bir felsefeci yönünün" bulunduğunu, kitabın "büyük dinimizle onun kutsal kurucusu" üzerine çözümlemesel bir panorama sunduğunu belirtmektedir. HM peygamberlerin "en değerli ve en üstünüdür." Çoğu bilgisiz ve hoşgörüden yoksun din adamlarının katkılarıyla felsefeye can çekiştirilmiş, ulusumuz Arapların ve Müslümanlığın manevi sömür-

gesi haline getirilmiştir. Oysa HM'in "getirmiş olduğu din, kapsadığı gerçekler ve savunduğu ilkeler itibariyle o kadar zengindir ki, ilerlemeyi durduracak hiçbir engel önünde gerilemez." Sena'ya göre Türkler *Kuran*'ı, duaları, kendi dilleriyle okumalıdırlar. Her ulus kendine göre kurumlar yaratır, mezhep ve tarikatler bu gerçeğin bir sonucudur. İslamlık en esnek yorumlara elverişli olan dindir. Her din ve felsefede olduğu gibi İslamlığın da eskimiş, işlevini bitirmiş yönleri vardır, bunları ayıklamayı bilmek dine gösterilecek en büyük saygıdır (s. 7–10).

HM girişti̇ği savaşları büyük ve fani bir dahinin zekâ ve dirayetiyle yöneten yüce bir dehadır (s. 19). HM'in son peygamber oluşu, Tanrı mistik anlamda artık elçi göndermeyecek demektir. HM peygamberler çağını sona erdirip bilim çağını açmıştır. Sonsuz gerçekleri artık bilim adamları keşfedeceklerdir (s. 31, 183–4). Melekler, cinler, şeytan, cennet ve cehennem o dönemin ve bölgenin insanları inandığı için, ayrıca HM İslamiyeti Hıristiyan ve Musevi temel inançları üzerinde kurduğu için zorunlu olarak İslamiyette yer almaktadırlar. Dinlerin muamelatta rolü sona ermiş, yalnız ibadet söz konusudur. Laiklik kaçınılmaz bir gerektir (s. 181, 544–7). İslamiyet hiçbir zaman Hıristiyanlık gibi bilime cephe almamıştır (s. 332). Dönemi içinde ele alınırsa HM emsalsiz bir devrimcidir. Tanrının bir gün ileri insanların vicdanı haline geleceğine inanmaktadır (s. 389, 391). *Kuran*'ın oluşturulduğu 23 yılda 60 kadar ayet hükümden kaldırıldığına göre, sonraki 1400 yıl boyunca birçok hükümlerin geçerliğini yitireceğini düşünmek doğaldır. Dinlerin hepsi zamanla değişikliğe uğramıştır (s. 538, 535). Günümüzün iş hayatı 5 vakit abdest ve namaza elverişli değildir (s. 542). Okullara din dersi koymanın geçerli bir gerekçesi yoktur (s. 565 v.d.). Çağımızda medrese ve manastır bilimlerinden öğrenilecek bir şey yoktur (s. 564). *Kuran*'ın Türkçeye çevrilmesi gerekir, Arapçanın kutsallığı söz konusu değildir (s. 176–80, 475, 297).

Öte yandan Sena'da inanmış bir insana özgü görüşler de eksik değildir. Cinler *Kuran*'da bulunduğu için gerçekliğinden kuşkulanmamak her Müslümanın ödevidir, ama cinleri simgesel anlamda ele almak gerekir (s. 97–8, 99). Vahiye inanmak gerekir, tartışmak tehlikelidir, bu dinin bir sırrıdır *(mister)* (s. 157–60). Tanrıbilim bakımından, Tanrısal bilgeliğe akıl ermez, karışılmaz (s. 469–70). Namaz, oruç, zekât, hac İslam amentüsünün parçalarıdır, tartışılmaz, dil uzatılmaz (s. 540, 542).

Yakın zamanlarda ünlenmiş olan bir kişinin, Turan Dursun'un durumu merak konusu olabilir. Dursun 1934'te Şarkışla'nın bir köyünde doğdu, 1990'da "faili meçhul" kalmış bir suikastle hayatını yitirdi. Ağrı'nın bir köyünde bir hocanın yanında din eğitimi gördü. 1958'de Tekirdağ Müftüsü oldu. 1965'te inancı

sarsıldığı için müftülükten ayrıldı ve bir süre TRT'de çalıştı. Dinle ilgili yazılar, çalışmalar yayımlamaya başladı. Yaklaşımı eleştirel olduğu için tehdit mektupları alıyordu. Dursun İslamiyet konusunda çok bilgili bir kişi olmakla birlikte onu İslamcı saymak olanaklı değildir. Zira o, 1965'ten başlayarak dine inanmayan, bütün dinlere karşı bir kişiydi. Ona göre dinler insanları nefretle doldurup birbirleri aleyhinde harekete geçirdiği, ayrıca bilim ve akla aykırı olduğu için zararlıdır. (*Din Bu I*, s. 291–4).

SOL AKIMLAR: DEMOKRATİK SOL

Bülent Ecevit (d. 1925):

İstanbul'da doğdu. Kastamonu CHP milletvekili ve tıp doktoru Prof. Fahri Ecevit'in ve ressam Nazlı Ecevit'in oğludur. 1944'te Robert Kolej'i bitirdi. İki yıl Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesinde İngiliz Filolojisi Bölümüne devam ederken Basın–Yayın Genel Müdürlüğünde memur oldu. 1946'da Rahşan Aral'la evlendi ve Londra Basın Ataşeliğinde görevlendirildi. 1950'de Ankara'ya dönerek *Ulus* gazetesinde sanat eleştirmeni ve fıkra yazarı olarak çalışmaya başladı. 1954'te ABD'de 3 ay süreyle bir gazetede çalıştı. 1957'de 8 ay süreyle Harvard Üniversitesine devam etti. 1957'de CHP Ankara milletvekili, 1959'da Parti Meclisi üyesi seçildi. 27 Mayısta Kurucu Meclis üyeliği yaptı. 1961'de Zonguldak milletvekili seçildi ve İnönü hükümetlerinde Çalışma Bakanı oldu. 1966'da CHP Genel Sekreteri ve Ortanın Solu hareketinin önderi oldu. Bu uğurda önce Turhan Feyzioğlu, sonra Kemal Satır'la çatıştı, her ikisi yandaşlarıyla birlikte CHP'den ayrıldılar. 12 Mart 1971 darbesinin CHP'ye karşı yapıldığını ileri sürerek Genel Sekreterlikten istifa etti. Bu yüzden İnönü ile çatıştı ve 1972'de CHP Genel Başkanı seçildi. 1973 ve 1977 seçimlerinde CHP 1. parti seçildi. 1974'de Milli Selamet Partisiyle karma hükümet kurdu ve Kıbrıs Barış Harekâtını yaptı. 1978'de 11 AP milletvekiliyle 1979 güzüne değin süren bir hükümet kurdu. Kalan zamanlarda Süleyman Demirel'in başkanlığında "Milliyetçi Cephe" hükümetleri kuruldu. 12 Eylül darbesinden sonra CHP Genel Başkanlığından istifa etti. Parti etkinliklerine izin verildikten sonra Demokratik Sol Parti kuruldu (1985). Ecevit yasaklı olduğu için eşi Rahşan Ecevit Parti Başkanı oldu. 1987'de siyasal yasaklar kalktıktan sonra B. Ecevit DSP Genel Başkanı oldu.

Ecevit çok uzun bir süredir siyaset sahnesinde bulunan bir kişi. Onun için hem eski, hem yeni düşüncelerinden birer kesit vermek istiyorum. 1970'te yazan Ecevit'e göre, Atatürk devrimlerine karşı asıl direniş, devrimlerden geri dönülmesini isteyenlerden değil, onun yaptığı devrimlerden ileri gitmek istemeyen-

lerden geliyor. Atatürk devrimlerini yaşatabilmek için dahi sürekli devrim gerekmektedir. Bugün gündemde olan devrim toprak, gelir, vergi ve kredi düzenlerinde, iktisadi ve toplumsal düzende yapılması gereken altyapı devrimidir. Nitekim Atatürk ölmeden önce, 1936 ve 1937'de TBMM açış konuşmalarında, toprak reformu gereğine işaret etmişti. Türkiye'nin bağımsız bir sanayi toplumu yönünde atacağı her adım Atatürk devrimciliği ve ulusçuluğu yönünde olacaktır. Atatürk'e gelinceye dek hiçbir devrimci, devrimi genç kuşaklara emanet etmeyi düşünmemişti. Toplumun en dinamik, en devrimci, sürekli yenilenen öğesi gençliktir. Fakat varlıklılar ve bürokrasi ne altyapı devrimi, ne de demokrasi devrimi istiyorlardı. Gerçi demokrasi devrimiyle gerici akımlar da ortaya çıkar. Ama ilerici akımların altyapı devrimlerini gerçekleştirebilmeleri için demokrasi gerekir. Zaten Atatürk devrimlerinin çoğu demokrasiyi kurmaya yönelik hareketlerdir: Cumhuriyet, halkçılık, laiklik, akılcılık, kadın–erkek eşitliği, dil ve tarih atılımı. "Atatürk çağının yaratıcılığı, canlılığı, o çağdaki bütün devrimci hareketin, özgürlüğe, demokrasiye bir yöneliş olmasından, demokrasiye bir atılış olmasındandı. Demokrasi ülküsünü bırakmış, demokrasi umudunu yitirmiş olarak Atatürk çağına dönmeye kalkışmak, Atatürk için en acı yenilgi olur." (*Atatürk ve Devrimcilik*, s. 11–59).

Ecevit'e göre gerçek devrim üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen ve iktisadi güce el değiştirten devrimdir. Atatürk devrimlerinin "çoğu" ise üstyapı devrimiydi. Bu bir eleştiri değildir, çünkü başka türlüsünü yapmak "kolay değildi, belki mümkün de değildi." "Güçlü çevreler" buna izin vermezlerdi. Halk deyince köylüyü anlamak gerekir. Köylü devrimlere karşı değildi, yalnızca ilgisizdi, çünkü bunların yararını görmüyordu. Şapka, yazı, kadın gibi devrimlere karşı çıkanlar kent ve kasabalarda, çoğu aydın olan çevrelerden gelmişti. Halk, âşarın kaldırılışı, Toprak Mahsulleri Ofisinin kurulması, toplu sözleşme ve grev hakkı gibi kendinden yana altyapı adım ya da devrimlerini benimser. Demokrat Parti iktidarıyla halk kurtulduğunu sandı ama hayal kırıklığına uğradı. 27 Mayıs ihtilali ona doğrudan bir şey getirmedi ama gelişen özgürlük ortamında halk bilinçlenmeye başladı. Üstelik yeni anayasa altyapı devrimlerini buyurmaktaydı (s. 60–93).

Ama ciddi bir sorun bir kısım devrimci aydınların halkı dışlayan, silah ve süngülere dayanan bir düzenin özlemi içinde olmalarıdır. Bazısı ileri sanayi toplumlarının devrimciliğini ister, bu yıkıcı ve toplumdan kaçıcıdır. Kimisi de bağımsızlık savaşı yapanların gerillacılık, darbecilik hayalleri içindedir. Oysa Türkiye'de demokrasi ve bir ölçüde gelişmişlik vardır, bazı sınırlı bölgeler dışında feodalite yoktur. Bu bakımdan bizde gündemde olması gereken, "barışçı ve halkçı demokratik devrimciliktir" (s. 94–125).

Ecevit CHP Genel Başkanı olduktan sonra Ortanın Solu çizgisi yetersiz görünmeye başladı. Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Soldan söz edilir oldu. 1974'te CHP genel siyaset çizgisini demokratik sol olarak tanımlamayı kararlaştırdı. Başlıca gerekçe, sosyal demokrasinin Marx'çı kökenli oluşuydu. Bununla birlikte, dış ilişkilerde sosyal demokrasiden söz ediliyordu. CHP 1978'de Sosyalist Enternasyonale üye oldu. Ecevit'in kendisi de dış ilişkilerinde içinde bulunduğu hareketi sosyal demokrat olarak tanımlamak gereksinimini duyuyordu.

Bu arada CHP'nin 1973'te çıkardığı *Ak Günlere* başlıklı seçim bildirgesi ilginç bir metindir. Sık satır, küçük puntolu 229 sayfalık bir kitaptır. Dinle ilgili bölüm 4 sayfadır. Burada inanç özgürlüğü, CHP'nin maddeci olmadığı, kimi çıkar çevreleriyle kimi aydınların dini ilericilikle bağdaşmaz göstermelerinin eleştirisi vb. konular ele alınmakla birlikte laik sözcüğü bir tek kez anılmamaktadır.

8 Kasım 1987'de Ecevit Afyon ve Uşak konuşmalarında CHP'nin 12 Eylülden önce 2 büyük bölünme geçirerek sağdaki tutucu öğelerden arındığını, 12 Eylül olmasaydı bir bölünme daha geçirerek "hem kendi içindeki sol kanattan hem de dışındaki solun gölgesinden" kurtulacağını açıklamıştı. Daha önce CHP Genel Sekreteriyken de AP'nin aşırı sağa, CHP'nin de aşırı sola "duvar çekmesini" önermişti. 1990'ların Ecevit'ine göre aşırı sol öğeler SHP ve CHP'de kalmışlardı. Marx'çı köken dışında, Ecevit'in sosyal demokrasiden demokratik uayırmasının başka bir gerekçesi, birincisinin işçi hareketi olmasına karşılık, ikincisinin köylüleri, esnaf ve sanatkârları da temsil etmek zorunda bulunuşuydu. Ayrıca Avrupa sosyal demokrasisi Batı emperyalizminin kendisine sağladığı kazanımlara da sahip çıkıyordu. Bir de şu vardı. Türk aydınları Cumhuriyetten önce de, sonra da halkını aşağılamış, Arap–Fars ya da Avrupa kültürü karşısında aşağılık duygusu içinde olmuşlardır. Bu duygudan kurtulmak için ulusçu olmak gerekir. "... biz bağnaz olmadan dindar, tutucu olmadan özel yaşamında geleneklere bağlı; faşist, yayılmacı veya ırkçı olmadan milliyetçi; ve demokrasiyi ve laikliği de, sosyal adalet ilkesini de benimsemiş milyonlarca insanımızı, çağdaş ve demokratik bir sol anlayışda kucaklamak zorundayız. ...Fakat Batı özenticisi bir 'sosyal demokrasi' kavramıyla, Türk toplumunun bu geniş kesimlerini kucaklayabilmek çok zordur." Demokratik sol çizgi sosyal demokrasinin Batıdaki gerilemesi karşısında orada da yayılmaya başlamıştır (*Neden ve Nasıl Demokratik Sol?*, 1992).

Ecevit'in görüşüne göre, ruhban kurumunu reddettiği için dünyada laikliğe "en yakın" din İslamiyettir. Oysa İran'da bir ruhban sınıfı vardır. Türkler buna özenmemelidirler. Türk İslamiyeti, korkuya, baskıya dayalı İran ve Suudi Arabistan İslamiyetinden farklı olarak Allah'ı ve insanı sevmeye dayanır.

Türk siyasetinde öylesine bir yolsuzluk dengesi kuruldu ki, hiçbir yolsuzluğun üzerine gidilememektedir. "Türkiye'yi ve halkı, bankaları, Devleti soyanlara diyet borcu altında ezilmemiş bir parti iktidara gelmelidir" – DSP gibi. Ecevit Balkanlarda, Ortadoğu ve Kafkasya'da daha kişilikli, uyanık ve etkin bir dış siyasetten yanadır. Gümrük Birliğine girerken, tarım ve sanayi için destek elde edilmeli, KKTC'ye hiçbir zarar verilmemelidir. Avrupa Birliğine girebilmek için çılgınca tüketen bir toplum olmaktan çıkıp üretim toplumu haline gelmeliyiz, yoksa "taş çatlasa" bizi üye yapmazlar.

Aslında Kürt sorunu yoktur, Güneydoğu sorunu vardır, çünkü ancak orada Kürt sorunu vardır, Kürtlerin bulunduğu öbür yerlerde değil. Güneydoğu sorunu da bir feodal düzeni yıkma, kalkınma ve demokratikleşme sorunudur. Orada insanları işsizlikten kurtaracak, kalkındıracak yatırımlar devlet eliyle yapılmalıdır. Yatılı bölge okulları genişletilmeli, yenileri kurulmalıdır. Ülkenin kalan kırsal alanları da yine devlet eliyle kalkındırılmalıdır ki, Refah'ın adil düzen propagandasının "palavra" olduğu anlaşılsın. (*Ürünü Derme Zamanı*, 1994).

Demokratik Sol hareket bağımsız olarak ele alındıysa da Atatürkçülük akımının içinde de sayılabilir.

SOL AKIMLAR: SOSYALİZM

Türkiye'de sosyalist ilk parti II. Meşrutiyette, 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkası adıyla kuruldu. Ondan sonra da yasal ya da yasadışı birçok sosyalist partiler kuruldu. Ne var ki Türk toplumunun toplumsal–iktisadi azgelişmişliği, köylü ve işçi sınıflarının siyasal bilinç düzeylerinin düşüklüğü bu partileri güçlenmekten, kitle partileri olmaktan bugüne dek alıkoymuştur. Buna rağmen, bu gibi örgütlerin siyasal hayatımızda önemli yankılar uyandırdıkları da yadsınamaz. Belli işçi kesimleri yanında birçok aydınlar da sosyalist akımlara bağlanmışlardır. 1945'te İsmet İnönü çok–partili sisteme geçme işaretini verdiği sıralar Sovyetler Birliği de Türkiye'ye yönelik yayılmacı emeller dile getiriyordu. Bir yandan bu gelişme, bir yandan ABD ile SSCB arasında başlayan soğuk savaş, ne sosyalist partilerin, ne de CHP'nin solunda partilerin barınmasına olanak veriyordu. Her türlü solculuğa karşı öyle bir tepki oluştu ki, en büyük Türk şairlerinden Nâzım Hikmet'in şiirleri tamamen ortadan kalktı. Rus salatasının adı dahi değişti, Amerikan salatası oldu. Komünist örgüt kuranlara komünizm propagandası yapanlara çok ağır hapis cezaları getirildi. 27 Mayıs devriminden sonra 1961 Anayasası düzeninde gelen demokratikleşmeyle solun nefes alabileceği bir ortam oluşmaya başladı. 1964'te *Yön* dergisinin Nâzım Hikmet'in bazı "sakıncasız" şiirlerini yayımlamaya başlaması büyük bir olay oldu. (Ama bugün dahi Nâzım Hikmet okul kitaplarına girebilmiş değildir.)

27 Mayıstan sonra soldaki ilk önemli gelişme (ama günün kamuoyu bunu farketmedi bile) 13/2/1961'de 12 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisinin kurulmasıydı. 1962 başında Partinin başına Mehmet Ali Aybar geçince TİP dikkatleri çekmeye başladı. İkinci büyük olay, 1961 yılı sonunda *Yön* adlı derginin Doğan Avcıoğlu tarafından çıkarılmaya başlanmasıydı. *Yön* çok yankı yapan bir bildiriyle başladı yayın hayatına. Bildiride, uygar, gelişmiş bir toplum olabilmek için hızlı bir iktisadi kalkınma, bunun için de planlı bir devletçilik önerilmekteydi. Pek çok aydınlar bu bildiriyi imzalarıyla desteklediler. Gerek TİP, gerekse *Yön*, kamuoyunun sağcı şartlanmaları ve Ceza Kanunun tehdidi karşısında son derecede dikkatli

davranıyorlardı. *Yön* bildirisinde sosyalizm sözcüğü yoktu. TİP komünistlikten hüküm giymişleri üye yapmıyordu. 1964 yılı 10 Şubat günü kabul edilen TİP programı da ancak "emekten yana planlı devletçilikten" söz edebiliyordu.

Bu noktada genel olarak solun önemli, 'müzmin', en azından şimdilik yapısal bir açmazından söz etmek gerekir. 1946'dan sonra yapılan seçimlerde CHP seçimlerde ezilmemekle birlikte, diğer sol oylar eklense de hiçbir zaman % 50'yi bulamamıştır. En çok oyu 1977 seçimlerinde % 41.4 olarak almıştır. CHP ancak sağdan parti ya da adam devşirerek iktidar olabilmiştir – 1974'te MSP ile, 1978'de her birine bakanlık verdiği 11 AP'li ile koalisyon yaparak. CHP ya da onun yerine kurulan partiler (SHP gibi) zaman zaman I. parti olmuşlardır ama bu, sağ oyların parçalanması sayesinde olmuştur. Sol oylar toplamı hiçbir zaman 1977'deki zirveyi aşamamıştır. Kuşkusuz Türkiye'nin toplumsal–iktisadi–kültürel azgelişmişliğinin bu sonuçta önemli payı vardır. Solun iktidara gelememesi umutsuzluğa düşen bazı sol kesimleri zaman zaman cuntacılığa götürmüştür.

1965 seçimleri yaklaşırken ülkede sola doğru gidişten etkilenen İsmet İnönü, sola oy kaptırmamak için CHP'nin "ortanın solunda" bir parti olduğunu duyurdu. Bu davanın şampiyonluğunu Bülent Ecevit üstlendi. Fakat 1965 seçimleri sol için bir yenilgi oldu. Gerçi her oyu değerlendiren milli bakiye usulü ile TİP Meclise 15 milletvekili sokmayı başardı ama, oy oranı % 3'tü. 1961 seçimlerinde % 37 oy alan CHP ise bu sefer ancak % 29 oy alabiliyordu.

TİP mütevazı ilerlemeleriyle sevinmeye çalışırken, acele iktidar için sabırsızlık gösteren *Yön* ve siyaset dışında bırakılmanın sıkıntısını yaşayan "eski tüfekler" (eski komünistler) TİP'e yönelik eleştirilerini artırdılar. Sonunda iki saf belirdi. Biri TİP'in temsil ettiği, parlamenter yoldan iktidara yönelen sosyalist devrim stratejisi. Öbürü "eski tüfek" Mihri Belli'nin temsil ettiği Milli Demokratik Devrim (MDD) stratejisi. TİP'in görüşüne göre Türkiye sosyalizme geçmeye hazırdı. MDD'ci görüşe göre ise Türkiye emperyalizm ve feodalizmin boyunduruğundan henüz kurtulmamıştır. Sosyalistler, Atatürkçü sivil ve askeri bürokrasiyle işbirliği yaparak öncelikle MDD'yi gerçekleştirmek durumundadırlar.

1968'de durum iyice karıştı. Bir taraftan Sovyetler Çekoslovakya'daki özgür sosyalizme askeri müdahalede bulundu ve buna karşı Aybar ve TİP cephe aldı. Oysa Sovyetlere cephe almak birçok sosyalistleri ve bu arada TİP ileri gelenlerinden Sadun Aren ve Behice Boran'ı rahatsız ediyordu. Öte yandan Avrupa'da başlayan öğrenci olayları Türkiye'ye de sıçradı. AP iktidarı bu olaylarla hukuk yolundan mücadele edecek yerde MHP'nin güdümündeki "komandolar" ya da Ülkü Ocakları vasıtasıyla, şiddet kullanarak mücadele etmek yolunu seçti. Solcu gençler böylece şiddete, silahlanmaya, gerillacılığa itilmiş oldular. Bu, askeri

darbeyle iktidar olmak isteyenlerin de işine geliyordu.

1969 seçimleri yine sol için yenilgi oldu. Hem CHP'nin, hem TİP'in oy oranları düştü. CHP % 27, TİP % 2.7 oy aldı. AP'nin de oy oranı düşmekle birlikte 1. parti oldu ve hükümeti kurdu. Fakat hemen ardından bir kısım milletvekilleri AP'den kopup Demokratik Partiyi kurdular. Başka bir deyişle seçimler sola da sağa da pek yaramış sayılmazdı. Böylece 12 Martın askeri darbe ortamı oluşmuş oluyordu. Fakat darbeden önce Aybar, seçim sonuçları yüzünden genel başkanlıktan ayrılmak zorunda kaldı, parti yönetimi Boran–Arencilerin eline geçti. 1970 TİP Kongresinin Doğu sorunlarını ele alması darbeden sonra TİP'in kapatılması için gerekçe olmuştur. 1974'ten sonra TİP B. Boran'ın başkanlığında yeniden kurulduysa da bu, Moskova çizgisinde, farklı bir partiydi artık. 12 Eylülde bütün partiler gibi o da kapatıldı.

Burada MDD çizgisindeki önemli bir bölünmeye de işaret etmek gerekir. MDD'nin kuramsal dergisi olarak 1968'de çıkmaya başlayan *Aydınlık* dergisi yazarlarından Doğu Perinçek ve arkadaşları bir süre sonra dergiyle anlaşmazlığa düşüp ayrıldılar. Bunlar Çinci ya da Maocu bir çizgi izlemeye başladılar. *Proleter Devrimci Aydınlık* adlı bir dergi çıkardılar (1970). Çin ve SSCB arasındaki kavgada Çin'in görüşlerini benimseyerek Sovyetleri "revizyonist" ve "sosyal–emperyalist" olarak tanımlıyorlardı. Böylece Türk sosyalizminde Sovyet ve sosyal demokrat etkilerden sonra, bir de Çinci ya da Maocu etki de eklenmiş oldu.

12 Mart darbesi genel olarak sola çok ağır vurdu. 1973 seçimleri ve 1974 siyasal affından sonra darbenin doğrudan etkisi son bulunca, sol yeniden toparlandı. CHP içinde sosyal demokrasi ya da demokratik sol, seçim başarılarının kamçıladığı önemli bir canlılığa kavuştu. Sosyalistler de toparlandılar, fakat 60'lı yılların umutları artık pek kalmamıştı. Sosyalist hareket 12 Eylül 1980 darbesine değin sürecek bir bölünüp ufalanma sürecine girdi.

Hikmet Kıvılcımlı (1902–1971):

Priştine'de doğdu, Belgrat'ta öldü. Kurtuluş Savaşında Yörük Ali Efe çetesine gönüllü olarak katıldı. Köyceğiz'de *Menteşe* gazetesini çıkardı. İstanbul'a geldi, 1925'te Askeri Tıbbiyeyi bitirdi. Bu arada Şefik Hüsnü'nün (Deymer) başında bulunduğu Türk Komünist Partisine girdi. 1925'te komünist etkinliklerinden ötürü İstiklal Mahkemesinde 10 yıl hapis cezası aldı. Bir yıl sonra affa uğradı. 1929'da İzmir Davası ile 4.5 yıl hapis cezası alıp Elazığ hapisanesine gönderildi. Çıkınca, yapıtlarını yayımlamaya başladı. 1938'de Harb Okulu davasında Nâzım Hikmet'le

birlikte 15 yıl hapse mahkûm oldu. 1950 affında çıktı. 1954'te Vatan Partisini kurdu. 1957'de Parti kapatıldı, 1 yıl hapis yattı. 12 Mart 1971 darbesi geldiğinde sağlığı çok bozuktu, tutuklanmamak için yurt dışına kaçtı. TKP'nin Genel Sekreteri İsmail Bilen partiden çıkarıldığını söyledi diye Bulgaristan'dan sınırdışı edildi. Son günlerini Yugoslavya'da geçirdi. Ömrünün 22 yılını hapiste geçirdiği söylenir.

Kıvılcımlı, uygarlık tarihi hakkındaki düşüncelerini *Tarih Tezi: Tarih Öncesi–Tarih–Devrim–Sosyalizm* adındaki kitabında ortaya koymuştur. Kıvılcımlı'yı ilginç kılan cihetlerden biri, onun hem İbn Haldun'a, hem de Engels'e bağlı olarak düşüncelerini geliştirmeye çalışması ve tabii, uygarlık tarihi alanında Engels'ten sonraki birtakım kaynakları da incelemiş olmasıdır.

Kıvılcımlı'ya göre insanlık tarihi medeniyetten önceki Tarih Öncesi ya da Yazısız Tarih ile medeniyetten sonraki Tarih ya da Yazılı Tarih dönemlerine ayrılıyor. Tarih ya da Yazılı Tarih dönemi ise Protosümerlerden Batı Roma'nın yıkılışına dek Antika (Kadim) Tarih ve "Kapitalist Medeniyeti" konu alan Modern Tarih dönemlerine ayrılıyor (s. 16–7). Bu iki dönemin arasında Avrupa Ortaçağı ya da Modern Ortaçağ diye adlandırılabilecek bir ara dönem de söz konusudur (s. 232–3). Antika Tarih dönemi barbar toplulukların medeniyete geçişlerinin tarihidir. Bu geçiş İbn Haldun modeline uygun olarak, barbarların medenileri egemenlikleri altına almalarıyla olur. Kıvılcımlı buna Tarihsel Devrim diyor. Antika tarihteki medeniyetlerin içinde toplum sınıflarının mücadelesi vardır. Fakat bu mücadelede sömürülen sınıflar hiçbir zaman tam muzaffer olamazlar. Bir noktada "kadim sınıflar güreşi kör dövüşüne döner." (s. 389, 388–90). Bu çıkmazda tarihi ve insanlığı ileri götürecek ikinci mekanizma (yay) işler. Barbar–medeniyet mücadelesi sahneye gelir ve yozlaşmış medeniyetin çöküşüyle sonuçlanır. Bundan ya yeni ve genç bir medeniyet ortaya çıkar ya da eski medeniyet barbar aşısı sayesinde bir rönesansa kavuşur. İki şıktan hangisinin gerçekleşeceği barbarların düzeyine bağlıdır. Barbarlar çoban–göçebe durumunda, yani orta barbarlık konağında iseler, özgün bir medeniyet ortaya çıkaramazlar, eski medeniyete büyük ölçüde boyun eğerler. Fakat sahip oldukları erdemler (doğruluk, yiğitlik, eşitçilik) sayesinde eski medeniyeti diriltirler, rönesansa kavuştururlar. Macar ve Cermenlerin Hıristiyanlaşarak Roma medeniyetini, Moğol ve Türklerin Müslümanlaşarak İslam medeniyetini diriltmeleri gibi (s. 259–61). Barbarlar yukarı barbarlık konağında iseler, yani ilerlemiş tarım iktisadiyatına ve şehir örgütünün başlangıçlarına sahipseler, onların kuracakları medeniyet, rönesanstan öte, özgün olacaktır. Kıvılcımlı, özgün medeniyetlere örnek olarak Akad, Elam, Fenike, Mısır, Hint, Çin, Grek, Roma, İslam medeniyetlerini gösteriyor (s. 262–6).

Yüzyıllar ilerledikçe barbar toplulukların medeniyete geçmesiyle dünyada barbarların azalacağı, böylece insanlığı ilerleten mekanizmalardan birinin eksileceği ortadadır. Fakat bu çözümsüzlük yönündeki gidiş, Modern Tarihte kapitalizmin doğuşuyla son buluyor. Zira sınıf mücadelesi, daha önce pek sahip olmadığı bir etkililik kazanıyor. Artık geleneksel egemen sınıf dışındaki sınıfların iktidar olma imkânları ortaya çıkmaktadır. Böylece Tarihsel Devrim çağı kapanıyor, Sosyal Devrim çağı başlıyor (s. 22–3). Burjuva ve işçi sınıflarının ihtilalleri, iktidara gelişleri bunun örnekleridir.

Kıvılcımlı da barbarların erdem ve üstünlüklerine işaret etmekten geri durmaz. Kıvılcımlı, kandaş toplum yapısının sağladığı manevi üstünlüklerin (doğruluk, yiğitlik, eşitçilik) de ötesinde, iktisadi–maddi düzlemdeki bazı üstünlüklerini de sözkonusu eder (s. 217–9, 266–76, 377–81). Medeniyette toprak mülkiyeti bir azınlığın eline geçer, sonuç olarak üretim düşer, kitleler ezilir. Oysa yukarı barbarlar ancak kendi işleyebilecekleri kadar toprağa elkoyarlar, gerisi kamu mülkiyetindedir. Orta barbarlarda kamu mülkiyetinin alanı daha da geniştir. Tıkanan ticareti ve ticaret yollarını da barbarlar geliştirip açmışlardır. Kıvılcımlı para ve yazının icadını dahi medeniyete tanımaya pek yanaşmaz. Medeniyetin marifeti, köleleri öldüresiye sömürerek, "...barbarlığın temiz zekâsıyla yarattığı keşif ve icatları zorba efendiler hesabına alabildiğine çoğaltmak imkânını..." (s. 378) sağlamak olmuştur. Medeniyetin tek has ürünü, zorbalığın örgütlenişi demek olan devlettir. Antika medeniyet, insanlığın dağarcığına başka bir icat ekleyemedi. Ancak modern devirde ve sanayi devrimiyle birlikte yeni icatlar başlayabildi (s. 379–81).

Kıvılcımlı sosyalist hareketin 1960'ların ikinci yarısındaki bölünmesi karşısında MDD'den yana oldu. Onun tahliline göre gerici–emperyalist cephenin özgücü büyük kentlerdeki çağdaş finans–kapital, yedek gücü ise kasabalarda ve büyük kentler içindeki "kasabalarda" bulunan antika tefeci–bezirgânlıktı. (Kıvılcımlı bazen feodaliteden, büyük toprak sahiplerinden söz ediyorsa da, genellikle kapitalizm öncesi için tefeci–bezirgânlardan söz etmeyi yeğliyor.) İlerici halk cephesinde özgüç çağdaş işçi sınıfı ve proletarya aydınlarıdır. Yedek güç ise antika küçük-burjuvazi (köylü ve esnaf) ile çağdaş orta tabakalardır (dar gelirliler, büyük aydınlar, orta ve küçük işveren ve emlak sahipleri). Kıvılcımlı'nın "proletarya aydınları", "vurucu güç", "devlet sınıfları" diye söz ettiği, Birinci Kuva-yı Milliyeyi ve 27 Mayıs'ı başarmış olan ordudan başkası değildir. Kimi "oportünistlerin" tepeden inmeci, yukarıdan diye kötülemek istedikleri ordu, gerici iktidarı bir gecede devirebilir. Ondan sonrası ise hangi özgücün egemen olduğuna bağlıdır. Bu özgüç devrimci ise "Sosyal Devrim yörüngesine oturabilir." (*Halk Savaşının Planları*, 1970?, s. 188–94). Buna karşılık aynı sıralarda çıkan *Anarşi Yok! Büyük*

Derleniş! (1970?) kitapçığında vurucu güçten hiç söz yok, geniş cephe kurma gereksinimine işaret edilmekle birlikte, proletarya partisinin yaşamsal önemi anlatılıyor (s. 9, 18).

Mehmet Ali Aybar (1908-1995):

İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesinden sonra İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi (1935). Bu son Fakültede Anayasa Hukuku asistanı (1936), Devletler Hukuku doçenti oldu (1942). *Vatan* gazetesinde demokratik bir sosyalizmi savunduğu için üniversitedeki görevine son verildi (1946). İstanbul'da çıkardığı ve ABD yardımını eleştiren *Hür* gazetesi sıkıyönetim tarafından yasaklandı. İzmir'de *Zincirli Hürriyet*'i çıkarmaya çalıştıysa da gazete idarehanesi 3 sayı sonra "gençler" tarafından tahrip edildi (1947). Sıkıyönetim kalkınca *Zincirli Hürriyet*'i İstanbul'da çıkarmaya kalkıştıysa da bir sayıdan fazla çıkaramadı. Valiye yazdığı şikâyetnamede, İnönü'nün halkın bilinçlenmesini önlemek üzere gericiliği seferber ettiğini söylediği için 3 yıl 8 ay hapis cezası yedi (1949), aflа serbest kaldı (1950). Avukatlık yaptı (1952–62). TİP genel başkanlığına getirildi (1962). 1965 ve 1969'da milletvekili seçildi. İngiliz filozofu Bertrand Russell'in önayak olmasıyla ABD'nin Vietnam'da işlediği savaş suçlarını yargılamak üzere kurulan (ve ABD'yi suçlu bulan) mahkemeye üyelik yaptı (1966–7). 1968'de Dubçek'in başını çektiği özgürlükçü sosyalizmin Varşova Paktı orduları tarafından ezilmesi üzerine buna karşı çıktı ve "güleryüzlü" sosyalizmin savunucusu oldu. Bu yüzden Behice Boran ve Sadun Aren'le anlaşmazlık çıktı. 1969'da genel başkanlıktan, 1970'te parti üyeliğinden ayrıldı. 1975'te kurulmasına önayak olduğu Sosyalist Devrim Partisinin genel başkanı oldu (1975–9). Partide iki dönemden fazla aynı görev yapılamadığı için Aybar'ın genel başkanlığı devam etmemiştir. *Marksizm'de Örgüt Sorunu* kitabıyla Leninci örgüt modelini eleştirdi.

Yukarda da belirtildiği üzere 1964 programında TİP sosyalizmden söz etmemeyi yeğlemişti. Bununla birlikte Aybar 1963 Kasımında yapılan yerel seçimler dolayısıyla okuduğu radyo konuşmasında "Atatürkçü toplumcu aydın" diye bir gruptan söz etmişti. Bilindiği üzere toplumcu, sosyalistin öz Türkçe karşılığıdır. Aybar 1965 yazına kadar toplumcu deyimini kullandı. O tarihten sonra sosyalizm sözcüğünü de kullanmaya başladı ve Anayasanın sosyalizme açık olduğunu savundu. 1968'e gelindiğinde "toplumculuk" sözcüğü artık pek kullanılmıyordu. (*Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, s. 301, 306, 394).

Aybar'a göre toplumların nasıl değiştiğini açıklayan ve Evrensel Gelişme ka-

nununa dayanan genel bir teori vardır. Ama bu teori Türkiye'de sosyalizm için nasıl mücadele edileceğini göstermiyor. Bunun için Türkiye'deki özgül toplum yapısı ve özgül temel çelişkiler incelenmelidir. Egemen sınıflar ikidir: Bürokrat sınıf ile komprador burjuvazi ve ağa sınıfı. Bürokrat sınıf Osmanlıyı tımar sistemi, narh ve gedik gibi mekanizmalarla yönetiyordu. Bu sınıf bugün de yönetimde egemendir. İttihat ve Terakki ile CHP bu sınıfın egemenliğinin çağımıza değin sürmesine araç olmuşlardır. Bürokrat sınıf günümüzde bölünmüş durumdadır, bir bölümü Amerikancı, bir bölümü Atatürkçüdür. Türk burjuvazisi Osmanlı tüccar sınıfının devamıdır. O sınıf uluslararası kapitalizmin bir aracısı, yani komprador olmuş ve sanayiye geçememiş bir sınıftır. Ağalar sınıfı tımar sisteminin çözülmesi sonucu ortaya çıkan ve 19. yüzyılda hukukileşen büyük toprak sahiplerinin günümüzdeki uzantısıdır. Bugün egemen sınıfların bir ittifakı söz konusudur: ağa–komprador–Amerikancı bürokrat ittifakı. Aybar'a göre Türkiye'de milli burjuva denecek bir sınıf yoktur, onun için milli kurtuluş mücadelesinde öncü olması söz konusu olamaz.

Sömürülen emekçi sınıflardan biri işçi sınıfıdır. Sanayi azgelişmiş olduğu için işçi sayısı az ve bir ayağı köydedir. Bu işçi–köylü işbirliğini olanaklı kılmaktadır. TİP üyelerinin % 80'i kol işçisidir. Topraksız ya da az topraklı köylüler 1950'de Osmanlı Tipi Devleti "devirmiş" olmanın bilinç ve gururuyla oy hakkına namusları gibi sahip çıkmaktadırlar. İşçilerden daha kötü durumda olmaları, ayrıca Amerikancı sendikaların işçilerin bilinçlenmesini önlemesi, köylüleri kapkaç düzenini temelden değiştirmek konusunda daha ağırlıklı duruma getirmektedir. Aybar ağır sömürü koşullarının orta tabakaları da emekçiler safına soktuğunu düşünüyor. Küçük esnaf ve zanaatkârların da ahî geçmişten gelen sosyalizme yatkınlıkları olabileceğini düşünüyor. Türkiye'deki temel çelişki ağa–komprador–Amerikancı bürokrat ile emekçi kitleler arasındaki çelişkidir.

Bu çelişkinin üstesinden gelecek olan, İkinci Kurtuluş Mücadelesidir. Tüm emekçiler "koalisyon" halinde bu mücadeleyi yürüteceklerdir. Sosyalizmin bir darbeyle, tepeden inme kurulacağı yanlıştır. Halkın adım adım sosyalizme kazanılması gerekir: bu bir süreçtir. Sosyalizm için mücadele aynı zamanda Amerikan emperyalizmine karşı milli kurtuluş mücadelesidir. Gerçek milliyetçiler sosyalistlerdir. Milli Kurtuluş mücadelesinin yalnızca anti–emperyalist ve anti–feodal olmakla yetinebileceği görüşü de yanlıştır. I. Kurtuluş Savaşı sosyalizme gitmediği içindir ki Türkiye yeniden emperyalizmin boyunduruğuna girmiştir. Ülkemizde iç ve dış sömürü birbirine girmiştir, hepsiyle mücadele etmek gerekir.

Türkiye sosyalizmi demokratik olacaktır, halkın tam katılımı olacaktır. Sosyalizm yalnızca bir iktisadi sistem değildir. Bir "ahlak anlayışı, mihveri somut ve gerçek insan olan bir hayat felsefesidir. İnsan Sosyalizm için değil Sosyalizm

insan içindir." (s. 661). İnsan yabancılaşmadan kurtulacak, özgür, mutlu, dopdolu yaşayacaktır. Sosyalizm geldiğinde milli bağımsızlık kıskançlıkla korunacaktır. Herhangi bir uluslararası kuruluş tarafından sosyalizm adına ulusal partilere tavsiyede dahi bulunulamayacaktır. TİP daha önce kurulmuş olan sosyalist partilerin tarihsel anlamda mirasçısı da olsa onlardan bağımsızdır. Temel yapı değişiklikleri şunlar olacaktır: 1. toprak reformu, 2. dış ticaret, bankacılık ve sigortacılığın millileşmesi, 3. devlet eliyle hızlı sanayileşme, 4. özel kesimin plana uygun olarak halk yararına çalışması, 5. devlet çarkının emekçilerden yana çalışmak üzere onlar tarafından yönetilip denetlenmesi (s. 559, 639–68).

Dış siyasette Aybar, tam bağımsızlıktan yana olduğu için NATO'dan ayrılmaktan, ikili antlaşmaların ve ülkeyi bağımlı kılan diğer antlaşmaların feshinden yanadır. Türkiye ne Amerikan, ne de Sovyet uydusu olmalıdır. Ortak Pazara da girmemelidir. Kıbrıs askeri üslerden temizlenmeli, uluslararası güvenceler altında tarafsızlaştırılmalı, her iki topluluğun eşit haklarına dayalı federatif, bağımsız bir ülke olmalıdır (1965). Atatürk döneminde bağımsız dış siyaset sayesinde Türkiye'nin pek çok dostu varken, bugün Amerika dahil, tek gerçek dostu yoktur (s. 666, 334, 283–5, 289–90, 458).

Aybar Doğuluların Kürt ya da Alevi olduklarından ötürü ayrıca horlandıklarını kabul etmekle birlikte, Doğu sorununun ancak Türkiye'nin temel sorunlarıyla birlikte çözülebileceği görüşündedir. Doğuya, Doğulu kapitalistler dahil, yatırım yapmazlar, çünkü kârlı değildir. Çözüm "kapkaç" kapitalist düzenin yerine iç ve dış sömürüyü sona erdirecek sosyalizmi getirmektedir. Sömürü düzeni kendini sürdürebilmek için Türk–Kürt, Türk–Arap, Sünni–Alevi, Müslüman–Hıristiyan diye insanları birbirine düşürmekten medet ummaktadır (s. 593–8).

Doğan Avcıoğlu (1926–1983):

Doğan olarak tanınırsa da asıl adı Erdoğan'dır. Bursa'da doğdu, İstanbul'da öldü. Fransa'da siyasal bilimler ve iktisat okudu. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsüne asistan oldu (1955). *Akis*, *Vatan* ve *Ulus*'ta yazılar yazdı. 1957'de CHP Araştırma Bürosunda çalıştı. 27 Mayıs Devriminde Kurucu Meclis'te CHP kontenjanından üye idi. 1961'de Cemal Reşit Eyüboğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, İlhami Soysal ve Sırrı Hocaoğlu ile *Yön* dergisini kurdu ve başyazarlığını yaptı. Sosyalist Kültür Derneği kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. 1967'de *Yön* dergisi kapandı ve Avcıoğlu kamuoyunda çok yankı yapan *Türkiye'nin Düzeni* adlı incelemesini hazırladı (1968). 1969'da, 12 Mart 1971 dar-

besine kadar sürdürdüğü *Devrim* dergisini çıkarttı. Darbeden sonra "Madanoğlu Cuntası" davasında yargılandı ve aklandı. Ölmeden önce *Milli Kurtuluş Tarihi* ve *Türklerin Tarihi* gibi yapıtları yayımladı.

Avcıoğlu'nun *Devrim Üzerine* kitabı 12 Marta "beş kala" Şubat 1971'de yayımlandı. Ona göre günümüzde iki tip devrim vardır: ulusal kurtuluş ve sosyalist devrimleri. Ulusal kurtuluş devrimlerinin amaçları tam bağımsızlık ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır. Atatürk'ün başlattığı ulusal kurtuluş devrimi "yarı yolda bıraktırılmış ve yolundan saptırılmıştır." Türkiye'de yapılacak devrim Atatürk'ün yarım kalmış devrimini yeniden rayına oturtacaktır. Yapılacak işleri şöyle özetliyor: 1. tarımda modern büyük işletme yapısını kurmaya yönelmiş bir toprak devrimi, 2. dış ticaret, banka, sigorta ve büyük sanayiin devletleştirilmesi, 3. özel kesim için de zorunlu bir kalkınma planı çerçevesinde, ağır sanayiin kurulmasını amaç edinmiş bir devletçilik, 4. halk kitlelerine geniş demokratik hakların sağlanması, 5. bağımlı ilişkilere son, ulusal ordu, bütün ülkelerle dost Atatürkçü dış siyaset (s. 9–11).

Avcıoğlu'ya göre devrim "toplumsal bir savaştır." Bu savaşta başlıca hasımlar büyük arazi sahipleriyle tefeciler, işbirlikçi büyük burjuvazi ve toplumun hemen bütün kesimlerinde bunların peşinden sürükleyeceği çevrelerdir. İşbirlikçi büyük burjuvazinin arkasındaki güç olarak, emperyalizmin de devrime karşı çıkması beklenmelidir. Dost güçler "devrimci ordu-gücü" başlığı altında şöyle özetleniyor: 1. asker–sivil genç devrimci aydınlar, 2. öğretmenler, 3. üniversite gençliği. Daha önce de Atatürk'ün 1931'de Konya'da subaylar ve eğitimcileri amaçlayarak orduyu ileriliğin öncüsü olarak gösteren bir konuşmasını anıyor. Devrimden sonra sendikaları "sendika ağalarından" kurtararak yeni baştan kurmak gerekecektir. Küçük üretici kooperatifleri de yeni baştan düzenlenmelidir. Asıl önemlisi, halk içinde örgütlenecek devrimci partinin kurulmasıdır. Bu partinin kapısı sömürücülere kapalı olacaktır ve kendi sağında partilere izin vermeyecektir. Devrim yönetimi dış yardıma hayır diyebilecek durumda olmalıdır ki şartsız dış yardım alabilsin. Bunun için Türkiye buğday bakımından kendine yeterli olmalı ve bu arada toprak devrimini yürütürken üretim artışını engelleyecek coşkunluklardan sakınmalıdır. Dövizde de kendine yeterli olmak için "savaş" vermeli, bu arada hac, turizm, bakanlıkların dış "arpalıklarına" döviz verilmemelidir. Hatta, Kıbrıs Türklerine verilen 20 milyon doların "ağır bir yük" olduğu kabul edilmelidir. Avcıoğlu kitabında kalkınmanın hayli ayrıntılı bir reçetesini sunmaktadır. Türkiye ve benzeri ülkeler sermaye kıtlığından değil, mevcut kaynakların israfı yüzünden kalkınamıyorlar. 'Reçete' uygulanırsa, 20–25 yılda "kalkınılacaktır." (s. 11–27, 34).

Avcıoğlu'ya göre CHP'nin "düzen değişikliği" vaad eden programı kapitalizmi halka yaymayı amaçlayan bir programdan başka bir şey değildir. Sağ iktidar elindeki devletçiliğin makbul bir şey olmadığı açıktır. Ama CHP programı devletçiliğe karşı bir güvensizlik dile getiriyor. Oysa "düzen değişikliği iddiasıyla iktidara gelen bir devrimci parti, devleti kendi devleti yapamazsa devleti 'devletleştiremezse', düzen değişikliğini hiçbir zaman başaramaz." (s. 115–20).

Siyasal düzen konusunda Avcıoğlu çok-partili sistemin aleyhindedir. Genel oy tutucu güçler koalisyonunun diktasından başka bir sonuç vermemektedir. Sandıktan çıkan, hep "faşizme en fazla teşne olan gerici ve işbirlikçi sınıflardır." Atatürk döneminde Terakkiperver ve Serbest Fırka denemeleri devrimin o partilerle yürümeyeceğini açıkça ortaya koymuştu. 1945'te çok-partili sisteme geçilmeseydi Köy Enstitüleri hareketi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Türk köyünün çehresini değiştirebilecekti. Üçüncü Beş Yıllık Plan ağır sanayinin temelini atacaktı. İnönü'nün itiraf ettiği üzere, çok-partili sisteme geçmekle o büyük hamlelerden de vazgeçilmiş oluyordu. Anglosaksonlar da, Türkiye'de rahatça hareket edebilmek, Türkiye'nin daha bağımsız ya da kişilikli (Atatürkçü) bir dış siyaset gütmesini önlemek için bu ülkede "parlamentoculuğun" devamını istemektedirler (s. 137, 148, 129–33).

Avcıoğlu "aşırı sola da, aşırı sağa da karşıyız" tavrını "idare-i maslahatçı" buluyor ve bu tavırla devrim yapılamayacağını söylüyor. Bu arada aşırı sola karşı olmadığını da belirtiyor. Ama bazı sınırlarla: Anadolu'da bir Kürt devleti kurulmasına, ABD uyduluğu yerine Sovyet, Çin uyduluğunun getirilmesine karşıdır. Ayrıca "Proletarya Türkiye'yi kurtaracak" diyenlere de bir eleştirisi var. Aydınların proletaryayı keşfedip onu örgütlendirme ve bilinçlendirme çalışmaları yapmaları övgüye değerdir. Ama kimileri umutlarını proletaryaya bağlayıp başka bir şey yapmıyorlar ve bunu entelektüel tembelliklerine gerekçe yapıyorlar. Kaldı ki proletarya iktidarı gerçekleşecek olsa, sorunların nasıl çözüleceğine kafa yormak gerekir (s. 159–61, 165–6).

Avcıoğlu'nun Türkiye'nin NATO siyasetiyle ilgili görüşleri de var. NATO Türkiye'yi SSCB karşısında önemli tehlikelere sokarken, bir Sovyet saldırısı halinde Almanya ya da İskandinavya'ya sağladığı güvenceyi sağlamamaktadır. Avcıoğlu Türkiye'nin NATO'dan çıkması gerekip gerekmediği konusunda açık bir şey söylemiyor ama en azından SSCB'yi tahrikten kaçınan dikkatli bir siyaset izlenmesi ve ulusal bir strateji geliştirilmesinden yanadır (s. 167–90).

Mihri Belli (d. 1916):

Silivri'de doğdu. Robert Kolej'. bitirdikten sonra önce İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde sonra da Mississippi Üniversitesinde okudu. 1944'te İ.Ü. İktisat Fakültesinde asistan oldu. Aynı yıl İlerici Gençlik Birliği kurucularından biri olarak 1.5 yıl hapse mahkûm oldu. Hapisten sonra sürgün cezasını çekerken kaçtı (1946), Yunanistan iç savaşına katıldı ve yaralandı. 1950 affından sonra yurda döndü. Gizli Türkiye Komünist Partisinin yöneticisi olarak 7 yıl hapse mahkûm oldu (1951–8). *Yön, Türk Solu, Aydınlık*'ta yazılar yazdı. 1960, 1968, 1969'da tutuklandı. 12 Mart 1971 darbesi olunca yurt dışına kaçtı. 1974 affından sonra döndü ve Türkiye Emekçi Partisini (TEP) kurdu, genel başkanı oldu. İstanbul'da silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı (1979). 1980'de TEP Anayasa Mahkemesince kapatıldı, kurucular aleyhinde dava açıldı. 12 Eylül 1980 askeri darbesi olunca yurt dışına gitmek zorunda kaldı. Ancak 1991'de yurda dönebildi.

Belli, Milli Demokratik Devrim (MDD) önderi olarak tanınmıştır. Bu konudaki görüşlerini önce 5 Ağustos 1966 günlü *Yön*'de, E. Tüfekçi imzasıyla "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?" başlıklı yazısıyla açıkladı. Daha sonra bunu geliştirerek 19 Kasım 1968 günlü *Türk Solu*'na ek bir broşür olarak yayımladı. Yeni değişikliklerle Nisan 1970'te yeniden basıldı. Belli'ye göre Türkiye sömürülen bir tarım ülkesidir. İktisadi canlılık dönemlerinde bile halk daha yoksullaşır, "bir avuç işbirlikçi asalak" daha da zenginleşir, ama her seferinde kaymağı alıp götüren emperyalist tekellerdir. Toprak mülkiyetinin dağılımı adaletsizdir. Dış siyasette emperyalizm (NATO) uyduluğu söz konusudur. Uygulanan "demokratik" siyasal sistem, seçimlerde emperyalizm ve işbirlikçileri ittifakının en güvenilir partisinin kazanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bir proleter devrimci parti, hatta köktenci (radikal) bir küçük–burjuva partisi dahi yoktur. Egemen kültür, emperyalist Batı kültürü ile birlikte yüzbinlerle satan *Risale–i Nur*, 50.000'i aşan izinli izinsiz *Kur'an* kurslarının kültürüdür. Güçlü bir halk kültürü, en büyük kültür ve sanat adamlarımızın ilerici olmaları ve ulusal devrimci bir kültür yaratma çabalarına rağmen durum budur. (*Yazılar*, s. 200–10).

Çağımız sosyalist devrimler ve milli kurtuluş savaşları çağıdır. Sosyalist devrim kapitalizmden sosyalizme geçmek için proletarya ve yoksul köylülüğün yapacağı devrimdir. Bunu başarabilmek için gerçekten bağımsız ve demokratik, yani MDD'nin bütün görevlerini yerine getirmiş olmak gerekmektedir. MDD'nin görevleri 1) ulusal bağımsızlığın gerçekleştirilmesi ve bunun için emperyalizmin

işbirlikçisi sermaye çevrelerinin iktisat ve siyasette etkilerinin önlenmesi, 2) feodal ilişkilere, feodal sömürüye son vermek, bütün Türkiyelilerin, vatandaşlık hak ve özgürlüklerinden yararlanan eşit yurttaşlar durumuna getirilmesidir. (Dolayısıyla, TİP gibi bugün Türkiye'de sosyalist devrimi hedeflemek yanlıştır.) MDD Batı'daki "burjuva demokratik devrim" niteliğindedir. Fakat bugün dünyada, demokratik devrimini yapmamış olan ülkelerde, devrimde önderlik edecek kadar devrimci bir burjuva sınıfı yoktur ve olamaz. Onun için anti-emperyalist, anti-feodal devrime MDD demek daha uygundur. MDD'nin şiarı "Tam Bağımsız ve Gerçekten Demokratik Türkiye"dir.

MDD'nin özelliği şudur ki, ya MDD "tamamlanacak" ve toplum sosyalist devrim aşamasına geçecektir, ya da bazı bocalamalardan sonra geriye dönülecek ve karşı-devrim galebe çalacaktır. Kurtuluş Savaşında devrimin dizginleri karakteri gereği kararsız olan küçük-burjuva kökenli asker-sivil aydın zümrenin elinde olduğu için, emperyalizmin iktisadi sömürüsü kazınamamış ve feodal mütegallibeye karşı mücadele daha çok ideolojik alanda tutulmuştur. Bunun yanında emekçinin bilinçli ve örgütlü bir güç haline gelmesine engel olunmuştur. Sonuç olarak, 27 Mayıs'ı izleyen kısa bir süre dışında, 40'lardan bu yana Türkiye bir karşı-devrim gidişine girmiştir. Yeni bir devrimci atılım yapabilmek için, karşı-devrimin yaptıklarını ortadan kaldırmak gerekir (s. 210-20).

MDD Türkiye'de emperyalizmin yerli ortağı olan işbirlikçi sermayeye ve bunun müttefiki olan feodal mütegallibe ve tefeci-bezirgân sermayesine karşı yapılacaktır. MDD'yi gerçekleştirecek devrimci güçlerin başında "toplumun en yüksek bilinçlenme ve örgütlenme potansiyeline sahip en devrimci sınıf" olan proletarya gelir. Sonra yarı-proleterler, yoksul köylülük, küçük-burjuvazi (esnaf-zanaatkâr, asker-sivil aydınlar), milli burjuvazi gelmektedir. Belli asker-sivil aydın zümreyi küçük-burjuvazinin içinde gördüğü halde, onu ayrı bir başlık altında ele almaktadır. Öğrenci gençliği de burada görüyor. Batıdakinin tersine, Türkiye ve benzeri bazı ülkelerde bürokrasi egemen sınıfın kayıtsız şartsız emrinde değildir. Belli asker-sivil aydın zümre ile işbirlikçi sermaye-feodal mütegalli-be arasında bir uzlaşma olamayacağını hem iktisadi, hem tarihsel nedenlerle (ülkeye-devlete sahip çıkma geleneği) savunmaktadır. Belli'ye göre fazla bir ağırlığı olmamakla birlikte, bir milli burjuvazi vardır ve MDD'nin saflarına çekmek ya da hiç değilse yansızlaştırmak için elden gelen çaba gösterilmelidir.

Bu genel tablo içinde TİP egemen çevrelerin onayı ve hatta desteği ile düzenlenmiş bir "icazetli sosyalizm oyunudur". Amaç, 27 Mayıstan sonraki sola açılışı "Filipin parlamentarizmine" kanalize etmektir. Aybar–Aren yönetiminin yaptığı oportünizmdir. TİP'in tabanında pek çok değerli proleter devrimci bulunmakta ve parti dışında MDD mücadelesi vermektedirler. Artık bunların TİP yönetimini ele geçirmeleri gündeme gelmiştir (s. 220–68).

Belli'ye göre çağımızın en büyük gerçeği millet gerçeğidir. Uluslaşmak, demokratik devrimin bir sonucudur. Dolayısıyla uluslaşmadan sosyalizme gidilemez. "Ulus, tarihî olarak teşekkül etmiş insan topluluğudur ve şu dört karakter birliği esasına dayanır: dil birliği, toprak birliği, iktisadî hayat birliği ve ulusal kültürde birlik içinde beliren ruhî şekillenme birliği." Gerçek Türk milliyetçisi, Türkiye'nin bugünkü bağımlı, geri durumunu hazmedemeyen ve bilimle gerçeklerin emrettiği devrim yolunu tutma yürekliliğini gösteren kimsedir. Ulusçuluk devrimci enternasyonalizm ile çelişen bir kavram değildir, ama kozmopolitizm ile bağdaşmaz. Kürt sorununa gelince: Şeyh Sait isyanı ulusçu bir isyan değil, Menemen isyanı gibi Nakşibendi tarikatının kışkırttığı bir harekettir. Türklerle Kürtler arasındaki birlik ve kardeşlik, tarih sınavından geçmiştir. Türkleştirme (asimilasyon) siyaseti Doğunun geriliğine ve emperyalist fesat planları için elverişli bir alan haline gelmesine yol açmaktadır. Sivas Kongresi ve Lozan'daki duruma geri dönülmelidir. "Doğu meselesi, ancak, Kürtlere kendi ana dillerini kullanma hakkının, merkezî, layik cumhuriyet maarifi denetiminde tanımakla ve aynı zamanda millî demokratik devrimin hem Doğuda, hem bütün Türkiye sathında bütün derinliğiyle gerçekleştirilmesiyle çözüme bağlanabilir." (s. 282–309).

Belli'nin din konusundaki görüşüne gelince. Gerçek devrimci, halkın dinine karşı çıkmaz, din düşmanlığı etmez. Ama açıkça gerici niteliğe bürünen bir din anlayışına, dinin sömürücü sınıflar tarafından devrime karşı ideolojik bir araç olarak kullanılmasına karşı çıkılmalıdır (s. 310–21).

Doğu Perinçek (d. 1942):

Gaziantep'te doğdu. Ankara Hukuk Fakültesinden mezun oldu (1964). Fikir Kulüpleri Federasyonu genel başkanı seçildi (1968). Önce, 1968'den başlayarak *Aydınlık* dergisini çıkarırken Mao'cu arkadaşlarıyla *Proleter Devrimci Aydınlık* dergisini (1970) *İşçi–Köylü* gazetesini (1969) çıkarmaya başladı. 12 Mart 1971 darbesi üzerine tutuklandı ve 20 yıl hapse mahkûm oldu. 1974 affından sonra Türkiye İşçi Köylü Partisini (TİKP) kurdu ve genel başkanı oldu (1978). Günlük

Aydınlık gazetesini çıkardı ve başyazarlığını yaptı (1978–80). 12 Eylül 1980 darbesi üzerine tekrar yargılanıp mahkûm oldu. Serbest kalınca (1985) haftalık *2000'e Doğru* dergisinin genel yayın yönetmenliğini yapmaya başladı (1988). Perinçek daha sonra Sosyalist, o kapatılınca, İşçi Partisinin genel başkanı olmuştur.

Perinçek Kemalizmin devrimci bir hareket olduğu, Türkiye'de burjuva demokratik devrimi temsil ettiği görüşündedir. Devrimci Kemalizm, kendinden önceki devletlerin sınıfsal, sömürücü ve baskıcı niteliklerini görmüş, bununla birlikte kurduğu devletin bu sınıf çelişmelerini çözdüğünü düşünmüştür. "Devrimci Kemalizm, devleti, otoriteyi ve itaati yüceltmez; sivil topluma, bireysel girişime ve gerektiğinde direnme hakkına kadar varan bir özgürlük kavramına öncelik tanır. Bugün 'Atatürkçülük' iddiasıyla devleti ve itaati yücelten siyasal güçler, Kemalist değerler hiyerarşisini başaşağı çevirmişlerdir." 12 Eylülcüler Atatürkçülüğü saptırmışlar, tersine çevirmişlerdir. 12 Eylülcüleri eleştirirken Atatürk'ü ve Atatürkçü uygulamaları da eleştiren solcu ve sivil toplumcular hem yersiz ve haksız bir iş yapmış oluyorlar, hem de yanlış taktik güdüyorlar. Çünkü böylelikle sol olan Kemalizmi sağcılara bırakmış oluyorlar. Oysa Kemalizm, emperyalizm ve ortaçağ ile devrimci bir mücadele içinde biçimlenmiştir.

Zaten resmi güçler toplumun yenileşme isteğine karşı Atatürkçülüğü kullanamayacaklarını anladıkları ölçüde gitgide dine sarılmışlardır. "...kitleleri zaten bin yıldır varolan bir ideolojik ağın içinde tutmak, statüko açısından daha uygulanabilir ve daha garantili görülüyor." Bu durumda demokrasi, özgürlük, piyasa ekonomisi, rekabet ve sivil toplum adına dini ideolojiyle uzlaşmak anlaşılmaz bir tutumdur. Çünkü Maraş, Çorum, Sivas olaylarının da gösterdiği üzere, İslami ideoloji şiddet üzerine kurulmuştur. Onunla sorumluluk, hoşgörü ve özgürlük esasına dayanan sivil toplum uzlaşamaz.

Devrimci geçmişine rağmen Atatürkçülüğün ilerisi için devrimci bir işlevi kalmamıştır. Devrimci Atatürkçüler iktidar tarafından kenara itilmişler ve çoğunlukla köşelerine çekilmişlerdir. Atatürkçülük "sosyal iticiden" yoksun görünüyor ve yenileşme dalgasının ideolojisi olma olanağını yitirmiştir. Değişme ve yenileşme isteyenler artık sosyalizmin "manyetik alanı" içindedirler (*Saçak*, sy. 23, 12/1985, s. 32–3).

Perinçek, bir eleştiri yazısında "tepeden inme" kavramını ele alıyor ve soruyor: "Acaba devrimin müdahalesi olmadan, sonuna kadar 'kendi iç gelişmeleriyle' evrilerek çağdaşlaşmış bir toplum var mıdır?" Her toplumsal değişim, daha tamamlanmadan bir devrime yol açmakta ve sivil toplumdaki esas büyük değişim de siyasal devrimden sonra gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Kemalizm "volunta-

rizm" (iradecilik) değildir. Esas iradeciler evrimin sonuna kadar sürmesini ve devrimin de bu süreci "seyrederek" tarih sahnesine çıkmaktan vazgeçmesini dileyen sivil toplumculardır. Perinçek'e göre Kemalizmin burjuvaziyi ya da kapitalizmi "yarattığı"da söylenemez. Bürokrasi bir sınıfı ya da sistemi yaratamaz. Olsa olsa varolan bir başlangıcın geliştirilmesi söz konusu olabilir. (sy. 28, 5/1986, s. 35–7). Başka bir yazıda, hâlâ ortaçağ kalıntılarından kurtulma ve tam demokratik bir cumhuriyet olma sürecini yaşayan ülkemizde liberalizmin sol içeriğe sahip olduğunu belirtiyor. Ama bu liberalizm Özal Türkiye'sinin iktisadiyatı emperyalizmle daha bütünleştiren, 12 Eylüle ve mukaddesatçılığa yaslanan sözümona liberalizm değildir. Türkiye'nin gerçek liberalleri felsefeleriyle, toplumsal program ve siyasal hedefleriyle Atatürk ve arkadaşlarıydı. Günümüzdeyse değişme ve yenileşme cephesi sosyalizm ve sosyal demokrasi tarafından tutulmuştur. Gerek bizde, gerekse Batıda demokrasi ve özgürlükleri savunan liberal bir akıma rastlanmıyor. Ama Türkiye gibi bir ülkede devrimci Atatürkçülük solun içinde sayılmalıdır (sy. 25, 2/1986, s. 36–7). Bu arada Celal Bayar ve arkadaşlarının 1924 Anayasasını ancak biçimsel–hukukî bir "kabuk" olarak benimsediklerini, ama onun felsefesine ve siyasal–sosyolojik anlamına karşı olduklarını belirtiyor (sy. 32, 9/1986, s. 53).

Perinçek'e göre Atatürkçü Devrim laikliği basit bir din–siyaset ayrımı olarak değil, ideolojik–kültürel bir devrim olarak anlamıştır. Yani, dinî ideolojinin toplumdaki hegemonyası kırılacak, ortaçağ düşüncesinden kurtulmuş özgür kuşaklar yetiştirilecekti. Dinî metafiziğe karşı burjuva materyalist felsefe ile çıkılacaktı. Bugün resmî Atatürkçülüğün resimleri, büstleri, nutukları aslında devrimci bir içeriği örtmektedir. 1940'ların egemen güçleri "bu kadar laiklik yeter", 1980'lerinki ise "laiklikte çok ileri gidilmiş" saptamasını yapmışlardır. Sağdan ve sivil toplumcu "soldan" pekiştirilen ortaçağ ideolojisi, "hayal kurmayalım", hoşgörü değil ama Cumhuriyet tarihinde eşi görülmemiş bağnazlık yılları vaad etmektedir (sy. 27, 4/1986, s. 30–4).

Türkiye'de gericiliğin kaynağı devlettir. Dernek olarak kurulan Tarih ve Dil Kurumları devletleştirildi ve artık başında bir general bulunan Atatürk Yüksek Kurumu resmî ve millî ideoloji olarak bir Türk–İslam sentezini tezgâhlamaya çalışıyor. Eğitimin birliği ilkesi "tamamen dağılmış" durumdadır. Gericilikle "mücadelede" Cumhuriyet ideolojisine değil, dine başvurulmaktadır. Sol ezildikçe "topraktan bin yıllık ideoloji" bitmektedir. 12 Eylül için "İslam'ın yarattığı boynu eğik, kadere razı, hiyerarşiye saygılı, statükoyu Allah'ın kurduğu nizam olarak kabul etmiş insan tipi" ideal yurttaştır (sy. 36, 1/1987, s. 18–20, 24–5, 28–9).

Daha 1986'da Perinçek sosyalizmin II. Dünya Savaşından sonra sürekli bir

yükselişten sonra inişe geçtiğini kabul ediyordu. SSCB dünya halkları için özlemi duyulan bir toplum imgesini "bütünüyle" yitirmişti. Dolayısıyla, dünya çapında bir sağa kayış söz konusuydu. Bu yüzden sosyalizmin saflarında da bozgun havası görülüyordu. Kimileri kurama inanç gibi sarılırken aslında kuramı toptan reddeder olmuşlardı. Ya da devrimci uygulamaları toptan reddedip saf kurama sarılanlar vardı. Ama büyük atılımların olduğu ülkelerin hiçbiri devrim öncesine dönmüş değildi. Sorun çok kez "yeni insanı" yaratamamak, kitlelerin seçkinler haline getirilememesinden kaynaklanıyordu. Kitlelerin eskiyi yıkan yönleri kadar eskiyi koruyan yönleri de vardı. Örnek olarak devrimci Pazarcık köylülerinin iş dönüşü, kendileriyle çalışmış olan karılarına ayaklarını yıkattıklarını anlatıyor. Ama kapitalizm ve SSCB'nin temsil ettiği devlet kapitalizmi kârla toplum çıkarları (insanlar ve çevre) arasındaki çelişkinin üstesinden gelecek gibi görünmüyorlar. Çözüm gelse gelse sosyalizmden gelecektir (sy. 24, 1/1986, s. 23–9).

Türkiye için Perinçek bir sosyalist parti gerektiğini, önce demokrasi, sonra sosyalizm düşüncesinin yanlış olduğunu söylüyor. Çünkü emekçiler için demokrasiyi de emekçilerin partisi olan sosyalist parti getirebilir. Bu partiyi işçi sınıfının seçkinleriyle devrimci aydınlar kuracaklardır. Partinin başka partilerden bağımsız olması gerektiği, Sovyet karşıtı bir programın yanlış olacağı ama eleştirel bir tutum bulunabileceği öne sürülmektedir. Perinçek, Çin'i kopya konusunda, geçmişte hatalı tavırları "olmuşsa" bunları samimiyetle kabul ettiğini söylemektedir. Zira Çin ile Türkiye farklı ülkelerdir. 1950'de Türkiye'de 12.000 traktör varken, 1949'da Çin'de tek bir traktör yokmuş. Ayrıca, kurulacak partinin kanatları olmalı ve "gönül rahatlığı" içinde farklı düşüncelere yer olmalıdır, ama parti içinde parti olmamak kaydıyla. Ayrıca parti geçmişin özeleştirisi ya da bilançosunu yapmalıdır (sy. 29, 6/1986, s. 15–21, 36–40).

Kürt sorununda Perinçek'in görüşü şöyle özetlenebilir: Türkler ve Kürtler kardeştir. Yalnızca askeri önlemlere dayanan bir siyaset, çözüm getirmez. Demokrasi ve özgürlük istiyorsak Kürtlerin haklarına sahip çıkmalıyız.

LİBERALİZM: SOL MU, SAĞ MI?

Liberalizm düşüncesi ya da akımı feodalliğe, onun yetkeci, akıldışı, bireyciliğe karşı, dine bağlı ideolojisine karşı tepki olarak ortaya çıktı. Bu ideolojinin öncelikle burjuva ya da kapitalist sınıfın ideolojisi olduğu, olacağı da açıktır. İngiliz Devrimiyle başlayan süreç Fransız Devrimiyle evrenselliğe ulaştı. Liberalizmin kilit kavramları özgürlük ve eşitlikti. Öyleydi de, bir de bunların derecesi vardı –ne kadar özgürlük, ne kadar eşitlik? Fransız İhtilalini yapan burjuvazi ilk ağızda halk sınıflarına karşı hemen tavrını aldı. İşçilerin örgütlenmesi yasaklandı, oy hakkı yalnız mal–mülk sahiplerine verildi. Böylece Avrupa'da liberalizm denince su katılmamış "vahşi" kapitalizmin ideolojisi akla geldi. Bu anlayışa göre devlet "jandarma devlet" oluyordu – yani ana işlevleri içte asayişin, adaletin sağlıklı işleyişini, dışa karşı bağımsızlığı sağlamak olan devlet. Oysa ABD'de liberalizm daha başka bir anlam kazanmış bulunuyor. Orada refah devletini, yani devletin eğitim, sağlık, toplumsal güvenlik, hatta yüksek istihdamla etkin olarak uğraşmasını savunanlara "liberal" deniyor. Yani Avrupa'da sosyal demokratların, sosyalistlerin ABD'deki benzeridir bunlar. Liberalizmin bu iki biçimi birbirinden çok farklı olmakla birlikte, ikisinin de çıkış noktası feodal karşıtlığı, akılcılık, bireycilik, özgürlük, eşitliktir. Ne var ki özgürlük ve eşitliğin nereye varacağı konusunda 'rivayet muhtelif' (Liberalizmin 4 modeli için bkz. C. B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy.*)

Türkiye'de liberalizme gelince. *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu* adlı yapıtında Tevfik Çavdar liberalizmin ilk işaretlerini Âli ve Fuat Paşaların vasiyetnamelerinde, Cevdet Paşada, Şirket–i Hayriyede buluyor. Herhalde bunları işaret, belirti saymak gerek. Asıl başlangıç Namık Kemal. "Vatan ve Hürriyet Şairi"nin liberalizmin de babası sayılmasında şaşılacak bir yön olmasa gerek. Çavdar bundan sonra Sakızlı Ohannes, Cavit, *Ulum–u İktisadiye* ve *İçtimaiye Mecmuası*, Z. Gökalp, Tekinalp'i ele almaktadır. Herhalde Çavdar iktisadi liberalizmi vurguladığı için Prens Sabahattin anılmıyor. Oysa o, 1906'da Paris'te kurmuş olduğu Teşebbüs–ü Şahsî ve Adem–i Merkeziyet Cemiyeti ve *Terakki* gazetesiyle libera-

lizmin bayrağını açmış bulunuyordu. 1908 II. Meşrutiyet Devriminden sonra kurdurmuş olduğu Ahrar Fırkasının programı da hem iktisadi, hem siyasal liberalizmi savunuyordu. Örneğin insan hakları vurgulanıyor, Ayan Meclisi üyelerinin belirlenmesi yetkisi Padişahın elinden alınıyor, tek dereceli seçim isteniyordu. Ahrar Fırkasının programındaki bu özellikler onu İttihat ve Terakkiden daha liberal ve daha sol kılıyordu. Buna karşılık Ahrarın da 1911'de kuruluşuna katıldığı Hürriyet ve İtilaf Fırkasının programı gerek Padişahın, gerekse Ayan Meclisinin yetkilerini artırmayı öngördüğü için İttihat ve Terakkiye göre sağda ve liberal olmayan bir niteliğe sahiptir. Hürriyet ve İtilafın ilk genel başkanının Damat Ferit oluşu da Fırkanın temelde bir Saray partisi olduğunu belli ediyordu.

Feodal karşıtı, akılcı, bireyci, özgürlükçü ve eşitlikçi nitelikleri dolayısıyla Atatürk Türkiye'sinin liberal nitelikler taşıdığı kuşkusuzdur. Saltanattan sonra Hilafeti kaldırmak gibi tarihsel ve büyük ölçekli bir devrim yapan Atatürk ve arkadaşlarının (CHF'nin) karşısına dikilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, adına ve programında kendisini liberal ve demokrat ilan etmesine rağmen, CHF'ye göre daha liberal midir? Bence değildir. Zira "Fırka erkân ve itikadatı diniyeye hürmetkârdır." maddesiyle ve halk, danışılsaydı, Hilafetin kaldırılmasını kabul etmezdi varsayımıyla, TCF Hilafetin kaldırılmasına cephe almış oluyordu. Dolayısıyla feodal, ortaçağcıl bir konuma düşüyordu. Fırkanın Doğuda rağbet görmesi, örgütünü en önce Sivas'ta bütünlemesi, Şeyh Sait isyanı (kurucuların niyetleri ne olursa olsun) bu yönde kanıt ya da işaretler sayılabilir. Bu durumda CHF, TCF'den daha sol, daha liberal olmaktadır.

1930'a gelindiğinde, bizzat Atatürk'ün emriyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının konumuna bakalım. Atatürk ve Fethi Okyar yeni Fırkanın devrimi hiç tartışma konusu yapmaması, tartışmayı iktisadi düzlemde yürütmesi hususunda anlaşmış bulunuyorlardı. 'Rol dağıtımında' CHF devletçi, SCF liberal olacaktı. Fakat SCF'nin programına bakınca, kişilerin gücünün yetmediği iktisadi konularda Devletin doğrudan girişimler yapmasının öngörülmesi (md. 5) az devletçi bir tutum değildir. Tabii, kapitalist sınıfın gelişmemiş olduğu ve varolan kapitalistlerin dahi devletçiliğe gerek duydukları geri bir toplumda devletçiliğin liberalizme aykırı sayılması çok su götürür bir şeydir. Öte yandan SCF'nin kadınlara, siyasal hakların tanınmasını istemesi (md. 11), daha sol ve daha liberal bir öğedir.

SCF'nin kapanmasından sonra düşünce alanında tartışmalar başlamıştır. 1932'de *Kadro* ve *Kooperatif*, 1933'te *Fikir Hareketleri* dergileri kurulmuştur. *Kadro* Atatürkçü bir ideoloji geliştirmek iddiasındaydı. Marx'çı gibi görünen çözümlemeler yapıyor, ileri derecede devletçiliği savunuyor, bireyciliği reddediyordu. *Kooperatif* dergisini çıkaran, 1946–71 arasında da *Barış Dünyası* dergisini

çıkaracak olan Ahmet Hamdi Başar'dır (1897–1971). Hayatı boyunca Türkiye'de kapitalist sınıfın gelişmesi, örgütlenmesi için çalıştı. Kendi de kimi zaman iş adamı oldu. Başar Türkiye gibi bir ülkede devletçiliğin kaçınılmaz olduğunu ama bu devletçiliğin, kapitalist sınıf geliştikçe kendisini tasfiye etmesi gerektiğine inanı-yordu. Devrimcilik de, özgürlüğü nihai bir hedef olarak benimsemek şartıyla bir süre için (devrimler ve kalkınma gerçekleşinceye kadar) özgürlüklere sırt çevirebilirdi. Başar'ı en azından kısmen, liberalizm yandaşı sayabiliriz.

Fikir Hareketleri (1933–40) dergisini Hüseyin Cahit Yalçın (1874–1957) çıkarıyordu. Daha önce İttihat ve Terakkinin organı olan *Tanin*'in başyazarlığını yapan Yalçın, Atatürk dönemi boyunca sert muhalefetiyle tanındı. (İnönü döneminde de keskin CHP'liydi.) *Fikir Hareketleri* o yıllarda dünyadaki düşünce ve ideolojileri özgürlükçü, liberal açıdan inceliyor, tanıtıyordu. Liberalizmin başka bir savunucusu da SCF'nin 2 numaralı adamı sayılabilecek olan Ahmet Ağaoğlu idi (1869–1939). *Kadro* dergisinde savunulan tezleri eleştirdi, bireyciliği savundu. *Üç Medeniyet* (1920) adlı yapıtında Batı uygarlığını toptan almaktan başka çare olmadığını savundu. Bireyciliği *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1931) adlı ütopyasında ve *Devlet ve Fert* (1936) adlı kitabında savundu.

Liberalizm savunucusu bir dergi de *Forum*'dur (1954–1969). Turhan Feyzioğlu, Bülent Ecevit, Bahri Savcı, Aydın Yalçın gibi yazarları olan dergi, Demokrat Parti iktidarına karşı aydınlığın, akılcılığın, hukuk devletinin savunuculuğunu yaptı. 27 Mayısa kadar çok etkili oldu. 1979'da Aydın Yalçın (1920–1994) *Yeni Forum*'u çıkarmaya başladı. Bu derginin çizgisi öncekinden hayli farklıydı: ABD ve "vahşi kapitalizm" (M. Friedman ve F. A. Hayek tipi liberalizm) çizgisi savunuluyordu.

Türkiye'de liberalizmin önemli açmazları var. Biri kapitalist sınıfının, göstermiş olduğu olağanüstü gelişmeye rağmen henüz gelişmiş ülkelerdeki güce ulaşmamış olmasıdır. Türkiye hâlâ sanayileşmiş bir ülke değildir ve Türk kapitalist sınıfı en yüksek teknolojiye (bilgisayar, uçak gibi) henüz el atamamıştır. İkincisi Türk halkının çoğunluğu henüz kırsal ideolojinin etkisinde olduğu için siyasal partiler, oy almak kaygısıyla laiklikten ödün vermek gereksinimini duymaktadırlar. Birinci açmaz dolayısıyla özelleştirme yandaşı kampanyaya rağmen ülkemizde devletçilik henüz gündemdedir. Bunun liberalizmle ne ölçüde bağdaştığı tartışılabilir. Türkiye gibi tam gelişmemiş bir ülkede laiklikten ödün vermenin ise liberalizmin herhangi bir türüyle bağdaşmayacağı açıktır sanırım. (Yani teo–liberalizm? olamaz.) Gerçek liberalizmi Türkiye'de sol bir akım saymak gerekir diye düşünüyorum.

SOL OSMANLICILIK VE BAZI UZANTILARI

Kemal Tahir (1910–1973):

Asıl adı İsmail Kemalettin'dir. Soyadı önce Tipi, sonra da Demir oldu. İstanbul'da doğdu. Babası Şebinkarahisarlı alaylı Yzb. Demircioğlu Tahir, II. Abdülhamit'in yaverliğini ve marangozluğunu yapmıştır. Kemal Tahir Galatasaray Lisesinin 10. sınıfından ayrıldıktan sonra avukat kâtipliği, Zonguldak Kömür İşletmesinde ambar memurluğu yaptı (1928–32). Ardından *Vakit, Haber, Son Posta, Tan* gazeteleri ve *Yedigün, Karikatür, Karagöz* dergilerinde çalıştı. Nâzım Hikmet'le birlikte donanmada komünist propaganda yapmakla suçlandı, 15 yıl hapse mahkûm edildi (1938). Çankırı, Malatya, Çorum, Nevşehir hapishanelerinde kaldıktan sonra 1950'de genel aftan yararlandı. Hapiste ve sonrasında pek çok roman, senaryo yazdı, çeviriler yaptı. İlk ünlü romanları arasında Çankırı–Çorum bölgesinin insanlarını anlatan romanlar göze çarpar. 1957'de çıkan *Rahmet Yolları Kesti* romanı, Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanına yöneltilmiş bir eleştiri niteliğindedir. Orada eşkiyalık hareketleri ağa zulmüne karşı bir tepki olarak gösterilirken, K. Tahir'in romanında eşkiyanın böyle bir işlevi söz konusu değildir. Sonraki yıllarda Kemal Tahir Osmanlı tarihi ve Marksizm üzerine çalışmalarını yoğunlaştırarak, geliştirdiği görüşlerine romanlarında geniş ölçüde yer verdi. Bu yüzden toplumsal–tarihsel görüşlerini okuyucuya iletmek uğrunda roman sanatını harcıyor diye eleştirildi.

Kemal Tahir Osmanlı konusundaki görüşlerini *Devlet Ana* romanıyla (1967) dile getirdi. 1960'lı yıllarda Marx'ın Asya Üretim Biçimi (AÜB) (önceleri Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ya da Asya Üretim Tarzı (AÜT) de deniyordu) modeli Türk sosyalizminin gündemine girdi. Tahir modeli büyük bir heyecanla benimsedi. Düşüncesine göre Bizans, ilk dönemlerinde halkı kollayan, onu sömürmeyen (ya da az sömüren) 'devletçi' bir modeli uyguluyordu. Halk da hoşnuttu. Ne var ki sonraki dönemlerde Bizans AÜB'ten ayrılarak tekfurlar eliyle Avrupa feodalliğine benzemeye başladı. Böylece sömürü kapısı iyice açılınca Bizans halkı Osanlı Dev-

letine bakmaya başladı. Osmanlılar tımar sistemiyle eski devletçi Bizans dizgesini canlandırmış oluyorlardı. Osmanlı Devletinin kolayca yayılıp uzun yüzyıllar ayakta kalabilmesinin sırrı budur. Osmanlının en büyük yanlışı, Tanzimattan (hatta yeniçeriliğin kaldırılmasından) başlayarak Batılılaşmaya çalışmasıdır. AÜB'ü benimsemiş olan Osmanlı halkına karşı bir davranıştır bu. Oysa AÜB, kestirme yoldan (feodalleşme, kapitalistleşme gereği olmadan) çağdaş sosyalizme ulaşmanın yoludur. Osmanlı Batılılaşması kadar Cumhuriyet Batılılaşması da bir yanlıştır. "Görülüyor ki, inkılâp dediğimiz şeylerle kurduğumuz ilinti şimdiye kadar ancak, giderek kötülükleri saklayan, yani gerçekten kötülüklere süreklilik sağlayan bir hal almıştır. Fakat katiyen milletin genel vicdanına yer edememiştir." (*Notlar*/12, 1961, s. 56). Cumhuriyetten bu yana Atatürk'ün yaptıkları "hatta üstyapı bile sayılmayacak oyuncak reformlar"dır. Batıcı Osmanlılık, Cumhuriyette aynen devam etmiştir. Yeniçeriliğin kaldırılmasından bu yana bütün değişmeler "bir pislik çukurunda debelenmekten" ibaret kalmıştır. (1964, s. 119–22). Doğru dürüst bir burjuva sınıfı ortaya çıkarılamamıştır (s. 69).

Tahir, 60'lı yılların başlarında her şeye rağmen Atatürk ve İnönü'yü önemsiyor gibiydi. Atatürk "çağının en iyi komutanı"ydı. İhtilalciydi. Fakat devlet adamı, devleti çeviren kişi İnönüydü, ve "ikinci adam" sayılamazdı. Ama sonuç olarak ikisi de Osmanlıydı ve Cumhuriyetle "hiçbir şey" değişmemişti (1963–5, s. 125–8, 163–5). Daha sonra Tahir daha Osmanlıcı olacak, Batılılaşmaya ve Cumhuriyete karşı daha da inkârcı tutumlar gösterecektir. Yeni Osmanlıların "vatan hainliği" yaptıklarını, fakat başta Namık Kemal, bunu sonra anladıklarından Padişahlığa ve Halifeliğe sarılarak "namussuz gitmekten" kurtulduklarını ileri sürmektedir. (1972, s. 292). "Kocaman" bir imparatorluğu "biz sefiller" batırmıştık. "Anadolu (Yunan) Savaşı" "Milli Kurtuluş" Savaşı değildir, çünkü anti-emperyalist değildir, emperyalizmin buradaki durumunu bozmamış, meşrulaştırmıştır. Anti-emperyalist olamayan bir hareket, anti-kapitalist de olamaz. Yunan Savaşının herhangi bir savaştan farkı yoktur. Yenilseydik, "biraz toprak kaybeder, tazminat öder, sonra da öç almaya hazırlanırdık." Kürt bölgelerinin Türkiye'ye bırakılması emperyalistlerle "iyice" anlaşmaya varıldığını gösterir. I. Dünya Savaşında Arapların "bizi" arkadan vurdukları yalandır (1965, s. 193–5). Saltanatın kaldırılması TBMM'de oya sunulmamıştır, geçersizdir. Hilafet bugün elimizde bulunsaydı, milyonlarca Müslüman peşimizden geliyor olacaktı (1972, s. 270–1).

1908 II. Meşrutiyet devrimini yapanlar "satılmış bir haydut çetesidir." (1972, s. 297). 31 Mart Olayı bir İttihatçı dolabıdır. Şeyh Sait İsyanı da Cumhuriyetin bir dolabıdır (1970, 266–7, 1972, s. 299, 287). Köy Enstitüleri yanlış ve zararlı bir düşünce ve uygulamadır (1965, s. 159–60). Osmanlılıktan ve Halifelikten vazgeçilmesi, Kemalistlerin İngilizlerle, hatta Ruslarla gizli anlaşması sonucudur. Mus-

tafa Kemal ve arkadaşları bu işte emperyalizmin "adam"ı olmuşlardır (s. 194, 196, 268, 283). Kemalistlik "apaçık gericiliktir" (1971, s. 276). Öz Türkçe "bir açıdan düpedüz vatan ihaneti" sayılır, çünkü Türk olmayanları dışlamaktadır (s. 274). Tahir nüfus planlamasına da karşıdır: "Milli geliri arttırmaya elbet çalışacağız ama, nüfusumuzu arttırmaya ondan on kat fazla çabalayacağız." (1972, s. 273–4). Tahir 1965'te yazıyor: "1958'de dünyanın en geri kalmış (gerek maddi ve gerek manevi bakımdan) bir memleketi olan Küba'ya 1975'te (17 yıl sonra) artık hiç kimse 'Geri kalmış bir memleket' diyemeyecektir. (Not: Geri kalmışlıkla kalmamışlık arasında, işte bu kadarcık yani aşağı yukarı 20 yıllık bir aralık vardır. Buna karşı bizim 200 yıldan beri neyin içinde, neden debelendiğimiz anlaşılıyor)." (s. 174). Sosyalizm için bu denli olumlu bir heyecana kapılabilen Tahir, Türkiye'deki sosyalist hareketlere karşı genellikle mesafeli davranmaya özen göstermiştir. 1965'te TİP konusunda bir tavrına rastlıyoruz: başından beri ciddiye almadım diyor (s. 161).

Tahir'in diğer bir kitabında harf devriminin bizi geçmişimizden kopardığını, halk edebiyatı, halk şairi demenin yanlış olduğunu söylüyor (*Notlar*/13, 1967, s. 227–8). Tahir halk edebiyatına değer vermez, önemli olan divan edebiyatıdır. Üretim artmadıkça bütün doğru sözler palavradır (s. 237). Batıdaki sınıflar bilinci ve dengesi olmayınca Padişahlık kurumu Doğu toplumlarında dış sömürüye karşı "çok özel bir güven barajıdırlar" (s. 242). Tahir, bir Fransız tarihçisi sayesinde "İstiklal Savaşı", "Kurtuluş Savaşı", "Anadolu İhtilali", "Kemalist İhtilal" kavramlarındaki 'yanlışlara' nasıl uyandığını anlatıyor (s. 305–7). Tahir, Abdülhamit dönemi sonunda Bulgaristan, Bosna–Hersek, Girit, Kıbrıs, Mısır, Tunus kendisine resmen bağlı olan, 7000 km. demiryoluna ve Rusya'dan sonra "en büyük, en güçlü orduya" sahip Osmanlı Devletini yarı–sömürge sayan "alçakoğlu alçak, cahiloğlu cahil, satılmışoğlu satılmış heriflere" itiraz ediyor (s. 382–3). Ve diyor ki: "Batılı olmayan bir toplumun –Bir insanın– ruhundan onurundan, varlığından ne kadar fedakârlık ederse etsin katiyen batılılaşamayacağı kesin bir gerçektir. Batılı insanla doğulu insanın dış benzerlikten başka hiçbir başka benzerliği yoktur. (Birisi kuşsa birisi balıktır)". (s. 390–1).

Kemal Tahir'in Etki ve Uzantıları:

Kemal Tahir'i sağlığında yayımlanmamış notlara ya da romanlarında roman kişilerine söylettiği düşüncelere göre tanıtmak ya da değerlendirmek biraz haksız görülebilir. Ne var ki o, roman ve notlar dışında pek bir şey yazmamıştır. Üstelik

Türk düşüncesine çok önemli etkileri olmuştur. Sıcak ve güçlü kişiliği, konukseverliği sayesinde çevresinde kendisine az çok hayran olan geniş bir dost çevresi kurmuştu. Bu grupta İsmet Bozdağ, Sabahattin Selak, Aziz Nesin, Tahir Alangu, Orhan Apaydın gibi isimler vardı. Üniversite çevresinden örneğin Murat Sarıca, Sencer Divitçioğlu, Kevork Acemoğlu vardı. Bir de sinemacıları anmak gerekir. 1965'te İstanbul'da Türk Sinematek Derneği kuruldu. O güne değin sinema salonu sahiplerinin ya da ithalatçıların ticari kaygılarına göre film seyretmek durumunda kalmış olan Türk seyircisi, Derneğin düzenli gösterimleri sayesinde sanat filimleri, sinema klasikleri izlemek olanağına kavuştu. Bu gelişmenin heyecanıyla Sinematek çevresi Türk sinemasına ağır bir eleştiri havasıyla ayklaştı. Daha önce 1964 Kasımında İstanbul'da toplanan Sinema Şurası film eleştirmenleriyle sinemacılar arasındaki çekişme yüzünden dağılmıştı. 27 Temmuz 1966'da Derneğin Türk sineması üzerine düzenlediği açık oturumda sinemacıları temsilen katılmış olan Duygu Sağıroğlu ve Halit Refiğ ağır eleştirilerle karşılaşınca, toplantıyı terk ettiler. Bundan sonra, başta Refiğ, Sağıroğlu ve Metin Erksan, sinemacıların Kemal Tahir'in çevresine girdiklerini görüyoruz.

Sinemacılara göre, Osmanlı toplumunun devamı olan günümüz Türk toplumu, bu niteliğiyle kendine özgü ve Batı toplumundan bambaşka olan bir toplumdur. Nasıl Türk toplumu kendi tarihinin ışığında anlaşılabilirse, Türk sineması da bu toplumun ürünü olduğuna ve öncelikle ona sunmak üzere film yaptığına göre, sinemamızı Batı sinemasıyla karşılaştırmak, onun ölçütleriyle değerlendirmek anlamsız bir davranıştır. Bu görüş Kemal Tahir'in düşüncelerinden doğrudan bir esinlenmedir. Hatırladığıma göre 60'lı yılların sonlarına doğru İsmet Bozdağ, *Milliyet*'te yazdığı bir yazıda *Devlet Ana*'nın ilk Türk romanı olduğunu ileri sürerek, 1967'ye değin yüzyıldır ortaya çıkmış olan Türk romancılığını bir kalemde 'silmişti'.

K. Tahir düşünce tarihimiz bakımından çok ilginç bir kişidir. Sosyalizm gibi çok ilerici bir konumdan kalkıp klasik Osmanlı düzeninin adeta bağnaz bir savunucusu olmak, bu uğurda Osmanlı–Türk tarihinin ilerici–sol bilinen bütün öğelerini toptan reddetmek az düşünsel 'cambazlık' değildir. Bunda belki babasının etkisi vardır. Fakat bütün aydın çevreleri aşırı uçlarda dolaşan düşünceleriyle derin bir şaşkınlığa düşürdüğü de muhakkaktır. Bu çizgiye ne denli 'kendiliğinden' geldiğini kimse bilemez, fakat Tahir'in insanları şaşırtmayı, sarsmayı sevdiği de anlaşılıyor. Bir yerde "yeni açılarla yeni ipotezlere giderek fikir cambazlığı"ndan söz ediyor (*Notlar*/12, s. 279). Başka bir yerde de ATÜT'le ilgili olarak "fikir cambazlığı yapmak, kimi salakları şaşırtmak"tan bah-

sediyor. (Bir çeşit 'hayret avcılığı'?) (*Notlar*/13, s. 158). Ortaya çıkan ürünlerin sanat değeri ne olursa olsun, bu tutumunun roman satışlarını olumlu etkilediği muhakkaktır. Böylece bir geleneğin de kurucusu olmuştur. Muhtemelen onun etkisiyle İdris Küçükömer (1925–1987) *Düzenin Yabancılaşması* (1969) kitabında alışılagelen sol–sağ tanımlarını kendince tersine çevirmiş, İttihat ve Terakki ile CHP'yi sağ, Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver Cumhuriyet, Serbest Fırka, DP ve AP'yi sol yapmıştır. Bu arada hem II. Meşrutiyet'in, hem de Atatürk hareketinin devrim niteliğini tarihten 'uçurmuştur.' 21 Nisan 1973'te Tahir öldü. 28 Ekim'de Küçükömer bir açık oturumda Kurtuluş Savaşının antiemperyalist olmadığını, Yunanlılarla yapılmış bir savaş olduğunu söylüyordu. (*İdris Küçükömer'le Türkiye Üstüne Tartışmalar*, s. 106–7). Küçükömer bu düşüncesini ne ölçüde Tahir'e borçluydu, bunu kesin olarak belirlemek olanaksız görünüyor. Ama muhtemelen bir etkilenme olmuştur. Küçükömer'in daha özgün bir görüşü 2. ve 3. cumhuriyet düşüncesidir. Ona göre 1950'de 2. cumhuriyet başlamıştır. 1973'te 3. cumhuriyet gelmektedir: sınıflaşma başlamıştır. CHP ve MSP sol, toplumcu oyları temsil etmektedirler (s. 106, 109–10, 135).

Divitçioğlu 1963–4'te İngiltere'den yeni döndüğü sırada Tahir kendisiyle temas kurdu. Onun AÜB'le ilgilenmesini sağladı. Divitçioğlu'nun konu hakkındaki ilk kitabı *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler* (1966) iyi karşılandı. Ertesi yıl çıkan *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* Tahir'in tepkisini çekti. Zira Divitçioğlu bilimsel ihtiyat göstererek AÜB'ün sömürücü olmadığı oranda demokrat (kerim), sömürücü olduğu oranda da ceberrut olacağını belirtmişti. Oysa Tahir için AÜB ancak, kerim olabilirdi. Refiğ ile Kandilli'de Divitçioğlu'ya geldi, "Hani burada kerim devlet?" diye öfkesini belirtti ve bir daha onunla görüşmedi. Divitçioğlu üstada direnmiş, bu yüzden de reddedilmişti.

Kemal Tahir'in bir gelenek başlattığını söyledim, Küçükömer'den, sinemacılardan söz ettim. Muhtemelen bu etkilenme bugün de bir ölçüde "sivil toplumcu", "2. cumhuriyetçi", "yeni Osmanlıcı" denen kesimlerde sürmektedir. Bu bağlamda Asaf Savaş Akat, Mete Tunçay, Murat Belge, Altan ailesi gibi sol tanınan isimler akla geliyor. Bu hareketin püf noktası da Atatürk devriminin feodal karşıtı, milli (burjuva) demokratik (ve aydınlanmacı) devrim olma niteliğini yadsımaktan geçiyor galiba. Çünkü bu yapıldıktan sonra artık 'atış serbesttir.' Hatta, deminki isimlerle fazla yakınlığı olmasa da Yalçın Küçük'ün de yöntem ve üslup açısından Tahir'den etkilendiği söylenebilir.

Sivil toplum kavramı 1980'lerde hayli öne çıktı. Hegel ve Marx'a göre sivil

toplum, feodal olmayan, burjuva–kapitalist toplum demektir. Aslında *civil law* medenî kanun ya da yurttaşlar yasası diye çevrildiğine göre, *civil society* de medenî ya da yurttaşlar toplumu diye çevrilmelidir. Ama belki de sivilin öbür "askeri olmayan" biçimindeki anlamı 12 Eylül döneminde kavramı siyaseten daha da manalı kıldığı için bu biçimde çevrilmiş olabilir. 12 Eylül döneminde tek hedef askeri rejim oldu. Geniş bir cephe kurulmak istendiği için solcu olan sivil tolumcular dinsel ve laik sağa kucak açtılar. Sivil toplumculuğun önde gelen basın organları *Birikim* ve *Yeni Gündem* dergileriydi. Bu dergilerin önde gelen isimleri Murat Belge ve Ömer Laçiner'di. Doğu Avrupa komünizminin yıkılması sağ ile sivil toplumcuların yakınlaşmasını kolaylaştırdı. Solcular sağcılara daha 'tehlikesiz' göründüler. Sivil toplumcular da "reel sosyalizm" (uygulanan sosyalizm) eleştirileriyle sağa daha yaklaşabildiler. *Birikim* sayfalarını Ali Bulaç'a ve Medine Sözleşmesi yazılarına açtı. (*Türkiye Günlüğü* gibi kimi sağ dergiler de solculara açıldılar.) Sivil toplumcuları İslamcılara yaklaştıran başka bir öğe de Atatürk'e yönelik ağır eleştiriler oldu. Sivil toplumcular Atatürkçü olduklarını ilan eden Kenan Evren ve arkadaşlarına cephe alırken Atatürk'e ve Atatürkçülüğe de cephe alıyorlardı. Evren ve arkadaşlarının Atatürkçülük iddialarını incelemeye pek zahmet etmeden... Oysa 12 Eylülcüler karşısında Nadir Nadi *Ben Atatürkçü Değilim* diye kitap yazmıştı. Bu, "Onlar Atatürkçüyse, ben değilim" anlamındaydı. Ama kimi sivil toplumcular Atatürk hareketini 12 Eylülle, 12 Martla aynı sepete koyarak İslamcılarla uyum içine giriyorlardı. Öte yandan laik insanlara saldırılar, Sivas olayı bu uyumu zorlaştırmaktadır. Sivil toplumcuların sağ İslamcı ilişkileri olmasa pek çoğu liberal sayılabilirdi herhalde.

İkinci Cumhuriyete gelince. 27 Mayıs hareketi üzerine bu deyim ortaya atıldıysa da pek tutmadı. Çünkü bu numaralama adeti Fransa'dan kaynaklanıyordu. Orada cumhuriyetlere numara veriliyordu çünkü cumhuriyetlerin arasına krallık, imparatorluk, faşist devlet gibi cumhuriyet olmayan düzenler girmişti. Bizde böyle bir durum yoktu. Gördüğümüz üzere, Küçükömer galiba Erbakan'dan da cesaret alarak konuyu yeniden ortaya atmıştı. Uzunca bir aradan sonra 80'lerde konu yeniden canlandı. Bu sefer işi ortaya atanların başında kimi Özal yandaşı gazeteciler var: Mehmet Altan ve Cengiz Çandar. Görünüşe göre, 2. Cumhuriyet sivil toplumcu talepleri de içeriyor. Fakat gördüğüm kadarıyla Turgut Özal adına (belki ondan da kaynaklanan) bir iddia var. Özal yeni cumhuriyetin kurucusu, 2. Atatürk olacaktır. Başkanlık sistemi, valilerin seçilmesi, böylece Türkiye'nin en azından adem–i merkezî, belki federal bir yapıya kavuşması öngörülüyor. Herhalde laiklik arka düzleme itilecek... Yeni bir cumhuriyet olduğuna göre

Misak-ı Milli ve "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" da rafa kalkacak. Anlaşılan, ABD'nin onayladığı vizyon sahibi, "aktif" bir dış siyaset izlenecek. Bu noktada Yeni Osmanlıcılık devreye giriyor. Özal'ın dediği gibi, sınırlarımız "tesadüfi" olarak çizilmiştir. Belki bundan, "doğal" (Osmanlı?) sınırlarına kavuşmalıyız anlarını çıkıyor. *2. Cumhuriyet Tartışmaları* kitabında Cengiz Çandar, Recep Tayyip Erdoğan Yeni Osmanlıcılığı destekliyorlar. Mete Tunçay "demokratik ve özgürlükçü bir Yakın Doğu Federasyonu," Yalçın Küçük bir "Doğu Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini", Ali Bulaç İslamcı ve İran ile Orta Asyayı içeren bir bütünleşmeyi destekliyorlar.

TUTUCU, SAĞ ULUSÇULUK

Hüseyin Nihal Atsız (1905–1975):

İstanbul'da doğdu. Bahriye Binbaşısı Mehmet Nail'in oğludur. Askeri Tıbbiyede okurken Arap asıllı bir subaya selam vermediği için okuldan çıkarıldı (1925). Daha sonra Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi olarak Darülfünun Edebiyat Bölümünü bitirdikten sonra (1930), Türkiyat Enstitüsünde hocası Fuat Köprülü'nün asistanı oldu (1931). O yıl, 17 sayı çıkacak olan *Atsız Mecmua*'yı çıkarmaya başladı. Irkçı, Turancı yazı ve eylemleri yüzünden asistanlık görevinden alındı (1933). Malatya, Edirne, İstanbul'da edebiyat öğretmenliği yaptı. 1943'te Hasan Âli Yücel'e hitabeden iki açık mektup yayımlayarak Bakanlığın içindeki komünist faaliyetlere dikkat çekti, onu istifaya çağırdı. Sabahattin Âli'nin açtığı hakaret davasında sağ ulusçu öğrenciler büyük olay çıkardılar (3 Mayıs 1944 olayları). Bu yüzden Atsız Türkeş'le birlikte Irkçılık–Turancılık davasında yargılandı. Beraat etmekle birlikte 1.5 yıl tutuklu kaldı. 1947–9 dönemini işsiz geçirdikten sonra, 1950'de Haydarpaşa Lisesi edebiyat öğretmeni oldu. 1952'de buradan Süleymaniye Kütüphanesi Tasnif Komitesi üyeliğine getirildi (1952). 1969'da bu görevden emekli oldu. *Atsız*'dan başka *Orhun* (1933, 1943), *Orkun* (1952), *Ötüken* (1964) dergilerini çıkardı. Çeşitli ulusçu kuruluşlarda yer aldı, Türkçüler Yardımlaşma Derneği (1950'de kurulmuş, 1960'ta feshedilmiştir) ve Türkçüler Derneğinin başkanlığını yaptı (bu son Dernek 1962'de kuruldu, 1964'te adı Türkiye Milliyetçiler Birliği oldu). Rıza Nur'dan çok etkilendi ve yurda döndükten sonra onun manevi evladı oldu.

Atsız'ın aşırı görüşlerine örnek olarak, 1933'te yayımladığı *Çanakkale'ye Yürüyüş* kitapçığına bakalım. Ona göre, Türk zaferlerinden hiçbiri, Çanakkale denli kesin sonuçlu olmamıştır. Çanakkale zaferi olmasaydı Türkiye ortadan kalkacak, Sakarya ve Dumlupınar olmayacaktı (s. 5). Türk genci için, "Arap Muhammed'in" mezarını İngiliz altınları için Türk esirlerini boğazlayan "kahpe Araplara" bıraktıktan sonra kâbesi Çanakkale, Sakarya ve Dumlupınar değil miydi? (s. 6).

İşte bu kâbeyi ziyaret için Atsız ve arkadaşları Çanakkale'ye bir gezi düzenlerler. Çanakkale kentinde "Türk olmayanlara" rastlarlar. Yahudiler "sinsi, küstah, zelil, korkak, fırsat düşkünü, nankör, kahpe, hain ve piçtir", bunları "artık aramızda yurttaş olarak görmek istemiyoruz." (s. 9). Onların kanları irindendir. "Çingeneleri Türkleştirmek, aramıza katmak ve Türk kanının saflığını bozmak cinayettir." Girit Müslümanları kılıçla ihtida ettirilmiş, "Türkçeyi pek iyi bildikleri halde Rumca konuşan bu insanlar Türk değildi." (s. 11). Türk milletinin esası dil değil, ırk ve kan olmalıydı. Bir Afrikalı zenciye Türkçe öğretilse, yalnız Türkçe bilse Türk olur muydu? (s. 11–2) Atsız'ın diğer bir görüşüne göre Türk kılıcı kınında paslanmamalıdır. Türk tarihi içindeki en uzun barış dönemi 23 yıldır. Bu hesaba göre, Lozan'dan 23 yıl sonra –en çok– savaş çıkacaktır. Ama son 10 yılda Kürtleri iki kez "tepeledik", bunlar da savaş sayılabilir (s. 14).

Gezi sırasında Atsız, oralılara İngilizlerin ölüleri için diktikleri anıtları ("Bu gâvûr abidelerini") neden yıkmadıklarını soruyor. Savaş alanında ölmüşlerin dişlerini topladıkları için Çingenelere kızıyor ve Türk topraklarında yaşama hakkı yalnız Türkün olmalıdır dedikten sonra ekliyor: "...bu soysuzları artık aramızda istemiyoruz. Türk bünyesini mikroptan temizleyecek en güzel tedavi usulü: Katliâm!.." Sonra da "...milliyetçilik ve savaş istiyoruz. İnsaniyetperverlik köpekliktir. İnsaniyet milliyetçilikle asla uyuşamaz." diyor (s. 19–21).

Atsız Atatürk'ten iki kez saygılı bir ifadeyle söz etmekle birlikte "Bütün Orta Asya bizimdir." diyor ve Lozan'a çatıyor: "Lozan ancak 'Sevr'le kıyas edildiği zaman büyük bir kıymet alır... Biz Lozan muahedesiyle topraklarımızın büyük bir kısmını kaybettik. Boğazları herkese açtık. Buraları tahkim etmemeyi kabul ettik. İçimizde propaganda yapan alçak papasların mekteplerine müsaade verdik. Ve... Vatanımızda düşman âbidelerinin yükselmesine razı olduk." Ardından şu: "Dün ordularına ilk hedef olarak Akdenizi gösteren GAZİ elbette pek yakında ikinci hedefi de gösterecektir." (s. 40, 42–3).

Atsız'ın *Türk Tarihinde Meseleler* kitabındaki yazıları daha sonra yazılmıştır ve daha düzeylidir. Ona göre Türkler 16 devlet kurdular demek hem yanlıştır, hem de kendimize haksızlıktır. Çünkü çok devlet kurmak demek, devlet yaşatamamak demektir. Aslında iki Türk ülkesi vardır: Doğu Türkeli (bugünkü Moğolistan ve Rusya'nın Avrupa Bölümünün doğu bölgeleri dahil) ve Türkiye (Anadolu, İran, Azerbaycan, Irak ve Kuzey Suriye). Bir de hanedanlar vardır ki (Selçuklu, Osmanlı gibi) bunlar devlet değildir, yalnızca hanedandır (s. 10, 13). Türkiye tarihinin yeni (1040 Dandanakan muharebesinden bu yana), halkın göçebe oluşu Atsız'ı rahatsız etmiyor. Hititler Türk değildir. Bir ülkenin tapusuna sahip olmak için mutlaka ilk ahaliden olmak gerekmez. Değişik Türkiye başkentleri hareket, enerji,

gençliğe; göçebelik ise yaşama kabiliyeti ve gençliğe işarettir (s. 21–2, 35).

Atsız maceradır, tehlikedir diye Turancılığa karış çıkanlara intihar etmelerini tavsiye ediyor (1973). 50 yıl sonra Türk dilleri büsbütün birbirinden ayrılacaktır. Onun için Turan ülküsü uğruna, savaş dahil, her yola başvurulmalıdır. Turancılığa karşı çıkmak için ya damarlarındaki kanı yabancı hissetmek, ya komünist yani vatan haini, ya da ulusal tarihi Malazgirt'ten başlatacak kadar "cahil ve budala" olmak gerekir. Anadolu'yu dili Türkçe olan bir ırklar karışımı görenler de Türk soyundan gelmemekte, ayrıca ruh hastalarıdırlar (s. 50, 52–4). Atsız'a göre klasik bir "Türk tipi" vardır – bu, Hint–Avrupa tipi değil, Çinlilerle Aryaniler arasında bir orta tiptir (s. 98).

Atsız'ın Tanzimat değerlendirmesi olumsuzdur. Batı uygarlığına bu giriş, yanlış anlayış ve uygulama yüzünden, aşağılık duygusu ve kendimizi inkâra varmıştır. Yani Japonlar gibi davranamadığımız için milli ruh ve ülkü yok edilmiştir. Bugün Türkçülük, hayatımızda rol oynayan demokrasi, cumhuriyet, liberalizm, sosyal adalet gibi hepsi dışardan gelmiş düşünceler arasında yerli malı olan tek ilkedir. Batılılaşmaya karşı bir gümrük kapısı kuramadık. Atsız'ın Osmanlı hanedanına derin saygısı vardır ve buna II. Abdülhamit, hatta Vahdettin dahildir. II. Abdülhamit 10 yıl daha mutlak hükümdar kalsaydı Balkan Savaşı çıkmazdı, I. Dünya Savaşına girmezdik, Osmanlı Devleti devam ederdi gibi tümüyle kurgusal bir değerlendirme yapmaktadır. Aynı biçimde Mebusan Meclisi 1878'de tatil edilmeseydi neler olabileceği konusunda kehanetlerde bulunmakta Meclisin kapatılmasını alkışlamaktadır. Vahdettin'e gelince: Milli Mücadeleyi başlatmak için Atatürk'e 40.000 altın vermiştir. Yanlışları, D. Ferit'i sadarete getirmek ve İngilizlere sığınmaktır, yoksa hain değildir (s. 39, 111–2, 116, 131, 134–6; Deliorman, *Tanıdığım Atsız*, s. 326–7).

Bu denli Osmanlı hayranlığından ve Mithat Paşanın idamından Abdülhamit'in sorumsuz olduğunu söyleyerek olayı 'faili meçhul' bir duruma getirdikten sonra, Atsız'ın Namık Kemal'i "yakın tarihimizin en büyük insanlarından biri" olarak öven bir yazı yazması biraz tutarsız görünüyor. Tabii, yazıların farklı zamanlarda yazıldığı ve Atsız'ın N. Kemal'i Türkçü olarak değerlendirdiği unutulmamalıdır. Atsız'ın Atatürk'e karşı tavrı ilginçtir. Ona hiç cepheden bir eleştirisi yoktur. Ama Çanakkale zaferini Dumlupınar'dan öne alması, Kurtuluş Savaşında iki milli kahramandan söz edip Karabekir'i önce sayması, 19 Mayıs'ı o denli önemli görmemesi, nihayet Deliorman'a göre Türk tarihinin en büyük 3 adamı arasına Atatürk'ü koymaması (Atsız'a göre 3 büyükler Mete, Kür Şad, Alparslan ya da Fatih'miş)

onun Atatürk'e 'başka türlü' baktığını gösterir (s. 181, 89; Deliorman, s. 28–9, 169, 274–8).

1950'deki genel seçimlerin sonucunda CHP iktidarının son bulması, birçok tutucu kafalarda o güne değin uygulanmış olan Atatürkçü siyasetin tersine çevrileceği umudunu uyandırmıştı. Bu gibilerin topyekûn bir karşı-devrim beklentisi gerçi gerçekleşmedi, ama Köy Enstitülerinin, Halkevleri ve Halkodalarının kapatılması eğitim ve kültür alanında gerçekleştirilen önemli birer karşı–devrim olmuştur. Eğitim ve kültürdeki bu karşı–devrimin simgesel ve coşkun bir kutlaması, belki derinleşip yaygınlaşması için bir işaret, İstanbul'un fethinin 500. yıl kutlamaları olmuştur. Ne var ki, belki bir yandan o sıralar "dost ve kardeş" olan Yunanistan'la ilişkileri gölgelendirmemek kaygısı, belki bir yandan da kültür ve eğitimle sınırlandırılmak istenen karşı–devrimin bir patlama biçimine dönüşeceği kaygısıyla, bu fetih kutlamasının kimi karşı-devrimcilerin tasarladıkları denli gümbürtülü geç-memesi için önlemler alınmıştır. Zira 22 Kasım 1952'de Malatya'da Ahmet Emin Yalman'a yapılan suikast bu tür 'gümbürtülerin' nerelere varabileceğini işaret etmişti. Buna rağmen sağ–ulusçu çevreler esaslı hazırlıklara girişmişlerdi. Bunların başında İsmail Hami Danişmend'in başkanlığını yaptığı Fetih Cemiyetiyle Atsız'ın gözetimi altında Deliorman gibi öğrenci gençlerin kurduğu Fetih Yıllarını Aydınlatma Cemiyeti vardı. Atsız ve Nuri Demirağ'ın teşvikiyle öğrenci gençler 1453 askeri kıyafetleriyle ve atlı olarak törenlere katıldıktan sonra Ayasofya'yı basıp burada hutbe okuyacak, namaz kılacaklardı. Ne var ki, resmi makamlar bu dernek üyelerini kovuşturarak ve bir kongre manevrasıyla Danişmend'in Fetih Cemiyeti başkanlığına son vererek, kutlamaların istenilen ölçüyü aşmasını önlemişlerdi. (Deliorman, s. 76–119).

Atsız'ın, başlarında Alparslan Türkeş bulunduğu için 14'lerin çalışmalarıyla yakından ilgilendiği anlaşılıyor. 1961 seçimlerinde AP'nin kendisine yaptığı adaylık önerisini reddetmiştir. Atsız'ın 22 Şubat ve 21 Mayıs darbe girişimleriyle de yakından ilgilendiği görülüyor. 12 Mart darbesinden az sonra çıkan bir yazısında Atsız Maniheizm ve İslamiyetin Türklere ulusal geçmişlerini unutturduğunu, "moskofçuluk ve maoculuğa" bulaşmış binlerce öğretmenin "feda" edilmesi gerektiğini savunuyordu. Atsız'a göre Türk kültürü deyince en son akla gelecek olan tiyatro, hiç gelmeyecek olan baledir. (Onun şiirde serbest vezne, plastik sanatlarda kübizme de karşı olduğu anlaşılıyor.) Türkiye'nin adı "Türkeli" olmalı, bütün coğrafya ve her türlü kuruluş adları da Türkçeleştirilmeliydi (s. 81, 84–6, 78; Deliorman, s. 173 vd., 20).

Mümtaz Turhan (1908–1969):

Erzurum'un Pasinler ilçesinde doğdu. İstanbul'da öldü. Orta öğrenimini Kayseri ve Bursa'da yaptı. 1928'de Devlet sınavlarını kazanarak Almanya'ya gitti, Berlin ve Frankfurt'ta psikoloji öğrenimi yaptı, doktorayı aldı (1935). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde asistan oldu (1936). 1944–8 yıllarında İngiltere'de sosyal psikoloji çalışmaları yaptı. *Kültür Değişmeleri* (1951) yapıtı o çalışmaların ürünüdür. Öldüğünde Edebiyat Fakültesi Tecrübi Psikoloji profesörüydü.

Turhan'ın 1954 yılında yayımlanan *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri* kitabında düşüncelerinin bir çoğunu bulabiliyoruz. Temel düşünce şudur: Batı bilim demektir. Bilimi alırsak, Batının öbür yönlerini almasak da (ve bu sayede toplumsal sarsıntılara uğramadan) Batılılaşmış oluruz. *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* kitabında buna örnek olarak Japonya, Rusya ve Amerika'yı göstermektedir (1958, s. 65). Birinci kitabında Batı uygarlığının "esas unsurları" şöyle tanımlanıyor: başta bilim olmak üzere "kanun fikri ve ferdî mesuliyet hissi". "Hakikî manada" Batılılaşmak ise bilimi, onun sağladığı zihniyeti ve uygulaması olan tekniği almak demektir. Görüldüğü üzere "kanun fikri ve ferdî mesuliyet hissi" bu süreçte anılmıyor, herhalde ikinci derecede kalıyor (s. 24).

Turhan'a göre bilimi almak, çok sayıda 1. sınıf bilim adamı yetiştirmekle olur. Her alandan 500 tane böyle bilim adamımız olsa ve memleket işlerinde onların fikirleri alınsa Türkiye 1. derecede uygar bir ülke olurdu. Bu bilim adamları Avrupa ve ABD'de yetişecektir. Bu amaçla her yıl 200–300 genç gönderilecek, orada onlar doktora ve asistanlık da yapacaklar, "ilmî şahsiyet" kazanınca döneceklerdir. Bunların 100'ünün başarılı olması beklenebilir. Program, sayıları 1500'ü bulana dek sürmelidir. Dönenler küçük kent ya da kasabalar civarlarında kurulacak 20–30 enstitüde araştırma yapacak, gerektiğinde üniversiteye gideceklerdir. Her enstitüde kendini göstermiş, 3–5 yabancı bilim adamı da bulunacaktır. Bu programa para bulmak zorsa bugün "boşuna işliyen" bazı eğitim kurumları geçici olarak kapatılabilir. Bu arada "faydalı olduğuna şüphe ile baktığımız" teknik tedrisatı ve "hemen hemen netice alamadığımız" Köy Enstitülerini anıyor (s. 13, 19, 63, 66–8).

1. sınıf bilim adamlarının önemli bir görevi Batılılaşırken, nelerin iyi olup alınması gerektiğine, nelerin kötü olup alınmaması gerektiğine karar vermek olacaktır. Çünkü Batılılaşma ile ilgili arzu ve ihtiyaçların büyük bir kısmı "zahirî, günlük, modaya tabi, geçici" ihtiyaçlar olabilir. Bir toplumun başka bir uygarlığa girerken onun içinde büsbütün eriyip kaybolmama, kültür bütünlüğünü ve ulusal

kimliğini muhafaza gereğini duyması "tabiî ve mukaddes" hakkıdır. Bilim adamları toplumun hasta duygu ve eğilimlerine uymasına engel olacaklardır.

1. sınıf bilim adamları tezine bağlı olarak Turhan genel eğitimin batılılaşmaya bir katkısı olmadığını, bunun Batı tarihinde de görüldüğü üzere, gelişmenin etkeni değil, fakat gelişmenin sonucu olduğunu öne sürüyor (s. 18–20). Türk halkıyla uygar ülkelerin halkları arasında bilgi bakımından büyük bir fark yoktur. Esas fark iki tarafın aydınları arasındadır. Türk aydınları hem nitelik, hem nicelik bakımın-dan yetersizdir (*Garplılaşmanın,* s. 87). Bu durumda ülkenin kaynaklarını genel eğitime harcamak tam bir israftır, ülkeyi "ikinci bir ortaçağa" sürükleyebilir (s. 25). Eğitimde önceliğin tepeye mi, tabana mı verilmesi gerektiği II. Meşrutiyette çok tartışılmıştı. Sanıyorum bugün bu sorunun sahte bir sorun olduğu ve gelişmenin bütünsel (topyekûn) olması gerektiği kabul edilmektedir. Hatta Uzak Doğuda "kaplan" denilen ülkelerin olağanüstü iktisadi gelişmesinin sırrını araştıran uluslararası kuruluşlar, önemle bu ülkelerin ortak paydası olan ve kadınları da kapsayan yaygın ve nitelikli bir ilk öğrenim ağının payını vurguluyorlar.

Turhan 18. yüzyılın başından beri süregelen batılılaşma çabalarını başarısız görmektedir. Batılılaşmanın ilk yüzyılının "iflası" üzerine Tanzimat örgütlenme ve toplumsal bünyede Batılılaşmayı gündeme getirmiştir. Ardından özgürlük sorunu gündeme getirilmiş, fakat bu da imparatorluğu çökmekten alıkoymamıştır. Cumhuriyette ise "tekrar yanılmak korkusuyla" Batıyı toptan almak istedik. Bütün bu süreçte Batı karşısında duyulan hayranlık, korku ve aşağılık duygusu rol oynamıştır. Batılılaşmanın bilimden geçtiği anlaşılmamış, okur–yazar yetiştirmekten ibaret sayılmış, halkla aydınlar arasında bir kültür ikiliği yaratılmıştır (Batı ve Türk–Doğu) (s. 22–5). Kültür ikiliğinin önemli bir görüntüsü dil devrimidir. Dil devrimi söz konusu olduğunda "devirmek"ten geldiği için Turhan devrim sözcüğünü kullanıyor. Dil devrimi "acayip", "anormal"dir. Batılılaşma karşısında bir gericiliktir. Türk milliyetçiliğinin gerçek değerlerine, bilime, özgür düşünceye düşmandır dil devrimcileri (s. 52, 55, 57).

Turhan dinin, en ileri olanlar dahil, bütün toplumlarda yeri olduğuna işaret ettikten sonra, bir toplumun ilerilik derecesi bakımından dinin ancak herhangi bir kurum kadar sorumlu tutulabileceğini belirtiyor. Bununla birlikte toplum düzeni ve birey davranışları bakımından en etkili olan kurumun din olduğunu öne sürüyor. Din "inkâr veya ihmal" edilemeyeceğine göre onu "ıslah ve tesir sahasını tahdit" etmekten başka çare kalmamaktadır. "...modern bir cemiyette her müessese gibi dinin de ıslahı, fena, menfi tesirlerden kurtulması, onun, ilim zihniyetiyle yetişmiş ehil ellere geçmesiyle kabildir. ...din adamı yetiştiren müesseselerin

daima ilmî zihniyetin hududu içinde kalmaları, yüksek bir bilgi ve fikir seviyesine erişmiş olmaları şarttır." (s. 44–5).

Garplılaşmanın Neresindeyiz? kitabında Batının ne olduğu konusunda bazı görüşler reddedilmektedir. Birincisi Batıyı Yunan ve Roma kültürüne ve bunun yeniden dirilişi olan rönesansa bağlayan görüş. Turhan'a göre bu, "edebî bir tahayyülden" başka bir şey değildir. Batının Hıristiyanlık olduğu da yanlıştır. Rusya gibi doğudaki bazı Hıristiyan toplumlarının Batılılaşmak için harcamak zorunda kaldıkları çabalar ve Japonya örneği bu iddiayı yalanlar. *Türk Düşüncesi*'nde savunulan bir üçüncü görüşe göre Batı uygarlığı tarihe karışmış ve Batı bilimi iflas etmiştir, mistisizme doğru bir gidiş başlamıştır. Bunlar hep yanlıştır. Türklerin göçebe oldukları için uygarlaşamayacakları görüşü de yanlıştır. Göçebe düzeni olsaydı Osmanlı Devleti o denli uzun süremezdi. Osmanlı, yönettiklerinin başkaldırmasıyla değil, Batının ağır baskılarından yıkıldı (s. 20–4, 27, 37–8, 40). Turhan, bu kitabında Batının ne olduğu konusunda yukarda anılan görüşleri yinelemekle birlikte özgürlüğü, "hür tefekkürü" de eklemektedir (s. 53, 59).

Turhan İlahiyat liselerinin açılmasını önermektedir. Bu liseler diğerleriyle aynı düzeyde olacak, fazla olarak din bilgileri de verilecektir. Amaç öğretmen–hoca ikiliğini ortadan kaldırmaktır. Fakat ilk öğretmen okullarının da öğretmen liselerine dönüştürülerek devam etmesi düşünülmektedir. İlahiyat liselerinde aşırı bir dindarlık zihniyeti, diğerlerinde tek taraflı, mesnetsiz, dar bir maddeci görüşe göre yetiştirme olmayacaktır. Her iki tip lisenin yetenekli mezunları üniversiteye ya da Avrupa'ya gönderilecekler, öbürleri öğretmen olmak üzere 1–2 yıl eğitim enstitülerinde öğrenim göreceklerdir. Buradaki önerinin günümüzde imam–hatip liselerinde gerçekleştiği söylenebilir (s. 132–3).

Etnik bakımdan Türk olmayanları Türkiye'ye getiren şeyin din olduğunu belirten yazar, mezhep farkları dolayısıyla laikliği öne süren "kızıl kundakçı ve ona kanan gafil bir avuç" aydına karşı, mezhep farklarının geçmişteki denli önemli olmadığını sandığını, çoğunun cehalet eseri olup zamanla ortadan kalkacağını söylemektedir. Bununla birlikte her köy ya da cemaate kendi mensuplarından bir hoca göndererek bu sakınca giderilebilir (s. 136, 135).

Turhan'ın 1965'te yayımlanan *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma* kitabı herhalde 27 Mayıs ve ertesinin etkileriyle hayli değişik görüşler ortaya koymaktadır. Batı nedir sorusunun cevabı -bilim ve teknik dışında- "hürriyet ve kanun rejimi olan demokrasi"dir. Daha önemli bir değişiklik 1. sınıf bilim adamı yetiştirmek hedefinin hemen hiç anılmaması, yerine millet olma, milli kültür bütünlüğüne ulaşma hedefinin gelmesidir. Toplumsal ve iktisadi kalkınma bu hedefin içindedir. Batının millet olma çabasının ne denli zorlu olduğu İspanya ile örnekleniyor. Bu

amaçla kitle halinde ihraçlara (Müslüman ve Yahudiler olacak), hatta Enkizisyon Mahkemesi gibi önlemlere başvurulmuştur. Buna rağmen "zamanında" başarıya ulaşılamamıştır. Atatürk devriminin amacı da millet olmak ve milli kültüre kavuşmaktan başka bir şey değildir. Sözde bazı düşünce adamlarına göre Atatürkçülüğün solculuk olarak nitelendirilmesi yanlıştır. Nitekim aşırı sağcı kabul edilen Nasyonal Sosyalizm ve Faşizm aynı zamanda "aşırı inkılapçı" idiler (s. 457, 411, 404, 414, 444).

Atatürk ilkelerinin birer bağnazlık (taassup) konusu olmasına asla izin verilmemelidir. Bu ilkeler Türkiye'nin kalkınmasının, ileri, çağdaş bir ulus olmasının, ulusal bir kültüre kavuşabilmesinin aracı haline gelmelidir. Hatta millet olma, milli kültüre kavuşma hedefi yanında Atatürk ilkeleri "tali" (ikincil) bir hedef durumundadır. Bu esaslara göre milli birlik kurulmalıdır (s. 460, 468–9).

Turhan'a göre gericilik diye bir tehlike söz konusu değildir. Fikirlerden, bu arada komünizmden de korkulmamalıdır. Ama komünizm düşüncesini komünizm propaganda ve siyasal faaliyeti ile karıştırmamalıdır. Hatta komünizmin propaganda yapmasını önleyebilmek için uzmanlık mahkemelerine "şiddetle" ihtiyaç vardır (s. 530–1).

Osman Turan (1914–1978):

Trabzon'a bağlı Çaykara'da doğdu, İstanbul'da öldü. 1940'ta DTCF'nin tarih bölümünden mezun oldu. 1954'e değin burada Türk ve İslam tarihi dersleri verdi. 1954'te DP'den Trabzon milletvekili seçildi, 1960'a değin bu görevi sürdürdü. 1956'da Ankara Türk Ocağı başkanı, sonra da Türk Ocağı Genel Başkanı oldu. 1965'te AP'den Trabzon milletvekili seçildi ve bir süre AP Genel Başkan Yardımcılığı yaptı. 1969'da siyasal yaşamdan çekildi. Selçuklularla ilgili yapıtları vardır.

Turan'a göre Türkiye bunalım içindedir, zira ilericilik adına toplum öyle bir "tersine" zorlanmıştır ki, bundan manevi ve siyasal düzen bozulmuştur. Turan'ın Tanzimata fazla bir itirazı yoktur. Eski düzenin yetersizliği ve dış baskıların hafifletilmesi gereği yüzünden Tanzimat hareketi olmuştur. Buna iki tür aşırı tepki oluşmuştur: ya Avrupa'ya karşı duyarlık ve bağnazlık ya da ulusal ruh ve kişiliğini yitiren yarı aydınların aşağılık duygusu. Oysa Osmanlı padişahlarının aşırı bir mutlakiyetleri yoktu. Türkler, toplumsal bakımdan dünyanın en demokratik ulusudurlar. Türk tarihinde, Avrupa'nın tersine, esaret, ayrıcalıklı sınıflar da olmamıştır. Bu durumda, yetersiz ve aşağılık duyguları içindeki aydın zümre, temelsiz bir fantezi olan özgürlük ve meşrutiyet mücadelesine başladı. Yabancı propagandanın

sonucu Avrupa'dan gelen bir hevesti bu. Sonuç olarak Mithat Paşa ve Mebuslar Meclisi 1877–8 Osmanlı–Rus Savaşı felaketine yol açtılar. II. Meşrutiyet de aynı yanlış yolda yürüdü, fakat İttihatçılar geç de olsa tehlikeyi görüp uyandılar ve büyük sorumluluk altına girerek son vatan vazifelerini yaptılar. Bundan ne amaçlandığı pek anlaşılmıyor. (*Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları*, s. IX–XII, 20, 93, 34.)

Görülüyor ki, "uyandıkları" için ve I. Dünya Savaşındaki destanları ve Kurtuluş Savaşında zaferi olanaklı kıldıkları için meşrutiyetçiler bir ölçüde mazur görülmektedir. Ama asıl büyük yanlışları Cumhuriyet yaptı. Süratle ve tam anlamıyla Avrupalılaşma düşüncesi başka akımlara hayat hakkı tanımadı. Böylece Cuhuriyet devrimleri yüzeyde kaldı, ulusal ve dinsel değerleri yıkan bir yolda yürüdü. Üstelik, Çin'de çıkan Kültür İhtilalinin bütün şiddetiyle, demokratik düzene rağmen, Türkiye'de egemen olması, aydın sapıklığının ne derecede tahakküm edebileceğini gösterdi. Öz Türkçe hareketi bir cehalet ve çılgınlık örneğidir, dünyada misli görülmemiş bir barbarlıktır. Türkçe tahrip edilmekte, bir kabile dili yaratılmak istenmektedir. Bu işte komünizmin de parmağı vardır. Böylece kuşaklar arası uçurum, kültür düşmesi, sağlam düşünce üretmeye engel yaratılmıştır. Yeni edebiyat da gençliğin ruh soyluluğunu yıkan, hayvanca duygularını kışkırtan bir sapıklıktır. Oysa Rusya bir "amele kültürü" yaratılamayacağını anladı, Çin Kültür İhtilali ise, bütün aşırılığına rağmen dile el atmayı düşünmedi bile. Bunlar sosyalizme temel hazırladı. Köy Enstitüleri hareketi de aynı ihtilalin bir parçasıydı. Zavallı köy öğretmeni toprağa bağlı bir esir haline düşürülüyor, bir yandan da sınıf mücadelesine hazırlanıyordu. (s. XI, XVII, 107–8, 123–5, 144.)

Avrupalılaşma davası güdülürken, bu uygarlığın iyi–kötü ayırımı yapacak bir gümrüğe uğratılmak istenmemesi, onların her bakımdan üstün oldukları aşağılık duygusuna, kendimizi inkâra yol açtı. Bu arada laiklik İslam düşmanlığı olarak anlaşıldı, dinden daha kutsal hale getirildi. Oysa Türklerin cihan egemenliği kurmaları İslamiyet ruhu sayesinde oldu. Neyse ki laikliğin din karşıtlığı olarak uygulanmasına DP iktidarı zamanında A. Menderes son verdi. CHP iktidarı İlahiyat Fakültesini kurarken tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi dinsel dersler yerine sanki Fakültenin gelişmesini engellemek istercesine toplumbilim, psikoloji, felsefe, mantık, İslam sanatı, İslam felsefesi dersleri konmuştu. Başka yerde de Turan Cumhuriyetin Türk–İslam hukuku, felsefesi, sanat ve arkeolojisi kürsüleri kurmamış olmasından yakınmaktadır. (s. 46, 146, 119, 149, 169, 79, 72–3.)

Turan Cumhuriyet hükümetlerinin okuryazarlık sorununa verdikleri önemin yanlış olduğu kanısındadır. Batı Avrupadaki ilerleme yaygın okuryazarlığın sonucu olmamış, tersine okuryazar oranının artması bilimsel buluşların ve sanayi dev-

riminin sonucu olmuştur. Rusya 19. yüzyılda Batıyı bilimde, edebiyat ve sanayide özümsediği sırada, kitleler henüz ilkel durumda, hatta esirdiler. Türkiye her uzmanlık alanında yaratıcı 5–10 bilim ve fikir adamı yetiştirmiş ve bunlara ait sağlam kurumları kurmuş olsaydı, bugün uygarlık davamızı çözme yoluna sokmuş olurduk. Rusya ve Japonya, Türkiye'den çok daha geri bir uygarlık düzeyinde oldukları halde, bu yoldan başarıya ulaşmıştı. "Tersine medeniyet" anlayışının sonucu ortaya çıkan manevi bunalım yüzünden ülkemiz 2 nifakla karşı karşıyaydı: Sünni–Alevi nifakı ve etnik bölünme. Siyasal çözüm şuydu: "...milletin ideallerini temsile ve iradesini icraya muktedir, mefkûresi, zekâsı, kültür ve cesaretiyle tanınmış on kişilik bir takımın cihada başlaması ile bütün engelleri aşmak, medeniyet yolunu açmak ve kudretli bir Türkiye vücuda getirmek mümkündür." (s. 65–6, 70–1, XIX–XX.) Türkiye'de nüfusun artmasını istemeyenler, Türk milletinin "kader ve istikbalini" düşünemeyen ve garip etkilerin kurbanı olanlardı. (s. 65–6, 70–1, XIX–XX, 86.)

Turan dış siyaset konusunda çok doğucu bir tutum içindedir. Avrupa Ortak Pazarı ve bütünleşmesinin elverişli bazı yönleri olmasına rağmen yapay ve geçicidir, Türklerin "erimesine" yol açabilecektir. Siyasal ve iktisadi istikbalimiz Doğudadır. Türkler, İranlılar ve Araplar Selçuklu yönetiminde yüzyıllarca mutlu yaşamışlardır. Türkler devlet ve yönetim, İranlılar edebiyat ve sanat, Araplar ise bilim işlerine bakarak birbirlerini tamamlayacaklardı. Turan kurulacak birliğin bazen milletler camiası, bazen konfederasyon, bazen de federasyon olabileceğini söylüyor. Federasyon olursa İstanbul, Tahran ya da Şam'ın başkent olabileceğini söylüyor. Turan'a göre Pakistan'ın ortaya çıkması İslamiyetin son zaferi, "Fatih Türklerin büyük son eseri" olmuştur. Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın 1966 Türkiye ziyareti dolayısıyla yazdığı yazıda, Turan, Kralın İslam birliği önerisini alkışlamaktadır. Bu öneri onun Sultan Selim'in hayırlı halefi olduğunu göstermektedir. Faysal halkçı zihniyeti, uygarlık hamleleriyle mutlakiyetçi, cumhuriyetçi ya da sosyalist komşu ülke önderlerinden daha ileri olduğunu, Yeni Çağ Avrupasının aydın kralları gibi olduğunu göstermektedir. (s. 175, 164–5, 168, 171–3).)

Dündar Taşer (1925–1972):

Gaziantep'te doğdu. Harbokulunu 1944'te bitirdi. Tank binbaşısı olarak 27 Mayıs Devrimini yapan Milli Birlik Komitesine katıldı. Hemen seçim yapmayıp bazı reformları gerçekleştirecek askeri yönetimi sürdürmek isteyen Alparslan Türkeş önderliğindeki 14'ler hareketinin içinde yer aldı. 13 Kasımda diğer arka-

daşlarıyla birlikte komiteden çıkarıldı. Emekliye sevk edilerek yurt dışında görevlendirildi. 1963'te yurda döndü. 1965'te Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Ahmet Er'le birlikte CKMP'ye girdi. Genel Yönetim Kuruluna seçildi. *Devlet Gazetesi*'nde köşe yazarlığı yaptı. Ankara'da bir trafik kazasında öldü.

Taşer bakımından 27 Mayıs hareketi ülkeyi doğru yola götürecek partisiz, ulus yararına yönelik bir subay hareketiyken, 13 Kasım darbesiyle İnönü ve CHP'nin yörüngesine girmiştir (*Mesele*, s. 19). Taşer için Türk insanının psikolojik tavrı çok önemlidir. Aydınlar komplekssiz, milletle beraber, milletten olarak millete hizmet eden kişiler olmalıdır. Millet olmak bir romantizmi (öküzler gerçekçidir), sevgiyi, nefreti, feragat ve intikam gibi duyguları içerir (s. 67, 121). Türkeş'e göre de duygular çok önemlidir. Sömürgeciler sömürdükleri insanlara aşağılık duygusu verip yetersizliklerine inandırmak isterler. Yapılacak şey, "İleriliği, yüksekliği, büyüklüğü meydana getiren zihniyeti, duyguyu, görüşü ve düşünceyi tanımak ve almak"tır (s. 6–7). Taşer maddeci, olgucu (pozitivist) görüşlerin son çekirdek fiziği araştırmalarının sonucunda çağdışı kaldığını anlatıyor. "Allaha inanmayanlar tükenmiş, ruhçu görüş yeniden kuvvet kazanmış, dinin itibarı artmıştır." Artık değer kuramı bilimsel değildir, insanlık makinenin tutsağı olmuştur (s. 176–7, 473).

Karlofçadan beri işler yürümemektedir. Fakat asıl aksama Tanzimatla (ya da Vaka–yı Hayriye, 1826) ile başlar. 150 yıldır (1969'da yazıyor) uygulanan şekil kavgaları terk edilmelidir. Biz Osmanlının varisiyiz. Oysa bize bizden olmayan dış etkilerle biçim verilmek isteniyor. Islahatın her adımı imparatorluk ülkelerinin yitirilmesine yol açmıştır. Tanzimat Akdeniz adalarını, I. Meşrutiyet Rumeli'yi, II. Meşrutiyet imparatorluğu kaybettirdi. (Başka yerde 1826 Mora ve Mısır'ı, 1839 Cezayir'i yitirtti diyor.) (s. 35, 33, 62, 189, 444.) Osmanlı ıslahatına karşı gösterilen tepki yanında güçlü bir Osmanlıyla özdeşleşme tutumu söz konusudur. 93'ün torunları 93'ün öcünü alma özlemiyle yanmaktadırlar. Hilal geldiği yerlere yeniden ulaşacak, Osmanlıya ihanet etmiş olan "kavim kırıntıları" ve bugünkü ihanetin mihrakı olan "taklit mikropları" layıklarını bulacaklardır. Yeni yetişen kuşak 20 milyon km.^{2}'den 772.000 km.^{2}'ye inmenin, daha 100 yıl önce dünyanın 4. devleti iken bugün (1969) 76. devlet olmanın ızdırabını duymaktadır (s. 82, 113, 125.)

Osmanlıyı, hem de Tanzimat, Vaka–yı Hayriye öncesini bu denli benimseyen Taşer Atatürk'ü kollamaktadır. Ama bu Atatürk, Taşer'e göre bir Atatürk'tür. Büyük çiftçiliği, servet sahipliğini temsil eden, İş Bankasının kurucusu ve sahibi olan, inanç sahibi sağcı, komünizm her görüldüğü yerde ezilmelidir "diyen" (böyle bir şey dememiştir aslında) bir Atatürk'tür bu. Buna rağmen solcuların Atatürkçü, sağcıların Atatürk düşmanı olmalarına şaşmaktadır Taşer. Ayrıca diyor ki, Atatürk

devrim yapmıştır ve devrimcidir, fakat Atatürkçü devrimci olamaz, tutucudur, çünkü devrim olmuş bitmiştir. CHP de "faşist olarak kurulmuş bir teşkilat"tır. Atatürk o güne kad r önerilen reforml rın hepsini bir hamlede uygulayıp ilme, kültüre, tekniğe yönelmek istemişti. Fakat İnönü ülkeyi yeniden "reform" batağına sokmuştur. Bu ifadelerden Atatürk'ün devrimciliğinin, köktenciliğinin beğenildiği anlamı çıkıyor. O zaman da T nzimat ve İnönü reformculuğuna zayıf, yetersiz hareketler diye eleştiriyor anlamını çıkarsamak gerekmektedir. Oysa ilgili yerlerde yazdıklarından, onun ıslahatı tutucu bir açıdan eleştirdiği anlamı da çıkmaktadır. Taşer bir yerde de reformun gerekli olduğunu, ama ne gibi reformların yapılacağına Türk için, Türke göre, Türk tarafından esasına göre ulusçu Türk bilim adamlarınca karar verilebileceğini söylüyor. (s. 59, 61, 144, 239, 407, 445.)

Taşer'e göre kalkınmanın yolu sanayiden geçmektedir. Devlet yalnızca ağır sanayi, enerji ve demiryollarıyla uğraşacaktır. T rımda topr k reformuna hiç gerek yoktur. tarım nüfusu sanayileşmeyle zalacak, kalanlar 5000 kişilik tarım kentlerine toplanacak, çiftlikler 200 dönümden az olmayacaktır. Sanayi ürünlerinin pazara gereksinimi olacaktır. O bakımdan Irak, Suriye ve güneyindeki Arap ülkeleriyle, hatta Mısır'la bütünleşmeye gidilmelidir. Onlarda petrol, pamuk ve buğdaydan başka bir şey yoktur, bizde ise sanayi için onsuz olmaz olan demir ve kömür vardır. Zaten bölge iktisadi, coğrafi, manevi ve tarihi bir bütündür. Yalnız bu konuda ABD ile anlaşmak gerekir. Dean Rusk'ın Türkiye, Arabistan, Kuveyt, Bahreyn'i birleştirecek İslam Paktı önerisi, ABD'nin Orta Doğuyu bize bırakmaya hazır olduğunu göstermektedir (1969). Ne yazık ki Hariciyemiz laikliği ileri sürerek buna yanaşmamış, "meseleyi idrakten aciz" olmuştur. Öte yandan, Taşer'e göre Türkiye'nin varlığı ve Türk âleminin kurtuluşu Rusya'nın gücü ile ters orantılıdır. (s. 24–7, 32, 78–9.) Görülüyor ki Taşer, dış siyaseti yeni Osmanlıcılık, ABD işbirliği ve Rusya karşıtlığı esaslarına oturtmaktadır.

Taşer, MHP azınlıkları, etnik grupl rı "kesecek, ezecek" gibi iddiaların iftira olduğunu söylüyor. Bununla birlikte Türk iktisadiyatının Türkiye'nin çıkarlarını benimsemeyen bazı etnik grupların tekelinde olması Türkün şefkat ve himaye sınırını aştığı için buna göz yumulamazdı. Kazançlar Türkiye yatırımına yöneldiği, Türk ürünlerini değerlendirdiği ölçüde haklı olacaktı. Öte yandan da Türk ordusu "halk ordusu falan" değildi. Askeri okullara girmek için şartlardan birisi de "ırken Türk olmak idi." (s. 62–4, 74.)

Burada dört kişi tarafından temsil edilen ulusçuluk "tutucu" diye nitelenmiştir, zira Atatürkçülükte de ulusçuluğun önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Ayrıca, Atatürk de Türklerin aşağılık duygusundan kurtulmalarının önemine inanıyordu. Ne var ki tutucu ulusçular aşağılık duygusundan kurtulmayı Osmanlı

geçmişimize sahip çıkmak, geçmişle öğünmek bağlamında istiyorlar. Bunun bir izdüşümü olarak da Araplarla birlikte bir Ortadoğu Osmanlı Devletini canlandırmayı hayal ediyorlar. (Atsız için bu, herhalde Turancı bir hayaldi.) Atatürk'te geçmişle övünmek bütün Türk tarihini, İslamiyet öncesini de kapsayacak biçimde vardır (Atsız gibi). Amaca gelince, tutucu ulusçulardan çok daha iddialıdır. Amaç batmış bir imparatorluğu canlandırmak ya da Turancılık değil, Türkiye'yi her alanda (başta kültür ve uygarlık olmak üzere) en ileri dünya ülkeleri arasına sokarak orada yarıştırmaktır. Atatürk'ün anlayışına göre Türkiye'nin her alandaki ölçütleri 'bölgesel', 'bize göre' değil, evrensel olmalıdır.

SAĞ İSLAMCI (ŞERİATÇI) HAREKET

Necip Fazıl Kısakürek (1905–1983):

İstanbul'da doğdu. Bahriye Mektebine başlamışken, nedense o yolu sürdürmedi ya da sürdüremedi. İstanbul Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde okudu. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğrenim için Paris'e gönderildi (1924–5), fakat Kısakürek'in *Babıâli* adlı yapıtında da anlattığı üzere, orada kendini gece hayatına, kumar illetine verdi. Bu yüzden bursu kesildi. 1923'ten beri şiirleri yayımlanıyordu. 1925'te ilk şiir kitabı çıktı *(Örümcek Ağı)*. Oyunlar ve öyküler de yazmıştır. 1926–39 yıllarında bankalarda çalıştı. Sürekli ruhsal bir bunalım yaşamakta olduğu için annesi onu Eyüp'te Nakşibend tarikati şeyhi Doğu'lu Abdülhakim Arvasi'ye götürdü. (*Babıâli*'de (1975) götüren annesidir. *O ve Ben*'de (1974) Abidin Dino ile gider.) Böylece tarikata intisap eden Kısakürek, huzura erdiğini söylüyor. Bununla birlikte sonraki yıllarda da kumara devam ettiği ileri sürüldüğü gibi, basılan bir kumarhanede onun da bulunduğu yolunda gazete haberleri çıkmıştır. Dil–Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Devlet Konservatuarı, Güzel Sanatlar Akademisinde öğretmenlik, *Son Posta, Yeni İstanbul* gibi gazetelerde fıkra yazarlığı yaptı. Önce Refik Saydam'ın, sonra da Memduh Şevket Esendal'ın (1942) onu milletvekili yapmak için önerileri 1. İnönü tarafından geri çevrildi. İhtimal onun İnönü düşmanlığının kaynağında bu olay yatmaktadır. 1943'te Alman orduları Sovyetler Birliğindeyken *Büyük Doğu* dergisini çıkarmaya başladı. Böylece İslamcılık davasının savunucusu olarak ortaya atılmış oluyordu. Ölümüne kadar bu dava adamı kimliğini sürdürdü. Bu uğurda hapse de girdi.

E. Eroğlu'nun hazırladığı *Necip Fazıl Kısakürek: Seçmeler* kitabını esas alarak düşüncelerine bakalım. 1934'te D grubunun resim sergisinde yaptığı konuşmada bütün dayanaklarını kaybetmiş bir toplumda bir "ideal zemini" kurmak, sanatın da bunun üstünde yükselmesi gerektiğini söylüyordu. Beklenen sanatkâr "iman vecdi" içinde gelecekti. O kuşak dilini Meşrutiyette bulmuş, sonra kökünden kaybetmişti. Dili "annesinin dilinden ayrı bir Karagöz diline" benziyordu (s. 111–2).

1938'de Zonguldak, İzmir, Balıkesir, Manisa Halkevlerinde Abdülhak Hâmit üzerine verdiği konferansta sanatkârın alnında Allahı aramak memuriyetinin ışık püskürtüsüyle doğduğunu söylüyordu (s. 113). 1939'da Türk kültürünün üç kaynağı olduğunu söylüyor, bu üç kaynaktaki baş yapıtların derhal günümüz Türkçesine çevrilmesini istiyordu. Üç kaynağın birincisi Tanzimat öncesi Osmanlı kültürü, ikincisi başta Araplarınki olmak üzere Şark, üçüncüsü Yunan, Roma, Rönesans sonrası Avrupa'yı içeren Garp'tı. "Garbı, kafa ve ruh noktalarına nüfuz edemeden, sadece harf, makine ve saire gibi basit aletlerle benimsemeye kalkmak, sahibinin külahı ile bastonunu kullanıp ona benzediğini zanneden maymun olmaktır." diyordu (s. 131–3).

1952'de II. Dünya Savaşının tankın tanka çarpması, kamikaze gibi ruhçu hareketlerle kazanıldığını ileri sürdükten sonra, bundan çıkacak dersin "dine rücu etmekten" (dönmekten) başka hiçbir şey olamayacağını söylüyordu. Yine bu sıralarda liberalizm–komünizm mücadelesinde birincisinin zaferi üzerine kurulacak çelişkisiz dünyada küçük ulusların halinin ne olacağını soruyordu. Medeni hayat coğrafyasının, tarihsel nedenlerle en nazik yerlerini "işgal altında bulunduran" uluslara, insanlığa ne katkı yaptıkları sorulmayacak mıydı? "Asliyet ve şahsiyet buhranına" düşmüş uluslara ne muamele yapılacaktı? (s. 255–6). Kurtuluş Savaşı düşünce, ahlak ve sanat olarak bir şey doğurmadığı gibi "korkunç bir istismar halinde Türk'ün mâna ve mukaddesatını yıkma saiki olarak kullanıldı." Mânalar âleminde bir "tahlil ve terkip zemini", Batı ve Doğu arasında bir "mahsup muamelesi" yapabilecek tek kuşak Kısakürek kuşağıydı. Onlar tek başlarına iktidara gelmeliydiler. (Burada belki Demokrat Partiye Menderes ve kendisi gibilerinin egemen olmasını amaçlıyordu.) Cumhuriyet nesli ise şuydu: "Beyaz perdeden başka bir hadiseyi azizleştiremeyen, (futbol)dan gayri hiçbir oluşa metelik vermeyen, barsaklarındaki gazların üflediği sefil bir (org) halinde hayvani ve nebati sesler çıkaran, bütün ruhunu ve ruhi hayatını çürük bir diş gibi kökünden söküp atmış bir yeni insan çekirdeği." (s. 261–4).

1965'te Kısakürek kamuoyuna *Ulu Hakan Abdülhamid Han'ı*, 1968'de *Vatan Haini Değil, Vatan Dostu Vahidüddin*'i tanıtacaktı. Birinci yapıtında Abdülhamit'ten "başlıca dost" diye söz ederken, bir de "baş düşman"dan bahsediyor ve onun da portresini çizme imkânı için dua ediyordu. Baş düşmanın kim olduğunu kestirmek zor değil herhalde (s. 303–4).

1968'de *İdeolocya Örgüsü* çıktı. Burada Doğu ve Batının tahlili yapılıyordu. Doğu, Çin, Hint, Fars, Arap, Türk demekti. Buna Japonya dahil değildi, çünkü katkısı yoktu. Onun tek başarısı "Batı oyuncaklarının sırtını apartmak ve Batı marifetini iflas ettirmekti." Doğu ruh demekti, ruhumuz oradandı. Doğuyu

taçlandıran İslamiyetti. Doğunun en canlı milleti olan Türklere düşüyordu Doğuyu canlandırmak.

Viyana bozgunundan sonra Doğu iflasa girmişti. Dünya çapında tek bir kafa bile yetiştirememişti. Yalnızca onbaşı kültürlü basit eylem adamları çıkmış, onları kahramanlaştırmıştık. Bizdeki bunalım 16. yüzyılın ortasından başlıyordu. Tanzimata kadar baş illetimiz İslamiyetin vecd ve aşkı yerine dış şekillere önem veren "ham ve kaba softalık", Tanzimattan sonra ise "körkütük hayranlık, şaşkınlık ve şahsiyetsizlikti." Tanzimattan sonra çıkan kahramanlar ve buna Mustafa Reşit, Mithat Paşalar, Şinasi ve Namık Kemal dahildir, "küçük idrakli, küçük esnaf tipleridir." Söz konusu olan "İslamiyete ahmak bir tahkirdir." Hiç de ucuzcu olmayan bir bağımsızlık mücadelesinden sonra Türkiye ucuzculuğun "en cüretlisine, en gözü karasına" düşürülmüştür.

Batıya gelince. O, Yunan, Roma ve Hıristiyanlık öğelerinden oluşur. Batı imanını üçüzlemiş, derinlikten ve tekçi bir ruhtan yoksundu. Amerika Avrupa'nın içinde değil, kenarında, basit ve sığ bir "hadisedir." 19. yüzyılın 2. yarısında Batı madde üzerinde egemenliğini artırırken, maddenin egemenliği altına girdi, ruhu tükenmeye yüz tuttu. Şimdi "demokrasya" ile "komünizma" arasında mücadelede hangi yan ağır basarsa bassın, Batının bunalımı onda devam edecektir. Batının bu maddeci gidişine tepkiler oluştu: edebiyatta Proust, Valèry, Maurois, Mauriac gibi yazarlar, felsefede Blondel, Bergson, Heidegger, Rosenberg gibi felsefeciler. (Rosenberg Nazi kuramcısı ve devlet adamıydı. Nürenberg Mahkemesi tarafından idama mahkûm edildi. Blondel Fransız filozofu olup iradeciliğin ve Katolikliğin savunusunu yaptı.) Bu isimler genellikle dinci, sağcı isimlerdir. Mussolini, Hitler tecrübeleri komünizme tepki olup "destekleri bombalanan Batı medeniyetine cebri bir dayanak veya eski dayanakları müeyyideleştirmek" amacını gütmüşlerdir. Amerika Batı maddeciliğini taçlandırmıştır. Batıyı ancak Avrupa'nın bir davranışı kurtarabilir. (s. 208–50).

1975'teki yazılarından siyasal iktisat konusundaki düşüncelerini öğreniyoruz: hem emekçiye, hem kapitaliste hadleri bildirilecekti. MTTB'nin (Millî Türk Talebe Birliği) Milli Gençlik Gecesinde "Halka değil, Hakka inanan, meclisinin duvarında 'Hakimiyet Hakkındır' düsturuna hasret çeken, gerçek adaleti bu inanışta bulan ve halis hürriyeti Hakka kölelikte bilen" bir gençlikten söz ediyordu. Ve oydaşmayı reddeden, iç savaş çağrısı gibi bir söz: gençlik Allah'ın düşmanlarına ancak "kubur farelerine" layık bir muamele yapacaktı (s. 162, 329–31).

Son olarak 1982'de verdiği konferansta şeriat, tasavvuf, akıl ve felsefe hakkındaki düşüncelerini açıklıyordu. İslamiyette akıl egemenliği yoktu. Akıl teslim olurdu, ondan sonra akıl sahibine geri verilirdi. Felsefe aklın hükümdarlığını

göstermek, doğruyu bulmak için değildir, yanlışı düzeltmenin, sonsuz arayış kurumudur. Şeriatsız tasavvuf küfürdür. Tasavvufsuz şeriat ise işin ruhunu görmemek, yüzeyde kalmak demektir (s. 294–301).

Nurettin Topçu (1909–1975):

İstanbul'da doğdu. Babası Erzurumlu bir celepti (işleri bozulunca kasap dükkânı açtı), annesi Eğinliydi. Lisenin 1. sınıfında babası öldü. Bundan sonra "hayatını annesinin sevgisine adadı." İstanbul Lisesini bitiren Topçu, Avrupa sınavlarını kazanarak Fransa'ya felsefe öğrenimini yapmak üzere gitti (1928). Strazburg'da lisans, Paris'te doktora yapıp yurda döndü (1934).

Fransa'dayken arkeolog Remzi Oğuz Arık ve toplumbilimci Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile dostluk kurdu. Böylece Topçu da Anadolucu harekete katılmış oldu. Anadoluculuk Türk Ocağı içinde Turancılığa (büyük Türkçülüğe) karşı küçük Türkçülük veya Türkiyecilik akımı olarak I. Dünya Savaşı sırasında 1917'de ortaya çıkmıştı. Yalnız Turancılığa karşı değil, İslamcılığa (İslam birliğine) ve Osmanlıcılığa karşı da bir tepki söz konusuydu. Akımın savaşın Osmanlı Devleti için felakete dönüştüğü sırada oluşması rastlantı değildi. "Hiç değilse kendimizi kurtaralım" psikolojisinin sonucu olduğu açıktır. Savaşın ağır bir yenilgiyle bitmesi, Sevr Antlaşması, hareketi büsbütün canlandırdı. Hilmi Ziya Ülken Mülkiye öğrencisiyken 1919'da el yazması *Anadolu* dergisini Reşat Kayı ile çıkardı. Daha sonra 1924'te bir yıl kadar M. Halit Bayrı *Anadolu Mecmuası*'nı çıkardı. Türk kültürünün Anadolu'da temellendiği, o bakımdan buranın her yönden ele alınması, incelenmesi gerektiği savunuluyordu. Bu harekete Mükrimin Halil Yınanç, Hamit Sadi Selen, Necmettin Halil Onan da destek veriyorlardı. Harekete pek çok katılmalar oldu. İçinde Batıcı, laik görüşte Anadolucular yanında Topçu gibi İslamcı, mistik görüşler savunanlar da vardı.

Topçu'nun İslamcı olmasında Fransa'daki bir takım etkilerin payı olduğu anlaşılıyor. Dreyfus davasından (1894) sonra Fransız aşırı sağı bir örgütlenme çabasına girişti. Charles Maurras 1899'da ulusçu–dinci (Katolik)–kralcı çizgide, *Action Française* dergisini çıkarmaya başladı. Bu hareket II. Dünya Savaşının sonuna değin çok etkili oldu. Yahudilik, masonluk ve sosyalizm düşmanlığı diğer belirgin özelliklerindendi. Topçu bu çevrenin filozofu olan hocası Maurice Blondel'in (1861–1949) etkisinde kaldı. (Blondel için asrımızın Pascal'i diyor.) Blondel'in doktora tezinin başlığı *L'Action*'dur (yani eylem, hareket, iş). Bu sözcük Topçu'da ve Fındıkoğlu'da dergi adı *(Hareket, İş)*, parti adı (İspanya'da Franco'nun

partisi *Partido de Movimiento Nacional*, Türkiye'de Milliyetçi Hareket Partisi) olarak ortaya çıkacaktır.

Topçu yurda dönünce lise felsefe öğretmeni oldu. TBMM'nin I. döneminde Erzurum milletvekili ve Atatürk ve arkadaşlarına muhalif 2. grubun önderlerinden Hüseyin Avni Ulaş Topçu'nun baba dostu ve etkisi altında olduğu bir kişiydi. Onun kızıyla evlendi fakat bu evlilik çok kısa sürdü. 1939'da *Hareket* dergisini çıkarmaya başladı. Uzun aralıklarla da olsa, ölünceye değin dergiyi çıkarttı. Paris'ten döndükten sonra Kazan'lı Nakşibendi Şeyhi Abdülaziz Bekkine'ye bağlandı ve şeyh ölünceye değin bu ilişkisini sürdürdü. Topçu ile Kısakürek'in hayatları arasında ilginç benzerlikler dikkati çekiyor. Biri, ikisinin de bir Nakşibendi şeyhine bağlanması. İkincisi, annelerinin hayatlarında oynamış olduğu önemli rol. Üçüncüsü, Fransa'ya gitmeleri ve Katolik aşırı sağın etkisi altında kalmaları. Yalnız Kısakürek'in Topçu'nun "sosyalizmini" İslamiyetle pek bağdaştıramadığına, bu bakımdan yıldızlarının pek barışık olmadığına işaret etmek gerekir.

Çok-partili hayata geçildikten sonra başkanı Sait Bilgiç olacak olan Türk Milliyetçiler Derneğinin kurucuları arasında yer aldı. Dernek yandaşı birinin Malatya'da Ahmet Emin Yalman'ı vurarak yaralaması üzerine (1952) dernek kapatıldı. Bu sefer Topçu'nun önayak olmasıyla 1954'te Milliyetçiler Derneği kuruldu. 27 Mayıs devriminden sonra Topçu Adalet Partisinin kurulması için çalışanlar arasındaydı ve 1961 seçimlerinde Konya'dan senatör adayı oldu, fakat seçilmedi. Sosyalizmi savunduğu için Milliyetçiler Derneğinin 1963 kongresinde olaylar çıktı. Kongreye Nurcular egemen oldular. Topçu ve arkadaşları Dernekten ayrıldılar.

Topçu genellikle kötümser denebilecek bir yazardır. Anadolu köylüsüne derin sevgisi vardır. Fakat köy çocuğu ecdat geleneklerinden çok, büyük şehrin yeniliklerine meftundur. Anadolu geniş ölçüde işsizler diyarıdır ve bu insanlar fabrika esirleri olmayı özlemektedirler. Oysa sanayinin istilası Yunan ordusundan bin beterdir. Büyük şehir bizde bir üretim yeri değil, pazar yeridir. Köylü bir yıllık emeğini birkaç dakikada imal edilen mallarla değişiyor. Büyük sanayi 20. yüzyılda rakipsiz zorbalığa ve zümre istibdadına yol açmıştır. Bunu da hazırlayan 19. yüzyılın idealsiz müspet ilimciliği olmuştur. Batan bir dünya nizamının enkazı üzerinde yaşıyoruz. Madde ruha karşı zafer kazanmış durumdadır (*Yarınki Türkiye* (YT), s. 39, 47, 92, 187, Kara, s. 127).

İnsanlarımızın aleyhinde geçmişte ve bugün çalışmakta olan kötülük güçleri söz konusudur. Geçmişte Şia fitnesi, Osmanlı devşirmelerinin "hançeri", sahtekâr ve cahil ulemanın ihaneti, 3 yüzyıl süren "haçlı barbarların" saldırıları, bu yüzden derebeylik ve ağalığın sürüp gitmesi, tasavvufun gelişememesi, ortalığı skolastik zihniyet ve Arap softalığının kaplaması... Bugün de insan ruhunun düşmanı, bütün

insanlığın katili paranın egemenliği, Yahudi sermayesinin zaferi, Yahudi dünyasının planladığı sözde demokrasi, teknik ve demirinin istilası, tüketim hırsları, ihanet yuvası olan özel okullar, Mason zihniyeti, haçlı kültür zehirlerinin aşılandığı yabancı okullar... (YT, s. 32, 44, 53–4, 58, 115–6, 181–3, 238).

Yapılması gerekenlere gelince. Bir rönesansa gereksinme var. Esasen Türkler İslam rönesansının yarattığı bir ulustur. ("İslam rönesansı, ahlakî feyzini, İslamın özü halinde Hz. Muhammed'in samimi tarikatı olan tasavvufta verdi.") Avrupa medeniyetine girmiş ve Avrupa haritası dışında, fakat Avrupa hırs ve bencilliğinden uzak bizim gibi bir ulus, yüzyılımızın rönesansını kendinden bekleyebilir. Bunun için milliyet ülküsünü yeniden canlandırmamız gerekmektedir. Başka bir yazıda rönesansın ilk üç basamağını şöyle tanımlıyor: 1) aşkın doğması (*Kur'an*, tasavvuf ve Avrupa felsefesiyle) 2) üstün bir iktidarın aklın saltanatını ilan etmesi 3) hür düşünüşe ulaşmak. Bu rönesansı hazırlayacak olanlar ezbercilik ve skolastikten arındırılmış, felsefeye dayalı bir eğitimden geçmelidirler (YT, s. 90, 120–31).

Felsefe ve din konularına Topçu çok yer verir. Anadolu'yu idare eden güç dindi. Dinin cemaat içinde ortak kuralları şeriattır, fakat tek başına şeriat ruhsuz bir iskelettir, taassup ve gaye haline gelirse putperestliğe kadar gider. İslamiyet kendi öz felsefesini yaratamamıştır. İslam aleminin perişanlığı bundan kaynaklanıyor. İslam felsefesi diye bilinen şey, aslında Yunan felsefesidir. Ancak tasavvuf *Kur'an*'da bulunan derin insan felsefesini ele alabilmiştir. Son felsefe hareketi Fatih dönemindeki ünlü tartışmadır, "Felsefe olmazsa, dindarlık bir uyanık rüya, bir vehim, bir hastalık sanılır." 1939'da felsefemiz ne olmalıdır sorusuna şöyle karşılık veriyordu: 1) gelişme ve metotlu düşünme ilkesi kabul edilmeli, 2) Anadolu sosyalizmi (çiftçiyi toprağın sahibi yapmak), 3) İslam ruhçuluğu, 4) Kişiselciliği *(personnalisme)* (bencillik demek olan bireycilik değil) idealizmimizin temeli yapmak. (YT, s. 51–3, 73–9, 84–5). Bir yazısında Topçu din adamlarını sert biçimde eleştirdikten sonra, köy imamlarını ve imam–hatip okullarını kaldırmaya varan bir çözüm önerir. Köy öğretmenleri imamların işlevlerini üstlenmelidir ve imam–hatip okulları ilk öğretmen okullarıyla birleştirilmelidir. Böylece köylerde öğretmen–imamlar olacaktır (YT, s. 41). Başka bir yerde de imam–hatip okulları ve Yüksek İslam Enstitüsünün İslam rönesansı gibi başlayıp eski taassubun yuvalarına dönüştüklerini söylüyor. Kuran kursları ise 2000 yıl önceki skolastik karanlığı temsil ediyorlar (Kara, s. 184). Topçu Anadolu'nun kurtuluşunu öğretmenlerden beklemektedir (YT, s. 204). 1939'da yazdığı bir yazısı hayli ırkçı bir hava taşıyor. Bunda başlıca Avrupa uluslarını "bozulmamış, karışmamış milletler" diye tanımlıyor ve evlilikte birbirine benzemeyen yabancı

unsurların karışmasının zararlarına işaret ediyor. Halbuki ardından Etilerin bugünkü köylülerin cedleri olduğunu (Etileri Türk kabul ettiğini varsaymak gerekiyor), Elenlerin buraya şarap, sarhoşluk ve şehveti, İskender'in zorbalığı, Roma'nın çapulu getirdiğini, sonunda İslamiyetin Anadolu'ya yeniden eski niteliklerini kazandırdığını söylüyor. Anadolu, göçebe olmamak bakımından Türkmen'e ve Arap'a üstündür. Yazıda Yahudiler gibi tüccar milletlerle ahlaki medeniyetler kurulamayacağı da belirtiliyor.

1969'da çıkan bir yazı demokrasi ile ilgili düş kırıklıklarını dile getiriyor. Demokraside bilenle bilmeyen bir oluyor. "Leş gibi" büyük sermayenin esiri olduğu için, halkın gerçek anlamda eşitlik ve özgürlüğü yoktur burada. Çare, zengini ihtirasından, fakiri kin ve gayzından kurtaracak faziletli aydınların Hakk'ın otoritesine dayanan milliyetçi sosyalizmidir. Milliyetçi sosyalizm deyince akla Nazilik geliyor. Mısırlı bir Türkologun (Ahmet Said Süleyman) dediğine göre 1950'de Topçu'nun evinde duvara asılı bir Hitler resmi varmış "O dönemde bütün İslam dünyasında yaygın bir Hitler sevgisi" olduğu için Mısırlı bunu pek yadırgamamış. Topçu Hitler'in yapacaklarını uzun uzadıya hayranlıkla anlatmış. Bu doğruysa Topçu'nun sosyalizme yaptığı atıfları hep nasyonal (ulusçu) sosyalizm diye kabul edebiliriz (YT, s. 228–32, *Armağan*, s. 183).

1971'de çıkan bir yazıda Topçu Halifeyi getireceğini, Ayasofya'yı açtıracağını, hatta Meclisi Ayasofya'da toplayacağını vaad eden siyasetçileri dinsel sömürü yaptıkları için şiddetle eleştiriyor. Burada son olarak yazara göre İslam ahlakı formülünü verelim: hörmet, merhamet, hizmet (Kara, s. 238, 171–8). Sanırım Topçu İslamcı–ulusçu sosyalist diye nitelenebilir.

İsmet Özel (d. 1944):

Sökelidir. 1944'de Kayseri'de doğdu. Liseyi Ankara'da bitirdikten sonra (1962) Siyasal Bilgiler Fakültesine girdi ama buradaki öğrenimini tamamlamadı. Sendikalarda çalıştı. Solcuğu yüzünden askerliğini Muş'taki bir alayda yaptı. Şair olarak sosyalist, devrimci şiirler yazdı. Ataol Behramoğlu ile *Halkın Dostları* dergisini çıkarttı (1970–1). Dergi 12 Mart 1971'den sonra sıkıyönetim tarafından kapatıldı. Bu sırada ya da bir süre sonra Özel büyük bir dönüş yaparak İslamcı oldu. "Evet, İsyan" (1969) şiirindeki "çünkü kavganın göbeğidir benim yerim." dizesine uygun olarak kavgacı tutumunu İslamcı cephede onların yayın organlarında sürdürdü. 1972'de Hacettepe Fransız Filolojisi bölümüne girdi, mezun oldu. 1980'de İstanbul Devlet konservatuarına Fransızca öğretmeni atandı.

Özel'in uzlaşmaz tutumunu "Müslüman" anlayışında görebiliriz. Genellikle "Müslüman" dediği zaman "benim gibi düşünen Müslüman" anlamında kullanır gibidir. Bir yazısında 1. sınıf ve 2. sınıf diye bir Müslümanlık ayırımı yapmaktadır (başka bir yazısında ehlileştirilmiş–militan uzlaşmayan Müslüman ayrımı yapıyor). 1. sınıf Müslümanlar 1) sadece İslam ilkelerini gütmeyi hayatlarının 1. meselesi yapan ve 2) bu ülkede Müslümanların haklarının bütün boyutlarıyla tanınabildiği bir zamanın geleceğine inanan ve 3) bu uğurda çalışmayı hayatlarının en önemli uğraşısı yapanlardır. 2. sınıf Müslümanlar dünyanın halini veri kabul eden, hayatlarının İslam ilkelerinden başka etkenlerce düzenlenmesinden büyük bir rahatsızlık duymayanlardır (*Cuma Mektupları* I, s. 100, Kara, s. 652).

"Kâfir" sözcüğünü kimi kez kendisi gibi düşünmeyen Müslümanları da kapsayacak biçimde, kimi kez de salt Hıristiyanlar, Batılılar için kullandığı izlenimi edinilmektedir. (Kâfirin Müslüman olmayanlar için kullanılması halka özgüdür. Asıl, Tanrı'yı yadsıyanlar için kullanılır.) Bir röportajda bir tanım denemesi yapıyor. Kıble ehline kâfir denemeyeceğini söyledikten sonra, namaz kılanların, devamlı kılmasalar da kâfir sayılamayacağını belirtiyor. Fakat hemen ardından kâfiri "kıblesi benimkinden farklı" birisi diye tanımlıyor. Hoşgörüsüzlüğü açık olmakla birlikte, sınırları pek de belirgin sayılamaz (Kara, s. 656).

Özel, uygarlık ve tekniğe de İslamiyet adına meydan okur. Müslüman olanın işi yalnızca Allah'ın yolunu izlemek olmalıdır. Uygarlık diye bir tasası olamaz. İslami mücadeleyi bir uygarlık mücadelesi olarak anlarsak uygarlık bakımından parlak olan Abbasi, Endülüs, Osmanlı gibi dönemleri örnek alabiliriz. Oysa bu dönemlerin birçok yönleri uygar, fakat İslamiyete aykırı olabilir. Öte yandan milliyetçi ve sosyalist anlayış tekniği bir insan egemenliği aracı olarak değerlendirirken, Müslümanların tekniği kulluk haddinin aşılmasının bir belirtisi, Tagut (şeytan ya da put) olarak görmeleri gerekir. Mevcut haliyle Batı tekniği İslami yaşayışın örgüsüne giremez. Bilime gelince, Allah'ın kurduğu düzenin hikmetini kavrama çabasıdır. İnsanın bilime vukufu Allah'ın lütfettiği bir zenginlik. Oysa hümanist Batı düşüncesi bunu gurura dayanak yapmak, mutlak bilgiye varılacağı iddiasındadır. İlerleme düşüncesi de "zorbalığın haklılaştırma isteğinden" başka bir şey değildir. Müslüman ilerlemeye aldırmaz, çünkü onun gelecekte daha mükemmel bir insan tipine, daha üstün bir Müslümana ulaşmayı düşünmesi olanaksızdır. Üretim denilen çılgınlığın dünyaya ya da insanlığa kattığı bir şey yoktur (Kara, s. 600–2, 610, 615–21, 630).

Her şeye rağmen, yazar Türkiye'ye özel bir önem vermektedir. Zira Türkiye bağımsızdır. Ayrıca bir tek burada devletin İslami kimliği açıktan reddedildi. Dolayısıyla ancak bu ülkede İslami bir hayatın inşası görünen bir sorundur, "Müs–

lüman" olmak bir kimlik belirtisidir. Sömürgeleşmiş Müslüman ülkelerde İslami bir görüntü varsa da içi çürümüştür (Kara, s. 649–51). Yazar düşüncesine herhangi bir somutluk vermekten kaçınmakla birlikte hilafet (hatta saltanat) istemektedir. Hilafet insanın yeryüzünde bulunuş amacına ve kültürel–siyasal çerçevelerine açıklık getirecektir. Bütün Müslümanların bir tek siyasal karar odağına göre (adı hilafet ya da saltanat olsun ya da olmasın) faaliyet göstermesi bir gereksinimdir. Bu düşüncelerden de anlaşılacağı üzere, Özel demokrasiye hiç de sıcak bakmıyor, ama "Müslümanlığın" bir özgürlük olduğunu savunuyor. Cezayir'de "Müslümanların" demokrasi öldürüldü diyecek halleri olmadığını, çünkü programlarında demokrasiye yer vermediklerini rahatça itiraf ediyor. Ona göre Türkiye'de büyük çoğunluğun en önemli özelliği düşünmemektir. Hilafetin bir yararı da demokrasinin en büyük sakıncası olan "cahil halk yığınlarının" yönetimi bozmasının ya da demogoglarca yönlendirilmesinin önüne geçmesi olacaktır (Kara, s. 676–9, 681, 659, 685).

Özel'in başkalarına özgürlük tanımak konusunda hiçbir cömertliği söz konusu değildir. Sözlerinin geçtiği yerde komünistlere örgütlenme olanağı vermeyi reddetmektedir. (Özel'e göre Türkiye'de sosyalizm yoktur ya da olduğu ölçüde "Kemalizmin kayınbiraderidir.") Türk Ceza Kanununun komünizmi yasaklayan ve pek ağır yaptırımlar içeren 141 ve 142. maddelerinin kaldırılmasına da karşıdır (*Cuma Mektupları* I, s. 106). Voltaire'in başkalarının düşüncelerini açıklama özgürlüğünü savunmak yükümlülüğüyle ilgili ünlü sözünü reddediyor. Laiklik Hıristiyanlık içinde bir öğretidir, o da bize yaramaz. Feminizm bir fesattır, zira kadının ve erkeğin yeri ayet ve hadislerle bellidir. Savaş aleyhtarlığına, anti–militarizme "erkek özelliklerinin" reddi olarak, cihat düşüncesini silmeye çalışan bir hile olarak bakmaktadır. Böyle şeylere "ikinci sınıf kafalar" inanırdı. "Bize" savaşçılık bilinci gerekirdi. (Kara, s. 660, 663, 666, 689, *Cuma Mektupları* I, s. 108).

Ali Bulaç (d. 1951):

1951'de Mardin'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Mardin'de yaptı. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü (1975) ve İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde (1980) okudu. 1976'da *Düşünce* Dergisi ve Düşünce Yayınlarını, 1984'te İnsan Yayınlarını kurdu. 1987'de *Zaman* Gazetesi kurucularından oldu ve bir yıl kadar *Zaman*'ın İstanbul Büro Şefliğini yaptı. 1985–92 yıllarında *Kitap* dergisini yönetti. *Birikim* dergisinde de yazıları çıkmıştır. Dört çocuk babasıdır. Bulaç'ın

beş yapıtına dayanarak düşüncelerini özetlemeye çalışacağım: I. *Bir Aydın Sapması: Sağ ve Sol Akımlar*, II. *Din ve Modernizm*, III. *Nuh'un Gemisine Binmek*, IV. *İslam ve Fanatizm*, V. *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*.

Bulaç'a göre 1970'lerden beri İslamiyet farklı ve bağımsız bir olgu olarak ortaya çıkmakta ve her gün sol ve sağdan gitgide koparak özgün bir çizgiye oturmaktadır. İslamiyet bu durumuyla uluslararası eşitsiz düzene tepkiyi, sosyal adaleti, özgürlük ve bağımsızlığı, moderniteye karşı almaşık bir toplum tasarısını temsil etmektedir (I, 10). Bulaç'a göre Muaviye dönemine kadarki İslam tarihi tam sivil bir dönemdir. Ondan sonra adım adım Abbasilerin orta dönemine değin gitgide koyulaşan bir yabancılaşma dönemi vardır (II, 98–100). Demek ki İslamiyetin altın dönemi ilk dönemdir. Nitekim yıllar boyunca biriken gelenekler, devlet, ordu, bürokrasinin oluşturduğu politik toplum zararlı olmuştur (II, 123, 302–3). Bu gelenekler arasında saltanat ve hilafet rejimleri, hukuk ihlalleri, kardeş katli vs. vardır. Günümüzün Müslüman aydın ve ulması *Kuran*'ı temel alarak kötü gelenekleri ayıklamalı, böylece kendisi de İslamiyete katkılarda bulunmalıdır (II, 308). *Nuh'un Gemisine Binmek* kitabında resmi İslam- sivil İslam karşıtlığından söz ediliyor. Birinci çizginin başında Cemalettin Efgani, ikincisinin başında Muhammet Abduh vardır (III, 80–7). Resmi İslam anti–laik, fakat özünde "sekülerdir" (seküler–laik ayırımını ben anlamsız buluyorum). Bulaç için makbul değildir.

Bulaç, post–modernist, çevreci, değişimci, hatta sosyalist akımların günümüz kapitalist toplumuna yönelttiği birçok eleştirileri benimsemektedir. Fakat komünizm ve kapitalizm aynı iflas etmiş toplumun ve dünya görüşlerinin görüntüleridir. Çözüm dindedir. Bulaç'ın Yahudi ve Hıristiyan dinsel uyanışa saygısı olmakla birlikte, tek kurtuluşun son din olan İslamiyette bulunduğunu düşünmektedir. İslamiyet dışındaki doğu dinleri yarı–ölü, tam ölü kültürler durumundadır. Batı, İslamiyete karşı bunları diriltmeye çalışmaktadır (I, 161, II, 278, 301). Modernizmin dine el atması büyük bir tehlikedir. Bu bizi faizsiz banka, alkolsüz bira, hakiki şeriat don ve mayolarına, kadının çocuk doğurma kararı almasına, otomatik çamaşır makineleri ve deterjanlara, (oysa kil ya da külle bulaşık "rahatça" yıkanabilir), buzdolabı, felah (kurtuluş) yerine refah, kalkınma gibi kötülüklere götürür (II, 299–300, 40–1, III, 58–9). Bulaç kozmopolit ya da uluslarüstü bir İslamiyet akımı düşlemektedir. Yani dünya dini olan İslamiyetin Arap, İranlı, Türklerin elinde kalması düşünülemez, bu bir çeşit İslam milliyetçiliği olurdu. Başka ulusların karakterlerine, dil, gelenek ve folklorlarına da açık olmalıdır (II, 305–7). Türkiye'de 12 Eylül 1980'den sonra (Türk–İslam sentezi) ve Mısır, Sudan, Pakistan, Malezya gibi yerlerde devletin dini kollar duruma

girmesi büyük devletlerin gerçek İslamiyete karşı sahte İslamiyetle çıkmaları düzenidir. Bulaç buna "İslamizasyon" diyor (I, 146–7).

Gerçek İslami hareketin günümüzdeki başlangıcı İran devrimidir (1979). Dinin laik dünyadan ilk fethettiği ülke İran'dır. Bulaç genellikle İran devrimini çok olumlu ve mutlu bir başlangıç olarak değerlendirmektedir. İran'da toplu idamlara, kızların ırzına geçilip idam edildiklerine dair haberler, dünya basınının komplosu ve hayal ürünü propagandadır (IV, 43). Din devleti görünümlerine rağmen Pakistan ve İsrail'i tutmamakta, çünkü kuruluşlarında laikliğin rol oynadığını düşünmektedir (II, 261, 263, III, 23). Bulaç'ın Said–i Nursi'ye tavrı olumlu gibidir (I, 55, III, 89).

Bulaç'ın son zamanlarda ortaya koyduğu ve hayli yankı uyandıran bir görüşü Medine Sözleşmesi konusundadır. Hz. Muhammet'in Medine'de öbür din grupları, cemaatlerle, herkesin kendi içinde kendi hukuk ve töresini uygulaması yönünde yaptığı bu anlaşma, Osmanlı Devletinin de uygulamış olduğu bir yöntemdir. Bulaç'a göre bu, çoğulcu, çok demokratik, sivil toplumcu, katılımcı, "akıllara durgunluk verecek kadar çarpıcı bir özgürlük" sağlayan bir yaklaşımdır. Bugün Türkiye'de İslamcı birçok çevrelerin benimsediği, uygulanmasını istediği bir çözümdür. Bulaç bu yöntemi % 51'in % 49'a egemen olduğu çoğunlukçu demokrasiden çok daha üstün görüyor. Tabii burada Bulaç'ın görmediği ya da görmek istemediği şu var: demokrasilerde laiklik dahil insan hakları ve bu arada azınlık hakları var, yoksa demokrasi olmaz. Oysa cemaatçi çözümde Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar kendi başlarına buyruk olacaklar ve bu şüphesiz bir özgürlüktür. Ama kendi içlerinde neler olacak? Müslümanların içinde şeriat ne kadar uygulanacak? Çok karılı evlilik, erkeğin boş ol demesiyle boşanma, kadınlara mirasta yarım hisse, hırsızlara el kesme cezası olacak mı, olmayacak mı? Ramazanda oruç tutmayan Müslümanlar cezalandırılacaklar mı, ne ölçüde özgür olacaklar, içki içmek isteyen Müslümanın başına neler gelecek? Kısaca çeşitli İslamiyet anlayışları, ne ölçüde, nasıl ifade edilecek? Bulaç kendi hesabına da olsa, bu konularda bir açıklık getirmiyor. Bazen çok özgür tutumlar gösteriyor. Kimi yerde kadınların evlenme önerebileceklerini, boşanma isteyebileceklerini, miras ve tanıklıkta eşit olmaları gerektiğini, kadının devrimci bir özne olduğunu söylüyor. İslamiyette kölelerin "başkalarının mutlak hizmetçileri değil, sorumluluk sahibi, eşit ve onurlu" insanlar haline geldiklerini belirtiyor. Öte yandan kadınların doğurma kararı almasına karşı olduğunu, idam cezasına itirazı olmadığını, Müslüman olmayanlar için cizye (baş) vergisini olağan bulduğunu, çağdaş hayatta kadına yüklenen rolün "onun kaldıramayacağı" ağırlıkta diye değerlendirdiğini görüyoruz (IV, 67–75, V, 312–4, II, 267, I, 181).

Bulaç Diyanet İşlerinin kaldırılmasından yana olduğu gibi, devletin din dersi vermesine, imam–hatip okulu yönetmesine de karşıdır (IV, 120). Her yerleşme biriminde ne kadar mezhep ve tarikat varsa o kadar cami, *Kuran* kursu, imam–hatip okulu açılacak demektir.

Dinci hareketlerin cahiller, yaşlılar, köylülerce değil, aydınlarca yönetildiğini, ama en iyisinin aydın–ulema (kendisi gibi?) önderliğinin olduğunu belirtiyor. Ayrıca dinsel hareketler kırsal kökenli değil, kent merkezlidir. (III, 52–7). Hatta Mekke'nin Ummül Kura sanını "bütün şehirlerin anası" diye çeviriyor (II, 199). Benim bildiğim bu, ancak, "köylerin anası" diye çevrilebilir. Oysa Bulaç, aydınları Arapça bilmedikleri, "okuma yazma sorunlarını" çözemedikleri, bu yüzden Hz. Muhammet'in hayatını İbn Hişam gibi kaynaklar yerine "siyonist eğilimlerini ustalıkla gizleyebilen bir Yahudi ajanı" olan Maxim Rodinson'un kitabından öğrendikleri için eleştiriyor (I, 42–3). (Bulaç dil konusunda özensiz, Fransızca kökenli sözcükleri bazen yanlış kullanıyor: illüzyonik, Jakobenci, vandalist, sosyo–coğrafya, organizeli gibi).

Son olarak yazarın Türk Devrimiyle ilgili görüşlerini kimi yanlışlarıyla birlikte aktaralım. Savaşın (hangisi?) ertesinde faşizm ve komünizm adlı iki rejim çıkmıştı. Bunlar "kendi putlarını kitlelerin kendilerine tapınmaları için meydanlara sürmüşlerdi": Lenin, Mussolini, Stalin, Hitler, Mustafa Kemal, Mao, Franco, Pol–Pot, Pinochet, Marcos... 1950'ye (1945 olması gerekir) kadar süren tek parti döneminde M. Kemal'in "totaliter" Cumhuriyeti komünizmden daha katı bir sistemdi ve değişime karşıydı (I, 109–11). Türk Solu (hangisi, hangileri?) Kemalizmin uç bir "varyasyonuydu". (I, 152, 175, 185). İttihat ve Terakki olsun, Kemalizm olsun siyasal ve iktisadi programlarıyla sağcı hareketlerdi (I, 184–6). (Doğrusu tam tersidir. Bir hareketin sağcı veya solcu oluşu görelidir ve öncelikle kendinden önceki düzene göre belirlenir: İttihat ve Terakki II. Abdülhamit istibdadıyla, cumhuriyet saltanat ve hilafetle karşılaştırılarak siyasal tayfta yerlerini alırlar.) Bu arada Bulaç Galatasaray ve Mülkiye'ye (A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi) de sataşıyor (I, 25, 110). Cumhuriyetin 6 ilkesi arasında demokrasinin bulunmayışına parmak basıyor (IV, 97). Oysa Atatürk cumhuriyeti demokrasinin en ileri biçimi olarak, (örneğin, yine demokrasi olan meşrutiyete göre) değerlendiriyordu. Bulaç'a göre 31 Mart olayı halka zulmeden aydın ve yöneticilere karşı sivil bir tepkidir ve 31 Mart ayaklanmasını destekleyenler arasında Hıristiyanlar da varmış. (Acaba Bulaç İngiltere'yi mi kastediyor?) (IV, 91–2).

Alt bölüm başlığında sağ İslamcıların aynı zamanda şeriatçı oldukları da belirtildi. Sanırım bu doğru bir yakıştırmadır. Ne var ki, yine bana öyle geliyor ki

İslamcı hareket laik düzeni eleştirmekte ve şeriat istemekte rahat olduğu halde, şeriatın ne ölçüde uygulanacağı konusunda somut öneri ve programlar getirmeye gelince o denli rahat değildir. Hilafet makamını elinde tutan Osmanlı Devleti bile şeriatı bütünüyle uygulamadığına göre, günümüz İslamcıları bunu ne ölçüde uygulayabileceklerdir? Sıkı bir uygulama istense, birçok kadınların ve insan hakları yandaşlarının desteğinden vazgeçilecek demektir. Şeriatçıların en zor sorunu bu gibi görünüyor. Şeriatçılığı tasavvufla yumuşattıkları için Kısakürek'in ve hele Topçu'nun şeriatçılığının Özel ve Bulaç'ın şeriatçılığından hayli farklı ve 'geniş' olduğunu seziyoruz.

YARARLANILAN BAŞLICA KAYNAKLAR

Ak Günlere, CHP 1973 Seçim Bildirgesi (Ank., Ajans–Türk Matbaacılık).

Nurullah Ataç, *Ararken* (İst., Varlık, 1954).

Nurullah Ataç, *Diyelim* (İst., Varlık, 1954).

Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş* (İst., Baysan, 1992).

Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler* (İst., Ötüken, 1980).

Doğan Avcıoğlu, *Devrim Üzerine* (Ank., Bilgi, 1971).

Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm* (İst., Gerçek, 1968).

Ergun Aydınoğlu, *Türk Solu (1960–1971)* (İst., Belge, 1992).

Mihri Belli, *Yazılar, 1965–1970* (Ank., Sol, 1970).

Asım Bezirci, *Nurullah Ataç* (İst., Varlık, 1983).

İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri* (Ank., Bilgi, 1980).

Ali Bulaç, *Bir Aydın Sapması: Sağ ve Sol Akımlar* (İst., Beyan, 1993).

Ali Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler* (İst., Beyan, 1993).

Ali Bulaç, *Din ve Modernizm* (İst., Beyan, 1992).

Ali Bulaç, *İslam ve Fanatizm* (İst., Beyan, 1993).

Ali Bulaç, *Nuh'un Gemisine Binmek* (İst. Beyan, 1992).

Orhan Burian, *Denemeler–Eleştiriler* (İst., Cem, 1993).

Büyük Larousse (İst., Gelişim, 1986).

Levent Cinemre, Ruşen Çakır, *Sol Kemalizme Bakıyor* (İst., Metis, 1991).

Mustafa Coşturoğlu, *Sosyal Şizofreni ve Atatürk* (Ank., Arı Matbaası, 1981).

Mustafa Coşturoğlu, *Toplumsal Çözülme (Toplumsal Patoloji)* (Ank., Gündoğan, 1992).

Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu* (İst., Uygarlık, 1982).

Osman Nuri Çerman, *Din'de Reform* (İst. İzgi Matbaası, 1956).

İlhan E. Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri* (İst., Toker, 1968).

Altan Deliorman, *Tanıdığım Atsız* (İst. Boğaziçi, 1978).

Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler* (İst., Elif, 1966).

Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* (İst., İktisat Fakültesi, 1967).

Mehmet H. Doğan, "Son Günlerinde Balıkçı'yla", *Dönemeç,* Haz.–Temz. 1982, sy, 59/60.

Turan Dursun, *Tabu Can Çekişiyor: Din Bu* (İst., Kaynak, 1990).
Bülent Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik* (İst., Tekin, t.y.).
Bülent Ecevit, *Neden ve Nasıl Demokratik Sol?, Milliyet,* 21, 23 Temmuz 1992.
Bülent Ecevit, *Ürünü Derme Zamanı* (Ank., DSP, 1994).
Ebubekir Eroğlu, haz., *Necip Fazıl Kısakürek: Seçmeler* (İst., Yapı Kredi, 1993).
Sabahattin Eyuboğlu, *Mavi ve Kara* (1961).
Sabahattin Eyuboğlu, *Sanat Üzerine Denemeler* (İst., Cem, 1974).
Macit Gökberk, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk* (İst., Eczacıbaşı, 1983).
Halikarnas Balıkçısı, *Düşün Yazıları* (der. Azra Erhat) (Ank., Bilgi, 1981).
İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi,* c. II (İst., Risale, 1987), c. III (İst., Pınar, 1994).
Abdullah Kaygı, *Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma* (Ank., Gündoğan, 1992).
Kemal Tahir *Notlar,* c. 12, 13 (İst., Bağlam, 1992).
Hikmet Kıvılcımlı, *Anarşi Yok! Büyük Derleniş!* (İst., Tarihsel Maddecilik, t.y.).
Hikmet Kıvılcımlı, *Halk Savaşının Planları* (İst., Tarihsel Maddecilik, t.y.).
Hikmet Kıvılcımlı, *Tarihöncesi, Tarih, Devrim, Sosyalizm* (İst., Tarihsel Maddecilik, 1976).
İdris Küçükömer, *İdris Küçükömer'le Türkiye Üstüne Tartışmalar* (İst., Bağlam, 1994).
C.B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy* (Oxford, Oxford UP, 1977).
Nadir Nadi, *Perde Aralığından* (İst., Cumhuriyet, 1964).
Nadir Nadi, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a* (İst., Sinan, 1972).
Nurettin Topçu'ya Armağan (İst., Dergâh, 1992).
Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı, 1923–1950* (Ank., Kültür Bakanlığı, 1993).
İsmet Özel, *Cuma Mektupları,* c. I (İst., Çıdam, 1989).
Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* (İst., Cem, 1982).
Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet* (İst., Kaynak, 1986).
Doğu Perinçek, *Saçak* dergisinde 1985–7 arasında çıkan yazılar.
Halit Refiğ, *Ulusal Sinema Kavgası* (İst., Hareket, 1971).
Cemil Sena, *Hazreti Muhammed'in Felsefesi* (İst., Remzi, 1984).
Metin Sever, Cem Dizdar, *2. Cumhuriyet Tartışmaları* (Ank., Başak, 1993).
Suat Sinanoğlu, *Türk Humanizmi* (Ank., Türk Tarih Kurumu, 1980).
Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler* (İst., Dergâh, 1977).
Dündar Taşer, *Mesele* (Ank., Töre–Devlet, 1975).
Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946)* (Ank., Doğan, 1971).
Tonguç'a Kitap (İst., Ekin Basımevi; 1961).
Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye* (İst., Dergâh, 1978).

Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük* (İst., Baha Matbaası, 1964).

Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa* (İst., Çağdaş, 1979).

Osman Turan, *Türkiye'de Siyasi Bulıranın Kaynakları* (İst., Turan Neşriyat Yurdu, 1969).

Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* (İst., Yağmur, 1980). (*Atatürk İlkeleri ve Kalkınma* da bu cildin içindedir).

Mümtaz Turhan, *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri* (İst., İstanbul Yayınevi Matbaası, 1954).

Yeni Ufuklar dergisi.

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi* (Konya, Selçuk, 1966).

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *12 Eylül: Karşı–Devrim* (İst., Evrim, 1990).

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türkiye'de Üç Devir* c. I (İst., Sinan, 1972).

Hasan Âli Yücel, *Hürriyet Gene Hürriyet*, II (Ank., İş Bankası, 1966).

ZAMANDİZİN

1980

12 Eylül – Askeri darbe

27 Ekim – MGK'nin Anayasa Düzeni Hakkında Kanunu

– Suat Sinanoğlu'nun (d. 1918) *Türk Humanizmi* yayımlandı

1981

1 Ocak – Yunanistan AET üyesi oldu

16 Ekim – Siyasal Partilerin Feshine Dair Kanun

23 Ekim – Danışma Meclisinin ilk toplantısı

6 Kasım – Yüksek Öğretim Kanunu (YÖK)

– Reagan ABD başkanı (1989'a değin)

1982

7 Kasım – Anayasa halkoylaması ve K. Evren'in cumhurbaşkanlığı

– BM Deniz Hukuku Konferansı

– Banker faciası

– İsrail'in Lübnan'ı istila etmesi

– Orhan Pamuk'un (d. 1952) romanı *Cevdet Bey ve Oğulları*'nın yayımlanması

1983

16 Mayıs – Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrat Partisini kurması

31 Mayıs – Büyük Türkiye Partisinin kapatılması ve Demirel, Baykal gibi 16 siyasetçinin Zincirbozan'a gönderilmesi

6 Kasım – Genel seçimler ve Anavatan Partisinin iktidara gelmesi

15 Kasım – Kıbrıs Türk yönetiminin bağımsızlığını ilan etmesi

24 Kasım – TBMM'nin açılması. 7/12'de Özal hükümeti kurmakla görevlendirildi

– Reagan'ın "Yıldız Savaşları" girişimi

1984

25 Mart – Yerel yönetim seçimleri (ANAP 1., SODEP ve DYP 2. ve 3. Parti)

15 Ağustos – PKK ilk silahlı eylemini gerçekleştiriyor

– Bulgaristan'da Jivkov yönetiminin Türklere ağır baskı siyasetine başlaması

1985

3 Kasım – SODEP ile HP'nin SHP adı altında birleşmeleri

14 Kasım – Genel Başkanlığını Rahşan Ecevit'in üstleneceği DSP'nin kurulması

– SSCB'de Gorbaçov'un iktidara gelmesi

1986

28 Eylül – Ara seçimleri

– İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının açılması

– Dünya nüfusu 5 milyara ulaşıyor

– SSCB'de Çernobil faciası

1987

6 Eylül – Siyaset yasakları konusunda halkoylaması, ardından Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş'in parti genel başkanı olmaları

29 Kasım – Genel seçimler: ANAP 1., SHP 2., DYP 3. parti

– Ozon tabakası için Montreal Anlaşması

– İntifada: Filistin'de taşlı ayaklanmanın başlaması

– SSCB'de glasnost (açıklık) ve perestroika (yeniden yapılanma)

1988

18 Haziran – Özal'a suikast girişimi

25 Eylül – Yerel seçimlerin 6 ay önce yapılması için halkoylaması : % 65 hayır

– ABD ile SSCB arasında Orta Menzilli Nükleer Güçler Antlaşması (INF)

1989

26 Mart – Yerel seçimlerde SHP 1., DYP 2., ANAP 3.

Ağustos – 32 sayılı konvertibilite kararı

6 Kasım – Evren'in cumhurbaşkanlığının son bulması. 31/10'da yerine Özal seçildi

9 Kasım – Yıldırım Akbulut'un hükümeti kurmakla görevlendirilmesi. 17/11'de Akbulut ANAP genel başkanı oldu.

– Bulgaristan'dan Türkiye"ye 300.000 soydaşın göç ettirilmesi

– Bush'un cumhurbaşkanlığı (1993'e değin)

– Berlin duvarının yıkılması

– Humeyni'nin ölümü

– Çin'de Tienanmen Meydanı olayları

1990

31 Ocak – Muammer Aksoy'un (d. 1917) öldürülmesi

7 Mart – Çetin Emeç'in (d. 1935) öldürülmesi

2 Ağustos – Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi

4 Eylül – Turan Dursun'un (d. 1934) öldürülmesi

6 Ekim – Bahriye Üçok'un (d. 1919) öldürülmesi

– İngiltere'de Thatcher iktidarının sonu (1979'da iktidara gelmişti)

– Batı ile Doğu Almanya'nın birleşmesi

– Avrupa'da Konvansiyonel Güçler Antlaşması (CFE)

1991

17 Ocak – Irak'a karşı Çöl Fırtınası harekâtı

12 Nisan – Mesut Yılmaz'ın ANAP genel başkanı seçilmesi, ardından hükümeti kurması

20 Ekim – Genel seçimlerde DYP 1., ANAP 2., SHP 3., DYP–SHP koalisyonu kuruluyor

– Azerbaycan–Ermenistan anlaşmazlığının (1987'den beri süren) silahlı çatışmaya dönüşmesi

– Avrupa bütünleşmesini geliştirmek için Maastricht antlaşması

– Yugoslavya'nın parçalanması ve "etnik temizlik" uygulamaları, savaş

1992

1 Ocak – SSCB'nin resmi sonu, Bağımsız Devletler Topluluğu kuruluyor

1993

24 Ocak– Uğur Mumcu'nun (d. 1942) öldürülmesi
17 Nisan – Özal'm ölümü
16 Mayıs – Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesi
2 Temmuz – Sivas'ta 37 sanatçı ve aydının yakılması
8 Temmuz – Radyo–TV tekeline son veren Anayasa değişikliği

1994

5 Nisan – Mali bunalım karşısında istikrar programı
– Güney Afrika'da serbest seçimler ve Mandela'nın cumhurbaşkanlığı

1995

11 Ocak – Onat Kutlar'ın (d. 1936) suikast sonucu ölümü
18 Şubat – SHP ile CHP'in birleşmesi
– Rusya'nın Çeçenistan'a saldırması

DİZİN

A

A. Aksu 81

A. Dinçkol 73, 84, 87

A. Tekdal 63

AB (Avrupa Birliği) 13, 26, 181, 212, 213, 247

ABD 12, 13, 29, 166, 181, 244, 248, 253, 257, 264, 266, 273, 278, 285, 289

ANAP (Anavatan Partisi) 9, 52-73, 75-77, 79-88, 90, 153-156, 162, 164-167, 170, 174, 177, 179, 184, 185, 193, 206 208-210

AP (Adalet Partisi) 9, 28, 34, 52, 62, 63, 119, 244, 246, 249, 250, 271, 277, 281, 291

AT (Avrupa Topluluğu) 169

Abdullah Öcalan 17

Abbasi 294, 296

Abidin Dino 287

Abdülaziz Bekkine 291

Abdülhakim Arvasi 287

Abdülhak Hâmit 288

Action Française dergisi 290

Adana 77, 141, 155

Adana Çimento 172

Adıyaman 88, 141

Adil Temel 182

Adnan Başer Kafaoğlu 27

Adnan Kahveci 81

Adnan Menderes 221, 227, 228, 282, 288

Adriyatik 13

Afganistan 29

Afrikalı 275

Afyonkarahisar 40, 141, 246

Ağrı 141, 242

Ahîlik 232

Ahmet Ağaoğlu 266

Ahmet Emin Yalman 277, 291

Ahmet Er 284

Ahmet Hamdi Başar 266

Ahmet Hamdi Tanpınar 235

Ahmet Sait Süleyman 293

Ahrar Fırkası 265

Aile Araştırma Kurumu 96

Aile Şurası Yönetmeliği 96

Ak Günlere 246

Akad 251

Akçaabat 234

Akdeniz 275

Akdeniz adaları 284

Akis dergisi 255

Alevi 255, 283

Ali Baransel 42

Ali Bozer 79

Ali Bulaç 272, 273, 295-299

Ali Naili Erdem 52

Âli Paşa 264

Almanca 231

Almanya (Alman) 212, 218, 220, 222, 238, 257, 278, 287

Alparslan 276

Alparslan Türkeş 28, 29, 34, 49, 87, 88, 274, 277, 283, 284

Altan ailesi 271

Amasya 141

Amerikan 248, 254

Anadolu 11, 217, 227, 232-234, 257, 268, 275, 276, 290-293

Anadolu dergisi 290

Anadolu İhtilali 269
Anadolu Mecmuası 290
Anadolucu hareket 290
Anarşi Yok! Büyük Derleniş 252
Anayasa Hukuku 21, 225, 253
Anayasa Komisyonu 39, 40, 41, 56, 138, 139, 145, 146
Anayasa Mahkemesi 44, 50, 51, 54, 59, 63, 68, 69, 71, 72, 76, 81, 85, 86, 90, 93, 96, 99, 258
Anıtkabir 88, 221
Anglosakson 257
Ankara 11, 14, 18, 20, 75, 77, 100, 141, 234, 244, 284, 293
Ankara Hukuk Fakültesi 260
Ankara Türk Ocağı 281
Antalya 18, 141
Apollon 233
Arapça 229, 233, 242, 298
Arap (Araplar) 17, 233, 241, 242, 255, 268, 274, 283, 285, 286, 288, 291, 293, 296
Arap-Arabesk 232
Arabistan 285
Arap-Fars kültürü 246
Arap Muhammed 274
Ararken 231
Aristoteles 217, 233
Armağan 293
Artı-değer 181-183, 195
Artvin 51
Aryaniler 276
Asaf Savaş Akat 271
Askeri Tıbbiye 250, 274
Askeri Yargıtay 43
Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) 267, 270, 271
Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler 271
Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu 271
Atatürk 11, 16, 44, 52, 79, 113, 114, 116, 117, 144, 219-229, 236-241, 244, 245, 255-257, 261, 262, 265, 266, 268, 271, 272, 275-277, 281, 284-286, 291, 298
Atatürk Devrimi 225, 226, 262
Atatürk İhtilali 220
Atatürk İlkeleri 118, 119, 120
Atatürk İlkeleri ve Kalkınma 280
Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü 221
Atatürk ve Devrimcilik 245
Atatürk Yüksek Kurumu 262
Atatürkçü 17, 221-225, 237, 249, 254, 256, 257, 261, 277, 284, 285
Atatürkçülük 113, 217, 219-221, 223, 226, 227, 229, 247, 261, 272, 281, 285
Ataol Behramoğlu 293
Atila 217
Atilla Sav 53
Atsız Mecmua 274
Avrupa 17, 18, 82, 212, 217, 220, 225, 230-232, 235, 238, 240, 246, 249, 264, 267, 275, 278, 280-282, 289, 290, 292
Avrupa İnsan Hakları Komisyonu 97
Avrupa Konseyi 42, 97
Avrupa Parlamentosu 212
Avrupa Sosyal Şartı 97
Avrupacı 235
Ayan Meclisi 265
Ayasofya 293
Ayaş Tüneli 18
Aydın 141
Aydınlık dergisi 250, 258, 260
Aydınlık gazetesi 261
Aydın Güven Gürkan 63, 65
Aydın Yalçın 266
Aydın Sapması: Sağ ve Sol Akımlar 296

Aykut Edibali 64, 88
Aynur Soydan 38
Azerbaycan 12, 275
Aziz Albek 235
Aziz Nesin 101, 270
Azra Erhat 232, 233, 237

B

Babıâli 232, 287
Bafra 66
Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm 253
Baha Vefa Karatay 53
"Bahar eylemleri" 167, 174, 208
Bahreyn 285
Bahri Savcı 266
Bahriye Mektebi 287
Bahriye Üçok 100
Balıkçı: Bk. Halikarnas Balıkçısı
Balıkesir 141, 288
Balkanlar 247
Balkan Savaşı 276
Bankerler krizi 165
Barış Dünyası dergisi 265
Basın-Yayın 230, 244
Batı Avrupa 282
Batı Roma 251
Batılılaşma 279, 280
Bayrak Harekâtı 26
Bayrak Partisi 52
BDS Yayınları 91
Bedrettin Dalan 81, 85
Behice Boran 249, 250, 253
Bektaşilik 232
Belçika 82
Ben Atatürkçü Değilim 223, 272
Bergson 289
Berlin 278
Bertrand Russell 253
Bilecik 53, 141
Bilgi Yayınları 29
Bilsay Kuruç 12
Bingöl 141
1961 Anayasası 9, 10, 26, 32, 43, 44, 46, 47, 69, 91, 98, 132, 223, 225, 226, 249
1982 Anayasası 33, 36, 44, 45, 46, 48, 49, 59, 67, 69, 82, 84, 87, 90, 93-95, 98, 163, 164
1924 Anayasası 61, 262
1994 Bunalımı (krizi) 161, 162, 167, 169, 176, 198, 200, 201, 208, 210
1938 Harb Okulu Davası 250
1977-8 Osmanlı-Rus Savaşı 282
1402 Sayılı Kanun 21
Birikim dergisi 272, 295
I. Dünya Savaşı 268, 276, 282, 290
I. Kurtuluş Savaşı 254
Birinci Kuva-yı Milliye 252
I. Meşrutiyet 284
Birleşmiş Milletler 11, 17, 97
Birleşmiş Milletler Üniversitesi (WIDER) 161
Bitlis 141
Bizans 14, 232, 267, 268
Bizim Parti 52, 54
Bodrum 232
Boğazlar 275
Bolu 53, 141
Bosna-Hersek 13, 269
Brezilya 12
Bulgar kültürü 232
Bulgaristan 12, 18, 251, 269
Burhan Belge 219
Burdur 79, 141
Burjuvazi 162, 184, 185, 188, 209, 210, 211

Bursa 18, 141, 227, 255, 278
Bülend Ulusu 30, 58
Bülent Ecevit 28, 29, 34, 64-67, 69, 71, 85, 87, 244-247, 249, 266
Bülent Tanör 91
Büyük Doğu dergisi 287
Büyük Türkçülük: Bk. Turancılık
Büyük Türkiye Partisi 52, 54, 62, 63, 65
Büyük Zafer 227
Büyükada 231

C

C. B. Macpherson 264
C. Canver 61
C. Çiçek 81
C. Ozansoy 50
Cahit Külebi 53
Cahit Talas 53
Canlandırılacak Köy 228
Cari işlem açığı 188, 200, 203, 209
Cavit 264
Celal Bayar 44, 221, 224, 228, 236, 262
Celal Doğan 52
Celalî İsyanları 11
Cemaleddin Efgani 296
Cemal Reşit Eyüboğlu 255
Cemil Sena (Ongun) 141, 142
Cenevre 21
Cengiz 217
Cengiz Çandar 272, 273
Centilmen anlaşmaları 163
Cermenler 251
Cevat Paşa 231
Cevdet Paşa 264
Cevdet Selvi 53
Cevdet Sunalp 63
Cevdet Sunay 44
Cezayir 284, 295
Cezmi Kartay 53
Charles Maurras 290
Check-off sistemi 163
CHP 14, 28, 34, 38, 52, 64, 119, 220-222, 228, 244, 246, 248-250, 254, 257, 266, 271, 277, 282, 284, 285
CHP Araştırma Bürosu 255
CKMP 284
CMUK 34, 62, 89, 93, 96, 128
Coşkun Kırca 27
Cuma Mektupları 294, 295
Cumhurbaşkanlığı Konseyi 49, 58, 80
Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) 265
Cumhuriyet gazetesi 29, 33, 36, 39, 41, 42, 53-56, 59, 63-65, 68, 75, 77-79, 81, 82, 84, 92, 221-223, 229
Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti 52
Cüneyt Arcayürek 29, 33

Ç

Çağdaş Kavramlar ve Düzenler 286
Çan Yayınları 237
Çanakkale 52, 56, 141, 234, 274, 275
Çanakkale Zaferi 274, 276
Çanakkale'ye Yürüyüş 274
Çankaya 59, 79, 82, 88
Çankaya sorunu 81
Çankırı 52, 141
Çaykara 281
Çekoslovakya 249
Çerkesler 17
Çetin Emeç 100
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 257
Çiller: Bk. Tansu Çiller

Çiller hükümeti 200, 210
Çin 250, 251, 257, 263, 282, 288
Çin Kültür İhtilali 282
Çin Seddi 13
Çinci 250
Çingene 275
Çinliler 276
Çocuk Esirgeme Kurumu (ÇEK) 29
Çorum 52, 116, 141, 261, 267

D

D Grubu 287
Damat Ferit 265, 276
Dandanakan 275
Danıştay 21, 43, 93
Danışma Meclisi 38-41, 55, 56, 133-140, 144-146, 149, 151
Darülfünun 230, 274
Darwin 233
Dean Rusk 285
d'Hondt Sistemi 56
De Gaulle 10
Deliorman 276, 277
Demir 267
Demircioğlu Tahir 267
Demirel: Bk. Süleyman Demirel
Demir-Çelik (İSDEMİR) Grevi 167, 171
Demokrat Parti (DP) 9, 44, 221, 228, 236, 245, 250, 266, 271, 282, 288
Demokratik Merkez Partisi 81, 85, 86
Demokratik Sol 244, 246, 247
Demokratik Sol Parti (DSP) 64-67, 70, 72, 73, 75, 85-87, 154-157, 244, 247
Denemeler 235, 236
Deniz Baykal 52, 79, 85
Denizli 51, 141
DEP 15, 99
Dernekler Kanunu 95
Destekleme alımları 164, 167, 179
Devalüasyon 164, 167, 203, 205, 206, 210
Devlet Ana 267, 270
Devlet gazetesi 284
Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) 26, 50, 62, 89, 93, 95, 101
Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) 162, 175, 180
Devlet Konservatuarı 287
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 180
Devlet Tahvili 166, 184, 193, 198
Devlet ve Fert 266
Devrim dergisi 256
Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük 226
Devrim Üzerine 256
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 29, 30, 96, 163
Dış Ticaret Politikası (Rejimi) 164, 169, 176
Dijon 21, 234
Dil Derneği 95
Dil Devrimi 231, 279
Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi 236, 237, 244, 281, 287
Din Bu I 243
Din ve Modernizm 296
Dinde Reform 241
Dinde Reform Meselesi 241
Dini Islah Beyannamesi 240
Dinimizde Reform-Kemalizm 241
Diyarbakır 60, 141
Diyanet İşleri 241
Diyelim 230
Doğan Avcıoğlu 171, 248, 255-257
Doğan Ergun 15
Doğan Kasaroğlu 63

Doğru Yol Partisi (DYP) 9, 14, 15, 52-55, 62, 63, 65, 66, 68-70, 72-77, 79, 80, 85-88, 90, 154-157
Doğu Asya 188
Doğu Avrupa 212, 272
Doğu Perinçek 250, 260-263
Doğu Türkeli 275
DYP-SHP hükümeti 168, 169
Döviz kuru 164, 167-169, 200, 203-206, 212
Döviz tevdiat hesabı 167-184
Dreyfus davası 290
Dubçek 253
Dumlupınar 274, 276
Duygu Sağıroğlu 270
Dündar Taşer 283-285
Dünya Bankası 168, 181
Düşün yazıları 232
Düşünce dergisi 295
Düşünce Yayınları 295
Düzenin Yabancılaşması 271

E

E. Eroğlu 287
E. Tüfekçi 258
E. Z. Karal 233
Ecevit hükümeti 177
Edip Çelik 38
Edebiyat Üzerine Makaleler 235
Edirne 141, 274
Ege 234
Ege Bölgesi 232, 233
Eğin 290
Ekin Yayınları 39
Ekonomik liberalizm 169
Ekrem Ceyhun 52
Ekrem Pakdemirli 81
Elam 251
Elazığ 141
Elazığ hapisanesi 250
Elenler 293
Eleusis sırları 233
Emekçi sınıflar 167
Endülüs 294
Enflasyon 161, 164, 166, 174, 183, 189, 195, 197, 200, 203, 209
Engels 251
Engin Yayınları 38
Enkizisyon Mahkemesi 281
Entarnosyonal 116
Erbakan: Bk. Necmettin Erbakan
Ercan Vuralhan 75
Erdal İnönü 9, 12, 53, 62, 63, 65, 66, 69, 71, 75, 77-80, 84, 85, 89, 90
Erhan Işıl 53
Erinç Yeldan 161
Ermeni 17
Ermenistan 12
Erzincan 116, 141
Erzurum 141, 278, 290, 291
Eski Roma 238
Eski Yunan 238
Eski Yunanca 230
Eskişehir 141
Eskişehir Sanayi Odası (ESO) 182, 183
Etiler 293
Eynesi/Ören 227
Eyüp 287

F

F. A. Hayek 266
F. Aslantaş 52
Fak-fuk-fon 165

Fahri Ecevit 244
Fahri Korutürk 44
Fahri Özdilek 58
Fars 288
Farsça 229
Faşizm 281
Fatih 227, 229, 276, 283, 292
Fazilet Partisi 52
Feminizm 295
Fenike 251
Ferit Melen 30
Fethi Çelikbaş 79
Fethi Okyar 265
Fethiye 221
Fetih Cemiyeti 277
Fetih Yıllarını Aydınlatma Cemiyeti 277
Fikir Hareketleri dergisi 265, 266
Fikir Kulüpleri Federasyonu 260
Filipin 10
Finans kapital 184, 188, 200, 201, 211, 252
Finansal sistem 161-163, 165, 168, 172, 184, 193, 197
Forum dergisi 266
Franco 290, 298
Frankfurt 278
Fransa/Fransız 12, 45, 222, 229, 234, 238, 255, 269, 272, 290
Fransız Devrimi 264
Fransızca 26, 230, 231, 298
Fuat Köprülü 228, 240, 241, 274
Fuat Paşa 264

G

Galatasaray Lisesi 21, 221, 230, 253, 267, 298
Garplılaşmanın Neresindeyiz? 278-280
GATT 169, 213
Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) 186, 187, 194, 201
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 178, 179, 184, 189, 190, 193, 194, 196
GAZİ 275
Gaziantep 141, 260, 283
Gecelik faiz 72, 200
Geçici Anayasa 32
Gelir Ortaklığı Senedi 165
Gelir Vergisi 166, 168, 183, 193, 195, 196
Geri pazarlama 177
Giresun 141, 227
Girit 269, 275
Gizli Türkiye Komünist Partisi 258
Gladio olayı 82
Grev yasağı 163
Grek 251
Güler Tanyolaç 53
Gümrük Birliği 169, 212, 213, 247
Gümrük tarifeleri 167, 176
Gümüşhane 141
Güney Kore 206
Güneydoğu Anadolu 217
Güneydoğu Sorunu 16-18
Güvenlik Soruşturması Yönetmeliği 93
Güzel Sanatlar Akademesi 287

H

Haber gazetesi 267
Hacettepe Fransız Filolojisi 293
Hafize Özal 75
Hakkâri 60, 141
Hak-İş 30
Halikarnas Balıkçısı (Musa Cevat Şakir Kabaağaçlı) 231-234, 237
Halil Akyüz 53
Halis Aker 12
Halit Narin 26

Halit Refiğ 270, 271
Halk Partisi 67
Halk Savaşının Planları 252
Halk odaları 11, 16, 225, 277
Halkçı Parti (HP) 52-55, 57, 63, 64, 153
Halkevleri 11, 16, 223, 225, 227, 240, 272
Halkın Dostları dergisi 293
Halkın Emek Partisi (HEP) 85, 86, 88, 99
Hamit Sadi Selen 290
Hamzaköy 28
Harb-İş Sendikası 176
Harbokulu 283
Hareket dergisi 290, 291
Harvard Üniversitesi 244
Hasan Âli Yücel 228-230, 274
Hasan Celal Güzel 80, 81, 85
Hasan Çetinkaya 53
Hasanoğlan Köy Enstitüsü 234, 236, 237
Haşim Kılıç 81
Hatay 141
Haydar Saltık 27, 37
Haydarpaşa Lisesi 274
Hayali ihracat 167, 168, 207
Hazine 166, 168, 174, 200, 201, 207
Hazine bonosu 166, 172, 184, 193, 198, 200
Hazreti Muhammed 241, 242, 292, 297, 298
Hazreti Muhammed'in Felsefesi 241
Hegel 217
Heidegger 289
Hermes 233
Herriot 229
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 223-225
Hıristiyan/Hıristiyanlık 233, 238, 241, 242, 251, 255, 280, 289, 294-298
Hicri Fişek 53
Hikmet Kıvılcımlı 250-252
Hilafet/Halifelik/Halife 265, 268, 293, 295, 296, 298, 299
Hilmi Ziya Ülken 290
Hint 251, 288
Hint-Avrupa 276
Hitit Güneşi 235
Hititçe 232
Hititler 275
Hitler 220, 238, 289, 298
Hizbullah 18
Homeros 232
Horzum Olayı 75
Huzur 235
Huzur Partisi 99
Hülle Partisi 67, 98
Hür Demokrat Parti (HDP) 65, 67
Hür gazetesi 253
Hürriyet Gene Hürriyet II 229
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 265, 271
Hürriyet motoru 234
Hüsamettin Cindoruk 52, 63, 69, 88, 89
Hüseyin Avni Ulaş 291
Hüseyin Cahit Yalçın 266
Hüseyin Nihal Atsız 274-277, 286

I

IMF 168, 211
Irak 12, 275, 285
Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) 64, 70, 72, 73, 86-88, 154, 155
Isparta 141

İ

İ. Önen 53

İ. Özdağlar 59, 62
İbn Haldun 251
İbn Hişam 298
İç borçlanma 166, 168, 183, 193
İçel 141
İdeolojya Örgüsü 288
İdris Küçükömer 271, 272
İdris Küçükömer'le Türkiye Üzerine Tartışmalar 271
İhracat teşvikleri 164, 169
İhsan Sabri Çağlayangil 52
2.000'e Doğru dergisi 261
"2. Atatürk" 272
"2. Cumhuriyetçi" 271-273
II. Abdülhamit 226, 267, 269, 276, 298
II. Dünya Savaşı 218, 232, 237, 262, 288, 290
II. Meşrutiyet 226, 248, 265, 268, 271, 279, 282, 284
İlahiyat Fakültesi 240, 282
İleri pazarlama 177
İlerici Gençlik Birliği 258
İlhami Soysal 255
İlhan Selçuk 221, 255
İlyada 237
İmalat sanayii 174-176, 190, 206, 209
İmam-Hatip okulları 225
İmar affı 165
İmar izni 165
İnce Memed 267
İngiliz 233, 253, 268, 274-276
İngiliz Devrimi 264
İngilizce 231
İngiltere 271, 278, 298
İnkılab Dersleri Notları 220
İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa 226
İnsan Gelişmesi İndeksi (HDI) 11
İnsan Hakları Derneği 95
İnönü Ansiklopedisi 229, 230
İnterbank 200
İonya 232, 233
İran/İranlı 12, 29, 246, 273, 283, 296, 297
İskandinavya 257
İskender 293
İSKİ 13
İslam Ansiklopedisi 229, 230
İslam Paktı 285
İslam Rönesansı 292
İslam ve Fanatizm 296
İslamcılık 218, 243, 261, 272, 273, 287, 290, 293, 297, 299
İslami Kurtuluş Örgütü 100
"İslamizasyon" 297
İslamlık/İslam/İslamiyet 223, 239-243, 246, 251, 262, 277, 281-283, 286, 289, 291-296
İsmail Bilen 251
İsmail Hakkı Baltacıoğlu 240
İsmail Hakkı Tonguç 228, 229
İsmail Hami Danişmend 277
İsmail Hüsrev Tökin 219
İsmail Kemalettin 267
İsmet Bozdağ 270
İsmet İnönü 44, 53, 221-225, 228, 236, 237, 244, 249, 253, 257, 266, 268, 284, 285, 287
İsmet Özel 293-295, 299
İspanyol/İspanya 206, 280, 290
İsparta 79
İsrail 297
İstanbul 14, 18, 21, 28, 38, 39, 77, 91, 92, 141, 178, 217, 223, 225, 226, 229-231, 237, 241, 244, 250, 253, 255, 258, 267, 270, 274, 277, 278, 281, 283, 287, 290, 295
İstanbul Belediye Meclisi 14

İstanbul Devlet Konservatuarı 293
İstanbul Edebiyat Fakültesi 239, 278, 287, 295
İstanbul Hukuk Fakültesi 21, 223, 225, 253
İstanbul İktisat Fakültesi 258
İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) 165, 172
İstanbul Sanayi Odası (İSO) 183
İstiklal Mahkemesi 232, 250
İstiklal Marşı 14, 116
İstiklal Savaşı 269
İsviçre 223, 230
İş Bankası 284
İş dergisi 290
İşçi-Köylü gazetesi 260
İşçi Partisi 237, 261
İşçi Sınıfı 163
İtalya/İtalyan 82, 195, 237, 238
İthalat kotaları 171, 176
İthalat rejimi 169
İtilaf Devletleri 234
İttihat ve Terakki Cemiyeti 226, 254, 265, 266, 271, 298
İzmir 18, 28, 66, 77, 141, 232, 253, 288
İzmir Davası 250

J

J. B. Bury 233
J. Carter 29
Japonya/Japonlar 12, 181, 276, 278, 280, 283, 288

K

Kadro dergisi 219, 265, 266
Kafkasya 247
Kahramanmaraş 116, 142
Kambiyo 168, 198
Kambiyo kontrolleri 162, 164
Kamer Genç 40
Kâmil Karavelioğlu 53
Kamu açıkları 166, 168, 195, 210
Kamu fonları 171
Kamu harcamaları 166, 193, 195
Kamu hizmetleri 193, 211
Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) 12, 15, 18, 61, 127, 162-166, 168, 171, 173-175, 195, 196, 209, 211
Kamu kuruluşları 168
Kamu maliyesi 161, 162, 164-166, 168, 176, 183, 190, 193, 195, 196
Kamu sektörü/kesimi 167, 168, 170, 174, 176, 182, 209, 211
Kamu yatırımları 165, 166, 186, 187, 190, 194, 195
Kandilli 271
Kant 240
Kanun Hükmünde Kararname 89, 90, 96
Kanuni Sultan Süleyman 75
Karabük 14, 66
Karagöz dergisi 267
Karagöz dili 287
Karagöz'ün dünyası 235
Karaman 95
Karayalçın: Bk. Murat Karayalçın
Kaya Erdem 75, 80, 83
Kazakistan 12
Karikatür dergisi 267
Karlofça 284
Kars 142
Kartal Demirağ 75
Karya 233
Kastamonu 142, 244

Katma Değer Vergisi (KDV) 166, 193
Katma Değer Vergisi Kanunu 61
Katolik 289-291
Kayseri 142, 278, 293
Kâzım Karabekir 276
Kâzım Yenice 53
Kemal Dal 56
Kemal Edip Kürkçüoğlu 241
Kemal İnan 53
Kemal Satır 244
Kemal Tahir 267-271
Kemal Yamak 78
Kemalist İhtilal 269
Kemalistler 269
Kemalizm 219, 241, 261, 262, 269, 295, 298
Kenan Evren 9, 26, 28, 31, 34, 37, 39-43, 51-55, 57, 58, 60, 61, 67-70, 74-79, 100, 114, 121, 130, 148, 151, 272
Kevork Acemoğlu 270
Kıbrıs 255, 256, 269
Kıbrıs Barış Harekâtı 244
Kırklareli 142
Kırşehir 142
Kısmet Tanrıçası Tykhe 233
Kızılay 29
Kitap dergisi 295
Kocaeli 142
Konda 15
Konsolide bütçe 164, 196
Konvertibilite 167, 168, 209
Konya 39, 142, 255, 291
Kooperatif dergisi 265
Koral Göymen 53
Kotalar 167
Kozan 291
Körfez Bunalımı/Krizi 82
Köy Enstitüleri 11, 16, 223, 225, 227, 228, 229, 236, 240, 257, 277, 278, 282
Köy Ensititüleri Kanunu 228
Köyceğiz 250
Köyde Eğitim 228
Kral Faysal 282
Kredi faizi 163, 172, 183, 184
Kredi kartı 165
Kur politikası 164
Kur'an 233, 241, 242, 258, 292, 296
Kur'an Kursları 225
Kurtuluş Savaşı 219, 239, 250, 259, 269, 271, 276, 282, 288
Kurucu Meclis 32, 37, 38, 50, 56, 130, 133, 140, 149, 223, 244, 255
Kurumlar Vergisi 165, 170, 193, 195, 196
Kuveyt 285
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) 247
Kuzey Suriye 275
Küba 269
Küçük Türkçülük (Türkiyecilik): Bkz. Anadolucu hareket
Kültür Değişmeleri 278
Kültür Haftası dergisi 235
Kür Şad 276
Kürt 247, 255, 257, 260, 263, 268, 275
Kürt Sorunu 16
Kürtler 17, 85
Kütahya 53, 142

L

La Turquie Kemaliste 219
L'action 290
Latin edebiyatı 231, 239
Latince 230, 231
Lenin 298
Leninci 253
Leo Hamon 10

Liberal/Liberalizm 164, 170, 171, 261, 262, 264-266, 276
Liberal ekonomi 162, 172, 176
Liberalleşme 164-167, 169, 170, 176
Lidya 233
Likya 233
Londra Basın Ataşeliği 244
Lozan 221, 260, 275
Lyon 234

M

M. Friedman 266
M. Halit Bayrı 290
M. Kayıran 196
M. Tüzün 52
Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri 278
Macar 251
Macit Gökberk 237, 239, 240
Madanoğlu Cuntası 256
Madımak Oteli 101
Mahmut Esat Bozkurt 220
Malatya 51, 142, 267, 274, 277, 291
Malazgirt 276
Malezya 12, 296
Manilheizın 277
Manisa 59, 142, 288
Mao 298
Maocu 250
Maraş 261
Marcos 298
Mardin 60, 142, 295
"Mark-up oranı" 173, 175, 176
"Market maker" 172
Marksçılık/Marx'çı 219, 246, 265, 267
Marksizın'de Örgüt Sorunu 253
Martin Luter 241
Marx 267, 271
Masonluk 290, 292
Mauriac 289
Maurice Blondel 289, 290
Maurois 289
Mavi ve Kara 235
Mavi Yolculuk 234
Maxiın Rodinson 298
Mazhar Şevket İbşiroğlu 235
Medeni Hukuk 223
Medeni Kanun 18, 96
Medine 297
Medine Sözleşmesi 272, 297
Mehmet Akif (Ersoy) 230
Mehmet Ali Aybar 248-250, 253-255, 260
Mehmet Altan 272
Mehmet Gölhan 52
Mehmet H. Doğan 233
Mehmet Keçeciler 75-81
Mehmet Nail 274
Mehmet Rahmi Bey 234
Mehmet Yazar 63, 65, 67, 81
Mekke 298
Memduh Şevket Esendal 287
Menemen Olayı/İsyanı 15, 260
Menkul Kıymetler Borsası 183
Menteşe 250
Merkez Bankası 164-166, 168, 172, 197, 198, 200, 201, 211
Merkür 234
Mesele 284
MESS 96
Mesut Yılmaz 81-85, 88
METAŞ 172
Mete 276
Mete Tunçay 271, 273
Metin Erksan 270
Mevduat faizleri 163, 164, 183, 184, 197
Mevduat sertifikası 163
Mevlevilik 229

Mısır/Mısırlı 251, 269, 284, 285, 293, 296
Mihri Belli 258
Milletvekili Seçimi Kanunu 53, 97
Milli Birlik Komitesi 283
Milli Demokratik Devrim (MDD) 249, 250, 252, 258-260
Milli Eğitim Bakanlığı 16
Milli gelir 162, 164, 166, 178, 181, 184, 186, 187, 190, 195, 196, 201, 209
Milli Güvenlik Devleti Doktrini 26
Milli Güvenlik Konseyi (MGK) 26-41, 43, 49-56, 58, 60-62, 65, 74, 80, 113, 114, 120-131, 133-136, 138-140, 143-146, 148-152
Milli G.K. Genel Sekreterliği 121, 123-129, 139, 144
Milli Güvenlik Kurulu 45, 60, 82
Milli Kurtuluş Savaşı 268
Milli Kurtuluş Tarihi 256
Milli Mücadele 219, 224, 276
Milli Nizam Partisi 99
Milli Selamet Partisi (MSP) 28, 34, 119, 244, 249, 271
Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 289
Milliyet gazetesi 67, 172, 270
Milliyetçi Cephe hükümeti 244
Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) 64, 66, 69, 70, 72, 73, 86-88, 154, 155
Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) 52-55, 57, 63, 64, 153
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 28, 34, 64, 119, 249, 285, 291
Milliyetçi Sosyalizm 293
Milliyetçiler Derneği 291
Mimar Sinan 232
Misak-ı Milli 273
MİSK 29, 30
Mississippi Üniversitesi 258
MİT 51, 75
Mithat Paşa 276, 282, 289
Moğol 251
Moğolistan 275
Monetarist istikrar proğramı 169
Monetizasyon 211
Mora 284
Moskova 250
Muammer Aksoy 11, 100
Muaviye 296
Muğla 142, 221
Muhafazakâr Parti 64
Muhammet Abduh 296
Murat Belge 271, 272
Murat Karayalçın 12, 90
Murat Sarıca 270
Murat Şeker 15
Musevi 242
Mussolini 238, 289, 299
Mustafa Coşturoğlu 227, 240
Mustafa Kemal 269, 298
Mustafa Reşit Paşa 289
Muş 142, 293
Muzaffer Özdağ 284
Muzaffer Saraç 53
Muzır Yasası 95
Mükrimin Halil Yinanç 290
Mümtaz Soysal 255
Mümtaz Turhan 278-283
Müslüman/Müslümanlık 231, 242, 251, 255, 275, 281, 294-297

N

N. İnan 50
N. Öztorun 61
N. Torumtay 61
N. Üruğ 61, 65

Nadir Nadi Abalıoğlu 221-223, 272
Nahit Menteşe 52
Naim Talu 30
Nakşibendi 260, 287, 291
Namık Kemal 264, 268, 276, 289
Nanterre Hukuk Fakültesi 21
Nasyonal Sosyalizm 281, 293
NATO 118, 255, 257, 258
Navarin 13
Nâzım Hikmet 236, 248, 250, 267
Nazi 289, 293
Nazlı Ecevit 244
Necdet Calp 56, 63
Necdet Karababa 85
Necip Fazıl Kısakürek 221, 287, 291, 299
Necip Fazıl Kısakürek: Seçmeler 287, 288
Necmettin Erbakan 14, 28, 34, 69, 87, 272
Necmettin Halil Onan 290
Necmettin Karaduman 58, 62, 71
Neden ve Nasıl Demokratik Sol? 246
Nejat Tümer 27, 31, 121, 130, 148, 151
Neo-Liberal politika 169, 170, 173, 176, 184, 197, 210, 211, 213
Neuchâtel 223
Nevşehir 142, 267
Niğde 142
Nihat Erim 30
Nominal ücretler 163
Norveç 82
Notlar/12 268, 270
Notlar/13 269, 271
Nuh'un Gemisine Binmek 296
Nurcular 291
Nurettin Ersin 26, 31, 121, 130, 148, 151
Nurettin Topçu 290-293, 299
Nuri Demirağ 277
Nurullah Ataç 230, 236, 237
Nutuk 238
Nürenberg Mahkemesi 284

O

O ve Ben 287
Odysseia 237
Oğuzhan Asiltürk 14
Oligopolcü 163, 175, 176, 209
19 Mayıs 276
14'ler 277, 283
Oktar Türel 161, 178
12 Eylül 9, 10, 21, 25, 26, 28, 29, 31-36, 45, 46, 49, 55, 58, 64, 75, 76, 80, 89, 91, 92, 96, 97, 99, 100, 113, 120, 129-132, 145, 146, 152, 161, 162, 208, 221, 223, 224, 244, 246, 250, 258, 261, 262, 272, 296
12 Eylül Cuntası 16
12 Eylül Karşı-Devrim 224
12 Mart 10, 30, 44, 45, 76, 221-224, 234, 237, 244, 250, 251, 255, 256, 258, 260, 272, 277, 293
Ordu 142
Orfizm 233
Orhan Aldıkaçtı 39, 41
Orhan Apaydın 270
Orhan Burian 237
Orhun dergisi 274
Orkun dergisi 274
Orta Asya 217, 273, 275
Orta Avrupa Ülkeleri 217
Orta Doğu 247, 285
Orta Doğu Osmanlı Devleti 286
Ortaköy 95
Ortak Pazar 255, 283
Ortanın Solu Hareketi 244, 246
Osman Nuri Çerman 241
Osman Turan 281
Osmanlı 36, 75, 213, 217, 218, 226, 232, 239, 254, 267, 270, 275, 276 281, 284, 285, 288, 291, 294, 299

Osmanlı Devleti 13, 217, 240, 267-269, 276, 280, 290, 297
Osmanlı Sosyalist Fırkası 248
Osmanlıcılık 290
31 Mart Olayı 268, 298
Ötüken dergisi 274
Oxford Üniversitesi 231

Ö

Öıner Laçiner 272
Örümcek Ağı 287
Öz Türkçe 230, 269, 282
Özal: Bk. Turgut Özal
Özal ailesi 185
Özal iktidarı/hükümeti 164, 166
Özal Türkiye'si 261
ÖZDEP 99
Özel sektör/teşebbüs 167, 170, 171, 176, 183
Özelleştirme 166, 168, 172

P

Pakistan 283, 296, 297
Paris 21, 234, 241, 264, 287, 290, 291
Paris Kürt Konferansı 85
Paris Şartı 17
Parlamento Dışı Muhalefet (PDM) 10
Partido de Movimento Nacional 291
Pascal 290
Pasinler 278
Pazarcık 263
Perde Aralığından 222
Peyami Safa 235
Pinochet 298
Pisagorasçılık 233
PKK 16-18, 97, 100
Plasman 165, 198-200
Platon 217, 233
Platonculuk 233
Pluto 233
Pol-Pot 298
Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu 95, 96
Polonya 12
Ponzi finansmanı 163
Popülizm 162, 164, 165, 167, 169, 179, 209, 210
Post-modernist 296
Prens Sabahattin 264
Priştine 250
Proleter Devrimci Aydınlık 250, 260
Protosümerleri 251
Proust 289
PTT 166

R

Rabıta 100
Radyo-Televizyon (RTV) 41, 42
Rahmet Yolları Kesti 267
Rahşan Aral 244
Rahşan Ecevit 64, 69
Rant 165, 170-173, 176, 185, 193, 201
Rantiye 165, 183, 184, 188, 197, 199, 200, 210
Reagan 166
Recep Peker 220
Recep Tayyip Erdoğan 273
Reel ücret 164, 174-176, 204, 205
Refah Partisi (RP) 13-15, 52, 54, 63, 66, 69, 70, 72, 73, 77, 86, 87, 90, 154-157, 247

Referandum 167
Refik Saydam 228, 287
Remzi Oğuz Arık 290
Repo 184
Resmî Gazete 27, 29-35, 38, 39, 42, 51-63, 65, 67-72, 74, 76, 78-84, 88-90, 93-96, 113, 114, 120, 125, 129-131, 139, 140, 143-146, 149, 151-153, 155
Reşat Kayı 290
Reşat Şemsettin Sirer 228
Rıfat Baykal 284
Rıza Nur 274
Risale-i Nur 258
Rize 142
Robert Kolej 231, 244, 258
Romalılık/Roma 238, 251, 288, 289, 293
Roma kültürü 280
Roma Üniversitesi 237
Rosenberg 289
Rufai tarikatı 232
Rumca 275
Rumeli 217, 284
Rusya/Rus 12, 248, 268, 269, 275, 278, 280, 282, 283, 285

S

S. Atalay 52
S. Genç 52
Sabahattin Âli 274
Sabahattin Eyuboğlu 234-237
Sabahattin Selek 270
Saçak dergisi 261
Sadettin Bilgiç 52
Sadi Irmak 30, 38, 39
Sadun Aren 85, 249, 250, 253, 260
Saffet Arıkan 228
Sağ İslamcı (Şeriatçı) hareket 287
Said-i Nursi 226, 297
Saint-Benoit Lisesi 225
Sait Bilgiç 291
Sakarya 117, 142, 224
Sakızlı Ohannes 264
Samia Akbulut 81
Samsun 66, 142
San Fransisco demokrasisi 222
Sanat Üzerine Denemeler 235
Sayıştay 147
Seçim kanunu 133
Sedat Celasun 27, 31, 121, 130, 148, 151
SEKA Grevi 167, 171
Selanik 239
Selçuklu 275, 281, 283
Semra Özal 81, 172
Sencer Divitçioğlu 270, 271
Sendikalar 167
Serbest Cumhuriyet Fırkası/Serbest Fırka (SCF) 220, 222, 257, 265, 266, 271
Serbest İnsanlar Ülkesinde 266
Sermaye Piyasası 198
Sermaye Sınıfları 166, 170, 173, 181, 208
Servet Beyannamesi 166
Sevr Antlaşması 217, 275, 290
Seydişehir 241
Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri 30
Sıkıyönetim Komutanlığı 21
Sırrı Hocaoğlu 255
Siirt 60, 142
Silistre 228
Silivri 258
Sinema Şurası 270
Sinop 142
Sivas 14, 101, 116, 142, 261, 265
Sivas Kongresi 260
Siyasal Bilgiler Fakültesi 15, 293, 298

SBF Yayınları 11
Siyasi Partiler Kanunu (SPK) 51, 53, 54, 56, 98, 133, 145, 147, 152
"Sivil toplumcu" 271, 272
SODEP 53-55, 62-65
Sokrates 233
Sol İslamcılık 240
Sol Osmanlıcılık 267
Son Posta gazetesi 267, 287
Sosyal demokrasi 246
Sosyal Demokrasi Partisi 52
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 9, 13, 14, 62, 64, 65, 67, 70, 71-77, 79, 80, 85-89, 154-157, 246
Sosyal Şizofreni ve Atatürk 227
Sosyalist Birlik Partisi (SBP) 85
Sosyalist Devrim Partisi (SDP) 253
Sosyalist Enternasyonal 246
Sosyalist Kültür Derneği 255
Sosyalist Türkiye Partisi 99
Sosyalist Parti (SP) 85-87, 99, 156, 261
Sovyetler Birliği (SSCB) 17, 248-250, 255, 257, 263, 287
Söke 293
Stalin 298
Strazburg 290
Suat Sinanoğlu 15, 237-239
Sudan 296
Sultan Selim 283
Suriye 17, 285
Suudi Arabistan 100, 246, 283
Sübvansiyon 169, 181, 206, 207
Süleyman Demirel 9, 10, 28, 33, 34, 52, 65-67, 69, 71, 75, 77-79, 83, 84, 87-90, 244
Süleymaniye kütüphanesi 274
Sünni 255, 283

Ş

Şakir Paşa 291
Şam 17, 283
Şarkışla 242
Şebinkarahisar 267
Şefik Hüsnü (Deymer) 250
Şevket Süreyya Aydemir 219
Şeyh Sait İsyanı 260, 265, 268
Şinasi 289
Şirket-i Hayriye 264
Şükran Nasuhoğlu 53
Şükrü Naili Paşa 239
Şükrü Saracoğlu 228

T

Tahir Alangu 270
Tahran 283
Tahsin Şahinkaya 27, 29, 31, 60-62, 121, 130, 148, 151
Talat Aydemir 236
Talat Yılmaz 81
Talim-Terbiye Kurulu 229, 230, 234, 237
Tan gazetesi 232, 267
Tanıdoğan Atsız 274
Tanin gazetesi 266
Tansu Çiller 12-14, 90, 169, 173
Tanzimat 268, 276, 279, 281, 284, 285, 288, 289, 290
Tarabya 10
Tarık Zafer Tunaya 225, 226
Tarımın Ticaret Hadleri (TTH) 177, 178, 181
Tarımsal Katma Değer (TKD) 179
Tarih Tezi: Tarih Öncesi-Tarih-Devrim-Sosyalizm 251

Tapu tahsis belgesi 165
Tayland 12
TBMM 15, 17, 25, 30, 32, 33, 43, 44, 46, 48-50, 58-68, 70-72, 74, 76, 78, 80, 82-84, 86-92, 94, 97, 98, 130, 131, 133, 134, 137, 140
TEK 166
Tekel 15
Tekin Alp 53
Tekin Yayınevi 28
Tekinalp 264
Tekirdağ 142, 243
Teknik Üniversite 234
Telefon diplomasisi 82
Terakki gazetesi 264
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) 257, 265, 271
Tercüman gazetesi 10
Tercüme Bürosu 229, 234, 237
Terörle Mücadele Kanunu 92, 94-97
Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 264
Teşvik 167, 172, 184, 193, 206, 207
Tevfik Çavdar 264
Tevfik İleri 228
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 11
Thales 233
The Life and Times of Liberal Democracy 264
Tipi 267
Tokat 142
Tonguç'a Kitap 229
Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi 166, 168, 172
Toplu sözleşme 163, 167, 168, 176
Toprak Mahsulleri Ofisi 245
Trabzon 18, 75, 142, 234, 281
TRT 19, 27, 28, 44, 50, 57, 93, 135, 140, 144, 243
Truva 227
Tukidides 238
Tunceli 40, 116, 142
Tunus 269
Turan Dursun 100, 242, 243
Turancı/Turancılık 274, 276, 286, 290
Turgut Özal 12, 13, 56, 58-61, 63, 66-68, 71, 72, 74-83, 85, 88, 90, 94, 163, 169, 172, 173, 272, 273
Turgut Sunalp 52, 56, 63, 64
Turhan Feyzioğlu 30, 244, 266
Tutucu Sağ Ulusçuluk 274
Tüketici kredisi 165
Türk Ceza Kanunu 34, 59, 91, 94, 96, 98, 140, 295
Türk Devrimi 226, 227, 238
Türk Dil Kurumu 239
Türk Düşüncesi dergisi 280
Türk Ekonomisine Sosyal Demokrat Çözümler 178
Türk Hava Kurumu (THK) 29
Türk Hava Yolları (THY) 166
Türk Hümanizmi 238, 239
Türk-İslam Sentezi 221, 262, 296
Türk-İş 30, 163, 164
Türk Komünist Partisi (TKP) 69, 85, 250, 251
Türk Milliyetçiler Derneği 291
Türk Ocağı 290
Türk Rönesans 229
Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 26-30, 33, 51, 61, 113, 114, 116-118, 120, 129, 131, 146
Türk Sinematek Derneği 270
Türk Solu 258
Türk Tarihinde Meseleler 275
Türkân Akyol 53
Türkçe 220, 232, 242, 253, 275-277, 282, 288

Türkçüler Derneği 274
Türkçüler Yardımlaşma Derneği 274
«Türkeli» 277
Türker Alkan 53
Türkiyat Enstitüsü 274
Türkmen 293
Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) 85, 86, 99
Türkiye Emekçi Partisi (TEP) 258
Türkiye Günlüğü dergisi 272
Türkiye Huzur Partisi 52, 54
Türkiye İnsan Hakları Derneği 93
Türkiye İnsan Hakları Vakfı 93
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 10, 69, 85, 248-250, 253-255, 259, 260, 269
Türkiye İşçi Köylü Partisi (TİKP) 260
Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) 26, 163
Türkiye Milliyetçiler Birliği 274
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 163
Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü 255
Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu 264
Türkiye'de Siyasal Partiler 225
Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları 282
Türkiye'de Üç Devir 223
Türkiye'nin Düzeni 255
Türklerin Tarihi 256

U

Ufuklar 237
Uğur Mumcu 75, 100
Ulu Hakan Abdülhamid Han 288
Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası 264
Ultra liberalizm 169
Ulus gazetesi 244, 255
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 89, 97
Uluslararası Finans Çevreleri 169
Unesco Milli Komisyonu 238
Urfa 142
Uruguay 169
Uşak 51, 142, 246
Uzak Doğu dinleri 241, 279
Uzunada 28

Ü

Ü. Söylemezoğlu 63
Üç Medeniyet 266
Ülkü Ocakları 249
Ürünü Derme Zamanı 247

V

Vadeli mevduat 184
Vahdettin 276
«Vahşi kapitalizm» 266
Vaka-yı Hayriye 284
Vakit gazetesi 241, 267
Valéry 289
Van 142
Varlığa Dayalı Menkul Kıymetler (VDMK) 184
Varşova Paktı 253
Vatan gazetesi 253, 255
Vatan Haini Değil, Vatan Dostu Vahidüddin 288
Vatan Partisi 251
Vatandaşlık Kanunu 36
Vedat Günyol 237
Vedat Nedim Tör 219

Velıbi Dinçerler 59
Vergi iadesi 165, 169
Vietnam 253
Viyana 13, 17, 221
Viyana Bozgunu 289
Voltaire 233, 295
Vural Arıkan 59

Y

Y. Avcı 63
Y. Doğan 28, 42
Y. Köker 52
Yahya Kemal 235
Yahudi/Yahudilik 217, 220, 241, 275, 281, 290, 292, 293, 296-298
Yakın Çağlar Tarihi 231
Yakın Doğu Federasyonu 273
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 219
Yalçın Küçük 271, 273
Yapısal uyum 169
Yargıtay 43, 50
Yarınki Türkiye 291-293
Yaşar Kemal 267
Yatırım fonu 165, 184
Yazılar 258
Yedigün dergisi 267
Yeni Çağ Avrupası 283
Yeni Doğuş Partisi 52, 54
Yeni Düzen Pertisi 52, 54
Yeni Forum dergisi 10, 266
Yeni Gündem dergisi 272
Yeni İstanbul gazetesi 287
Yeni Osmanlılar/Osmanlıcılar 268, 271, 273, 285
Yeni Ufuklar dergisi 236, 237
Yıldırım Akbulut 78-80, 82, 83, 85, 90, 94
Yiğit Gölöksüz 53
21 Mayıs 277
27 Mayıs 45, 221, 223-225, 234, 236, 244, 245, 248, 252, 255, 259, 260, 266, 272, 280, 283, 284, 291
24 Ocak şok tedavisi 161, 162, 174
22 Şubat 277
Yozgat 54, 142
YÖK 44, 50, 62
Yön dergisi 248, 249, 255, 258
Yörük Ali Ali Efe 250
Yugoslavya 251
Yunan Dili ve Edebiyatı 238
Yunan felsefesi 240, 292
Yunan kültürü 280
Yunanca 230, 231, 233
Yunanistan/Yunan 18, 82, 195, 232, 235, 258, 268, 271, 277, 288, 289, 291
Yunus Nadi 221, 222
Yüce Divan 59
Yüce Görev Partisi 52, 53
Yüksek Askeri Şûra 51
Yüksek Hakem Kurulu (YHK) 35, 163, 164, 174
Yüksek Hâkimler Kurulu 43
Yüksek İslam Enstitüsü 292, 295
Yüksek Öğretmen Okulu 274
Yüksek Planlama Kurulu (YPK) 72
Yüksek Seçim Kurulu 42, 55, 57, 69, 70, 71, 72, 77, 78, 148, 150, 153, 155
Yüksel Çakmur 52

Z

Zaman gazetesi 295
Zincirli Hürriyet 253
Ziya Gökalp 264
Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu 290
Zonguldak 14, 82, 96, 142, 155, 167, 244, 288
Zonguldak Kömür İşletmesi 267